

JAKÓ ZSIGMOND 100

*Az igazságot meg kell ismerni,
és azt ki is kell mondani!*

Kulcsár Árpád beszélgetése Jakó Zsigmonddal

– *Tisztelt Professor Úr! Milyen indítatások és célkitűzések vezették Önt arra a román uralom alá került Erdélyben, helyesebben Partiumban, hogy a magyar történelem művelését válassza élethivatásául?*

– Számomra a történelmi pálya választásában a legdöntőbb a családi környezet volt. 1916-ban olyan patriarkális világba születtem bele, amelyben – most így visszatekintve – az 1848 előtti idők hangulatát és számos jegyét vélem felfedezni, sőt annak reliktumai kézzelfogható módon is jelen voltak: az ősi családi otthon, ódon bútorok, a régi írásokkal teli faliszekrények. Körülöttem nagyon elevenen éltek a családi hagyományok. Keresztneveimet attól az elődömtől kaptam, aki részt vett a szabadságharcban, majd büntetőalakulatba sorozták be az osztrákok, és Itáliába hurcolták el. Húsz-egynéhány esztendősen, már 1850-ben meghalt Bolognában. Mikor nagyobb lettem, akkor mondták ezt el, s ideadták a miniatúr arcképét, kézíratait, mert verselő, írogató ember volt, ezeket ma is őrzöm. Még megértem anyai szépapámat, aki a vörössipkások közt harcolt 1848-ban, és sokat mesélt a régi időkről. Anyai ágon egyik elődöm debreceni püspök volt, a Voltaire-fordító Szilágyi Sámuel. Voltak az ősök közt sárospataki és debreceni professzorok is. Még a háború előtt, amikor még nem tizedelődtek meg a családi iratok, számadások, levelek, fényképek, volt olyan tervem, hogy tudományos szempontból megvizsgálom – s nem valami családkultusz jegyében – azt a folyamatot, ami a mi esetünkben is lezajlott: egy középnemesi család hogyan vált át értelmiségivé. A háború azonban elvitte az iratanyag jelentős részét, az '50-es években történtek pedig nekem a kedvemet ettől a dologtól.

– *Az első világháborút követő impériumváltozás milyen következményekkel járt családjá életében?*

– Apám Bihar megyében Zichy Ágoston több ezer holdas birtokát vezette, melyet az új határ kettévágott. A Romániába került részt az állam kisajátította és szétosztotta más vidékről

Kulcsár Árpád (1961) – történész, főiskolai docens, Szent Pál Akadémia, Budapest, akulcsar@szpa.hu

Az első tematikus tömbben szereplő szövegek Jakó Zsigmond születésének 100. évfordulója alkalmával, 2016. október 13-án rendezett kolozsvári emlékkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

A Kulcsár Árpád budapesti történész által az 1990-es évek legelején készített interjú szövege Jakó Zsigmond hagyatékában maradt fenn. A kérdező hozzájárulását a közléshez ez úton köszönjük. Sajtó alá rendezte Jakó Klára.

odahozott román telepesek között, akik az addig színmagyar Biharfélegyháza mellett egy új román községet hoztak létre. Micskén azonban megvolt az ősi családi otthonunk és a földreform által szintén megtépzott birtok, s apám ténylegesen ott gazdálkodott. Otthon az élet ugyanúgy folyt, az értékrend, a mentalitás ugyanaz maradt, mint a hatalomváltás előtt, de az a világ, amelybe beleszülettem, mindinkább csak a családi körön belül volt valóság. Körülöttünk egy másik, idegen világ alakult ki, mely egyre fojtogatóbban jelentkezett.

Első emlékem, amire vissza tudok emlékezni az életemben, a román csapatok bejövetele 1919 elején. A háborútól elnyűtt, ismeretlen egyenruhás idegenek képe egész életemre bevésődött gyermeki emlékezetembe. Ahogy az elmém nyiladozott, egyre jobban izgatott, hogy miként is jutottunk mi ide. Ez a személyesen is átélt kérdés számomra később történeti problémaként jelentkezett, végigkísért életemben, s jelen van kutatási témáim között mind a mai napig. Ennek az érdeklődésemnek első kézzel fogható eredménye a doktori értekezésem volt, mely *Bihar megye a török pusztítás előtt*¹ címmel 1940-ben jelent meg. Éppen mert ennyire személyes ügyem volt a válaszadás a történelem által felvetett kérdésekre, sohasem gondoltam arra, hogy kutatásaim során ne a valóságot igyekezzem feltárni. Kendőzetlenül szembe kívántam nézni azzal is, ami számunkra nem volt kedvező és örvendetes. Kutatásaimban azóta sem befolyásol, hogy vizsgálódásom eredménye magyar szempontból „előnyös”-e vagy sem. Nagy elégtétel volt számomra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1942-ben az előző öt év legjobb történeti munkáját jutalmazó Kőrösi Flóra-díjjal honorálta ezeket az erőfeszítéseimet.

– *Ez már a pesti egyetem elvégzése után volt.*

– Igen. Iskolai tanulmányaimat az első elemi kivételével Magyarországon folytattam. Szüleink nagy gondot fordítottak neveltetésünkre, odahaza nevelőnőnk volt. A gimnázium nyolc évét a hajdúböszörményi Kálvineumban jártam, majd 1934-ben beiratkoztam a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem szakára, ahol 1939-ben végeztem és 1940-ben doktoráltam.

– *Budapesti professzoraitól milyen történetírói szemléletet és módszertani eljárásokat lehetett elsajátítani, s Ön milyen történeti látásmódot, kutatási és feldolgozási módszert tart a legmegfelelőbbnek?*

– Gondolom, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a pesti egyetem történelmi karának talán legszerencsésebb időszakában tanulhattam, amikor a legkitünőbb professzori kar működött, s ez felbecsülhetetlen dolog, például az oklevéltani ismereteket Szentpétery Imrétől sajátíthattam el. Szakmai fejlődésemet azonban döntően Mályusz Elemér alakította. Jóllehet az akkoriban uralkodó felfogás a Szekfü Gyuláék képviselte szellemtörténet volt. Évfolyamunkon néhányan – gondolok itt elsősorban Fügedi Erikre és a már elhunyt Maksay Ferencre, akikkel nagyon jó barátságban voltam – mégis a Mályusz-féle népességtörténet mellett döntöttünk, mivel minket ez ragadott meg. Ez nálam, a kisebbségi sorból jövő diák esetében teljesen érthető is volt. Mályusz a településtörténetre helyezte a hangsúlyt. A tőle kapott alap a Hajnal Istvánnal és Domanovszky Sándorral való kapcsolatok és munkáik ismerete nyomán új szempontokkal gazdagodott. Társadalomtörténeti vonatkozásban Hajnal látásmódja segített,

¹ *Bihar megye a török pusztítás előtt.* (Település- és népiségtörténeti értekezések. 5. sz.) Bp. 1940.

a gazdasági tényezők szerepét illetően pedig Domanovszky szemlélete. Az 1944-ben megjelent *A gyalui vártartomány urbáriumai*² című kiadványomban már ezeknek a szempontoknak az érvényesítésére is törekedtem.

Ami a kérdés második felét illeti, meggyőződésem szerint az igazi történelmi munkák megszületésének leglényegesebb feltétele először is a forrásanyag lehető legteljesebb ismerete. Ez azután nagyon jótékony és megtermékenyítő hatással van a problémalátásra. De nélkülözhetetlen továbbá a múlt „megélése” a vizsgált korba történő mennél intenzívebb behelyezkedés révén.

– *Ez utóbbi tekintetben is voltak mesterei?*

– Igen, Kolozsvárra kerülésem után elsősorban Kelemen Lajos.

– *Ekkor, 1941 tavaszán Ön Budapestről úgy kerülhetett Kolozsvárra, mint ugyanazon ország egy másik városába. Mit jelentett az Észak-Erdély visszatérését követő úgynevezett négy év (1940–1944) az Ön pályájában?*

– A történelmi kutató pályámra és az egész egyéniségem kialakulására döntő hatással volt az a légkör, ami kolozsvári munkahelyemen, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában első renden Kelemen Lajos személyiségének volt köszönhető. A történelem átélésének az a módja és az a foka, amely Kelemen Lajost jellemezte, valahogy áttért a környezetében dolgozóakra, s ez páratlan iskolaként szolgált. Az erdélyi múlt emlékei voltak körülöttünk, s ahogy vele beszélgettünk, az ember szinte azt hitte, hogy most egyszer csak megjelenik János Zsigmond vagy Báthory István. Neki szinte otthona volt a levéltár (özvegyember volt, s a leánya is meghalt). Egyszer egy grófnő megkérdezte Kelemen Lajostól: „Tanár Úr! Miért nem jár társaságba?” Emlékszem, azt válaszolta: „Kérem, grófnő, nekem van a legjobb társaságom, ennél jobbat én nem találok Kolozsváron. Ha bemegeyek az egyik raktárunkba, s kihúzok egy dobozt, akkor királyokkal társalgok, ha egy másikat, akkor fejedelmekkel, aztán tudósokkal és irodalmárokkal.” Kelemen Lajos mellett a levéltárban felelősségteljes munkát kaptam, s talán nem is kell mondanom, hogy egy fiatalember egyéniségének formálódása számára ez mennyire fontos. Engem bíztak meg a levéltár átrendezésével, modernizálásával, amit az ő tanácsai figyelembe vételével meg is valósítottam. Kelemen Lajos tekintélyétől támogatva lehetett kibontakoztatni azt a nagy mentőmunkálatot, melynek révén már 1940–1944 között számos családi levéltárat sikerült az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában biztonságba helyezni. Így került be elsőként a Jósikák hitbizományi levéltára, úgy emlékszem, még 1941 nyarán, majd a Torma család levéltára Csicsókeresztúrról. Ekként menekült meg a pusztulástól a Telekiek kővárhosszúfalusi levéltára is. (Az ottani bibliofil sorozatokban és Beethoven-kéziratokban gazdag könyvtárat a marosvásárhelyi Teleki Tékába irányítottuk, de sajnos nem szállították be azonnal, s aztán az általános felfordulásban mindenestől elpusztult.) A gyűjtőmunka a négy év alatt tervszerűen folyt. Annak, hogy a dolognak megvolt a kialakult módusa, a háborút követően lett nagy jelentősége, mivel a front átvonulása után azonnal hozzá tudtunk látni a még megmaradt, de pusztulásnak–pusztításnak kitétt családi levéltárak megmentésének. Így sikerült például a felgyűjtött bonchidai Bánffy-kastély könyvtárszobájának fali tékáiban megmaradt iratanyag jó részét bemenekíteni. A nagy mentőakciót 1945 nyaratól október végéig folytattuk le, részben

² *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel közléteszi Jakó Zsigmond. Kvár 1944.

Entz Gézával közösen, részben magam. Ennek során a múzeum levéltári anyaga szinte megkétszereződött. Sok régi festményt is sikerült bemenekíteni, úgyhogy valóságos történelmi arcképcsarnok alakult ki a levéltárban a háborút követően. Sajnos szervezett műtárgymentés nem folyt. Külön regény lehetne a mentőakció során tapasztaltak leírása. Gernyeszegen például a gyönyörű barokk kastély levéltárába lovakat kötöttek be az oroszok, szétbontották a fasciculusokat, s az volt az alom az állatok alatt, úgyhogy el lehet képzelni, milyen állapotban volt az iratok nagy része.

– *Professzor úr 1942-től 1981-ig történelmet tanított a kolozsvári egyetemen. Mit jelentettek ezek az évtizedek az Ön számára?*

– 1942-ben kerültem kapcsolatba az egyetemmel, mert megkértek, hogy tartsak prosezmináriumot. Ezen a szalon keresztül rántottak be aztán az egyetemi munkába 1945 februárjában. Én rugódoztam ellene, mondván, hogy nekem ilyen ambícióim nincsenek. György Lajos professzor azonban meggyőzött. Megmondta: „neked teljes értékű magyar történész képzettséged van, s az elmenekült tanárok helyét be kell tölteni, amíg vissza nem jönnek.” Én elvállaltam a tanítást, s nem is telt le rólam ez a nyereg. Végül is a diákok szerették meg velem a mesterséget. A diákjaimmal hoztuk föl a Levéltár anyagát a piarista templom kriptájából, ahová a bombázások elől menekítettük le még 1944 tavaszán. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei a magyar állammal 1874-ben kötött szerződés értelmében egyetemi épületekben voltak elhelyezve. Ezek tehát 1944 után, a régi egyetemi épületekkel együtt, ismét román kezelésbe kerültek. Csak a Levéltár maradt meg az Egyesület őrzetében 1950-ig, mert az óvóhelyről felhozott anyagot nem vittük vissza az Egyetemi Könyvtár épületébe, hanem a Farkas utca 8. sz. alatti Bethlen-házban Huszár Pálné Nemes Pólika grófnő által erre a célra följánlott lakosztályokban rendeztük be az önállósított Levéltárat. Megjegyzendő, hogy ez az épület volt az 1860-as években a Múzeum-Egyesület Könyvtárának első otthona.

– *1945-től fogva milyen lépésekben történt a magyar történelemoktatás kiszorítása a kolozsvári egyetemről?*

– A Bolyai Tudományegyetem létrehozása (1945) utáni első években még külön előadás volt Erdély történetéről, melyet Bíró Vencel tartott, aki azt megelőzően a négy év alatt is történelemprofesszorként működött az egyetemen, s külön kurzusban került előadásra *A magyar nép története*, melyet én tartottam. 1948-ban a tanügyi reform ürügyén mindkét kurzust megszüntették. Később, a *Népi demokráciák története* című tantárgy keretében folyt a magyar történelem oktatása. A hivatalos előírás szerint körülbelül olyan óraszámban, mint például a kínai vagy mongol történelemé. Ezt azonban már nem én tanítottam. 1952 szeptemberében Szabó T. Attilával együtt eltávolítottak az egyetemről. Júniusban volt a gyűlés, ahol engem azzal vádoltak, hogy származásom következtében ideológiailag megfertőzöm a munkásokadereket stb. Jellemző, hogy egy hónappal azelőtt az ellenőrzésre kötelezően beadott előadásjegyzeteimet Csehi Gyula, a mindenható tanulmányi igazgató még úgy minősítette, hogy azok kiadásra méltó szövegek. Nekik azonban „az átkos magyar egység” elleni harc címén folytatott politikai kampány során felsőbb rendelésre fejeket kellett beszolgáltatniuk. Igaz, néhány héttel később a mi fejünket szállító Nagy István rektor és Csehi Gyula feje is gurult. 1954-ben rehabilitáltak, s visszavettek az egyetemre. Már 1948-tól teljesen nyilvánvaló volt, hogy a történelem általam addig művelt területein és irányában nincs mód a célul kitűzött kutatási programom szerinti

munkára. Teljesen „meghaladottnak” minősítették azt az álláspontomat, hogy a kutatás célja az igazság minél teljesebb feltárása, és hogy a megismert igazságot ki is kell mondani. Olyan területet kellett tehát keresnem, ahol erre lehetőség nyílt. Így született meg az én segéd tudományi korszakom, amelyben a fő hangsúly az írástörténetre, könyvtörténetre és ezzel összefüggésben az értelmiségtörténetre került.

– *Miként lehetne azt elérni, hogy a magyar és román történelmi felfogás a történelmi igazság javát szolgálva közeledjék egymáshoz?*

– Azt vallom, hogy a közeledés feltétlenül szükséges, de ennek feltételei vannak. Az együttműködés akkor képzelhető el, ha mindkét fél európai módszerekkel dolgozva az igazság feltárását tűzi célul maga elé. A tudomány akarja és merje kimondani azt, ami esetleg nem felel meg a pillanatnyi politikai érdekeknek vagy a rosszul felfogott nemzeti céloknak. Néhány román történész is jól látja, hogy megújulásra volna szükségük, eltávolodásra a politikatörténelmi elkötelezettségtől, a megrögzöttségektől. Ez az eddigi gyakorlat azonban igen mélyen gyökerezik és az elszakadás tőle még kiváló kutatóknak is ritkán sikerül.

– *Hogyan látja professzor úr az erdélyi magyar történetírás további útját, feladatait?*

– Az államtörténet keretében – legalábbis belátható időn belül – mi nem tudjuk a problémákat tárgyalni, mert a mi fejünk felől elment az állam. Az erdélyi magyar nép azonban valóság ma is, a múltban is az volt, s reméljük, a jövőben is az lesz, s a kérdéseket valahogy onnan kell megközelíteni. Azt a néptörténelmi vonalat kell továbbvinni, tökéletesíteni, amit Mályusz professzor kezdeményezett. Meg kell teremteni – és itt elsősorban a középkorra gondolok – Erdély történetének adatszerű, szilárd vázát, melyet a pozitívista korszak sajnos elmulasztott kialakítani, és azóta sem pótoltuk e hiányt. Csak ezáltal kerülhet a valósághoz közelebb ez a hagyományos rekonstrukció, ahogyan a magyar történetírás a magyar állam általános fejlődésébe beépíti, illetve a román historiográfia a Kárpátokon túli viszonyokhoz idomítgatja az erdélyi folyamatokat. Magam részéről ehhez kívánok hozzájárulni nemrég megjelent középkori regeszta-kiadvánnyommal,³ mely a kolozsmonostori hiteleshely jegyzőkönyveiben fennmaradt, több mint 5400 oklevéllel gazdagítja az erdélyi középkori história információs bázisát. Valamivel talán ez a könyvem is csökkentheti az erdélyi medievisztikában máig túltengő romantikus elemek számát. Ahhoz azonban, hogy Erdély középkori múltja területiális történelem alakjában megtalálhassa helyét a magyar histórián belül, még nagyon sok kitaró munkára van szükség. A cél azonban bizonyosan elérhető nem is olyan távoli jövőben. Azt azonban elképzelni sem tudom, hogy román kollégáink mikor jutnak el arra a felismerésre, hogy 1918-at megelőzően Erdélyben nem az államtörténetet kell erőltetniük, hanem román néptörténetet célravezető művelniük, ha valóban a tudomány keretei között akarnak maradni.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

³ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I–II. (1289–1556). Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. sz.) Bp. 1990.*

Fodor Pál

Néhány szó Jakó Zsigmondról és hagyatékáról – köszöntő gyanánt

Rövid időn belül másodszor gyűlünk össze azért, hogy megemlékezzünk a 100 éve született Jakó Zsigmondról. Talán nem véletlen, hogy a jegyzetpapíromra azt írtam fel magamnak, hogy a „100 éves Jakó Zsigmondról” emlékezünk meg. Ez az írásos „elszólás” biztos azért szaladt ki a tollamból, mert – ahogy megpróbálom alább röviden kifejtteni – Jakót mindmáig köztünk valónak érzem, a „jakóiságot” pedig mindmáig eleven, irányadó hagyománynak tartom, és nagyon szeretném, ha ez még nagyon sokáig így is maradna. Azt hiszem, az is jelképes, hogy milyen körben, milyen résztvevőkkel bonyolítjuk ezt a második megemlékezést. Az elsőre Budapesten került sor a Magyar Tudományos Akadémián, a másodikra itt Kolozsvárott, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben, abban az intézményben, amely Jakó professzor úr szívügye volt annak mindegyik korszakában. Igen nagy öröömre szolgál, hogy a szervezők között ezenkívül megtaláljuk az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakbizottságát, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetét és természetesen a mi intézményünket, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontját is. Úgy látom, hogy ez az összefogás és ez a két egymás utáni emlékülés azt az összetartozást jelképezi, amely Jakó Zsigmond professzor úr életének, tevékenységének mindvégig vezérfonala volt.

Hadd áruljam el önöknek, hogy valójában az utóbbi években kezdtem el megismerni jobban Jakó Zsigmonddal, és ha szabad kicsit szlengesen kifejezni magamat, lettem „Jakó-fan”, vagyis normális magyar nyelven Jakó-rajongó. És ennek megvan a maga jó oka. 2012-től vezetem az előbb említett, hosszú nevű kutatóközpontot, s egy ilyen helyzetbe kerülő ember természetesen keresi a kapaszkodókat. Amikor elvállaltam a megbízatást, voltak bizonyos elképzeléseim (talán nem is kevés), de hamar kiderült, hogy nem árt jobban tanulmányozni a nagy tudományszervező elődök személyiségét és életművét, megnézni, hogy komoly, formátumos emberek mit gondoltak arról, hogy mit is kellene és mit is lehetne csinálni egy ilyen szakterületen, mint a bölcsészet; magyarul: mit lehet tanulni tőlük. Így akadtam rá erre a rendkívül súlyos és felelősségérzettől végletesen átítatott személyiségre, Jakó Zsigmondra és „tanításaira”. Ennek kapcsán hadd mondjam el, hogy van némi lelkiismeret-furdalásom, mert amikor középkorú kutatóként az MTA Történettudományi Intézetbe kerültem, volt alkalmam személyesen is találkozni vele, de akkor – ma is nagyon röstellem – nem fogtam fel, hogy kivel állok szemben. Ezért elmulasztottam a közeledést – persze ha professzor úr elfogadta volna – és az esetleg kialakuló szellemi eszmecsere, amelynek ma igen nagy hasznát venném. Ezért „már csak” az életműve alapján próbálhatok tájékozódni és tanulságokat leszűrni magamnak és szakmámnak.

Miért mondom, hogy Jakó Zsigmond „fajsúlyos” egyéniség, és miért érdemes odafigyelni rá? Voltak nekünk az egyetemen – idejövet a buszban hosszan beszélgettünk erről a magyarországi kollégákkal – nagyon kiváló, tudós tanáraink, de ezeknek jelentős része valamiképpen elefántcsonttoronyban élt. (Ezt valószínűleg azért teheték meg, mert akkoriban a bölcsészetnek még jóval nagyobb rangja volt, ráadásul professzorainknak nem kellett „disszeminációval” és tudományértékeléssel foglalkozniuk.) Jakó Zsigmond ennek a típusnak épp az ellenkezőjét testesítette meg. A budapesti és a mai előadások Jakó Zsigmond számos oldalát világították és világítják meg, összetett személyiségének sok vonását mutatták és mutatják be, de ha röviden kellene a lényegét összefoglalni, akkor azt mondhatnám, hogy olyan emberről van szó, aki a szűkebb szakterületén túltekintve mindig nagyban, távlatosan és össznemzeti módon gondolkodott. Mindenki tudja, hogy Jakó Zsigmond sok oldala közül a legfontosabb, hogy kikezdzhetetlen tekintélyű és hitelű tudós volt, aki fölényesen ismerte a szakmáját, fölényesen tudta, hogy mit akar elmondani az írásaival, és aki mesterien tudta megformálni a mondanivalóját. Akinek minden egyes cikke olyan, hogy abból bárki, aki a kezébe veszi, tanulhat valamit. Aki elolvastól tőle valamit, rögtön láthatja, hogy koncepciózus tudós, „szakmapolitikus” és – még egyszer szeretném aláhúzni – távlatokban gondolkodó ember volt, aki nemcsak a szűkebb szakterületét vagy éppen azt a témát, amin dolgozott, hanem a magyar történettudomány vagy művelődés általános helyzetét és érdekeit is állandóan szem előtt tartotta, és tíz-húsz-harminc-negyven évre szóló terveket kovácsolt. Mert meggyőződéssel vallotta, hogy komoly ember csak így élhet. Ugyanakkor azt is tudjuk róla, hogy a szó valódi értelmében „szolgáló” vagy „hivatásrendi” tudós volt, aki egész tehetségét, mindazt, amit a Teremtőtől kapott, úgy fogta fel, hogy tartozik érte valamivel. És ezért egész életében szolgált. Nem kell itt különösképpen hangsúlyoznom azt a mai napig megborzonegató – a mostani fiatal nemzedék számára valószínűleg felfoghatatlan – döntését, hogy a legrosszabb, legnehezebb időkben Erdélyben maradt, és nem költözött át Magyarországra, a „könnyebb” világba. Itt és önként tudják a legjobban, hogy Jakó Zsigmond egyúttal olyan ember volt, aki a legrosszabb körülmények között is konokul a folytatás, a hagyományátadás lehetőségét kereste és tartotta szem előtt; ezért fordított óriási energiákat arra, hogy utánpótlást neveljen, mert tudta, ha ezt nem teszi, akkor nincsen folytatás. Azt is mindnyájan tudjuk, hogy ő más szempontból is közvetítő ember volt: nemcsak generációk, hanem a jogi „kis” Magyarország és a szívünkben élő lelki és szellemi „nagy” Magyarország között is fontos összekötő kapocs volt. Az utóbbi időben olvasott írásai között szinte nem találtam olyat (különösen az 1990-es évekbeli cikkeire gondolok, amelyekben már nyíltabban leírhatta gondolatait), amelyben ne mondta volna el, hogy csak egyetemes, Kárpát-medencei magyar történetírást szabad művelni, mert csak ennek van értelme. Ez a felelősségérzet, ez a szolgálat-ethosz tette egyszemélyes, informális intézménnyé olyan időkben is, amikor nem állt mögötte megfelelő intézményi háttér. És mennyit dolgozott azért, hogy ez a hiányzó és nélkülözhetetlen intézményi háttér újra létrejöhessen! – ennek a fáradhatatlan szervezőmunkának köszönhetően lehetünk most itt, az EME-ben, és beszélhetünk róla és művéről.

Jakó Zsigmond örökségéből az utóbbi időben egyre fontosabbnak látok még egy dolgot. Miközben sokaknak tűnhetett úgy, hogy a lelkében őrzött összmagyar világtól elzárva, magányosan harcol, valójában, nem mindig láthatóan, egy hatalmas történész-nemzedék megbecsült tagja, fontos, összetartó láncszeme volt. Egy olyan kiemelkedő nemzedéké, amelyet ebben a körben elég jól ismerünk. A két háború közötti magyar történészvilágra gondolok,

amelynek nagyon sok tagját a háború után lehetetlenné vagy parkolópályára tették. Ám ezeket az embereket többségében ugyanabból a fából faragták, mint Jakó Zsigmondot: azon túl, hogy mesterfokon foglalkoztak saját szűkebb szakterületükkel, ők is évtizedekre szóló terveket készítettek. És ami ennél is fontosabb: ezek az emberek jobbra együtt kovácsoltak évtizedekre szóló terveket, mert a feladatot mindig úgy fogták fel, hogy – mai divatszóval élve – „a történet nem róluk szól”, hanem arról, hogy mi lesz ötven meg száz év múlva a magyarnak nevezett világban. Ez a fajta együtt gondolkodás, egymás megbecsülése, az utolsó pillanatig tartó hűség a barátsághoz és a közös eszmékhez – ez jellemezte Jakó Zsigmond és magyarországi kollégáinak viszonyát (így például a Fügedi Erikkel fennálló bensőséges kapcsolatát). Nagyon jó volna, ha ma, amikor sokszor vagyunk tanúi és részesei kisszerű marakodásoknak, amikor sokakban túlteng az önmegvalósításra való hajlam, és amikor erősen hiányzik a távlatos gondolkodás, gyakrabban gondolnánk rájuk. Sokszor töprengtem el azon, hogy miért voltak ők olyan határozott egyéniségek, miért képviselhették szakmájukat a legmagasabb szinten, miért terveztek évtizedekre előre, és miért voltak olyan öntudatosak. Jakó Zsigmonddal, ahogy említettem, kevésszer találkoztam, de mindig azt éreztem, hogy hallatlan magabiztosság sugárzik belőle, s hogy aki velem szemben áll, az „valaki”. Szerintem ez abból fakadt, hogy pontosan tudta, ki ő, és mit akar. És mindennek alapja az volt, hogy hihetetlenül mély szakmai tudással rendelkezett, hogy reális képe volt arról, hogy mit csinál, és mi ennek az értelme. Ezért aztán bárhol fordult meg a világban, bárhol kellett helytállnia, teljes magabiztossággal lépett, léphetett fel, mert nem volt mitől félnie. Szerintem ő is azt várná, várja el tőlünk, hogy ezt a hagyatékot ápoljuk és népszerűsítsük: a kikezdhethetlen szakmaiságot és az azon alapuló távlatos gondolkodást, a nagyban való gondolkodás képességét. Az elmúlt néhány év egyik legkeservesebb vezetői tapasztalata, hogy a magyar szellemi életben, de egyáltalán az egész magyar világban mennyire ritkán találkozni ezzel a mentalitással és ilyen felfogású személyiségekkel.

Végül legyen szabad még egy gondolatot felvetnem. Jóllehet nagyon fontos, és ahogy mondani szokták, jelzésértékű, hogy a „100 éves Jakó Zsigmond”-ról kétszer is, Budapesten és Kolozsvárott is megemlékezünk, de talán még fontosabb, hogy ne az történjék vele, ami gyakran megesis az úgynevezett „nagy emberekkel”. Az, hogy különböző kerek évfordulón díszes emlékülést vagy konferenciát szerveznek az emlékükre, ahol szép szónoklatok és beszédek hangzanak el, a résztvevők pedig elmondják, hogy mit adott nekik Jakó Zsigmond vagy bárki más, aztán mindenki hazamegy, és csinálja ugyanazt, amit addig. Ne az legyen vele, ami például Széchenyivel is történik: nincs ünnepi beszéd, megemlékezés, ahol ne hivatkoznának rá, ne idéznének tőle néhány megszívlelendő gondolatot, aztán senki sem teszi azt, amit Széchenyi tett, vagy amit Széchenyi szeretett volna, hogy a magyarok tegyenek. Szerintem akkor leszünk hűek Jakó Zsigmond szelleméhez, teljesítményéhez, akkor leszünk méltó utódai, ha megpróbálunk az ő normái szerint élni. Nagyon röviden össze lehet foglalni ezt a normarendszert. Az első a kérlelhetetlen szakmai minőség. Ennek kell mindent eldöntenie, megalapoznia. Itt szeretnék emlékeztetni arra, hogy Jakó Zsigmond szinte minden idevágó írásában kötelességének érezte aláhúzni: a pályázatoknál vagy a pénzek szétosztásánál egyetlen erdélyinek sem szabad előnyt biztosítani pusztán azért, mert erdélyi, és esetleg sokkal nehezebb körülmények közül jön; csak akkor nyerjen, ha megfelelő színvonalon teljesít. (Mondanom sem kell, hogy az elvet éppúgy könyörtelenül érvényesíteni kell „kis” Magyarországon is.) A második, amit már többször szóba hoztam: az átgondoltság és

a hosszú távú gondolkodás kötelessége, vagy jobban mondva: rászoktatni és képessé tenni magunkat arra, hogy így álljunk a dolgokhoz. A harmadik, hogy tervszerűen gondoskodjunk az utánpótlásról, hogy ne történjenek olyan hagyományszakadások, amelyeknek oly sokszor voltunk tanúi a 20. században. Végül a negyedik: hogy helyreállítsuk a Kárpát-medencei magyar történetírás egységét, amely összehangolt fellépéssel képes azokkal az országokkal, amelyekben kisebbségbe szorult magyarok élnek, valamiféle szakmai párbeszédet folytatni. Ez persze nem csak rajtunk áll, de a magunk részéről minden emberileg lehetségest és mindazt, amit a becsületünk megenged, meg kell tennünk. Ha így járunk el, akkor szerintem a velünk élő Jakó Zsigmond is elégedetten fog bölintani, és azt fogja mondani magában: nem volt hiábavaló, amiért küzdött, és amit értünk, utána következő magyarokért tett.

Hegyi Géza

Jakó Zsigmond és az Erdélyi okmánytár

A szakmai köztudat Jakó Zsigmond (1916–2008) életművének egyik legfontosabb megvalósításaként tartja számon az *Erdélyi okmánytár*¹ kezdeményezését és első köteteinek elkészítését. Ő maga is a szívéhez legközelebb álló, őt rendszeresen foglalkoztató ügyek sorában nyilatkozott mindig az okmánytárról. Jóllehet a kiadvány első kötete akkor jelent meg, amikor a Professor Úr a 80. életévét is betöltötte, ennek sorsa már több mint fél évszázaddal előbb összefonódott személyével.

Az *Erdélyi okmánytár* eszmei gyökerei egészen a 18–19. századi kéziratos forrásgyűjtés koráig nyúlnak vissza, melynek történetét és eredményeit éppen az ünnepezt foglalta össze az erdélyi forráskutatás múltjáról írt úttörő jellegű tanulmányában, a tőle megszokott tömörséggel és precizitással.² A vállalkozás előfutárai között elsősorban gróf Kemény József (1795–1855) tevékenységéről kell megemlékeznünk. Más tudós kortársaitól eltérően, akik a teljes középkori királyság vagy csak egy szűkebb közösség (pl. a szászok) múltját tartották szem előtt másolati köteteik kialakításánál, Kemény érdeklődése történészként, de gyűjtőként is szinte kizárólag Erdélyre irányult, különös tekintettel a középkorra. Tudatában volt továbbá annak is, hogy a tartomány részletes históriája csakis levéltári források alapján írható meg, de csak akkor, ha már elég sok adat gyűlt össze ahhoz, hogy a nagy kép belőlük kirakható legyen. Erdélyiség, oklevelek és teljességre való törekvés – e három fontos alapelven nyugszik ma is az *Erdélyi okmánytár*.

Kemény felfogása impozáns oklevélmásolat-gyűjteményben öltött testet. Értékesítette az előtte járó nemzedékek gyűjtését, de közvetlenül is használta a gyulafehérvári és szebeni országos levéltárak anyagát. Fáradozásai eredményeként a *Diplomatarium Transsylvanicum* című korpusza (illetőleg ennek pótsorozatai: a *Supplementum* és az *Appendix*) összesen 47 kötetében 3318 középkori oklevél szövegét készítette elő kiadásra, általában jegyzetekkel is ellátva azokat. E kiemelkedő teljesítmény tükrében Jakó Zsigmond mindig is méltánytalannak tartotta azt, hogy az utókor jóformán csak a minden anyagi érdek nélkül, mintegy „nagyúri virtuskodásból” elkövetett oklevélhamisításai alapján ítélte meg a tudós grófot.³

A cenzúra gáncsoskodásai és a társadalom közömbössége mellett talán Keménynek a teljességet megcélzó perfekcionizmusa is felelős azért, hogy a felhalmozott forrásanyagot végül nem adta ki, hanem újabb és újabb kötetekkel bővítette azt. Halála után, bár emlékét

Hegyi Géza (1981) – történész, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

¹ *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* I–IV. (1023–1372). Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. (A III. kötettől W. Kovács András és Hegyi Géza közreműködésével.) Bp. 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 26, 40, 47, 53.) (a továbbiakban: CDTrans).

² Jakó Zsigmond: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben.* = CDTrans I. 7–32.

³ Minderre lásd uo. 18–20.

az általa kezdeményezett Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) fenntartotta, gyűjtését pedig számos történetkutató hasznosította, az átfogó erdélyi oklevéltár eszméje a kibontakozó nacionalizmusok miatt hosszú időre a süllyesztőbe került. A tartomány népei ugyanis immár nem egységében szemlélték Erdély történetét, hanem kizárólag a saját közösségük múltja kötötte le a figyelmüket. Így lett saját okmánytára ezekben az évtizedekben a székelyeknek, a románoknak és a szászoknak is.⁴ Másfelől a magyar tudományosság, melyhez pedig érzelmileg legközelebb állott a közös transzilván örökség, a nemzetállami szemléletnek megfelelően nem területiális, hanem egységes országos okmánytárakban kívánta közzétenni a középkori forrásanyagot.

A korszak pozitív hozadékanak tekinthető ellenben a korszerű forráskiadási elveknek és módszereknek, illetve a tudományos forráskritikának meghonosítása Erdélyben. Megszokott lett, hogy a közlés elsősorban az eredeti vagy az ehhez legközelebb álló szöveg tanú (ne pedig kései másolatok) alapján történjék; szabályozták a latin szövegek átírását; elengedhetetlenné vált az oklevelek külső jegyeinek és megpecsételésüknek a vizsgálata; mindinkább elvárták a forráskiadványok alapos mutatózását is.

Ezzel szemben az I. világháborút követő impériumváltás minőségi és mennyiségi téren egyaránt visszaesést hozott, nemcsak a helyi magyar, hanem a szász és a román forráskiadás terén is. Elég csak annyit említenünk, hogy 22 év alatt az *Urkundenbuch* IV. kötetének megjelenését (1937) leszámítva egyetlen fajsúlyosabb oklevéltár sem jelent meg Erdélyben.⁵ A felerősödő transzilvanista mozgalom talán örömmel fogadott volna egy átfogó erdélyi forráskiadványt, ehhez azonban az új román állam kisebbségellenes politikája folytán sem a személyi, sem az anyagi-intézményi feltételek nem voltak adottak.

A középkori regionális okmánykorpusz gondolatának felelevenítésére a II. bécsi döntés után érett meg a helyzet. Ezt az Észak-Erdély visszacsatolását követő változások két irányból is elősegítették. Egyfelől már 1940 őszén sor került Kolozsvárott az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) megalapítására azzal a céllal, hogy felzárkóztassa az itteni magyar tudományosságot, és elősegítse az erdélyi népek együttélésének a kutatását. Az intézet történeti szakosztályának 1941. szeptemberi munkaterve, melyet olyan szakemberek jegyeztek, mint Kniezsa István (1898–1965) vagy Makkai László (1914–1989), már a tartomány múltjára vonatkozó középkori és újkori okmánytárakat irányzott elő.⁶ A másik fontos változás szorosan kapcsolódik az akkor alig 25 éves Jakó Zsigmond személyéhez, akit 1941-ben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának (ENMLt) őrévé neveztek ki. Vele a korszerű archivisztika érkezett meg Kolozsvárra, közelebbről az a felfogás, hogy a levéltáraknak a kutatást kell szolgálniuk az iratanyag rendezésével és feltárásával. E folyamat részeként kezdeményezte Jakó az EME gyűjteményében levő családi levéltárak ismertetését, ideértve 1542 előtti anyagok regesztázását is. Hamarosan elkészültek a Thorotzkay, Jósika és Wass családok középkori

⁴ *Székely oklevéltár*. I–VII. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos. Kvár 1872–1898. (a továbbiakban: SzOkl); *Documente privitoare la istoria românilor*. I/1–II/4. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki și însoțite de note și variante de Nicolae Densușianu. Buc. 1887–1894; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–III. (1191–1415). Von Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller. Hermannstadt 1892–1902. (a továbbiakban: Ub).

⁵ A SzOkl VIII. kötetének Barabás Samu által gyűjtött anyaga Budapesten látta meg a napvilágot 1934-ben.

⁶ Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. = *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a [magyar] kir[ályi] Ferencz József Tudományegyetem története*. Szerk. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamási Lajos. Kvár 1941. 413.

okleveleinek a kivonatai,⁷ amelyek az okmánytár szempontjából egyfajta előmunkálatként (formai szempontból akár előképként) is felfoghatók.

A fenti két intézmény (ti. az ETI és az ENMLt) tűzte napirendre 1942-ben vagy 1943-ban – immár nem homályos vízió, hanem beütemezett terv formájában – *Erdély középkori oklevéltárának* a kiadását.⁸ Talán nem tévedünk nagyot, ha már e nagyszabású vállalkozás elindításában is döntő szerepet tulajdonítunk Jakó Zsigmondnak, aki nemcsak a múzeumi levéltár alkalmazottja, de az intézet külső munkatársa is volt. Ő ugyanis már ekkor a fenti projekt megvalósítását tartotta a legsürgetőbb teendőnek, mivel a szakemberek kinevelésének leghatékonyabb eszközt látta a tervszerű forráskiadásban.⁹

Első lépésként nagyszabású mikrofilmzési akció kezdődött a források összegyűjtése céljából. A levéltár a Kolozsváron kívüli észak-erdélyi anyagnak (Dés város levéltára, a kolozsmonostori konvent magánlevéltára), az intézet a nürnbergi Hunyadi-irategyüttesnek Leica-filmre vitelét vállalta, míg az erdélyi hiteleshelyeknek Budapesten őrzött országos levéltárát (a kolozsmonostori protokollumok kivételével lényegében mindent) közös erővel fényképezték le. 1944-ig mintegy 10 600 fotó készült el okmánytári célokra.¹⁰

Az 1944. évi események (német megszállás, szövetséges bombázások, front átvonulása, atrocitások) azonban megrendítették az ETI pozícióit. A néprajzos Mikecs László (1917–1944) májusi helyzetértékelő írásából úgy tűnik, hogy a lendületesen induló munka megbicsaklott. Lehetséges, hogy koncepcionális viták is bénították a munkaközösséget, mert Mikecs szerint még nem dőlt el, hogy az anyagot megyénkénti bontásban vagy együtt fogják közölni.¹¹ Az intézet zilált állapotát látva novemberben az ENMLt vezetősége úgy döntött, hogy teljesen átveszi a kátyúba jutott vállalkozást. A hivatali ügymenet tehermentesítése végett e célra Kelemen Lajos (1877–1963) nyugalmazott levéltárigazgató vezetésével külön munkaközösséget szerveztek, amely – Jakó 1944. december 31-i jelentése szerint – másfél hónap alatt már jelentős eredményeket ért el: „A munkatársak eddig a következőket végezték: Dr. Valentiny Antal [1883–1948 – *H.G.*] a gr. Wass-levéltár középkori darabjainak korábban elkezdett regesztázásával eljutott az 1425. évig. Dr. Entz Géza [1913–1993 – *H.G.*] és dr. Jakó Zsigmond a kolozsmonostori levéltár Budapesten őrzött részéről készített fényképmásolatokat kivonatolta. Eddig a DL 26 368–27 045 jelzetű oklevelek regesztáival készültek el. Dr. Bodor András [1915–1999 – *H.G.*] a kiadott anyag cédulázására vállalkozott. Jelenleg a Hazai Oklevéltár átnézését végzi.” A „biztató kilátásokkal kecsegtető” munkaritmus alapján

⁷ Közülük az első hamarosan meg is jelent (*A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Ismerteti Jakó Zsigmond – Valentiny Antal. Kvár 1944. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1.)), ezzel szemben a Wass familia archívumának regesztái csak 60 év késéssel látták meg a napvilágot: *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléstesi W. Kovács András. Kvár 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) (a továbbiakban: WassLt).

⁸ CDTrans I. 28–29; Jakó Zsigmond: *Erdélyi forráskiadás az utóbbi fél évszázadban*. Levéltári Közlemények LXXV(2004). 3–12. (a továbbiakban: Jakó: *Erdélyi forráskiadás*) 5.

⁹ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából*. Erdélyi Múzeum LVI(1994). 85–127. (a továbbiakban: Jakó: *Levéltárvédelem*) 93. – Hogy mennyire igaza volt, azt mi sem bizonyítja jobban annál, hogy napjainkban a magyar középkorász társadalom fiatalabb nemzedékének jelentős hányada épp a nagy forrásokhoz – az *Anjou-kori*, ill. *Zsigmondkori oklevéltár* – holdudvarából került ki.

¹⁰ Uo. 93, 102–103.

¹¹ Mikecs László: *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez*. Kvár 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek 190.) 19–20.

a jelentéstevő úgy vélte, hogy további öt-hat évnyi előkészület után az okmánytár kiadása gyorsan megvalósítható lesz.¹²

A sors azonban másként akarta. Eleinte csak a háború sújtotta levéltárak menekítése, majd a megalakuló Bolyai Egyetemen vállalt oktatói szerepük akadályozta a kollektíva tagjait az okmánytári munka ütemének fenntartásában. Időközben az egyetem keretében az intézet is újjáéledt György Lajos (1890–1950) igazgatósága alatt, és 1946. februári, majd 1947. júniusi munkatervében ismételtelen megjelenik *Erdély középkori oklevéltárának* (másként, a Kemény-féle hagyományra utalva: a *Diplomatarium Transsylvanicum*nak) a kiadása. A változás valójában formális volt: a tényleges munkát továbbra is a régi csoport végezte, annyi különbséggel, hogy vezetője immár maga Jakó lett, az egyetemes ókortörténeti katedrara távozó Bodor helyét pedig a szintén klasszika-filológus id. Kántor Lajos (1890–1966), az EME volt titkára vette át. Az intézet csak a működési kereteket biztosította azzal, hogy fedezte a mikrofilmezett anyag előhívásának és az újabb fotózásoknak a költségeit (feltehetően ekkor került sor egyes dél-erdélyi állagok, illetve a Budapesten őrzött erdélyi családi levéltárak lefényképezésére). A tervekben regesztázásról és oklevelek másolásáról egyaránt szó esik, amiből talán szabad arra következtetni, hogy a szerkesztők ekkor még vegyes (részint kivonatokat, részint teljes szövegeket közlő) kiadvánnyal számoltak.¹³

A feléledő reményeket a kommunista diktatúra kiépülése törte derékba. 1948-ban a kolozsvári egyetemet a fokozódó osztályharc jegyében szervezték át, amely, mint ismeretes, a középkor ideológiamentes kutatását a legkevésbé sem támogatta, az intézetet pedig – tekintettel úgymond „irredenta” fogantatására – hagyta elsorvadni. A munkacsoport tagjai közül Valentiny Antal 1948-ban meghalt, Entz Géza pedig, nem lévén román állampolgár, 1950-ben kénytelen volt Magyarországra távozni.¹⁴ A végső csapást az EME 1950. évi államosítása, levéltárának lefoglalása jelentette.

Ilyen körülmények között nem lett volna meglepő, ha az *Erdélyi okmánytár* munkálatai is elhaltak volna. Hogy a vállalkozás, a magyar történettudomány megannyi nagyszabású kezdeményezéséhez hasonlóan mégsem maradt torzóban, egyedül Jakó Zsigmond konok kitartásának és céltudatosságának tulajdonítható, aki mintegy magánszorgalomból, távlatok híján is tovább folytatta az elkezdett munkát. Pedig minden oka meglehetett volna az elcsüggedésre, hiszen az évek, majd az évtizedek múlásával a mostoha körülmények nemhogy javultak, hanem egyre kilátástalanabbakká váltak, így racionálisan szemlélve mind kevesebb értelme volt továbbhaladni a kijelölt úton. Annál is inkább, mert ez a tevékenység hovatovább nemkívánatosnak számított, hiszen az új berendezkedés 1949-ben maga is elindította saját (igaz, a szakmai szempontoknak nem mindenben eleget tevő) okmánykorpuszát, külön

¹² Jakó: *Levéltárvédelem* 93–94.

¹³ 1946. febr. 25.: „Erdély középkori oklevéltára. Szerkeszti Jakó Zsigmond. E munka mintegy két éve indult meg az oklevelek lefényképezésére, másolására, regesztázására az Intézet megfelelő összeget folyósít e vállalkozás munkatársainak. Közeli kiadására sajnos nem számíthatunk.” (EME, Kézirattár: Imreh István-hagyaték, 28. doboz, 537. sz.); 1947. jún.: „Erdély középkori okmánytárának előkészítése: Jakó Zsigmond, Valentiny Antal, Entz Géza, Kántor Lajos. A kolozsvári levéltári anyag másolása és regesztázása; erdélyi vidéki levéltárak középkori anyagának gyűjtése; budapesti levéltárak erdélyi középkori anyagának másoltatása; erdélyi középkori lefényképezett oklevélanyag filmjeinek megnagyítása” (uo.: Szabó T. Attila-hagyaték, Hivatali levelezés, 33. sz.).

¹⁴ Jakó Zsigmond: *Entz Géza 1913–1993*. Erdélyi Múzeum LV(1993). 1–2. sz. 3.

erdélyi alsorozattal.¹⁵ Hogy a nacionálkommunista hatalom részéről egy magyar nyelvű regesztakiadvány semmiféle megértésre nem számíthatott, azt mindenki számára félreérthetlenné tette az okmánytári munka mellékhatásaként megszülető monumentális mű, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek a sorsa*, amely már 1980-ra elkészült, és a *Kriterion* hajlandó is lett volna kiadni, de a hatalom ezt mondvacsinált kifogásokkal és teljesíthetetlen feltételek támasztásával folyamatosan akadályozta, így végül csak Magyarországon lehetett megjelentetni az oda kicsempészett kéziratot.¹⁶

A hivatalos iratokból kiszorult, mintegy földalatti tevékenységként kisebb-nagyobb megszakítással folytatódó *Erdélyi okmánytár* munkálatai a következő csaknem fél évszázadra jószerevével eltűnnek a szemünk elől. Bár a Professzor Úr szemérmesen mindig „kollektívát” emlegetett, csak a kiadott oklevelek összeolvasásánál számíthatott mások közreműködésére. Ebben a munkafázisban, mely – a Jakó-könyvtár erdélyi vonatkozású okmánytáraiban olvasható bejegyzésekből ítélve¹⁷ – 1954-ben, majd megszakításokkal 1962 és 1969 között zajlott,¹⁸ legfőbb segítőtársa egyetemi kollégája, Pataki József (1908–1993) volt, akit csak rövid időszakokra (1965. április – 1966. február, 1967. január–június) helyettesített a levéltáros Dani János (1923–2005), illetve ugyanezen hónapokba néhányszor Aurel Răduțiu (sz. 1936).¹⁹ Megállapítható az is, hogy elsőként a Bánffy család és Kolozsvár város archívuma került terítékre (1954), majd a kör a Kolozsvárott elérhető más városi (Beszterce, Dés), intézményi (ENMLt gyűjteményei) és családi (Wass) állagok áttekintésével bővült (1962). Az 1964 és 1966 közti időszak a szebeni és brassói száz levéltárak, valamint a Batthyaneum kiadott anyagának kollacionálásával telt, míg 1967 és 1969 között – a gyulafehérvári iratörökség még hátralevő része mellett – a Budapesten őrzött erdélyi hiteleshelyi levéltárak zárták a sort. 1970–1987 között egyetlen összeolvasásra utaló lapszéli jegyzet sem ismeretes, így feltehető, hogy az okmánytári munka ekkor már a kiadatlan okleveleknél járt.

Az összeolvasástól eltekintve Jakó professzor minden egyéb teendőt egyedül végzett. További hasonmásokat szerzett be a transsilvanicákról, a felhalmozott anyag 1400-ig terjedő részét (kiadottakat és közöletleneket egyaránt) kivonatolta, majd kritikái megjegyzésekkel, levéltári utalásokkal és bibliográfiai adatokkal látta el. Az így elkészült regeszták A/5 méretű cédulákra vezetett szövegét többszöri olvasással és az eredetivel való egybevetéssel csiszolhatta.

¹⁵ *Documente privind istoria României. C. Transilvania*. Veacul XI-XIII, vol. I-II (1075-1300); veacul XIV, vol. I-IV. (1301-1350). Red. Mihail Roller. Buc. 1951-1955. (a továbbiakban: DIR C). Az 1960-ban félbeszakadt sorozat csak 17 év múlva folytatódott megváltozott néven és magasabb színvonalon, hiszen immár közli az oklevelek latin szövegét is, illetve anyaga mindinkább megközelíti a teljességet: *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. X-XVI. (1351-1385). Întocmit de Sabin Belu-Ioan Dani-Aurel Răduțiu-Viorica Pervain-Konrad G. Gündisch-Marionela Wolf-Adrian Rusu-Susana Andea-Lidia Gross-Adinel Dincă. Buc. 1977-2014. (a továbbiakban: DocRomHist C).

¹⁶ Jakó: *Erdélyi forráskiadás* 5.

¹⁷ A Jakó-hagyatékban fellelhető forráskiadványok közül e célból a *Documenta Valachorumot*, az Ub I-II. kötetét, továbbá a Bánffy és a Teleki családok okmánytárainak I. kötetéből az 1400-ig terjedő részeket tekintetem át. – Köszönöm Jakó Klárának, hogy lehetővé tette a hozzáférést édesapja könyvtárához, Fejér Tamásnak pedig a kötetek átnézésénél nyújtott segítséget!

¹⁸ Intenzívebb időszakok: 1954. febr. 25. – ápr. 1., 1962. jan. 25. – febr. 5., okt. 24., 1964. jan. 3. – febr. 14., okt. 14. – 1965. máj. 18., okt. 23. – 1966. ápr. 2., 1967. jan. 22. – jún. 16., 1968. jan. 5. – máj. 18., 1969. máj. 17.

¹⁹ Dani és Răduțiu feltűnése elvben magyarázható lenne azzal is, hogy Jakó velük a DocRomHist részére olvasott össze, de ezt a lehetőséget cáfolja, hogy a kollacionált szövegek közül több 1350 előtti, melyek szövegét már egy évtizeddel korábban közölte a sorozat előzményének számító DIR.

Összesen több mint 10 000 cédula készült el, amely mintegy 5650 oklevél kivonatát tartalmazza. (Ebből mára megjelent kb. 3450.)

Mi sem természetesebb, hogy a több évtizedes munka alatt a kivonatos elvei módosultak. A gépelt regeszták tömegében ugyanis a fogalmazás és a bibliográfiai adatok alapján legalább két, időben elkülönülő réteg figyelhető meg. Eleinte, az 1960-as évekig, rövidebb, egyetlen bővített mondatból álló kivonatok készültek, amelyek nem tértek ki minden részletre (pl. nem közlik a határjárásokat és a méltóságsorokat). Ebben az időben alighanem Szentpétery Imre (1878–1950) és Mályusz Elemér (1898–1989) regesztázási szokásai hatottak Jakóra.²⁰ Az 1970–1980-as évekre viszont már kialakult és végül Borsa Iván (1917–2006) szabályzatát²¹ szem előtt tartva végleges formát öltött az okmánytár saját regesztázási rendszere. Ekkor már bővebb, az oklevél minden részletének visszaadására törekvő regeszták születtek, és készítőjük ezt az elvet nemcsak a sorra kerülő levéltári fondok (többnyire családi levéltárak) esetében juttatta érvényre, hanem a korábbi kivonatok zömét (főként az erdélyi hiteleshelyek anyagát) is ebben a szellemben dolgozta át. A *Zsigmondkori oklevéltártól* eltérően nem tett különbséget kiadatlan és kiadott szövegek között abból a célból, hogy az egész anyagról azonos mélységben lehessen tájékozódni. A szász levéltárak és a kolozsmonostori konvent magánlevéltárának anyagáról azonban új, bő regeszta már nem született, a kiadásokból ismert vatikáni bullák és supplicatiók pedig semmilyen formában nem kerültek feldolgozásra.

(Ide kívánkozik egy rövid kitérő. A regesztakiadványokat időről időre az a kritika éri, hogy nem teljes értékű forrásközlések. Azonban sem Borsa, sem Jakó nem állította azt, hogy a regesztakészítés jobb módszer a teljes szövegű közlésnél – elsősorban a források megismerésének felgyorsítását várták tőle. A megfelelőképp elkészített regeszták javára írták azt is, hogy tájékoztatnak a forrásból nyerhető történeti információk felől [leszámítva a stiláris részleteket], nem igényelnek sok helyet [tehát könnyebben átfuthatók], laikusok számára is érthetőek, és ha mégis értelmezési problémák merülnek fel, elvezetnek az eredetihez.²² Lényegében tehát a regeszták mutatóul szolgálnak az immár nagyjából digitalizált levéltári anyaghoz, ámde a hagyományos indexektől eltérően nemcsak a személyeket, helyeket és tárgyakat tartalmazzák, hanem a köztük fennálló kapcsolatokat is visszatükrözik.)

Az 1989–1990-es politikai fordulat nyomán végre lehetőség nyílt arra, hogy megjelenhessen a kézirat, melynek a 14. század végéig terjedő anyaga ekkorra lényegében már elkészült. Még néhány évig azonban az okmánytár készítőjét a rászakadó közéleti, tudományszervezési feladatok akadályozták abban, hogy a hosszú évek munkáját közzétegye. Végül az EME élén betöltött elnöki mandátuma (1990–1994) lejárta után összpontosíthatott az I. kötet sajtó alá rendezésére, amelynek kiadását a Magyar Országos Levéltár (MOL) vállalta fel, és amely 1997-ben napvilágot is látott. Hét esztendővel később, az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával²³ a II., újabb négy év elteltével pedig a III. kötet is elhagyta a nyomdát. Utóbbi

²⁰ Vö. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II/1. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1923–1943; *Zsigmondkori oklevéltár*. I–II. Összeállította Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II: Forráskiadványok 1, 3–4.) L. még Mályusz Elemér: *A Zsigmondkori oklevéltárról. Tapasztalatok és tanácsok*. Századok CXVI(1982). 923–958.

²¹ *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525*. Mályusz Elemér kézírata alapján s.a.r. Borsa Iván. Bp. 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II: Forráskiadványok 14.) 7–10.

²² CDTrans I. 30.

²³ Jakó: *Erdélyi forráskiadás* 5–6.

szerkesztését, egészen a végleges kézirat elkészültéig, a Professor Úr irányította, a megjelenés pillanatát viszont már nem érthette meg. A kiadványt a magyar középkor és oklevéltan jeles kutatói (előbb Solymosi László, majd Rác György) lektorálták.

A szerkesztés során szerzett tapasztalatok csiszoltak valamelyest a módszereken, de az elvek és velük együtt a sorozat arculata lényegében nem változott. Az anyag kiválasztásának fő ismérve továbbra is a területiség maradt, amit Jakó eleinte még olyan szigorúan alkalmazott, hogy azok a 12. századi királyi oklevelek, melyeknek tanúnévsoraiban erdélyi előjárók szerepeltek, és amelyek a korabeli Erdély történetének csaknem egyedüli forrásai, nem vétettek fel az I. kötetbe. Utóbb a szigor némileg enyhült, így rendre helyet kaptak – néha csak egy soros regeszták formájában – a tartományban kibocsátott, de magyarországi tárgyú királyi és hiteleshelyi oklevelek, erdélyi személyek magyarországi említései vagy a román vajdaságok nyugati kapcsolataira vonatkozó iratok is. Közlésre kerültek a pecsétlenyomatok, a mutató mind aprólékosabb lett, és hagyománnyá vált, hogy minden kötethez tematikus Erdély-térkép kapcsolódik.²⁴

Élete végén Jakó fő erőfeszítése arra irányult, hogy a vállalkozást intézményesítse, és fiatal munkatársak kinevelésével biztosítsa a folytatást. E célból a II. kötet munkálataiba bevonta W. Kovács András és Lupescuné Makó Máriát. Velük (és alkalmilag Dáné Veronkával, valamint Gálfi Emőkével) olvasta össze 1998 nyarán és őszén a Teleki család levéltárának, valamint a MOL Diplomatiikai Levéltára törzanyagának („stock”) 1301 és 1339 közé eső, erdélyi vonatkozású részét,²⁵ majd rájuk bízta a pápai tizedjegyzékek kivonatolását is. E sorok írója 2003 elején került kapcsolatba a vállalkozással, melynek keretében ő és W. Kovács András már egy-egy év anyagát regesztázhatta a III. kötethez a Professor Úr ellenőrzése alatt. A IV. kötetet is e kétfős csapat rendezte sajtó alá. Az index időigényes munkája is a fiatalabb munkatársakra hárult: a II. kötetet W. Kovács András, az utána következőket Hegyi Géza mutatózta. Fontos határkönek tekinthető továbbá, hogy mentorunk halála után (de az ő hosszas szorgalmazása eredményeként) 2008-ban megalakult az EME államilag elismert kutatóintézete is mint az erdélyi forráskutatások háttérintézménye.

Jakó Zsigmond erőfeszítéseinek és erkölcsi tőkéjének köszönhető, hogy az *Erdélyi okmánytár* munkálatai napjainkban jobb feltételek között zajlanak, mint a megelőző 70 esztendő során valaha. A szerkesztést nyolc éve egy összeszokott, kétfős munkaközösség végzi (bár tennivaló jutna még egy harmadik munkatársnak is), tagjai ismereteiket a feldolgozott és feldolgozandó anyaghoz kapcsolódó erdélyi témák kutatásával is szélesítik. Az intézményi háttér (EME, MOL, TTI) stabil, a kutatás anyagi költségeit pedig immár négy ciklus óta OTKA-pályázat biztosítja. Az 1400-ig hátralevő két kötet mintegy háromnegyed részben készen álló kézírata a munkacsoport rendelkezésére áll a Jakó-regesztáknak az EME-nél 2009 folyamán elhelyezett fénymásolatai formájában. Ellenőrzésüket és kiegészítésüket igen nagy mértékben megkönnyíti az, hogy a levéltári anyag 90 százaléka, azaz a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának DL

²⁴ Kivételt képez a III. kötet, ahol időszüke miatt már nem futotta a térkép megtervezésére és megrajzoltatására.

²⁵ Erre vonatkozó bejegyzéseket az 1998. jún. 25. – nov. 6. közti időszakból találtam. Több esetben megfigyelhető, hogy az említettek közül egyidejűleg hárman is jelen voltak a Professor Úr dolgozószobájában zajló kollacionáláson, mely valóságos szeminárium-jelleget öltött azáltal, hogy a paleográfiai rövidítések feloldása és a latin szövszerkezetek értelmezése mellett a felmerülő történelmi események és társadalmi, jogi, kulturális jelenségek magyarázatára is sor került.

és DF gyűjteménye jó minőségű képekben elérhető a világhálón,²⁶ a hiányzó kisebb romániai gyűjteményekből pedig 2013-ban számos állagot lefényképeztünk. Napvilágot látott a romániai szórványközlések repertóriumja és az erdélyi megyék archontológiája,²⁷ ugyanakkor a munkát további megjelent vagy előkészületben levő segédletek (világi és egyházi archontológiák, itineráriumok, pecsétkataszterek) könnyítik meg.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy külső körülmények folytán bármikor bekövetkezhet egy kedvezőtlen fordulat, ami ismét bizonytalanná teheti az okmánytári munka sorsát. Ilyen esetekre nem árt észben tartanunk Jakó Zsigmondnak a Wass család oklevéltárát bevezető szavait: „a tudományos kutatások területén a sikernek mindennél fontosabb meghatározója és nélkülözhetetlen előfeltétele a távlatos és szilárd koncepció, valamint az erre alapozott tervszerű, kitartó munka. Ezek hiányában viharos történeti korszakok váratlan fordulatai között a legjobb tervek is zátonyra futhatnak, és megvalósulás helyett szertefoszlanak. A szilárdan megalapozott, távlatokat nyitó koncepciók viszont úgy működhetnek, mint az iránytű a végtelen tengeren hajózók kezében.”²⁸ Az *Erdélyi okmánytár* eddigi története ezt az álláspontot mindenben visszaigazolja.

²⁶ <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>

²⁷ W. Kovács András: *Magyar vonatkozású oklevélközlések Romániában*. Kvár 2009. (Erdélyi Tudományos Füzetek 261.); Uő: *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 263.)

²⁸ WassLt 5.

Balázs Mihály

Jakó Zsigmond és a szegedi kora újkori vállalkozások

Sajnálhatjuk, hogy a törékeny és mégis szívós testalkaton, a kutatás másokat is ösztönözni tudó szenvedélyén kívül Jakó Zsigmondhoz – minden különbségük ellenére – sok másban, például a száraz kekszen élés életfilozófiájának és gyakorlatának kimunkálásában is hasonlító Keserű Bálint nem tud jelen lenni összejöveteleinkön. Szívesen jött volna, hiszen a nagy tudóstárs teljesítménye nem csupán most, az ünneplés pereceiben foglalkoztatja. Alakja, kérdésfelvetései és kutatási javaslatai rendre jelen vannak azokon a megbeszéléseken, amelyek a szegedi bölcsészkar második emeletének 17-es szobájában tart a helyiség érdemesült professzor házigazdája. Nem volt nehéz tehát egy egyszerre roppant tárgyyszerű és meleg hangú köszöntő dolgozatot írnia az ünnepi kötetbe. A *Jakó Zsigmond és kora újkori magyar irodalom* c. dolgozata megkerülhetetlen fontos tudománytörténeti dokumentum lesz, s a történetben jóval később bekapcsolódó nemzedék képviselőjeként legfeljebb néhány kiegészítő megjegyzés megfogalmazására vállalkozhatok.

A tanulmány azzal a személyesnek mondott megfigyeléssel indít, hogy a medievistának készült, a pályája első tizenöt évében a kodikológia, a paleográfia, a középkori család- és településtörténet és még további részterületek szakértőjévé vált s közben legendás levéltári építő munkára is vállalkozó Jakó az 1950-es évek derekán a szélesebb értelemben vett kultúrhistoria felé fordult, s ebben reneszánsz és barokk művelődésünk, valamint irodalmunk komoly szerepet kapott. Keserű Bálint közeli tanúja volt ennek, hiszen 1955–1956-ban Klaniczay Tibort és Pirnát Antalt követően ő is ösztöndíjként kutatott Kolozsvárott. A mondott írás oldottan és szórakoztatóan idéz fel bizony nagyon is veszélyes „életes” mozzanatokot arról, hogyan készültek az RMKT mikrofilmjei Semlyén István kolozsvári laboratóriumában, s hogyan jutottak el aztán az MTA könyvtárának mikrofilmtárába. Szerzője ugyanakkor szerényen elhallgatja, hogy a Jakó Zsigmonddal és Szabó T. Attilával folyamatosan zajló, alkalmasint kirándulásokkal is összekapcsolt megbeszélések során az ő kezdeményezésére került napirendre annak a három sorozatnak (*Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, Fontes rerum scholasticarum, Peregrinatio hungarorum*) a koncepciója, amelynek kötetei aztán változó tempóban és ütemességgel láttak napvilágot az elmúlt évtizedekben. A koncepció kimunkálása felölelte az erdélyi és a szegedi lehetőségek higgadt számbavételét éppúgy, mint a nehézségek és akadályok leküzdésének módozatait. Különösen nagy bölcsességet és megfontoltságot igényelt az *Adattár* kötetek elindítása, hiszen számolni kellett a nehéz sorsú Herepei János életművét és személyiségét körülvevő elfogultságokkal terhes légkörrel is. Így aztán a felsoroltak, továbbá Imreh István, Juhász István és persze Kelemen Lajos higgadt és

józan szavai, valamint szakmai tanácsai nélkül Keserű Bálint aligha kereste volna fel az önmarcangoló székszárdi magányba elsüllyedt Herepeit, hogy aztán – Szegeden egyébként akkor még bizony félig meddig „gyüttmentként” – páratlan leleményességgel szervezze meg az erdélyi tudós áttelepédést a Tisza-partra, hogy elindulhassanak azok a munkálatok, amelyek már az én nemzedékemből is sokunknak tanuló iskolát jelentettek. Arról persze fölösleges beszélni, hogy miképpen lett a sokunk János bácsijává vált szerző dolgozatait tartalmazó első három kötet a mértéket megszabóvá a későbbiek számára, azt viszont föltétlen hangsúlyozni kell, hogy a felsorolt erdélyi tudósok közül egyedül Jakó maradhatott hosszú távon is állandóan meg- és felkeresendő tanácsadója a Keserű Bálint mellett kialakult munkaközösségnek. Amikor tehát jóval később, az 1970-es évek végén 80-as évek elején Jankovics József kezdeményezését folytatva Monok István társaságában és vezetésével többen megfordultunk Kolozsvárott, nem indulhattunk el a Keserű Bálint által megkapott instrukciók nélkül, s néhány durva hiba után azt is megtanultuk, hogy még a kis céduláscskákat se vigyük magunkkal, hanem jegyezzük meg a teendőket. Szerencsére első állomáshelyünk szinte mindig a Jakó lakás volt, s a közismerten idejekorán kelő házigazda lényegre irányuló kérdései esélyt kínáltak arra, hogy ne feledkezzünk el a legfontosabbakról.

A számomra talán legfontosabb szakmai nyitást felvezetve szeretnék kapcsolódni Jakó Zsigmond 1979-es tanulmányához. A *Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája* c. írás a Melius Juhász Péter által *Rosszhalternek* nevezett nagy műveltségű, lengyel származású, eredetileg Skrzetusky névre hallgató nyomdász tevékenységének fontos időszakát mutatja be. Keserű Bálint azt írja méltatásában, hogy „számomra meglepő és rokonszenves volt, hogy református létére Jakó Melius ellen Dávid Ferencnek drukkolt és a hozzá szegődött nyomdásznak”. Erről talán nincs szó, de arról igen, hogy képes felekezeti elfogultság nélkül méltatni ennek a rendkívül felkészült, könyvdíszítéshez is értő embernek a teljesítményét, annak ellenére, hogy a szentháromságot kigúnyoló képeket helyezett el kiadványában. Amikor első találkozásaink egyikén szóba hoztam ezt, csak legyintetett (mit kell ezen csodálkozni – mondta a mozdulata), s hamarosan megtapasztaltam, hogy mit jelent ez a szemlélet a gyakorlatban. Röviden szólva ő nagyon hatékonyan közreműködött abban is, hogy szegedi műhelyünk kapcsolatba lépett az unitárius egyház vezetőivel, majd fiataljaival is. Emlékeztetek arra, hogy a hatvanas-hetvenes években az unitáriusoknak már nem nagyon voltak érintkezéseik a hazai történész és irodalomtörténész szakmai körökkel: Pirnát és Keserű Bálint nagy szakmai s felfedező útjai után már a kolozsvári kollégium időközben az akadémiai könyvtárba fizikailag is átkerült szenzációs anyagában sem kutathattak magyarországiak, s a közismerten egyre nehezebb körülmények közé került egyházat az a veszély fenyegette, hogy elveszti szellemi izgalmakban oly gazdag történelmét is. A kapcsolatfelvétel úgy történt, hogy Zsiga bácsi meghallgatott, majd fogta az unitáriusoknak szánt kicsiny küldeményünket, s átsétált vele Erdő Jánoshoz. Ez később többször is megismétlődött. Kicsit értetlenkedtem az eljáráson, mert magam is szerettem volna Erdő Jánossal beszélni, már csak azért is, hogy megkövessem őt azért a minősíthetetlen hozzászólásért, amivel 1979-ben magamnak ma is nehezen megbocsátható kíméletlenséggel mentem neki a siklósi nemzetközi antitrinitárius konferencián előadása egy részletének. Jakó Tanár Úr azonban nem akarta ezt meghallani, s csak később jöttem rá, hogy ez mennyire bölcs lépés volt, hiszen a hatvanas években Páskándi Géza, Dávid Gyula és mások társaságában a Duna-deltát megjárt Erdő még bizonyosan mindig megfigyelés alatt állt. Utólag az is világossá vált számomra, hogy Jakó Zsigmond fellépése oldotta fel Erdő János teljesen indokolt

bizalmatlanságát, s így vált aztán lehetővé, hogy 1989 után nagyon gyorsan cselekedni tudjunk a kolozsvári-szegedi unitárius kapcsolatok elmélyítése dolgában.

Hogy egy másik felekezetről is szóljak, mi szegediek büszkék vagyunk arra, hogy kezdeményezők voltunk a jezsuita forrásfeltárásban oly hatalmasat alkotó római Lukács Lászlóval való kapcsolatfelvételben is. Később közvetítettünk néhány dologban Kolozsvár és Róma között, de mivel bizonyosan nem köztudott, szeretném elmondani, hogy az irány megszában a Lukács László első hazai látogatása idején rokonlátogatásnak álcázott kutatóúton éppen Budapesten tartózkodó Zsiga bácsi is szerepet játszott. Jóval később tudtam meg, hogy – amint Keserű Bálint fogalmazott – az „áldás” a munkálatokba történő bekapcsolódásra a Holl Béla, Jakó Zsigmond, Keserű Bálint hármassal rövid találkozásánál mondatott ki, s csak később terjesztették az elképzelést Klaniczay Tibor elé jóváhagyásra. Ennek a rendíthetetlen református embernek ez a nyitottsága egyre értékesebb a szememben, mert hát azzá teszi az újabbban még a régi magyaros közösségekben is felbugyogó újmódi felekezetieskedés, amelynek persze hosszabb távon mindenki kárvallottja, amely azonban rövid távon leginkább mégis az unitáriusokat sújtja, hiszen időnként még az is elhangzik, hogy ez a kereszténységből különben is kilógó szekta nagy kedvence volt az 1960–70-es években az akkori pártvezetésnek, amely joggal látta bennük az ateizmus előfutárait. Mintha Aczél Györgynek és munkatársainak bármiféle ismerete lett volna az erdélyi reformáció történetéről...

Ez alkalmat teremt most nekem a következő megfogalmazására. Jakó Zsigmond ebben az időszakban írott egy-egy tanulmánya a korabeli szóhasználatot követve nem habozik egy-egy vallási áramlatot haladónak minősíteni. Ezt még olyan időszakban is megtette, amikor különösen a modern hangoltságú történészek már ódzkodtak ettől, hiszen a történész szakmában zajló elméleti és módszertani viták során egyre problematikusabbá vált, hogy merre vezet, s van-e egyáltalán útja annak a bizonyos haladásnak. Amikor kiadta magyarországi tanulmánykötetét, egyáltalán nem zavartatta magát ettől, s a kötet bevezetője a legnagyobb nyugalommal fogalmazza meg, hogy a közölt tanulmányok szövegén egyáltalán nem változtatott, csak a jegyzetekbe vett fel új tételeket. Nem szeretnék könnyű kézzel igazságot osztogatni, néha jogos lehet az átdolgozás, vagy szinte elkerülhetetlen is, különösen, ha külföldieknek szánt, vagy eredetileg ott elmondott szövegeinket jelentetjük meg magyarul. Azt is tudjuk persze, hogy jelen van tudományunkban a görcsös igyekezet is az elhasználandó tekintélyektől származó idézetek utólagos kiiktatására. A nagy kolozsvári történész tökéletesen tisztában volt azzal, hogy neki erre nincs szüksége, mert az esetlegesen talán idejétmúlt jelzőket egyszerűen ellehetetleníti a feltárt anyag újszerűsége és a felismert összefüggések logikus és világos rendszere, a gondolatmenet kikezdetetlen integritása. Az a szakszerűség, amely arra készíti a szegedi irodalomtörténészeket, hogy a filológiai bevezetés szemináriumon Lorenzo Vallának a konstantinuszi adományleveléről szóló értekezése mellé odahelyezze a torockóiak legendagyártását lenyűgöző érveléssel leleplező dolgozatát, amelyből lenne még mit tanulnia a legendáktól és mítoszoktól nehezen szabadulni akaró történész társadalomnak, nem is beszélve a közvélemény formálójáról.

Oborni Teréz

Jakó Zsigmond és a kora újkor kutatása

Jakó Zsigmondot köszöntő méltatásában Kubinyi András 2006-ban úgy vélekedett, hogy a professzor úr írásaiban legalább annyit foglalkozott a kora újkori témákkal, mint középkoriakkal. Noha az egyenleg, kivált ha a forráskiadványokat is hozzávesszük, a középkor felé billen, Jakó Zsigmond tollából a kora újkori kutatások terén – hogy Rettegi György általa kiadott önéletrajzának címét idézzem – „emlékezetre méltó dolgok” születtek.

Jakó Zsigmond kora újkorral foglalkozó írásait mindenekelőtt két jelzővel lehetne illetni: az egyik az időálló, a másik az iránymutató. Jakó professzor úr munkásságát már a kezdetektől az jellemezte, hogy a középkor és kora újorként elkülönített két korszakot, amelyek között egészen az utóbbi időkig éles határvonalat húztunk Mohácsnál vagy Buda elesténél, nem csupán egységes ívben kezelte, de számos írásában korszakokon átívelő folyamatokat rajzolt meg. Tette ezt mindenekelőtt az egyetemi tanulmányait követő esztendőekben született írásaiban – amelyek az ún. „népiség- és településtörténeti” iskolához kötődtek – azaz Erdély etnikai képének, összetételének változásaira, annak okaira összpontosító tanulmányaiban. Ezek között elsősorban két nagyobb tanulmányát említem meg: az egyik *A románság megtelepülése az újkorban* címmel, egyetemi professzora, Mályusz Elemér szerkesztésében *Erdély és népei* c. kötetben 1941-ben jelent meg; a másik az *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban* címmel 1943-ban a *Magyarok és románok* I. kötetében.

Ezekben az írásaiban, a középkori előzményekre is visszatekintve megállapította, hogy „a magyarországi román betelepülés vizsgálatánál a 16–17. századi nagy háborús pusztításokban ismerhető fel az a hatalmas cezúra, mely ezt a folyamatot két élesen megkülönböztethető, középkori és újkori részre osztja”. Ezen az időszakon belül is döntően a 17. század első éveire, a nagy háború végére tette azt a határvonalat, amely a középkori típusú betelepítéset immár elválasztja az újkori, nagy volumenű, politikai-katonai változások, háborúk okozta betelepülésektől.

Jellemzően magát az Erdélyben lezajló folyamatot kelet-közép-európai népmozgalmak szövetébe ágyazta bele, vizsgálatának területi kereteit a román vajdaságoktól Galicián át a Nyugat-Felvidékig terjesztve ki. Jakó Zsigmond megállapításai máig alapvetőek a románság 16–17. századi erdélyi és partiumi beköltözésére, valamint gazdálkodására, beilleszkedésére, társadalmi státusára vonatkozóan, bár ő maga a kilencvenes években – de korábban is – úgy vélte, hogy még mélyebb, alaposabb és teljesebb forrásfeltárára lenne szükség a kérdés maradéktalan tisztázásához. Megemlítem (miként Kubinyi András is megemlítette) hogy Jakó Zsigmond írásait semmiféle nemzeti elfogultság nem jellemezte, ugyanolyan tárgyyszerűen írt a románság Erdély területére történt bevándorlásáról, mint a Lengyelországba irányuló népmozgásról. Megállapításainak tudományos erejét, tárgyyszerűségét az adott téma forrásainak

kifogástalan és szinte hiánytalan ismerete garantálta. (A „szinte” itt csak azért hangzik el, mert jól tudjuk, bármilyen témához lehet még egy forrást találni.) Mint egyik vele készült riportban említette, a források mikroszkopikus alaposágú vizsgálatát éppen Szentpétery Imrétől tanulta meg egyetemi éve alatt.

Alapvető népiségtörténeti és ezzel összefüggésben településtörténeti tanulmányait követően, azoknak mintegy esszenciájaként számos megállapítást tett a három részre szakadt ország török kori településtörténeti kutatási irányaira vonatkozóan a Magyar Tudományos Akadémián 2000-ben tartott előadásában – amelynek szövege szerencsésen megjelenik az idei emlék-tanulmánykötetben.

Ebben megállapította, hogy „az úgynevezett török kor a pusztulásnak, az újránépesedésnek a gazdasági és társadalmi helyzetnek annyi eltérő változatával szolgált, hogy mai ismereteink mellett lehetetlen az egykori ország széthullott részreire minden esetben általános következtetéseket levonni”.

Jakó Zsigmond 2000-ben úgy találta, hogy a hazai – méltán hírneves és elismert – oszmanisztikára is várnak még komoly forrásfeltáró feladatok. Előadásában hozzátette, hogy a jelenlegi körülmények között kívánatos lenne a török kori település- és néptörténeti kutatások folytatása és olyan kérdések célirányos vizsgálatára irányítása, mint a magyarság és az ország egykori nemzetiségei sok évszázados együttélésének alapvető kapcsolatai, az együttélés terei, tárgyilagos módszerek és a teljes forrásanyag felhasználása alapján. Méltatta az 1999-ben megjelent *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből* c. kötetet, de úgy vélte, a kiadott írások – nem színvonalukat, mint inkább forrásbázisukat tekintve – jócskán alulmaradtak a hetven évvel korábbi *Magyarság és nemzetiség* c. sorozat köteteitől.

Ehhez az alapvetően egyetemi tanulmányai által meghatározott irányhoz köthető számos forráskiadása is, különösen az 1944-ben megjelent *A gyalui vártartomány urbáriumai* c. kötet. Bevezető tanulmányában – amelyet nemrégiben, a *Berlász Jenő Emlékkönyv* számára dolgozott át és frissített fel – rámutatott arra a tényre, hogy Erdély történetében, ha lehetséges, még az általában elismertnél is nagyobb súlya lehet az urbárium típusú forrásoknak, hiszen dikális összeírások, illetve dézsmajegyzékek nem lévén a „régí népesedési, nemzetiségi viszonyok, a fálvak népét terhelő szolgáltatások szinte egyedül csak ezekből ismerhetők meg”. Jakó Zsigmond így irányította rá a figyelmet ezekre a forrásokra, amelyekből még bőségesen lehetne összegyűjteni és kiadni. Az Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak gyűjteményeiben ugyan csak két dobozra való urbáriumot emeltek ki a levéltári rendezés során, de az Erdélyi Fiskális Levéltár páratlanul gazdag készletei még nincsenek feldolgozva. Az urbáriumok kiadásához készített bevezető tanulmánya napjainkban is friss szemléletével, iránymutató felvetéseivel és máig érvényes megállapításaival alapozta meg az erdélyi fiskális várbirtokokra, a váruradalmakra az erdélyi gazdálkodásban és a fejedelmi gazdaságpolitikában, sőt a fejedelmi belpolitikában eszközként betöltött szerepére vonatkozó alapvető tudásunkat.

A kora újkori igazgatástörténettel kapcsolatos vizsgálódásai sorában mindenekelőtt megemlítem *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején* c. 1947-ben megjelent munkáját, amelyben a késő középkori vajdaság igazgatására vonatkozóan tett megállapításai az Erdély 1541 utáni kormányzati berendezkedését célzó kutatómunka számára jelölt ki követendő irányokat. A dézsmajegyzék kora adminisztrációjáról szóló, szintén a korai időszakban, 1945-ben született tanulmánya alapvető megállapításokat tett közzé: a füzet túlnyomó részét az 1529–1674. évekből származó 25 darab teljes szövegében közölt különböző

természetű irat tette ki. A forráskiadásban a helynévtárak, birtokosnévsorok mellett a 16. század végi erdélyi vármegyék és Aranyosszék történeti-földrajzi keresztmetszete is előttünk áll, mintegy követendő példaként. Miként a korabeli recenzens, Ila Bálint megállapította: „Jakó kitűnő földrajzi és falutörténeti jegyzetei pedig szemléltetik a századok folyamán bekövetkezett pusztulást” is. A szövegkiadás számos további, pl. egyháztörténeti vizsgálatra adott lehetőséget, miként a magyar nyelvtörténeti kutatások számára is használható anyagot tett közzé. Az erdélyi vajdák kinevezéséről 1992-ben közreadott kivételes jelentőségű tanulmánya kora újkori kormányzattörténeti kurzusokon is kötelező olvasmány.

Jakó Zsigmond a társadalomtörténet és művelődéstörténet összefüggéseinek feltárása terén is páratlan értéket hagyott ránk. Társadalomtörténeti vizsgálódásai szorosan összefüggtek a korábban településtörténet tárgykör alatt említett eredményeivel, hiszen akár az etnikai együttélésekről, akár a gyalui urbáriumokról készült tanulmányaiban jókora részt tettek ki a szorosabban társadalomtörténetként megfogható megállapítások. Ezek a forráselemzésen alapuló leírások azért is lenyűgözik a mai olvasót, mert olyan mélyreható forrásismeretet és forrásértést mutatnak, hogy úgy érezhetjük, nem maradt egyetlen írásjelnyi információ sem az adott iratban, feljegyzésben, amelyről ne kapnánk maradéktalanul részletes, analízáló és egyben szintetizáló magyarázatot. Különösen igaz ez egy másik, *Belső-Szolnok és Doboka megyék* (eredetileg: *magyarsága*, az új kötetben:) *birtokos társadalma az újkorban* c. írására. 1976-ban megjelent írása a székely társadalom 16. századi átalakulásáról és a század végi felkelésekhez vezető folyamatokról máig alapvető állításokat fogalmazott meg.

A művelődéstörténet területére, ahogyan néhány megszólalásában maga is említette, érdeklődése lényegében amiatt csúszott át, mert ez a terület a szocialista Romániában valamelyest semlegesnek számított. Ám ezen e téren is ugyanolyan iránymutató és további kérdéseket felvető alapkutatásokat folytatott, amelyekre napjainkban is méltán építhetünk.

Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. (Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához.) In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. 1957.* Művében olyan kérdéseket tett föl, amelyekre az ezt követő évtizedek erdélyi művelődés- és művészettörténete – elsősorban B. Nagy Margit és Kovács András kiemelkedő kutatási eredményeiben – igazán érdemi választ adott. Az általa felvetett kutatási kérdésekre saját témájában és eszközeivel maga is új eredményekkel szolgált: értve ezalatt az erdélyi középkori és kora újkori írásbeliséggel kapcsolatos megállapításait, kezdve az 1956-ban megjelent középkori erdélyi laikus írásbeliségről szóló első tanulmányától a Radu Manolescuval közösen írt nagy összegzésig, valamint levéltártörténeti írásaiig, amelyekről külön esik szó.

Jakó Zsigmond felhívta a figyelmet a várostörténet-művelődéstörténet késő reneszánsz kori összefüggéseire, illetve annak kutatási lehetőségeire, forrásadottságaira, amelyek abban az időben szintén kevésbé voltak feltárva. Meghatározta, hogy az anyagi kultúra emlékein kívül a szellemi művelődés, iskolázás, polgárság írástudása, városi íráshasználat, az ún. társas formák, azaz a társadalom mindennapi életvitelében bekövetkezett kora újkori változások kutatása terén milyen feladatok állnak a szakma előtt.

Az általa e téren kijelölt feladatok elvégzéséből maga is kivette részét. Jakó Zsigmondot a művelődéstörténeti kutatásaiban, szinte minden írásában nyomon követően az érdekelte, hogy az adott kor – jelesül a kora újkor esetében a késő reneszánsz – hogyan hatotta át és formálta az írástudó, értelmiségi réteg gondolkodását, műveltségét, mindennapjait. Milyen tereket kapott konkrét és átvitt értelemben is a társadalomban az új eszme.

A Korunkban 1967-ben megjelent, az egyházi műveltség laicizálódásának kora újkori folyamataról készült írásában megállapította, hogy „a világi értelmiség Erdélyben a XVI. század közepén már elég erős a legfelsőbb politikai vezetés és a teljes államapparátus szakfeladatainak ellátására. Rendelkezett olyan magas műveltségű, Itáliában tanult világi, humanista szakemberekkel és államférfiakkal, akik a fejedelmi kancelláriát egy időre ugyanolyan, de már teljesen laicizált, vezető művelődési központtá tudták fejleszteni, mint amilyen Mátyás király idejében volt.”

Az erdélyi fejedelemség kori műveltség – ahogyan ő fogalmazott: kétarcúságát azonban sohasem rejtette véka alá. Maga elemezte számos művében azokat a korlátokat, a politikai beszorítottaságból adódó nehézségeket, amelyek akkoriban Erdélyt jellemezték. E tekintetben kiemelte a peregrináció rendkívüli szerepét, a Németországban, Hollandiában, Angliában folytatott tanulmányokból hazatérő magas értelmiségi vagy egyszerű vidéki lelkészi, tanítói pozíciókat betöltő értelmiségiek egyéni felelősségvállalását és jelenlétük súlyát az erdélyi társadalomban: nélkülük „a török által Európa törzstől egyre jobban elvágott Erdély fejletlen gazdasági-társadalmi körülményei között aligha juthattak volna szóhoz feltűnően korán és első kézből véve az angol puritanizmus, presbiterianizmus és a cartesianizmus, a kezdődő felvilágosodás, valamint a polgári átalakulás eszméi”. Jakó Zsigmond szerteágazó írásaiban több irányból vizsgálta a kora újkori értelmiség megnyilvánulási formáit: a paleográfiai kutatásainak következtetései, az iskola- és könyvtörténeti vizsgálatok, a hivatal- és igazgatástörténeti megfigyelései szoros összefüggésben álltak.

Külön hangsúlyozni szeretném a kora újkori Erdély legnagyobb tömegű forrásainak kiadását célzó erős igyekezetét, amellyel útjára indított olyan nagy sorozatokat, mint a Királyi Könyvek, a hiteleshelyi protokollumok vagy a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek iratsorozatai.

Beszélhetnénk még kora újkori kutatásainak olyan szegmenseiről, mint a papírmalmok és nyomdák (kolozsvári, váradi, gyulafehérvári, szebeni, balázsfalvi) története; Misztótfalusi Kis Miklós, Heltai Gáspár vagy a Hoffhalterek művelődéstörténeti szerepének kutatása, valamint azok a könyvtártörténeti munkálatok, amelyek elindítása szintén az ő nevéhez köthető. A gyulafehérvári Batthyaneumról, a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár gyűjteményéről, a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtáráról írott maradandó értékű művei szintén számos követőre találtak az utóbbi évtizedekben.

Végezetül hadd idézzek a szintén általa kiadott, már említett Rettegi-önéletrészletből, hogy egy 18. század eleji, Jakó professzor úr által oly nagy szeretettel kutatott erdélyi írástudó szavaival emlékezzünk rá: „hogy én is azért az én maradékomnak (ha isten megtartja) ezen következő írásom által holmi mostani dolgokat és occurentiákat általadhassak, leírtam mind ez hazában, sőt másutt is történt dolgokat, a mennyire végére mehettem, megírván.”

Pál Judit

Jakó Zsigmond, a tudományszervező

Amikor 1941-ben a fiatal Jakó Zsigmondot Pestről le hívták Kolozsvárra az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárához, az illetékesek jól képzett, agilis, nagy munkabírásu és elkötelezett munkatárssal kívánták megerősíteni az erdélyi magyar tudományos intézményeket, de azt nem sejtették, hogy ezzel mekkora szolgálatot tesznek az 1945 utáni kisebbségi tudományművelésnek. Jakó Zsigmond ugyanis nemcsak kiváló tudós és tanár volt, akinek emberi és tudósi magatartása hosszú évtizedeken keresztül például szolgált, hanem – és ez munkásságának kevésbé ismert oldala – igazi tudományszervező egyéniség. Ehhez minden adottsága megvolt: jó szervezőképesség, nagy tudás, széles látókör, céltudatosság, elkötelezettség, hivatástudat és nem utolsósorban tekintély. Egy családi anekdota szerint egyik borszéki nyaralásuk során éppen kirándultak, amikor vihar közeledett. Egy székely család kapkodva takarította be a szénát, amikor Jakó professzor átvette a szervezést, és utasításai nyomán sikerült még a vihar kitörése előtt befejezni a munkát. A székely földművesek szó nélkül követték az ismeretlen „nadrágos ember” utasításait, mint ahogy még élő munkatársai, tanítványai is érezhették tiszteletet parancsoló egyénisége súlyát.

Az ő nemzedéke még a népszolgálat eszméjében szocializálódott. Nem véletlen a döntése, hogy 1944-ben helyben maradt – lemondva egyéves bécsi ösztöndíjáról, hogy az EME levéltárát menthesse –, 1945-ben pedig a pesti egyetemen felkínálkozó állás lehetőségét hátrította el, vállalva egyúttal a kisebbségi sorsot. „Ez volt a számomra kirendelt sors. Nem térhettem ki előle” – ahogy maga nyilatkozta egy interjúban. E szempontból nagyon tanulságos tanárával és mesterével, Mályusz Elemérről való levélváltása is. A Pesten felkínált állás kapcsán írta Mályusznak 1945 augusztusában: „Fiatal vagyok s olyan példákat szolgáltatott a közelmúlt s szolgált a jelen, hogy bennem is feltámadt valami különös érzés: menni, futni, menekülni innen, s ha a többiek már nem segíthetnek, akkor legalább én élhessek ember módjára. Néhány percig nagyon boldog voltam: mégsem csap össze a fejem felett az áradat, mert lábam alatt szilárd már a talaj.” De rögtön utána így folytatta: „A tavalyi összeomlás idején, de azóta is számtalanszor volt alkalmam tapasztalni, hogy miként mondatnak csütörtököt »elismert tekintélyeink« és hogy bizonyos esetekben és helyeken józan ésszel, egyenes gerinccel, némi kockázat vállalásával mennyit segíthet egyetlen ember is. Abban a szegényes épületben, amit a romokból összetákolunk, nekem is jutott szerep. Nyilván azért, mert más nem csinálta azokat. Ha most én is a dolgok könnyebbik végét választanám, egy újabb területen akadna meg a munka, mert itt igazán minden magyar szakember »pótolhatatlan«, t.i. tényleg nincs akit helyére állítsanak. [...] Én el vagyok szánva, hogy minden körülmények között helyemen maradok, s

ha innen erőszakkal eltávolítanának, akkor is Erdélyben maradok s igyekszem a magyar történelmi kutatást arra az útra terelni, melyet a Professzor Úr kijelölt.”¹

Tanára, Mályusz Elemér volt különben, aki a tudományos pályán elindította, és akinek élete végéig hálás maradt. Ahogy egy 1955-ben íródott levelében megfogalmazta: „Bár már az én fejemen is sok a fehér hajszál, az az útravaló, amit a Professzor Úrtól kaptam magammal, még ma sem fogyott el. Megtanított becsületesen, igényesen és kitartóan dolgozni. Ennek köszönhetem azt is, hogy munkámmal olyan bensőséges kapcsolatom alakult ki, amelyre egész életemet ráalapozhattam. Sok mindenem mentem én is keresztül, amióta nem találkoztunk, de talajvesztettnek, eltévedtnek, szegénynek sohasem éreztem magamat.”² Diákjainak is igyekezett továbbadni a Mályusz-féle szemináriumokon tanultakat: „Ielkiismeretességet és alapossgot, a tudományos egyetemi munkának való becsületét, az állandó egyenletes és fegyelmezett munkát, áldozatvállalást eszmékért és a közösségért”³.

Bár a kutatás egy életen át szenvedélye, – saját szavai szerint – az „élet értelme és gyönyörűsége”⁴ maradt, a tudományt nem öncélnak tekintette, hanem azt a társadalom, a közösség szolgálatába kívánta állítani; ezért igen fontosnak tartotta a tudomány és közönsége, a tudomány és erkölcs összekapcsolását. Egy 1970-ben megjelent cikkében a következő szónoki kérdéssel vezette fel az erdélyi magyar történészek feladatait: „Mert vajon nem válnánk-e gyökértelenné apáink földjén, nem szakadna-e ránk is a bénító elidegenedés, ha mindazt, amit az előttünk járóktól íratlan és írott hagyományokban, tudatban és tárgyi emlékekben örököltünk, számunkra érdektelen és használhatatlan dolgokként megkísérelnők kiiktatni életünkéből?”⁵ „A múlt emlékei és a jelen teljesítményei együttesen teszik az országot hazává” – folytatta –, ezért az önismeret különösen fontos a nemzetiségek számára. „Indokolt és jogos tehát az együttélő nemzetiségeknek az az igénye, hogy az ország történetével és a közös hagyományokkal való találkozásokon túlmenően saját tömegeik múltjának különleges vonatkozásaival szintén megismerkedhessenek, és így teljesíthessék ki önmagukat.”⁶ A korabeli retorika nem homályosította el a fő mondanivalót: a nemzetiségi önismeret a történészek fő feladatai közé tartozik. Pályájára visszatekintve úgy látta, Kolozsvárt tanulta meg végérvényesen, „hogy a múlt kutatása nemcsak szakmai, hanem erkölcsi kérdés is. E kettő egyése nélkül a történettudományban nincs hiteles eredmény”⁷.

Ez annál is fontosabb volt, mert az erdélyi magyar tudományosság 1990 előtt igen nehéz helyzetben volt, gyakorlatilag megszűnt létezni, csak elszigetelt egyéni tudományművelés szintjén létezett. Az első világháborút követő impériumváltás – Jakó Zsigmond értékelése szerint – „a magyar történetírás újabb törekvéseitől elmaradt állapotban, határozott célok s hivatástudat nélkül találta Erdély magyar történetkutatását”⁸. A két világháború között jősze-

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Jakó Zsigmond levelei Mályusz Elemérnek (II), 1937, Ms 6401/258–294. 1945. augusztus 24. Ezúttal köszönöm Both Noéminak, hogy a levelezésről készült jegyzeteit rendelkezésemre bocsátotta.

² Uo. 1948. február. 6.

³ Uo. 1947. március 7.

⁴ Lásd Lupescuné Makó Mária: „...pályám egy nagy kaland volt...”. Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Erdélyi Múzeum 68 (2006). 3–4. 18.

⁵ Jakó Zsigmond: *A hazai magyar történetírók szerepe*. Korunk XXIX(1970). 4. sz. 485.

⁶ Uo. 486.

⁷ Lupescuné Makó Mária: *i. m.* 18.

⁸ Jakó Zsigmond: *Kelemen Lajos üzenete*. Korunk XXXVII(1978). 5. sz. 369.

rint Kelemen Lajos egyénisége pótolta a hiányzó tudományos közeget. A második világháború alatti és utáni rövid fellendülést hamar megfojtotta az ideológiai kényszer, a tisztogatások, majd a Ceaușescu-kor nacionalizmusa.

1989 előtt hivatalosan alig nyílt mód a tudományszervezésre, de Jakó professzor, alkalmazkodva a lehetőségekhez, a nehéz időkben is igyekezett utat mutatni, értelmes célokat megfogalmazni, lelkesíteni. A korábban formális egyetemi gyakorlatokat például olyan célokra használta, mint a Házsongárdi-temető felmérése vagy levéltárak mentése és rendezése. A tudományos utánpótlás nevelése szívéügye volt, az ígéretesebb fiatalokkal külön foglalkozott, mentorálta őket, az egyetem után is tartotta velük a kapcsolatot, igyekezett bevonni őket a tudományos munkába. Erre kínált jó lehetőséget a *Művelődéstörténeti tanulmányok* könyvsorozat elindítása az 1970-es évek végén. Célját Jakó Zsigmond a következőképpen fogalmazta meg: „megteremteni az előfeltételeket ahhoz, hogy a magyar olvasóközönség belátható időn belül tudományos igényű összefogó képet kaphasson saját nemzetiségi múltjáról”.⁹ A szerkesztésbe bevonta két tanítványát, Tonk Sándort és az akkor pályakezdő Sipos Gábort is. Az 1980-as években azonban ismét felerősödött a diktatúra nyomása, és a sorozatot hamarosan beszüntették. Szintén fontos volt a Kriterion Könyvkiadó ún. Fehér könyvek sorozata fölötti bábáskodás – Benkő Samuval együtt –, amelyben számos értékes és érdekes kora újkori elbeszélő forrás jelent meg.

A korábban idézett 1970-es cikkében már megtalálható néhány olyan fontos gondolat, amelyeket csak 1990 után tudott szabadabban kifejteni. Az egyik az erdélyi magyar történészekre a források által rótt feladat. Gyakran hangsúlyozta: azáltal, hogy a román történészek körében pár évtizede alig van, aki az 1918 előtti források nyelvét értené, és kellő előismeretekkel rendelkezne, Erdély forrásainak értő megszólaltatása elsősorban az erdélyi magyar történészek feladata. A százok kivándorlása következtében az ő örökségük feldolgozását is jelentős részben az erdélyi magyar történészek feladatának tartotta – utolsó éveiben nagyon gyakran tért vissza erre a kérdésre beszélgetéseink során, mintegy feladatunkká téve olyan fiatalok kinevelését, akik Erdély múltjának szász vonatkozásait is feltárják. Ezt azonban már jóval korábban, az 1970-es években is megfogalmazta: „A magyar és a német múlt problematikájában otthonos szakemberekre, ilyenek kinevelésére és megfelelő foglalkoztatására [...] az országos történet-kutatásnak és a nemzetiségi önismeretnek egyaránt szüksége van.”¹⁰

A nemzetiségi köldöknézés, a provincializmus azonban távol állt tőle. Különös fontosságot tulajdonított a kapcsolattörténetnek. A kutatások nemzeti és nemzetközi beágyazottsága ugyancsak visszatérő gondolata volt. „(A)z elszigetelődést tekintjük a nemzetiségi tisztánlátás legfőbb akadályának, nálunk senki sem érzi jobban annak szükségét, hogy saját nemzetisége múltját az országos és azon át az egyetemes történet összefüggéseibe beállítva értelmezze” – írta ugyancsak a már idézett 1970-es cikkében.¹¹

A diktatúra körülményei között Jakó professzor egyszemélyes műhelyként működött, de mindig fontosnak tartotta a tudományos kapcsolatok ápolását mind a romániai, mind a magyarországi kollégákkal. Annál is inkább, mert maga is sokat szenvedett a sehová sem tartozás érzésétől: „Mert csak Mohamed koporsója lebeghetett úgy az ég s a föld között, mint ahogyan

⁹ Jakó Zsigmond: Bevezetőül. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. Kriterion, Buk. 1979. 7.

¹⁰ Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete 372.

¹¹ Jakó Zsigmond: A hazai magyar történetírók szerepe 487.

jómagam és sorstársaim kallódunk – innen is, onnan is kirekesztve – a magyar és a román történettudomány között” – írta egyik levelében.¹² Éppen ezért nagyon sok esetben régebbi ismeretségeit kihasználva ő közvetítette a kapcsolatokat erdélyi fiatal és idősebb történészek és magyarországi kollégák, illetve tudományos műhelyek között, segítve előbbieket integrálódását a magyarországi szakmai közegbe. A kapcsolatok ápolásában, az aktív segítségnyújtásban hangsúlyozta a magyar tudomány egységét és ebben a Magyar Tudományos Akadémia szerepét: „A politikai rendszerváltás [...] végre arra is módot adott, hogy a határokon túli magyar tudományosság alapvető kérdéseiben maga a Magyar Tudományos Akadémia lehessen a kezdeményező, és megkísérelje az 1918 után kialakult áldatlan helyzet rendezését az európai integráció kívánalmainak megfelelően.”¹³ Üdvözölte a külső tagság intézményét – ő maga még tiszteletbeli tagságot kapott a rendszerváltás előtt –, a Magyar Tudományosság Külföldön elnevezésű bizottság, a Domus-program és -ház létrehozását, és mindenekelőtt azt, hogy az Akadémia foglalkozik a szomszédos országok szakembereinek az egységes magyar tudomány kutatásba való tényleges visszakapcsolásával.

A segítséget azonban nem csak az anyaországtól várta. Még lényegesebbnek tartotta a helyi kezdeményezést. A legjelentősebb lépést az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraelakulása jelentette, amelynek első elnöke lett. Az EME kutatóintézetének tevékenysége, amelynek létrehozásában oroszánrésze volt, és amelynek kutatási programját ő határozta meg, külön előadás tárgya, így ezt nem részletezem. Jakó Zsigmond eredeti elképzelése szerint egy a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt működő és hosszú távú kutatási tervekkel ellátott erdélyi és felvidéki intézet szolgált volna leginkább a magyar történettudomány érdekeit. A program már fiatalemberként megfogalmazódott benne, 1945–1946-ban Mályusz Elemérrel folytatott levelezésének is ez az egyik visszatérő témája. A tudományos támogatást 1945-ben is a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetétől várta, az Erdélyt illető kutatások megújításába pedig Mályuszt is be szeretne volna vonni. Az intézet az egyetemen szoros kapcsolatban működött volna, és Jakó nagy szerepet szánt neki a tudományos utánpótlás nevelésében is, hiszen – ahogy Mályusznak írta – ha „az egész magyar fiatalságot fel tudnók vértetni azzal a korszerű tudományos vértetzel, melyet Pesten tanuló szerencsések megkaphatnak, az egész magyar történetírásra kiható fellendülés indulna el”.¹⁴ „Azon álmodoztam, hogy ha az Isten nagy nyomorúságunk ellenére megadná az anyagi eszközöket, egy szervezet nélküli »erdélyi történetkutató-intézet« alakuljon ki problémáink iránt érdeklődő fiatalokból a Professzor Úr körül. Valahogy úgy működne ez, mint ahogyan a bécsinek kellene működnie. A kutatás és a kutatással járó továbbképzés volna ennek a feladata” – írta 1946 nyarán egy másik levelében.¹⁵

Ezzel kapcsolatban három fontos kérdést szeretnék kiemelni, amelyeket különböző előadásában, írásaiban és szóban is állandóan hangsúlyozott. Mély meggyőződése volt, hogy a magyar tudomány egységét helyre kell állítani, és ez mind az anyaország, mind a határon túli magyar közösségek előnyére válik. A másik visszatérő gondolata a tervszerű kutatások, nagylélegzetű munkák támogatása volt. A divattal szemben az alapos, átgondolt, tervszerű kutatást részesítette előnyben; a források szakszerű feltárását és kiadását pedig különösen fontosnak

¹² MTA Kézirattár. Ms 6401/295–332. Jakó Zsigmond levele Mályusz Elemérnek, 1969. dec. 12.

¹³ Jakó Zsigmond: *Élni a lehetőségekkel*. Magyar Tudomány 46. (2001) 6. sz. <http://epa.oszk.hu/00700/00775/00031/667-669.html> (2016. aug. 28.)

¹⁴ MTA Kézirattár. Ms 6401/258–294. Jakó Zsigmond levele Mályusz Elemérnek, 1945. augusztus 24.

¹⁵ MTA Kézirattár. Ms 6401/258–294. Jakó Zsigmond levele Mályusz Elemérnek, 1946. június 24.

tartotta mind tudományos szempontból, mind a fiatal kutatók szakmai kiképzése szempontjából. Igyekezett felhívni az illetékesek figyelmét is arra, hogy olyan nagyszabású munkákat, mint amilyen az Erdélyi Okmánytár vagy a Királyi Könyvek kiadása, nem lehet egy-két-három éves pályázatok, bizonytalan támogatások függvényévé tenni, ezek számára biztonságos anyagi és intézményi háttérrel kell biztosítani. Az utánpótlás kinevelése, a fiatal kutatók támogatása is szívügye volt, és ezt összekapcsolta az előbb említett két másik gondolattal: „A kisebbségi magyar fiatalok ugyanis azonos szintű felkészítés után, azonos munkakörülmények és infrastruktúra esetén lehetnek szakmailag egyenlő értékű munkatársai a magyar kutatásnak. Nem téveszthető szem elől az sem, hogy a magyar tudományosság tényleges újraegyesítése csak konkrét feladatok megoldásában való részvétel útján valósulhat meg.”¹⁶

Ezzel összefüggésben még egy gondolatát szeretném kihangsúlyozni. Az ösztöndíjügy kapcsán nyilatkozta még a 90-es évek elején, hogy azért fontos rendet tenni és világos szabályokat kidolgozni, hogy „ne az élelmesek kapjanak ösztöndíjat”. „A letehetségesebb jusson tanulási lehetőséghez, kedvezményekhez. A tudományos utánpótlásban legyenek teljesen egyenlők az esélyek. Magyar tudomány csak egy van. Ebből az következik, hogy a követelményeknek is azonosnak kell lenniük. Az egység csak akkor lehet tartós és erős, ha alkotóelemei nagyjából azonos színvonalon vannak. Ne kivételezzenek velünk! A kivételezés mindig ártalmas, akkor is, ha jóindulatból teszik, mert konzerválja a határon kívüliek lemaradását, és ezzel aláássa a magyarság művelődési egységét. A kisebbségi magyar tudománynak létérdeke, hogy országában élenjáró legyen, csak így lehet versenyképes a többség tudományával. [...] Ne azt jutalmazza, hogy erdélyi valaki, hanem azt, amit a magyar tudomány érdekében vállal.”¹⁷ Különbösen a „sok pénz elmegy, mint homokban a víz, nincs meg az eredménye”, sőt éppenséggel negatív eredménye lesz.

Ugyancsak fontosnak tartotta a történettudomány és közönsége kapcsolatát. Egy 1978-as cikkében írta: „a nemzetiségi történetkutatás csak felelős közösségi szolgálatként virágozhat, pusztán megélhetési módnak tekintve azonban csenevész marad. Ez a kutatás nem végezhető elefántcsonttoronyba zárkózva, a szakemberek szűk köre számára, hanem eredményeit minél szélesebb közönséggel kell megismertetnie.”¹⁸ E mára már talán anakronisztikusnak tűnő gondolatok számára erkölcsi parancsot jelentettek. Hatása annak is tulajdonítható, hogy ő elvei szerint élt, életével és tudományos teljesítményével is példát mutatott, ráadásul soha nem tévesztette szeme elől a távolabbi célokat. Pályájára visszatekintve úgy értékelte: „Az út végéhez közeledve talán még azt is megkockáztathatom, hogy a pálya korlátai, bezártsága, buktatói ellenére kiegyensúlyozott, boldog embernek érzem magamat. Ugyanis egész életemben azzal foglalkozhattam, amire feltettem az életemet, és viharos időkben is sikertült megőriznem önmagamot, és hű maradhattam az induláskor megálmodott terveimhez.”¹⁹

Ő volt az egyetlen erdélyi magyar történész, aki nemcsak átlátta a különböző történeti korszakokat, hanem képes volt egységben látni azokat, aki ezt a legmagasabb színvonalon és az egyetemes történetírásba ágyazva tette, és aki ennek nyomán képes volt gyakorlati célokat megfogalmazni és megvalósításuk érdekében embereket mozgósítani. Halála ezért is jelentett

¹⁶ Jakó Zsigmond: Élni a lehetőségekkel.

¹⁷ Jakó Zsigmond: *Ne kivételezzenek velünk!* Magyar Nemzet 56. (1993. február 15.) 38. sz.

¹⁸ Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete 374.

¹⁹ Lupescuné Makó Mária: „...pályám egy nagy kaland volt...” 24.

mindmáig pótolhatatlan veszteséget az erdélyi történettudomány számára – és a „pótolhatatlan veszteség” ez esetben nem üres szófordulat.

Jakó Zsigmond Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesület legendás leveltárosa kapcsán írta a következő szavakat: „A romániai magyar történetkutatás (s)nem rekedhet meg Kelemen Lajos örökségénél. Előbbre, mindig előbbre kell lépnie, de azon az úton, amelyen a halott Mester vezette. A Mának a Tegnapot, a Holnapnak a Mát túl kell szárnyalnia anyagismeret, módszer és szakszerűség tekintetében. Csak a közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában marad Kelemen Lajos minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klio erdélyi magyar napszámósainak.”²⁰ Számunkra, akik nem ismertük Kelemen Lajost, de volt szerencsénk ismerni Jakó Zsigmond professzort, ő marad a felülmúlhatatlan példakép.

²⁰ Jakó Zsigmond: Kelemen Lajos üzenete 374.

Sipos Gábor

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi levéltárügy

A kisebbik magyar haza honismereti tudományos egyesülete 1859-es alapításától fogva levéltári anyagot is őrzött, kezdetben inkább gyűjteményi jellegűeket (Kemény József, Kemény Sámuel, Mike Sándor) – ezek külön egységként máig fennmaradtak. E korai időszakban a kéziratár keretében kaptak helyet a levéltári darabok. A 19. század utolsó évtizedeiben azonban már bekerültek az EME kéziratárába olyan szerves egységet alkotó levéltári anyagok (Esterházy, Wesselényi családi levéltárak), amelyek lassan szétfeszítették a kéziratári keretet. 1904-ben azután szervezetileg is különvált a levéltár, élére Veress Endre kapott kinevezést, de a levéltári ügyekben már e kezdeti időszakban is Kelemen Lajos volt a fő szakértő, aki 1902 óta segédkönyvtárosként dolgozott az Egyesület gyűjteményében. Joggal feltételezhetjük, hogy a 20. század elején ugrásszerűen megnőtt levéltár-felajánlások (Jósika, Bánffy nemzetségi, Berzenczey stb.) az ő levéltármentő propagandamunkájának köszönhetőek. Ekkoriban már világosan körvonalazódott az egyesületi levéltár gyűjtőköre: a törvényhatósági és egyházi levéltárakon kívül eső családi és személyi irategyütteseknek, a társadalmi egyesületek archívumainak megőrzését vállalta. Kelemen Lajos időközben – levéltárosi kinevezését hasztalan várva – a kolozsvári unitárius kollégiumban vállalt tanári állást, 1908-ban viszont az EME titkárává választotta, és ebben a minőségében még nagyobb lendülettel folytathatta iratmentő munkásságát, amelynek során igyekezett szerves egységüket megtartott teljes levéltárakat átvenni. Különösebb elméleti érdeklődés nélkül is, inkább széles körű anyagismeretére alapozva a korszerű levéltárgyűjtési és -rendezési felfogást, a provenienciáelvet alkalmazta a gyakorlatban, bámulatos eredménnyel. A két világháború közötti időszakban csökkent a letétbe helyezett levelestárak száma, de ekkoriban gyakorlatilag már megvalósult Kelemen Lajos álma, a „hatalmas erdélyi magyar levéltár, amelyben összesimulnak a nemzet minden rétegének emlékei”. Hátra volt még a páratlanul gazdag és változatos anyag rendezése, a korszerű segédletek készítése, de erre nem akadt sem pénz, sem szakember, a kutatószolgálatot pedig hagyományos módon az egyszemélyes levéltáros emlékezőtehetsége és önzetlen segítsége biztosította.

1940-ben a főhatalom-változás nyitotta meg a korszerűsítés lehetőségét, a következő évben fiatal szakemberek kerültek a levéltárba, köztük a medievista Jakó Zsigmond, aki – Kiss András szavaival –, „a Magyar Országos Levéltárban elsajátított korszerű levéltári elmélettel és gyakorlattal felvértezve a múzeumi levéltár első magasan képzett levéltárosa lett”. Kelemen Lajos, a nyugdíjból visszahívott főigazgató minden erejével támogatta a korszerűsítő munkát, az intenzív rendezést, az egyes fondokat bemutató ismertetések készítését. Joggal állapította meg Kiss András, hogy „a történeti források öreg gyűjtője: Kelemen Lajos és a pályája elején

Sipos Gábor (1951) – történész, levéltáros, egyetemi tanár, BBTE Kolozsvár, az EME elnöke, az MTA külső tagja, gsipos13@gmail.com

álló fiatal Jakó Zsigmond jelentették az állandóságot és a következetes szakmai vonalat az új szemléletű levéltári munka megvalósításában, a megkezdettek teljesítésében”.

Az 1942-ben allevéltárnokká előléptetett Jakó Zsigmond *Az Erdélyi Nemzet Múzeum levéltárának múltja és feladatai* című, külön füzetben megjelent tanulmányában vette számba az elődök munkájának eredményeit, mérte fel a gyűjtőkörhöz tartozó levéltárak állapotát, jelölte ki a legfontosabb feladatokat, mégpedig a modern levéltári szemlélet jegyében. Hogy 1944 őszéig mit sikerült megvalósítani a tervekből, arról a szintén Jakó által összeállított évi levéltári jelentések tájékoztatnak.

1944-ben a levéltárosoknak gondoskodniuk kell az értékes forrásanyag óvóhelyekre szállításáról, ezt a műveletet is Jakó Zsigmond irányította. A front átvonulása során a szovjet katonák feldúlták a levéltárakat, ezek pusztulását gyors mentőmunkával igyekeztek megakadályozni az EME munkatársai. Jakó Zsigmond Sárközújlakon a báró Vécsey család feldúlt levéltárából mentette meg az alomnak használt iratokat, Köpeczi Sebestyén József Bonchidáról, Bözödi György pedig Marosszékről szállította Kolozsvárra a pusztulásra ítélt levéltári anyagokat. Jakó és Entz Géza Sáromberkéről és Gernyeszegről szedte össze a Teleki familia szétdőlt iratait. Levéltármentő akcióik túlléptek a gyűjtőkörön, Váradon a püspöki uradalmi levéltár került védett helyre, Zilahról és Désről pedig a penészes pincébe száműzött vármegyei és városi iratokat, jegyzőkönyveket sikerült a kolozsvári Állami Levéltárba szállítani.

1945 után a múzeumi levéltár végre saját helyiségbe költözött, az óvóhelyről felhozott levéltári kötegeket egyenesen a Farkas utcai Bethlen–Nemes-palota déli szárnyának emeletére vitték, abban a reményben, hogy az Egyetemi Könyvtár második emeletéről kiköltöző gyűjtemény így inkább megmaradhat. Kiss András véleménye szerint Jakó Zsigmond magánakciójának tekinthető e költözés, amiért Kelemen Lajos neheztelt is az elején, de a későbbi események Jakót igazolták. 1949-ben ugyanis – más társadalmi egyesületekkel, pl. a szász Vereinnal és a román ASTRA-val meg a kaszinókkal és dalegyletekkel együtt – az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is felszámolták, és a levéltárat – immár új székhelyén – a Román Akadémia vette kezelésbe.

„A levéltár, miután elvették az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől, sajátos helyzetbe került” – itt újból Kiss András szavait idézem. „Kelemen Lajos kutatóként továbbra naponta is jelen volt a levéltárban, akárcsak Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Köpeczi Sebestyén József és Pataki József, ezáltal lényegében a Levéltár – utolsó otthonaként a múzeumi szellemnek és hagyományoknak –, nem szervezetten ugyan, de a magyar humántudományok műhelyeként tovább élt. És ami a legfontosabb: ebben a műhelyben az említett tapasztalt kutatók továbbadták a körjük gyűlt, fiatal kutatonemzedéknek a múzeumi gondolatot, munkamódszert. Példájukkal, segítőkészségükkel a levéltári kutatótermek valóságos magyar kutatóiskolaként nevelték az utódokat, aminek gyümölcsözését később tapasztalhattuk is. Ehhez viszont a nagy tudású múzeumi kutatók mellett hathatósan hozzájárult Dani János fiatal levéltáros segítsége, valamint az oda kinevezett fiatal román levéltárosok, például az Ursuțiu-házaspár jóindulatú magatartása is.” S ha már a szakemberképzést említettem, itt kell főlemlegetnem a többször idézett Kiss András alakját, aki jogászból lett levéltárosként néhány évvel idősebb mentora, Jakó Zsigmond hatására meg saját tehetsége és hatalmas anyagismerete révén vált kiváló történetkutatóvá. Évtizedekig tartó példamutató barátságuk, az erdélyi történetkutatás érdekében válllvetve végzett munkájuk tudománytörténetünk fényes lapjaira kívánczok.

Amióta csak megismerkedtem az EME munkásságával, mindig ezt az 1950 utáni négy évtizedet tartottam igazán példamutatónak, amikor az egyesület egykori munkatársai, Kelemen

Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond és mások úgy művelték az erdélyi magyar tudományt, mintha lenne intézményes kerete. Kutattak, céduláztak, írtak, egyetemi előadások és szemináriumok keretében nevelték a fiatal nemzedékeket. Kihasználták az „ahogy lehet” kiskapuit, sorozatot alapítottak a Kelemen Emlékkönyvvel, hogy aztán ne legyen folytatása, éltek a Kritérium Könyvkiadó adta lehetőségekkel a Fehér könyvek esetében, amit csak a védőborítója tett sorozattá, és Szabó T. Attila köré egész munkacsoport állt össze az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* első köteteinek megjelentetésére.

Jakó Zsigmond egyetemi tanárként nem tarthatott középkori témájú kurzusokat, az általa oktatott segédtudományok – tudjuk, valójában alaptudományok –: paleográfia, heraldika, pecséttan, levéltartan területén bőven kihasznlta az alkalmakat a fiatal nemzedékek nevelésére, a kutatómunkára alkalmas hallgatók továbbképzésére. Szakdolgozatokat is csak az 1970-es években lehetett hozzá írni, amikor a segédtudományok teréről is lehetett témát választani. Vonzerejére jellemző, hogy magyar paleográfiai szemináriumát még választható tantárgyként sem írhattuk be az indexbe, mégis szorgalmasan jártak óráira a magyarok mellett a román és szász hallgatók is, már akik a kutatói pályára komolyan készültek. Jól kihasznlta az egyetemi nyári gyakorlatot is arra, hogy hallgatóit közvetlen kapcsolatba hozza a forrásokkal. Az 1950-es években a kolozsvári könyvtárak régi könyvanyagát térképezte fel hallgatóival a possessorbejegyzéseket kicédulázva, később pedig az Állami Levéltár új épületébe való beköltözéskor együtt cipelte az iratkötegeket, jegyzőkönyveket a diákjaival, akik eközben maradandó ismereteket szerezhettek a levéltárszervezésről, az egyes levéltárképzők történetéről.

Református egyháza 1948-tól fogva számított Jakó Zsigmond szakismereteire, az ekkor létrehozott egyházkerületi Levéltári Bizottság tagjává választották Szabó T. Attila, László Dezső, id. Nagy Géza és Juhász István mellett. Egyébként ebben az évben írta meg *A református egyház levéltáriügyének története* c. 70 oldalas dolgozatát, amely címlapja szerint *Az erdélyi levéltárügy története* c. kötet első füzeté, kiadója pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára – lett volna, ha nem 1948-at írunk, így a velúrpapírra gépelt szöveg erdélyi szamizdatként viseli az ajánlást: „Kelemen Lajosnak 1948 karácsonyán”. (*Írás, könyv, értelmiség* c. kötetében aztán átdolgozott formában megjelenhetett.)

Jakó professzor tevékenyen részt vett az 1959-ben véglegesített református levéltári szabályzat megszövegezésében, és tanácsaival segítette az ugyanekkor létrehozott Központi Gyűjtőlevéltár munkatársait, László Dezsőt, majd Markos Andrást. Kutatóként is gyakran megfordult a Farkas utcai templom csonkatornyában működő archívumban, többek között a Misztótfalusi-monográfiájához gyűjtött itt adatokat. Markos András halála után Jakó Zsigmond az erdélyi magyar levéltárügy sarkalatos kérdésének tekintette, hogy e gyűjtemény élére az elődökhöz méltó szakember kerüljön, és 1974 tavaszán engem mint végzős történészhallgatót szemelt ki erre az állásra. Tekintélyével és befolyásával sikerült elérnie, hogy az Igazgatótanács három évig várt, amíg a kötelező tanügyi szolgálat letelte után 1977 szeptemberében elkezdhettem a levéltári munkát.

1990-ben az EME egykori tagjai Jakó Zsigmond kezdeményezésére határozták el az egyesület újraindítását, és az ő elnöklete alatt telt el az első négy év, az intézményteremtés hőskora, az Erdélyi Múzeum újraindítása, az Erdélyi Tudományos Füzetek folytatása a 209-es számmal. Gyűjteményei, köztük a levéltár visszaszerzésére bejelentette igényét az Egyesület, de a jogállamiságot sajátosan értelmező romániai igazságszolgáltatás meg politikum ellenállásába ütközött. Jakó professzor levéltárügyben ott segített, ahol lehetett, az unitárius egyház papíron

régóta létező gyűjtőlevéltárába az ő támogatásával került fiatal szakember, akinek az EME szerzett több hónapos magyarországi ösztöndíjat továbbképzés végett. Örömmel fogadta a hírt, hogy a gyulafehérvári róm. kat. püspökség/érsekség végre rendezteti és méltó helyre költözteti a püspöki és főkáptalani levéltárat, csak azt sajnálta, hogy a nagy munkába a magyarországi szakemberek és egyetemi hallgatók mellett nem kapcsolódtak be a hazaiak. Az EME 150 éves jubileumára készülve szorgalmazta, hogy az Állami Levéltár tegye hozzáférhetővé végre az Egyesület levéltárát, ez szerencsére meg is valósult, az ünnepi kötetek szerzői akadálytalanul kutathatták az iratanyagot.

Jakó Zsigmond egyik interjújában emlegette, hogy a történetkutatás sok területén dolgozott, és hosszú élete során főállású levéltári munkatársként aránylag kevés ideig tevékenykedett, mégis elsősorban levéltárosnak tartja magát. Remélem, ezt az önjellemzést a fenti sorok is alátámasztják.

Kovács András

Jakó Zsigmond, a tanár

Egy tanáregyéniségnek valószínűleg annyiféle az arca, ahány tanítványa emlékezik rá. Hallgatóim megértését kérve tallóznék a következőkben Jakó tanár úrhoz fűződő emlékeimből.

Jó ötven éve, 1964 őszén találkoztam vele először, amikor a BBTE hét elsőéves magyar történezhallgatója egyikeként beültem a történelem segédtudományairól szóló előadására. Vegyes érzelmeket váltott ki, amikor rájöttünk, hogy miről is lesz szó, némi nyugtalanságot is, különösen, amikor előadásai végeztével ránk zúdította az éppen tárgyalt fejezet gazdag, egyetemes kitekintésű, kritikai megjegyzésekkel kísért könyvészetének tétéleit, műveket, amiket ismernünk kell, nemritkán azokat is, amiket jobb, ha messze kerülünk.

Később mesélte, hogy tanári pályafutása folyamán hetente legtöbbször egy, legfennebb két előadása volt, de a két előadásos félveket nagyon nehezen viselte.

A BBTE létrejötte után segédtudományokat, latin paleográfiát tanított, medievisztikai szakkolégiumot is tartott. Előadásainak tudásanyaga pótolta valamennyire a hazai történelem dogmatikus és sematikus, a közép- és kora újkori Erdély történetének konkrétumai fölött gazdaság- és társadalomtörténeti, narodnyik meg történelmi materialista fogantatású közhelyek ködében átsikló s az erdélyi „középkor” (!) tekintetében jóformán csak Vitéz Mihály vajdára meg az 1784-es felkelésre kihegyezett előadásai keltette csalódást, hozzánk sokkal közelebb álló, izgalmasabb, többnyire magyarok meg százszok tevékenységéhez kapcsolódó közvetlen művelődéstörténeti vonatkozásaival.

Míg tanáraink – kollégái – az egyetemes történeti előadásaik keretében alig érinthették Erdély történetének a kérdéseit, Jakó professzor óráin a kutatástörténeti helyzetkép és a szak kifejezések értelmezése mellett mindegyre felbukkantak az erdélyi régiség, a közép- és újkor kulturális intézményei: káptalani iskolák, kollégiumok, hiteleshelyek, kancelláriák, családi levéltárak, kastélykönyvtárak; de azok a személyiségek is, akik mindezeket létrehozták vagy működtették: tudós, értelmiségi munkát végző papok, kódexmásolók, oklevélhamisítók, levéltárrendezők, tanárok, nyomdászok, könyvgyűjtő mecénások és annyian mások, akiknek az alakját kisebb exkurzusokban nagy beleéléssel jellemzett hús-vér emberekként állította elénk.

Dolgozatainak olvasóit éppúgy, mint egykori hallgatóit meglepi, hogy a száraz adatokból, lakonikus hivatkozásokból kiindulva miként sikerült kibontania a valóságnak azokat a kisebb-nagyobb részleteit, melyeket a kor alapos ismerőjeként, a többnyire mostoha forrásadottságok ellenére hitelesen rekonstruálni tudott. A Jakó Zsigmond révén megismert személyiségek közül hozzám legközelebb mindmáig Henckel János váradi kanonok, lőcsei, majd kassai plébános, Mária királyné udvari papja, a gyulafehérvári Batthyaneumba került gazdag könyvgyűjtemény tulajdonosa áll, akit így jellemzett: „Bár szükségesnek érezte az egyház megújulását, Rotterdami Erazmushoz hasonlóan, visszariadt a reformátorok táborába való átpártolásától és haláláig

megmaradt a régi egyház hívének. Henckel János nem volt harcos újtó, hanem csak nyitott szemű, művelt szemlélője egy viharos kornak, amelynek hullámai félre is sodorták a könyveknek ezt a csendes barátját.¹ A könyvbarát papot méltató történész rövid jellemzése mélységes együttérzésről tanúskodik, persze a Jakó tanár úr habitusát meghatározó céltudatosság, energikus tette-készség eleve kizárta e vonzó és sokkal kényelmesebb, „*Beatus ille...*” életformát.

Mélységes felelősségtudattal viseltetett az erdélyi régiség emlékeivel szemben, hangja átforrósodott különösen akkor, ha a tudományunkban uralkodó áldatlan állapotokról vagy arról esett szó, hogy milyen megkerülhetetlen feladatai és kötelességei lennének a történettudomány kisebbséghez tartozó művelőinek a román és az egyetemes magyar történetírással szemben. Kihozta a sodrából a hozzá nem értés és a felelőtlenség. Felháborodottan mesélte, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban üdültetett, közmondásosan alkalmatlan alkalmazottak egyike duplumnak minősített és bezúzásra ítelt a könyvbarát balázsfalvi kanonok Timotei Cipariu egyik művének mindössze két fennmaradt példányából egyet.

Tanárunk aktatáskájából előadásai végén előkerültek a mondandójához illő, szép illusztrációk is, példás rendben őrzött könyvtárának féltett köteteit tárta elénk, hogy láthassuk is azt, amit leírásból elképzelni nem lehetett, s amihez a kolozsvári könyvtárakban sem juthattunk. Számtalanszor figyelmeztetett arra is, hogy az illusztráció nem öncél, hogy a tartalmat kell kiegészítenie és a megértést szolgálnia; szidta azokat a szerzőket, akik munkáik szövegéhez méltatlan, találomra összeválogatott, igénytelen nyomdai kiállítású illusztrációt társítottak. Évekkel később, amikor tanulmánygyűjteményének² első példányait kézhez kapta, mélységesen elkésérítette, hogy a nehezen megszerzett 6 x 6-os diákból a nyomda élvezhetetlen színeseket állított elő, s erélyes tiltakozására készült el a kötetnek az a változata, amiben csupán fehér-fekete reprodukciók voltak.

1968-ban, Oláh Miklós halálának Romániában nagy csinadrattával, de nem sok tudomány-nyal ünnepelt 400. évfordulója kapcsán a Korunk folyóirat kért tőle tanulmányt.³ Megírása közben Radocsay Dénes⁴ és Szántó Tibor⁵ dolgozatait olvasva figyelhetett fel az érseknek az Esterházy cs. hercegi ága levéltárában őrzött címeres leveleire; megszerezte fehér-fekete reprodukciókat, majd kiosztotta a feladatokat: kollégámnak és barátomnak, néhai Tonk Sándornak az oklevelek szövege,⁶ nekem pedig a miniatúrák jutottak,⁷ román nyelven megírt dolgozatainkat pedig Bukarestben élő egykori tanítványa, néhai Demény Lajos közvetítésével sikerült is publikálni. Rá annyira jellemzően arra külön is figyelmeztetett, hogy vizsgálódásaim során az esztergomi érsek nagyszombati síremlékének nehogy a Magyar Művelődéstörténetben megjelent reprodukcióját, hanem az Archaeológiai Értesítőben közzétett korábbi, összehasonlíthatatlanul jobb minőségű képét használjam.

¹ Jakó Zsigmond: *Várad helye középkori könyvtártörténetünkben.* = *Uő: Írás, könyv, értelmiség.* Tanulmányok Erdély történelméhez. Buk. 1976. 163–165.

² I. m.

³ Jakó Zsigmond: *A művészetpártoló Oláh Miklós esztergomi érsek.* Korunk 27 (1968). 200–204; jegyzetes változata: *Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Bp. 1997. 351–357.

⁴ Radocsay Dénes: *Österreichische Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance in Budapest.* Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 18 (1964). 3–4. 104–105.

⁵ Szántó Tibor: *A betű.* I. Bp. 1965. 80–81.

⁶ Alexandru Tonk: *Diplomele de înobilare ale lui Nicolaus Olahus.* Revista Arhivelor 12 (1969). 24–31.

⁷ Andrei Kovács: *Diplomele de înobilare și iconografia lui Nicolaus Olahus.* Revista Muzeelor 6 (1969). 101–110.

Az interdiszciplinaritásnak akkoriban inkább csak művelői voltak, így őröle csak azt tanultuk, hogy a múlt jelenségeit hitelesen források, írott és tárgyi emlékek sokrétű, mindig az illető forrás megkívánta módszerek használata révén lehet-szabad értelmezni és bemutatni. Előadásaiából mindegyre kisugárzott a rokntudományok, köztük a történeti segéd tudományból önállósult művészettörténeti stúdiumok iránti érzékenysége.

Az a sokrétű ismeretanyag, amivel hallgatóit elkápráztatta, szabatos, nem mindig könnyen emészthető, de töretlen logikájú, mives szerkezetű és egy rég letűnt, nyugodtabb világot idézően csörgedező mondatokban öltött testet. 1948-at követően, még az 1960-as években is az egyetemi előadások szövegét a félév kezdetén a tanszék vezetőjének be kellett mutatni, s egészségesebb is volt felolvasni, mint félremagyarázhatóan szabadon előadni. Félbevágott kéziratoldalak hátlapjára írt jegyzetei nyomtatásban megjelent munkáival egyező nyelvi és tudományos igényességgel készültek. Kálvinista vallású tanárunk mindegyre arra buzdított, hogy földjének, a Biharból elszármazott Pázmány Péternek a munkáit olvassassuk, mondván, hogy belőlük ismerhetjük meg a magyar értekező próza legtisztább hagyományait. Hogy nem pózról vagy tanári tudálékoskodásról volt szó, arról bárki meggyőződhet nyelvezetének tisztaságát, a gondolatait kidomborító stiláris jellegzetességeket élvezve.

Jakó Zsigmond a tanítványait jövődő kutatókként kezelte. A forrás felismerésére, leírására, értékelésére igyekezett nevelni őket, nemcsak a tanteremben, hanem a kollégái által meglehetősen felületesen kezelt nyári gyakorlatokon is, akár régi könyvek vizsgálatáról, akár a kora újkori városi könyvek biztosan kolozsvári könyvkötőktől származó vaknyomásos kötéseinek a bélyegzőiről vagy a házsongárdi temető régi sírköveinek az összeírásáról-mentéséről, esetleg az EME egykori portrégyűjteményének a katalogizálásáról volt szó.

Hálásan emlegette saját doktori vezetőjét, Mályusz Elemért, aki napokon keresztül ceruzával a kezében vele együtt olvasta-javította doktori disszertációjának a kéziratát. Egykori tanárához hasonlóan Jakó tanár úr is kötelességének érezte tanítványai zsengeinek a jobbítását, éppen úgy, mint később az általa lektorált, szerkesztett számtalan kézirat rengeteg energiáját felemészítő, értő gondozását.

Lelkiismereti kérdést csinált a történész utánpótlás neveléséből is. A hatvanas-hetvenes években végzett, 2-8 fős létszámú magyar alcsoportokban minden évben készült középkori és újkori témájú, ha nem is általa vezetett, de többnyire általa sugalmazott, jelentős, önálló forráskutatásra alapozott, személyre szabott államvizsga-dolgozat Georg Kraus Krónikájáról, a középkori erdélyi közjegyzőségről, a kalotaszegi iskolázásról, a középkori gyulafehérvári káptalanról, a kolozsmonostori konventről, a középkori váradi káptalanról, s szerzőik, ha volt hozzá kitarásuk, később feltűntek az általa szerkesztett, a romániai magyar történetkutatást reprezentáló *Művelődéstörténeti tanulmányok* tartalomjegyzékében is.

Döntő hatással volt pályám alakulására. Másodéves hallgatóként hivatott magához, s szándékaim felől érdeklődött. Miután megnyugtattam, hogy nincsenek szépírói ambícióim, s derűs naívsággal megfogalmaztam, hogy művészettörténész szeretnék lenni, következett az egykor művészettörténet mellékszakos történész zavarba ejtő kérdése: „És azon belül...?”

Létezett ugyan akkoriban művészettörténet szakirány a kolozsvári egyetemen, a diszciplínával magával azonban először III. éven találkozhattak azok, akik felvállalták. Minthogy román volt az előadási nyelve, vizsgázni, államvizsga-dolgozatot is csak román nyelven lehetett írni, s e feltétel a magyar hallgatók többségét elriasztotta.

Néhány héttel idézett beszélgetésünk után már kézzelfogható elképzelést körvonalazott. Úgy vélekedett, hogy jövődő tanárom, a művészettörténész Virgil Vătăşianu professzor, jelentős, Erdély középkori művészetével is foglalkozó szintézis⁸ szerzője, aki nyilván folytatni szándékozik a munkáját, leginkább a 16–17. századi erdélyi művészet kutatásában elért új eredmények iránt érdeklődhet, előnyömré válna tehát, ha feldolgoznám az alvinci káptalani uradalom iratait az ottani kastély építéstörténetével kapcsolatban.

Összel, amikor már nemcsak gyulafehérvári kutatásaimról, hanem időközben jelentősen megnövekedett kutatói étvágyamról is meggyőződhettem, a kolozsvári városi számadáskönyvek felé irányított. Ezek rendkívüli forrásértékét Kelemen Lajos és Herepei János régen felismerte, ők is, sokan mások is használták a tőlük származó, rapszodikus kijegyzéseket, de a számadáskönyvi adatok értékelése teljes rálátást igényelt, amire az ismert történelmi viszonyok közepette egyiküknek sem nyílt lehetősége. A számadások helyben voltak, s évekig tartó olvasásukhoz kezdve nem sejtettem, hogy ráakadtam a professzor úr által annyiszor hangsúlyozott távlatos kutatási tervet megalapozó, összefüggő levéltári anyagra.

A fentebb elősorolt néhány mozzanat alapján sem tűnik talán túlzásnak, hogy történész kortársaim és saját kutatói pályám meghatározó fordulatait Jakó tanár úr személyes példamutatásának, odafigyelésének, előrelátásának, mentori segítőkészségének és ragályos, a jövődőt illető, kétségtelenül történelmi meggyőződésből fakadó derűs bizakodásának tulajdonítom. Erre a következtetésre jutott Szabó T. Attila is, aki jóval korábban, a harminc év előtti születésnap ünnepség kapcsán így fogalmazott: „Ez a hatás [...] olyan mértékben befolyásolta az erdélyi magyar történészek munkáját, hogy ma is minden itteni történész legalább valamelyes mértékig Jakó hatása alatt formálódott szakembernek vallhatja magát.”⁹

⁸ Virgil Vătăşianu: *Istoria artei feudale în țările române*. Buc. 1959.

⁹ Szabó T. Attila: *A hetvenedik évforduló küszöbén. 1986. = Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kvár 1996. 5–7.

Fejér Tamás

Szakembernevelés az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóintézetében

Jakó professzort mindig is foglalkoztatta a szakmai utánpótlás kérdése, a kilencvenes évek elejétől különösen, ekkor ugyanis az erdélyi történetkutatás előtt is új lehetőségek nyíltak. Az viszont egészen különösen hat, hogy már 26 évesen, tehát pályája elején az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi jelentésében is kitér erre a kérdésre, pontosabban ama reményének adott kifejezést, hogy a levéltár a jövő történetészgenerációk képzésében fontos szerepet fog betölteni. Bámulatra méltó ez a tisztánlátás és a feladatok tudatosítása, különösen annak fényében, hogy a mai viszonyok között aligha találunk olyan 26 éves kutatót, akit az utánpótlás kérdése különösebben foglalkoztatna.

Az 1990-es évek tehát új korszakot nyitottak az újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület életében is, melynek elnöki tisztét 1994-ig éppen Jakó professzor töltötte be. A kezdeti nehézségek természetesen nem tették lehetővé olyan feltételek, pontosabban intézményes keretek kialakítását, melyek lehetővé tették volna az annyira égető utánpótlás-nevelés hosszú távra szóló, megnyugtató rendezését, és erre még a kilencvenes évek végéig sem került sor. 2005-ben Jakó professzor még így fogalmazott: „Ne szépítsük a dolgot. Az erdélyi magyar történetkutatás – legalábbis a medievisztika és a korai újkor vonatkozásában – ma már aligha tekinthető a magyar történetkutatás egyenrangú tényezőjének. Közelebb áll a valósághoz az a megállapítás, hogy egyelőre inkább csak segédmunkási feladatokra futja az erejéből. De ebből a jelenlegi méltatlan állapotából mielőbb ki akar törni, és ebbe az irányba az első szerény lépéseket már meg is tette.”¹ A kitorési lehetőséget Jakó professzor pedig – mind a magyar, mind a román történetkutatás irányába – mindenekelőtt a forráskiadásban látta, pontosabban az intézményes keretek között folyó forrásfeltárás és -kiadás révén vélte megvalósíthatónak az erdélyi középkor és kora újkor kutatások fellendítését s egyidejűleg olyan fiatal történetészgeneráció kinevelését, amely hatékonyan hozzájárulhat e kutatások korszerű forrásbázisának megteremtéséhez. Ennek a forrásközlő munkának a lényege az, hogy az erdélyi régiségben használt nyelveken íródott források magyar nyelvű kivonatok formájában történő közzététele révén hozzáférhetővé váljanak a paleográfiai ismereteket nélkülöző történészek, érdeklődők szélesebb köre számára is. A teljes szövegű magyar nyelvű forráskiadások tekintetében pedig ez olyan közlési elvek megállapítását jelentette, amelyek a „teljes átírás és a szintén szélsőséges betűhűség közötti józan átmenettel a szöveg hiteles történeti hangulatának, jellegzetességeinek”² a megőrzését

Fejér Tamás (1977) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, feiertamas@yahoo.com

¹ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi magyar történetkutatás mai kérdései*. Erdélyi Múzeum LXVII(2005). 3–4. sz. 1–2.

² *Torda város tanácsai jegyzőkönyve 1603–1678*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Wolf Rudolf. Kvár 1993. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 1.) 22.

tartják szem előtt, hogy ezek az esetenként több száz oldalas munkák ne csupán a szakemberek szűk köréhez szóljanak.

Az első kihívást a személyi feltételek megteremtése jelentette. Miután az egyetemi oktatásban már nem vett részt, a hallgatókkal tulajdonképpen nem is állhatott kapcsolatban. Az összekötő kapocs Jakó professzor egyik kedves tanítványa, a sajnálatosan igen korán elhunyt Tonk Sándor professzor volt. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület intézetében működő vagy az ahhoz szorosabban kapcsolódó, közép- és kora újkori források feltárása iránt érdeklődő történekutatók zöme Tonk Sándor révén került kapcsolatba Jakó professzorral, aki – tekintettel Tonk professzornak a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem alapítása körüli elfoglaltságára – a későbbiekben átvette irányításukat is, majd kitartóan szorgalmazta e munkacsoportok kutatóintézeté történő mielőbbi átszervezését az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében. A kutatóintézet végül 2006-ban alakult meg, és úgy gondolom, ez mérföldkő mind az Erdélyi Múzeum-Egyesület, mind általában az erdélyi történekutatás életében. Jakó professzor ugyanakkor a kutatásokat egységes mederbe terelte azáltal, hogy mind az 1542 előtti, mind a kora újkori történeti források kiadása során egyaránt betartandó alapelveket állapított meg. Ezekre itt most nem térek ki, mindössze annak felemlítésére szorítkozom, hogy ezek az egységes alapelvek a kivonatkészítés szabályaitól a minden részletre kiterjedő mutatókon át a legkülönbébb rövidítésjegyzékek összeállításáig terjedtek. Mindezek legtisztább formában, véleményem szerint, a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek vaskos kötetekben mutatkoznak meg, mely kiadvány egyebek mellett azért is tanulságos, mert a 13. század végétől 1556-ig terjedő anyagot tett közzé teljesen azonos kiadási elvek szerint.³ Ezért mozgott otthonosan Jakó professzor a kora újkori források feldolgozásában is, bár azt többször említette, hogy az 1520-as évek utáni időszak, különösen a fejedelemség megalakulása után létrejött központi írásbeli intézmények okleveles gyakorlatában már nem volt annyira jártas. A regesztakiadványok mellett a 17. századi várostörténeti források és vármegyei törvénykezési jegyzőkönyvek teljes szövegű közzétételét is irányította, megállapítván egyidejűleg – mint korábban említettem – azok közlési alapelveit. A koncepciónak a szakemberek felkészítése és az intézményes keretek megteremtése mellett szerves része volt a kéziratok közzétételének megfelelő fórum biztosítása is. Erre legalkalmasabbnak a Mikó Imre által 1855-ben elindított, majd éppen Jakó professzor által újjáélesztett Erdélyi Történelmi Adatok forráskiadvány-sorozat bizonyult, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg. Az eredeti elképzelés némileg módosult, ugyanis újabban nem kötetekre, hanem római számmal jelölt alsorozatokra tagolva kerül sor az erdélyi káptalani és a kolozsmonostori konventi protocollumok, a vármegyei törvénykezési jegyzőkönyvek, továbbá az erdélyi fejedelmek királyi könyvei és a várostörténeti források megjelentetésére.

A szakembernevelés tágabb kereteinek ismertetése után szükségesnek vélem néhány mondat erejéig felidézni az éveken át heti egy-két alkalommal Jakó professzor dolgozószobájában sorra kerülő munkamegbeszéléseket. Ezek a klasszikus értelemben vett mester-tanítvány megbeszélések voltak, melyek során terítékre kerültek a munka folyamán felmerülő problémák, sor került a tévedések és hiányosságok szigorú kiigazítására esetenként a vonatkozó szakirodalomra történő utalással, melyet gyakran saját könyvtárából kölcsönzött

³ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.)

olvasásra. Már az első találkozások alkalmával tudatosult bennünk, hogy milyen óriási szakadék választja el az egyetemi oktatást a tényleges kutatómunkától és az ahhoz nélkülözhetetlen szakmai ismeretektől. Bámulatra méltó volt a türelme, mellyel a teljesen kezdő fiatalok útját egyengette, ahogyan a kivonatok százait átfogalmazta hangsúlyozván a pontos, világos és tömör fogalmazás jelentőségét. Ezekben az időkben azt hiszem többünknek a „kedvenc” olvasmánya kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei voltak, ahol valóban megtaláltuk a regeszták mintapéldányait, és igyekeztünk elsajátítani a kivonatkészítés fortélyait. (Itt említem meg azt, hogy a középkori oklevelek regesztázására vonatkozó szabályzatok alapján sor került a kora újkori forrásanyag jellegzetességeit figyelembe vevő újabb szabályzat összeállítására is.) Ez a tömör, fegyelmezett, némileg száraz szövegezési mód egyébként meghatározta valamennyiünk egyéb, tudományos jellegű írását is. Kellő szigorral és rendszeres számonkéréssel rövidesen elérte, hogy a munka ütemesen, tervszerűen haladjon, a kéziratok pedig belátható időn belül el is készültek. Ma is megdöbbenő az az elhivatottság, mellyel e munkák irányítását végezte, mellyel igyekezett mindannyiunkat – ahogyan ezt ő gyakran emlegette – a „forráskiadás felelős munkájába” bevezetni. Mindezek mellett legalább ennyire lenyűgöző volt az, hogy a források értelmezése kapcsán felmerülő nehézségek – legyenek azok nyelvi, diplomatikai, intézménytörténeti vagy egyéb vonatkozásúak – mindig megoldásra találtak. Itt utalok arra, hogy a szűkebb szakmai kérdések mellett gyakran hallhattunk igen tanulságos történeteket a budapesti egyetemi évekről, Mályusz professzorról és Hajnal Istvánról, akik minden bizonnyal a legnagyobb hatással voltak Jakó professzor munkásságára, a második világháború utolsó éveinek levéltármentéseiről, a diktatúra éveiről, a tudományos munkával járó felelősségről és igen gyakran, magáról az életről. „Felelős munka”, „feladatok tudatosítása”, „szembenézni a valósággal”, „ne szépítsük a dolgot”, „ne áltassuk magunkat” mind olyan szófordulatok, melyek számtalanszor elhangzottak, és amelyek állandóan tudatosították az épp folyamatban levő vagy a jövőben elvégezendő munkák jelentőségét és súlyát. A forráskiadás mellett ugyanis fontosnak tartotta a legjelentősebb oklevélkibocsátó intézmények működésének minden részletre kiterjedő vizsgálatát, s egyáltalán az olyan alap kutatások elvégzését, valamint segédeszközök, főként archontológiaiák összeállítását, melyek biztos alapokra helyezik a közép- és kora újkori kutatásokat.

E szakmai és személyes jellegű beszélgetések során igyekezett tehát Jakó professzor előrehaladásunkat segíteni. Megjegyezném, hogy a rendszeres munkamegbeszélések mellett máskor is be lehetett csöngetni hozzá, kéziratok véglegesítése idején kora hajnalban vagy éjfélkor is. Természetes, hogy nevelői erőfeszítéseinek sikere nem rajta állt, ő minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy fiatal munkatársai a későbbiekben is helytálljanak. Csak sajnálni tudjuk, hogy nem lehattunk tovább is részesei e minden tekintetben rendkívülinek mondható életpályának. Szellemi örökségét azonban ki-ki maga, a legjobb tudása szerint tartozik tovább vinni, annál is inkább, mert tanítványi köre meglehetősen szűk volt. De legalább ennyire fontosnak vélem azoknak a munkáknak a folytatását és befejezését is, melyek Jakó professzor irányítása alatt indultak el. Külön kihívást jelent ugyanakkor a Múzeum-Egyesület részére a Jakó professzor által megkezdett utánpótlás-nevelés folyamatosságának a biztosítása, tekintettel arra, hogy legifjabb munkatársunk is már 35 éves.

Végezetül néhány gondolat Jakó professzor ama megállapítása kapcsán, miszerint a forráskiadás kínálkozik a fiatalok számára olyan kitörési pontként, mellyel hasznossá tehetik magukat mind a magyar, mind a román történetírás számára. Ezt ellenőrizendő a Magyar

Tudományos Művek Tára segítségével megvizsgáltam három olyan forráskiadványt – nevezetesen az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek⁴ és az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek⁵ első köteteit, valamint a Wass család levéltárának középkori anyagát közlő regesztakötetet⁶ –, amelyet Jakó professzor irányításával akkor még fiatalnak minősülő kutatók tettek közzé 2003–2006 között. (Ezek mintegy 4200 magyar nyelvű kivonatot tartalmaznak az 1222–1602 közötti évekből.) 2003-tól tehát ez a három forráskiadvány az elmúlt napokig összesen 314 független hivatkozást gyűjtött össze, ami, legalábbis a történeti munkák mezőnyében, jó eredménynek minősül. Azt azonban megjegyzem, hogy ebből a 314-ből mindössze 34, tehát a hivatkozásoknak csupán 11%-a tulajdonítható román történészeknek, pontosabb 16 román történészkollégának, ugyanakkor e munkák román nyelvű ismertetése is elmaradt. Visszatérve Jakó professzor megállapításához, míg a magyar történetkutatás felé sikeresnek mondható a kitörés e forráskiadványok révén, addig a román felé ez még egyelőre várat magára. Kivéve néhány olyan román történészkollégát, aki felmérte a magyar nyelvű szakirodalom és forráskiadványok fontosságát Erdély múltjának kutatásában, az említett kiadványok ugyanúgy némák maradnak a román történetkutatás előtt, mint az erdélyi források további, százezeres nagyságrendű része a 18. századot megelőző időkből.

Legyenek is bármilyenek a tudományometriai mutatók, az bizonyos, hogy a forráskiadás mutatkozik a történeti mesterség elsajátítása egyik leghatékonyabb útjának. És ezt Jakó professzor pontosan tudta. A magunk részéről tehát mi is bátorítjuk a pályakezdő fiatalokat, hogy igyekezzenek minél több forrást kézbe venni, válasszanak olyan kutatási témákat, amelyekkel levéltári források alapján valóban újat, eredetit tudnak mondani. Jakó professzor nem csupán szavakkal bátorított erre mindnyájunkat, hanem egész életműve is erről tanúskodik.

⁴ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.)

⁵ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei.* I. 1569–1602. I/1. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570. I/2. Báthory Kristóf Királyi Könyve 1580–1581. I/3. Báthory Zsigmond Királyi Könyve 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3.)

⁶ *A Wass család cegei levéltára.* Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléteszi W. Kovács András. Kvár 2006. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.)

Lupescuné Makó Mária

Jakó Zsigmond település- és népiségtörténeti kutatásai

A századforduló békeévei keveset sejtettek azokból az eseményekből, melyek rövid időn belül alapjaiban rengették meg és alakították át a közép-európai térség politikai, nemzetiségi, gazdasági és művelődési körülményeit. Az I. világháború négy éve, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, Magyarország önállóvá válása, a rákövetkezett forradalmak és a trianoni béke, amely az ország területe kétharmadának elcsatolásával járt együtt, nemcsak alapvető és mély változásokat hozott, hanem új feladatok elé is állította a hazai tudományosságot. A politikum mellett a történészszakmának is meg kellett szólalnia, válaszokat kellett adnia az újonnan kialakult helyzetre, s ezek a válaszok bizonyos mértékben egybeestek a magyar történetírás két világháború közötti „modernizációs kísérletével”.¹ A magyar történetírás sokféle válaszlehetősége közül a szellemtörténeti irányzat, valamint a település- és népiségtörténeti kutatás bizonyult igazán jelentősnek. Elterjedésük azt is mutatja, hogy a sokkhatás ellenére a magyar történetírás 1920 és 1945 között lépést tartott az európai tendenciákkal.² Számos eltérő ismérvük ellenére ezeknek a történetírás terén jelentkező válság feldolgozására tett kísérleteknek volt egy közös vonásuk is: a (néhol megrendült) történeti tudat erősítését tekintették fő célkitűzésüknek. Míg azonban a német historizmusból inspirálódó szellemtörténeti iskola és vezéregyénisége, Szekfű Gyula az egyes korszakokat meghatározó eszmerendszerek kibontakozását és uralmát, valamint ezek személyekben és intézményekben való tárgyasulását helyezte vizsgálatai előterébe, addig a népiségtörténeti iskola nem az állam és annak intézményei, hanem ahogy a nevében is benne van, a nép és annak különböző (kulturáteremtől, kultúráközvetítő) szerepkörei iránt érdeklődött úgy, hogy közben fokozottan odafigyelt és felhasználta a társtudományok (elsődlegesen földrajz, nyelvészet, régészet, néprajz) eredményeit. Éppen ezért az új határokon kívül rekedt magyarság számára a településtörténeti vizsgálódások bírtak nagyobb fontossággal. Jakó Zsigmond, a Mályusz Elemér körül kialakult település- és népiségtörténeti iskola legtehetségesebb tanítványának megfogalmazásában ez így hangzott: „A trianoni országcsonkra szorult magyarság előtt teljes létszerúségében bontakozott ki ezeréves múltja s a tragikus jelen kifejlését, saját helyzetét megismerve, visszanyerte önbizalmát, küldetésébe vetett hitét, mert tudatosult benne, hogy

Lupescuné Makó Mária (1970) – történész, egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem-Filozófia Kar, Magyar Történettudományi Intézet, Kolozsvár, marialupescu@yahoo.com

¹ A történetírás, a társ- és/vagy segédtudományok különböző ágazatainak eredményeit és a magyar történettudomány és történetírás új feladatainak kitűzését 1931-ben összegezték: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. 1931.

² Romsics Ignác: *A magyar történetírás évszázadai. A tudományos történetírás alapjainak kialakulása a 15–18. században*. Korunk III. folyam XXII. (2011) 5. sz. 10.

bukása nem reánehazedő végzet, hanem az erők pillanatnyi alakulásának következménye, melyből kell kiútnak lenni.

Az ország széttöredezése azonban szükségszerűen a történettudomány és közönsége viszonyában is érezte hatását. Társadalmunk ösztönösen megsejtette, hogyha múltját továbbra is államán keresztül szemléli, hatalmas magyar tömegek maradnak ki a szűkre szabott határok közül. Az állam helyére erősebb és a teljes magyarságot átölelő organizmust kellett állítani, melyet az önkényesen meghúzott új határok nem szabdalhattak szét. Ilyennek kínálkozott az állam árnyékában eddig kevés figyelemre méltatott népiség, mely a közös múlt, hagyomány- és műveltséganyag, magatartás kapcsaival oszthatatlan egységgé kovácsolt össze mindenkit, aki magyar, bárhol és bármilyen állami keretek között éljen is.⁷³³

*

A kisebbségi lét erdélyi variánsát korán megtapasztalta Jakó Zsigmond, bár szülei, családja, ameddig lehetett, óvták „a megváltozott valóságtól”. Amikor azonban tízévesen a hajdúböszörményi Kálvineumba került, szinte egy csapásra szembesült a „másféleséggel”. Olyan kérdések sorozatát indították el benne, „amelyek elől nem lehetett kitérni, melyekre keresni kellett a választ és a magyarázatot.”⁷³⁴ És mivel már gyerekefjével ráérezett arra, hogy a jelen kérdéseinek gyökerei a múltba nyúlnak vissza, pályaválasztás előtt nem volt kétséges számára, hogy csakis a múlttal foglalkozó tudomány jöhet számításba. Így került az ismeretlen múlt felderítését izgalmasnak találó fiatal Jakó a pesti, akkor Pázmány Péterről elnevezett egyetem bölcsészeti karára. Az erdélyi kisebbségi életről frissen szerzett katartikus tapasztalatok birtokában a történelem, latin és művészettörténet szakra beiratkozott Jakó Zsigmond szinte sejtjeiben érezte a szemléleti megújulás sürgető parancsát. Ennek megvalósításában tanárai, Domanovszky Sándor, de még inkább Hajnal István, a korszak legeredetibb történetírói egyénisége és az a Mályusz Elemér játszott nagy szerepet, akit a protestáns történelemszemlélet legrangosabb korabeli képviselőjének tartottak már tájékozottabb kortársai is. Lényegében azokról a személyiségekről van szó, akik a magyar történetírás nyugat-európai értelemben vett „modernizációjára” tettek kísérletet a harmincas években. Domanovszky a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti szemléletet, Hajnal az értelmiségtörténetet és a társadalomtörténeti komparisztikát, Mályusz viszont az antropológiai, pontosabban az etnológiai vétetésű (Landesgeschichte-szerű) táj- és térségtörténeti irányultságot példázta, elsősorban a magyar falu- és településközpontú kutatói érdeklődésével, anyagfeldolgozási módszerével. A Mályusz-féle historizmus mindemellett egyáltalán nem volt provinciális vagy pedig önigazoló módon etnohistorizáló. Mályusz ugyanis (bár kortársai alig érzékelték) nem csupán a német néptörténeti vonalat (Volkstumskunde) követte, hanem a történeti földrajz és az eszme-, valamint a gazdaságtörténeti alapvetés előterbe állításával feltűnően

³ Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Hitel VII(1942) 4. sz. 194. http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1942_4/002JakóZsigmond_ketretegu.pdf (letöltés ideje: 2017. január 15.)

⁴ „Miért minősülök én másfélének, mint többi osztálytársaim? Engem édesapám miért csak karácsonykor, húsvétkor és nagyvakációban vihet haza? Miért kell neki a gazdaságon kívül »kényszerbérlettel«, kisajátítási és optáns ügyekkel vesződnie a siker minden reménye nélkül? Miért hordják szét a virágzó gazdasági nagyüzemet és hoznak helyére havasi telepéseket? Miért sajátítják ki nagyapám birtokának nagyobbik részét?” „...*pályám egy nagy kaland volt...*” *Lupescuné Makó Mária beszélgetése Jakó Zsigmonddal*. Erdélyi Múzeum LXVIII(2006)3–4. sz. 16–17. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25816/EM_2006_3-4_teljes_kotet.pdf?sequence=6 (letöltés ideje: 2017. január 16.)

közel került a francia Annales iskola által képviselt civilizációtörténeti megközelítésmóddhoz és kora másik legmodernebb történetírói törekvéséhez, az amerikai New Historyhoz is. A történeti koncepcióját az akkor domináló hazai szellemi-történeti irányzattal vitázva kialakító Mályusz új forrástípusokat állított a kutatás fókuszába (anyakönyvek, urbáriumok, telekkönyvek, térképek, hagyatékok, számadások, periratok), előtérbe helyezte a csoportmunkát és nagy fontosságot tulajdonított a helytörténeti monográfiák elkészítésének. Ebbe a kontextusba helyezhető az a népiségtörténeti iskola, mely az elkötelezett Mályusz-tanítványok köréből alakult,⁵ és melynek legkiemelkedőbb művelője Jakó Zsigmond volt.⁶ Intézményes hátterét ezeknek a kutatásoknak a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Népiség és Településtörténeti Intézete nyújtotta, ahol Jakó 1939-ben kezdte meg pályáját a mesterének tekintett Mályusz Elemér mellett. A következő évben már doktorált, és még ugyanebben az évben könyv formájában is megjelent magvas és terjedelmes doktori értekezése, a *Bihar megye a török pusztítás előtt* a Település- és népiségtörténeti értekezések című sorozat 5. köteteként. A Mályusz-tanítványok disszertációinak megjelenési lehetőséget nyújtó sorozat 1938–1943 között napvilágot látott nyolc kötet Nyitra, Kolozs, Szatmár, Bihar, Máramaros megyék középkori és kora újkori településtörténetével és nemzetiségi viszonyainak alakulásával foglalkozott.⁷ Közös volt bennük még az is, hogy érdeklődésük középpontjában a magyarság és nemzetiségek viszonya állt, azoknak a tényeknek és eseményeknek a vizsgálata, amelyek a nemzetiségek különböző csoportjait a történelem változó korszakaiban korábban színmagyar vagy esetleg néptelen területekre sodorták. Ezekon túlmenően Jakó munkájának legszembevetőbb jellemzői lényegében azok, amelyek egész munkásságáról elmondhatók: az adatok következetes aprólékos mérlegelése, minden olyan következtetés kerülése, ami a leghalványabb elfogultságot, szubjektivitást árulhatná el, és nem felelne meg a józan értékítéletnek, a korszak összetett szemléletén átszűrt tárgyi valóságnak. Jakó monográfiájának másik erőssége, hogy a 19. századi pozitívizmust és a dualizmus kori „népies-realista” iskola hagyományait olyan modern köntösben tudta feleleveníteni, hogy azok egyfelől nem tűntek ősdinak a „modern”-nek számító társadalomtörténeti elemzéssel összekapcsolt településtörténeti vizsgálat mellett, másfelől mai szóhasználattal élve, kompatibilissá váltak egymással.

A Bihar-monográfia megjelentetése jelentős szakmai sikernek számított. Az elkövetkező két évben neves szakemberek méltatták kritikai észrevételekre a Magyar Családtörténeti Szemlében,⁸ a Századokban,⁹ a francia, illetve német nyelvű Nouvelle Revue de Hongrie¹⁰

⁵ Jakó Zsigmond mellett ott találjuk Fügedi Eriket, H. Balázs Évát, Maksay Ferencet és Bélay Vilmost.

⁶ Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola jelentőségét méltatja Szilágyi Ágnes Judit: *Mályusz Elemér, a „népiségtörténet kutatója”*. = Uő: *Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban*. Bp. 2007. 78–83. és Erőss Vilmos: *Mályusz Elemér és a népiségtörténeti iskola*. Néprajzi Látóhatár XVIII(2009)1. sz. 5–39.

⁷ Fügedi Erik: *Nyitra megye betelepülése*. Bp. 1938 (Település- és népiségtörténeti értekezések 1); Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 2); Balázs Éva: *Kolozs megye kialakulása*. Bp. 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 3); Maksay Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Bp. 1940 (Település- és népiségtörténeti értekezések 4); Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp. 1940 (Település- és népiségtörténeti értekezések 5); Kovács Márton: *A felsőöri magyar népsziget*. Bp. 1942 (Település- és népiségtörténeti értekezések 6); Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei*. Bp. 1943 (Település- és népiségtörténeti értekezések 7); Nagy Kálózi Balázs: *Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában*. Bp. 1943 (Település- és népiségtörténeti értekezések 8).

⁸ Baán Kálmán recenziója. Magyar Családtörténeti Szemle VI(1940)2. sz. 286–287.

⁹ Makkai László recenziója. Századok LXXV(1941)4–6. sz. 191–196.

¹⁰ Gáldi Ladislaus recenziója. Nouvelle Revue de Hongrie XXXIV(1941)3. sz. 273–277.

és a *Südost-Forschungen*¹¹ hasábjain. Volt tanárai, Balanyi György, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre, Hajnal István szerint olyan doktori értekezés, „mely joggal beillenék habilitációs értekezésnek is”,¹² Pais László pedig fel sem tudta „sorolni azokat a szempontokat, amelyek miatt ez a sok gonddal, jó tollal írt könyv a magyar történeti földrajznak is igen értékes nyeresége”.¹³ A fiatal kutató tekintélyét növelte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1942-ben az előző két esztendő „gazdag termésének” legjobb történeti munkájaként Körössy Flóra-díjjal tüntette ki a doktori értekezését. A 12 pályamunka közül a bírálók „a felhasznált levéltárak és forrásmunkák imponálóan nagy számát”-t emelték ki, hozzátéve, hogy láthatólag „a szerző valóban nem kímélt semmi fáradságot, csak hogy lehetőleg hiánytalaná tegye előadását”. Hozzáteszik, hogy „a mű fő értékét a könyve nagyobb felét kitevő Adattár adja, melyben összesen 754 települési hely középkori néprajzi viszonyait tisztázza, mert a ma románoknak ismert községek százairól mutatja ki, hogy eredetileg magyar települések voltak”. A bizottság más, „magasabb elvi szempontok”-at is figyelembe vett a díj odaítélésekor: láttatni akarták, hogy a hazai tudományosság figyelemmel kíséri és rokonszenvez a település-és népiségtörténeti irányzattal, és támogatja az ígéretes fiatal szakmabelieket.¹⁴

Mindez szárnyakat adott az amúgy is alkotni vágyó szerzőnek. 1941-ben jelent meg mindmáig mérvadó tanulmánya, *A románság megletelepülése az újkorban*, a Mályusz Elemér által szerkesztett *Erdély és népei* kötetben.¹⁵ Ezzel Jakó felsorakozott a Mályusz által hangos szóval hirdetett felhíváshoz, miszerint a magyar történetíró munkálkodásának legújabb tárgya elsősorban Erdély története kell hogy legyen. Jól látta, hogy „az ott maradt magyarság a nehéz kulturális és gazdasági elnyomás súlya alatt nem foglalkozhat elég intenzíven [Erdély múltjával]”, ugyanakkor úgy vélte, hogy: „A mai nehéz idők hangulatához is jobban illik, hogy ne az önálló Erdélyi Fejedelemség nagypolitikai terveivel foglalkozzunk, hanem azzal a hanyatló korral, amely a magyarság etnikai erőinek csökkenését és a román terjeszkedés fokozatos gyorsaságát látta.”¹⁶ Jakó a román nép erdélyi újkori betelepülésének és térfoglalásának összetett kérdéskörét boncolgatja, melynek okait egyrészt a hegyvidéki románság túlnépesedésében, másrészt a két román vajdaságból állandóan tartó bevándorlásban látja. A jelenség következménye az erdélyi Mezőség nagyfokú elrománosodása lett, amelyhez nagymértékben hozzájárult még a 17. században Basta, majd Mihály vajda uralma és a török-tatár büntetőhadjáratok. Mindez a magyar népelem drasztikus számbeli csökkenésével járt, ugyanis a magyar jobbágyok nem maradtak helyben, hanem tömegesen vándoroltak az újonnan népesedő Alföldre. Jakó írását a témakör elismert szakértői méltatták, előbb Makkai

¹¹ M. Schwartz recenziója. *Südost-Forschungen* VII(1942)3–4. sz. 712–713.

¹² Balanyi György–Domanovszky Sándor–Lukinich Imre–Hajnal István recenziója. *Akadémiai Értesítő* LII(1942)6. sz. 92–95.

¹³ Pais László recenziója. *Földrajzi Közlemények* LXIX(1941)2. sz. 138–139.

¹⁴ „Mídon ezt [Körössy Flóra-díj odaítélését] kéri a bizottság, magasabb elvi szempontokra is gondol: legkiemelkedőbb alkotásának megkoszorúzásából lássa és érezze a fiatal és legfiatalabb történetírói nemzedék, hogy a magyar tudományosság legmagasabb őrhelyén számon tartják és rokonszenvenvel kísérik új felfogás és új módszerek kialakítására irányuló törekvéseit. Ezzel, úgy gondoljuk, serkentőleg és ösztönzőleg hatunk az új gárdára.” Balanyi György–Domanovszky Sándor–Lukinich Imre–Hajnal István: *i. m.* 93, 95.

¹⁵ Jakó Zsigmond: *A románság megletelepülése az újkorban*. = *Erdély és népei*. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1941. 118–141.

¹⁶ A szegedi egyetemen tartott székfoglaló előadásából való részletet újraközölték Mályusz Elemér: *Irányelvek a magyar történelem tanulmányozásánál*. = *Uő: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 468.

László üdvözölte az „értékes tanulmányt” a Protestáns Szemlében,¹⁷ majd Tóth András a Századokban, hangsúlyozva, hogy Jakó minden rendelkezésére álló adatot felhasználta. Maga utalt arra a hatalmas feldolgozatlan anyagra, ami az Országos Levéltárban van, és amelynek feldolgozásával Erdély újkori társadalom- és népiségtörténete megszűnne „megmunkálatlan terrén” lenni.¹⁸ Egy év múlva, a Hítel hasábjain a Jakó által megkezdett téma fonalát a későbbi pályatárs és életre szóló jó barát, Szabó T. Attila göngyölítette tovább kiemelve egyrészt, hogy „az újabb kori román betelepülés kérdésének forrásanyaga ma még távolról sem annyira felderített, mint a középkori betelepülésé”, másrészt éppen „ezért kell e kérdéstről olyan vázlatos formában beszélni, mint azt nemrégiben Jakó Zsigmond tette [...], aki a kérdésre vonatkozó összes közléseket felsorolja, illetőleg felhasználja.”¹⁹

Nem meglepő módon, egészen másképp gondolkodtak e kérdéstről a korabeli román történészek. Későbbi reagálásukat bizonyos mértékben elősegítette a tanulmány német nyelvű újraközlése 1943-ban,²⁰ illetve, bővített magyar nyelvű változatának megjelenése *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban* a Deér József és Gáldi László által szerkesztett *Magyarok és románok* című munka I. kötetében.²¹ A román historiográfia számára több szempontból jelentett kihívást Jakó munkája: egyrészt a nehezen megkérdőjelezhető tartalmi vonatkozások miatt, másrészt szembesültek a szakmaiság olyan kifejezőmódjával, amely kevésbé volt jellemző a korra. A fegyelmezett, határozott, indulatmentes előadásmód, amely máskülönben az elkövetkező évtizedekben is végig jellemezni fogja Jakó munkásságát, megsejtette velük, hogy határozott és elszánt, ugyanakkor alaposan dokumentált és a tacitusi „sine ira et studio” elvekhez szorosan ragaszkodó szerzővel állnak szemben. A román betelepítés jakói felfogásán, mely szemben állt a román történetírás alapdogmájával, a dákoróman kontinuitás elméletével, nehéz volt azonban rést találni. Mivel szakmai érvt saját elméletük igazolására nem igazán sikerült felhozniuk, a legtöbb, amivel megvádolhatták, hogy „Jakó nagyot vétett a történész-diplomácia Európában elfogadott szabályai ellen”, bármit is értettek ezen. Jakó, bár mindig figyelemmel kísérte a munkái által keltett szakmai és közéleti visszhangot, ezáltal nem szentelt különösebb figyelmet a szakmai (?) érzékenykedésnek, töretlenül folytatta megkezdett kutatásait.²²

Érdemes még egy pillantást elidőzni ennél a tanulmánynál. Ha nem tartozik is témánk szorosan vett tárgyához, a tanulmány egyes sorai már most felvillantják azt a Jakót, akivel sokszor találkozni fogunk írásain keresztül: a problémát meglátó, rá megoldásokat találó és ugyanakkor a távlati kutatásokban gondolkodó kutatót. Amikor 2006-ban az interjút készítettem Jakó Zsigmonddal, és rákérdeztem, van-e különleges történetírói módszere,

¹⁷ Makkai László ismertetése. Protestáns Szemle LI(1942)8. sz. 254. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ProtestansSzemle_1942/?pg=295&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 15.)

¹⁸ Tóth András ismertetése. Századok LXXVIII(1944)4–6. sz. 309.

¹⁹ Szabó T. Attila: *A románok újabbkori Erdélyi betelepülése*. Hítel VII(1942)3. sz. 133. http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1942_3/Hitel_1942_3_egyretegu_EMA.pdf (letöltés ideje: 2017. január 14.)

²⁰ Siegmund Jakó: *Die Ansiedlung der Rumänien in der Neuzeit. = Siebenbürgen und seine Völker*. Red. Elemér Mályusz. Bp.–Leipzig–Milano. 1943. 165–190.

²¹ Jakó Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. = Magyarok és románok*. I. Szerk. Deér József–Gáldi László. Bp. 1943. 508–571. A könyv II. kötetét Zenovie Păclișanu ismertette. Revista istorică română XV(1945)3. sz. 385–388.

²² Jakónak a románok betelepüléséről írott tanulmányainak román szakmai recepcióját érinti Kereskényi Sándor: *Othon a történelemben. Jakó Zsigmond pályakezdése*. Szatmárnémeti 2003. 28–29.

nemmel válaszolt. Azt hiszem, ezen a ponton ellent kell mondanom a Professzor úrnak, mert itt már kirajzolódik a jakói módszer egyik sajátossága. „A románság újkori térhódítása Magyarországon egyik része annak a hatalmas népmozgalomnak, mely a török hatalom nyomására Kelet-közép Európában lezajlott. *Jövő kutatásunk útja tehát az, hogy az előmunkálatok elvégzése után, ilyen keletközépeurópai távlatokba állítva vizsgáljuk és magyarazzuk ennek az általános folyamatnak Magyarországon is megfigyelhető sajátos mozzanatait. Amíg ilyen irányú kutatásaink eredményeit közzétehetjük, arra szorítkozunk csupán, hogy az eddigi irodalomnál fokozottabb mértékben felhívjuk a figyelmet azokra a magyar fejlődésben ismeretlen jelenségekre, melyek a Kárpártokon belül idegen, új életforma gyökérveréséről beszélnek. Egyben igyekezünk az újkori román bevándorlás néhány rugóját és jellemző sajátosságát tisztázni* [kiemelés tőlem – M. M.]”²³

Bár ideje legnagyobb részét ekkor a folyton sokasodó tudományszervezési teendők foglalták le, érdeklődését a népiségtörténet iránt a saját munkák mellett előadások, ismertetések közzétételével is hangsúlyozta. Terjedelmileg és elméleti-kritikai súlyával kiemelkedik a felsorolt műfajokba tartozó darabok közül Szabó István *A magyarság életrajza* (1941) című monográfiájának 1942-ben a Hítelben megjelenő gondolatokban gazdag ismertetése (részleteket újraközöltek 1996-ban a 80 éves Jakó Zsigmondot köszöntő Művelődés hasábjain, majd a Művelődés-antológiában).²⁴ A tanulmányban is beillő ismertetőben Jakó a magyar és sajátosan az erdélyi magyar történettudomány helyzetével, feladataival kapcsolatban fogalmazott meg máig érvényes gondolatokat, ugyanakkor a népiségtörténet mint új kutatói irányzat frissességét és hasznosságát elemezve a magyar történetírásra nézve úgy látta: Szabó István megmutatta, hogyan kell véget vetni a népélet idillizáló szemléletének a magyar társadalomtudományban. A fájdalmas, de elkerülhetetlen sebészeti beavatkozáshoz két fő eszközt ajánlott: a tárgyilagos, szociologisztikus számbavételt és a távlatos, történeti látásmódot. Ezek segítségével kioperálható a befogadói közegre kacsingató anekdotizálás – az érzelgős életképek és az eseményné válogatott mindennapi mozzanatok előadása. A csonkító és torzító „néptudomány” csak úgy gyógyítható, ha végre rászoktathatnák arra, hogy folyamatosan szembesüljön a történelmi valósággal.²⁵

Nagy történészhez illően Jakóra vall, hogy ha felismert egy problémát, nemcsak javasolt rá megoldást, hanem azt ő maga gyakorlatba is ültette.²⁶ Ezt tapasztaljuk a *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban* című tanulmányában, mely a Szabó T. Attila által szerkesztett *Szolnok-Doboka magyarsága* című tanulmánykötetben jelent meg 1944-ben.²⁷ Jakó kézzelfogható bizonyossággal mutatta be a középkorban virágzó és nagyszámú erdélyi magyarság megsemmisülésének folyamatát, és nagyon szemléletesen rajzolta meg az újkor

²³ Jakó Zsigmond: *Újkori román települések* 510.

²⁴ Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Hítel 193–205; Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Művelődés IXL(1996). 2–4; Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Művelődés LVI(2003). 75–78. <http://www.muvelodes.ro/folyoirat/pdf/muv0306-09.pdf> (letöltés ideje: 2017. január 15.)

²⁵ Jakó Zsigmond: *A magyarság életrajza*. Hítel 204–205.

²⁶ Amikor 2000-ben Engel Pált faggatták egy interjú keretében a történész mesterségről, hasonlóan nyilatkozott a kiváló szakmabeliekről. Meglátásában az „igazán nagy történészek” azok, akik észrevesznek egy problémát, és megpróbálják megoldani azt. *Ezredvégi beszélgetés Engel Pál történésszel*. A beszélgetést készítette Bojtár Endre. = Engel Pál: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., a jegyz. gondozta Csukovits Enikő. Bp. 2003. 665.

²⁷ Jakó Zsigmond: *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban*. = *Szolnok-Doboka megye magyarsága*. Szerk. Szabó T. Attila. Dész-Kvár 1944. 70–130, 279–282.

hatalmas népességeltolódásának bonyolult, a román népelem javára történt lefolyását. Új korhatároló elv bevezetését is javasolta, a magyar népesség nagy pusztulását állítva határu Szolnok-Doboka megye közép- és újkori története közé. Jakó minden eddigi munkájánál nagyobb hangsúlyt fektetett a társadalomtörténeti szempontokra, a megye társadalmának vizsgálatában pedig a helyi jellegzetességekre és jelenségekre volt inkább figyelemmel, semmint az országos események kihatására. Mindezek alapján méltán tekintette Jakót a Századok hasábjain megjelent méltatásában Tóth Zoltán az erdélyi népiségtörténet legkiválóbbjának, viszont hiába reménykedett abban, hogy „a kellő munkálatok elvégzése után megkaphatjuk tőle Erdély részletes és megbízható, nemzetiségi elfogultságtól és célzatosságtól mentes népiségtörténetét”.²⁸

A negyvenes évek második felének Romániájában ugyanis már más szelek kezdtek fújni, és a kommunista világnézet a Szovjetunió határain túl is érezte hatását. Ez többek között azzal járt, hogy erősen megcsappant a nemzeti történelem iránti *őszinte* érdeklődés, mely mellett oly meggyőzően érvelt korábban maga Jakó a Szabó István könyvéről írt ismertetőjében. 1945 végén Jakó még közölhette ugyan az Erdélyi Múzeumban a tacitusi komorsággal megírt *Az elpusztult települések kutatása* című tanulmányát,²⁹ mely némiképpen kiegészítése a *Belső-Szolnok és Doboka megye magyarsága az újkorban* címűnek, de ez lényegében már a Mályusz-féle népismereti történetírás erdélyi hatyúdála volt. Jakó mégis terveket szőtt, és reménykedett. Az erdélyi hely-, település- és népiségtörténet fellendülése egyik nélkülözhetetlen alapfeltételének a helytörténeti adattárak létrehozását tekintette, melyek részletes tervét nyilvános megvitatás elé kívánta bocsátani. Számvetéssel felérő következtetésében nyomatékosította, hogy az élen járó nyelvtudomány és régészet mellett a magyar történettudományon a sor, hogy felzárkózzék a település- és népiségtörténeti kutatásban. Akkor még úgy látta, „csak idő kérdése, hogy településtörténetünk tárgyi emlékek cáfolhatatlan bizonyosságai alapján leírhasa a tatárjárás előtti, a XV. századi, vagy a törökkori magyar falusi nép verejtékes életét”.³⁰ A háborút követő politikai változások során hatalmi szóval egyeduralkodóvá tett marxista történetírás azonban rövid időn belül felszámolta az ígéretes néptörténeti iskolát, és a Jakó által akkor közelinek tűnő eredmények elérését is megghiúsította. A derékba tört magyar történetírás korszerű megújulására évtizedek múlva került csak sor, immár az Annales iskola hatására. S bár a magyar történettudomány örvendetes módon az utóbbi időben egyre gyakrabban fordul településtörténeti és népiségtörténeti kérdések felé, még mindig adós a Jakó által jelzett középkori és kora újkori falvak életének bemutatásával.

Visszakanyarodva a 1945 körüli időkhöz, úgy tűnt, az elpusztult települések kutatásáról szóló eszme-futtatásával Jakó Zsigmond le is zárta azoknak az írásainak a sorát, melyeknek témája a történelmi demográfia és településtörténet igényes tájékozottsággal összekapcsolt kutatási területe volt. Mint azt ő maga is a későbbiekben kifejtette, '45 után már nem lehetett szakszerűen művelni ezt a fajta történetírást, hacsak folytonosan meg nem hazudtolja korábbi önmagát. A következő évtizedek témaválasztása, az értelmiség kérdésének kultúrtörténeti, írástörténeti, hivatal- és társadalomtörténeti széles körű vizsgálata – melyben szintén

²⁸ Tóth Zoltán ismertetése. Századok LXXIX–LXXX(1945/1946). 239–240.

²⁹ Jakó Zsigmond: *Az elpusztult települések kutatása*. Erdélyi Múzeum L(1945) 1–2. sz. 46–60. Különlenyomatként az Erdélyi Tudományos Füzetek 194. számában is megjelent (a továbbiakban ezt idézem). <http://mek.oszk.hu/09100/09103/09103.pdf> (letöltés ideje: 2017. január 16.)

³⁰ Uo. 17.

felfedezhetőek mestereinek, Mályusz Elemérnek, Hajnal Istvánnak és Szentpétery Imrének a tanításai – azt mutatja, hogy Jakó Zsigmond fájdalmas kompromisszumot kötött ugyan a népiségtörténet műveléséről való lemondásával, de azt nem akármilyen áron tette. A művelődéstörténet, a segédtudományok nyertek vele, és ne feledkezzünk meg a várakozás éveit kitöltő csendes és kitartó forrásfeltáró munkáról. Mert azokat az éveket, amelyeket egyesek önemésztő várakozásban töltöttek el, Jakó az erdélyi magyar történetírás legkorszerűbb formájának megalapozásához annyira szükséges források feltárására és feldolgozására fordította. Nem tudta, csak remélte, hitte, eljön annak is az ideje, hogy a gondosan dobozokba gyűjtött oklevelek regesztái napvilágot látnak majd. És majdnem fél évszázad után el is jött az az idő.³¹

A rendszerváltás Jakó pályájának is egy újabb szakaszát hozta magával, melyben a forráskiadás mellett az intézményteremtés és tudományszervezés játszott nagy szerepet. Az új szelek a régi kérdésfelvetést is lehetővé tették, immáron mindenféle ideológiai megszorításoktól mentesülve. 1994-ben, eleget téve a Korunk szerkesztősége felkérésének, hogy a táj szülöttjeként közreműködjék a folyóiratnak a Partium kérdéseivel foglalkozó számában, hozzájárult, hogy változtatás nélkül újraközöljék doktori értekezése „Ember és táj a középkori Biharban” című fejezetét, melyben a táj szerepét emelte ki. Lényegében azokat a földrajzi adottságokat (rétek, nádasok, lápok, erek, mocsarak, erdők) vizsgálta, amelyek a magyarság bihari megtelepedését, életmódját befolyásolták. Ezt összekapcsolta a falu- és határrésznevek, a földrajzi nevek, a megye egyes tájai elnevezésének elemzésével, ugyanis rájött arra, hogy a nevek mögött településtörténeti tartalom is van, vagyis többnyire egységesen fejlődött területet jelölnek. Módszere az volt, hogy a részletesen ismert 18. századból kiindulva, középkori okleveles adatok segítségével, „kellő óvatossággal” a magyar történet korábbi századaira is megpróbált visszakövetkeztetni. Az újraközölt részlet egyik nagy tanúsága, hogy a '80-as évektől a magyar történetírásban örvendetesen fejlődő történeti ökológiai kutatások gyökerei már az egykori néptörténeti iskola törekvéseiben megtalálhatóak voltak.³²

Jakó népiségtörténeti érdeklődése később, 2001-ben, még kétszer tűnik fel újra, egyszerre két tanulmányában is. A Magyar Tudományos Akadémia Közgyűlési Előadások kötetében találjuk meg a török kor településtörténeti változásairól és azok következményeiről írt tanulmányát. Ebben a nagy ívű dolgozatában Jakó lényegében összefoglalja a Kárpát-medence nemzetiségi változásait a középkortól kezdve, régebbi munkásságától eltérően azonban nem

³¹ 1997-ben Vincze Zoltán az erdélyi magyar történeti kutatás nagymesterének nevezve Jakót éppen azt emelte ki, hogy a gáncsoskodó cenzúrának „köszönhetően” évekre félretolt kéziratból rögtön a rendszerváltás után megjelenhetett a kolozsmonostori konvent 1289 és 1556 közötti jegyzőkönyveinek kivonatolt anyaga, mely meglátásában „az utóbbi fél évszázad leghatalmasabb erdélyi magyar forráskiadványának tekinthető”. [*A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok 17).] Vincze Zoltán bizakodása, „hogy nemsokára mellé állíthatjuk az Árpád-kori erdélyi oklevelek tárárt”, valóra vált, mert az elkövetkező években sorra jelentek meg az Erdélyi okmánytár kötetei. (*Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. II. 1301–1339. III. 1340–1359. IV. 1360–1372*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond, a III–IV. kötet Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével. Bp. 1997–2014.) Vincze Zoltán: „*Főhajtás az erdélyi magyar történeti kutatás nagy mestere előtt.*” Korunk III. folyam VIII. évf. (1997) 7. sz. 115. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Korunk_1997/?pg=928&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 18.)

³² Jakó Zsigmond: *Ember és táj a középkori Biharban*. Korunk III. folyam V. évf. (1994) 4. sz. 7–19. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Korunk_1994/?query=korunk%201994&pg=448&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 16.)

Erdély-, illetve Kelet-Magyarország-centrikus. Nagyon fontos megállapítása, hogy „az úgynevezett török kor a pusztulásnak, az újránépésítésnek, a gazdasági és társadalmi helyzetnek annyi eltérő változatával szolgált, hogy mai ismereteink mellett lehetetlen az egykori ország széthulló részeire minden esetben általánosan érvényes következtetéseket levonni”. Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy „a még tisztázásra váró feladatok és azok fontossági sorrendje jelentősen eltérő lehet, attól függően, hogy a királyi, fejedelemségi vagy a hódolt-sági országrészről, sőt azon belül is melyik régióról van szó”. Meglátásában a népesség névtelen tömegeit érintő mindennapi lét múltbeli változásainak tudományos megközelítéséhez, illetve a török kor és következményei tárgyilagos bemutatásához a török források ütemesebb feltárásán kívül nélkülözhetetlenek a településtörténeti, a történeti-demográfiai vizsgálódások és a hasonló irányú előtanulmányok elvégzése. Sürgető feladatként határozza meg Jakó „a Mályusz Elemér által valóban szerencsétlen módon népiségtörténetinek elkeresztelt kutatások szemléletének, módszereinek, eredményeinek legszigorúbb” kritikai felülvizsgálatát és „annak végleges tisztázását, hogy azok rászolgáltak-e vagy sem a fenti címkézésre, mi a megtartandó, sőt tovább fejlesztendő, javítandó vagy elvetendő az ilyen kutatásokban”. Jakó arra is felhívta a figyelmet, hogy „a megújult és nagy ívű tervszerűséggel művelt magyar település- és néptörténet komoly tanulságokkal szolgálhatna az egész régió történetkutatásának”. Meglátásában egyetlen út járható mind a magyarság, mind a többi Kárpát-medencei nép „valóságos múlt”-jának feltárására: folytatni kell „az évtizedek óta megszakadt tervszerű település- és néptörténeti kutatásokat”.³³ A másik, 2001-ben megjelent tanulmánya eléggé félreeső helyen, a Berlász Jenő 90. születésnapjára összeállított emlékkönyvben jelent meg. Egy konkrét tájegység, a Kalotaszeg demográfiai alakulásán keresztül vizsgálta az előbb említett közlemény általánosságokra súlypontozott megállapításait. A kérdés feldolgozásánál korábbi munkáira, főként a gyalui vártartomány urbáriumaira támaszkodott. A tanulmány lényegében napjainkig kutatja a problémát, főként a magyar–román arány változását, a bekövetkezett nemzetiségi változásokat árnyaltan mutatva be.³⁴

Visszatekintve, Jakó Zsigmond népiségtörténeti kutatásairól elmondható, hogy egész munkásságát figyelembe véve ez a tudományos érdeklődés időben pályája kezdetét és végét jellemezte, számbeli arányait tekintve kisebb a későbbiekben művelt művelődéstörténeti vagy a forráskiadáshoz kapcsolódó munkái számához képest, de hatása nem kevésbé jelentős. Elég, ha a történeti földrajz, a történeti demográfia vagy akár a helytörténeti kutatásokra gyakorolt hatását vesszük figyelembe. Ugyanakkor az is észrevehető, ami máskülönben egész munkásságára is érvényes, hogy népiség-, település- és tájtörténeti kutatásaiban Jakó Zsigmond nem annyira a szintézisalkotásra, mint a részletkutatásokra helyezte a hangsúlyt. De talán ezekre nagyobb szüksége is volt a magyar történetírásnak. A 2001-ben megjelent interjúban Jakó Zsigmond azt nyilatkozta, hogy szakmai eredményei mögött nincsenek a tudományos munka általános szabályait meghaladó, említésre méltó különleges módszerei.

³³ Jakó Zsigmond: *A török kor településtörténeti változásai és következményei.* = *Közgyűlési előadások.* 2000. május. *Millennium az Akadémián.* Szerk. Glatz Ferenc. I. Bp. 2001. 253–260, különösen 258–260. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AM_KozgyEload_2000_01-04/?pg=259&layout=s (letöltés ideje: 2017. január 10.)

³⁴ Jakó Zsigmond: *Demográfiai folyamatok Kalotaszegen az újkorban.* = *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára.* Szerk. Buza János. Bp. 2001. 281–292. L. még Kubinyi András: *Jakó Zsigmond, a történettudós.* Erdélyi Múzeum LXVIII(2006) 3–4. sz. 7. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/001-015.pdf> (letöltés ideje: 2017. január 16.)

A rendszeres és folyamatos, kitartó, pontos munka és az idővel való észszerű gazdálkodás mellett mégis volt egy nagy erőssége Jakó Zsigmond munkamódszerének: a problémák felismerését követő kutatás kivitelezésének felvázolása. *A török kor településtörténeti változásai és következményei* című korábban idézett tanulmányában nagyon világosan kifejtette, hogy a népiségtörténet terén „olyan településtörténeti és történeti-demográfiai vizsgálatokra volna szükség, mint amelyet annak idején Mályusz Elemér kezdeményezett”. Ugyanakkor „szükséges lenne, hogy a magyarság és a nemzetiségek népi kapcsolatainak vizsgálata lekerüljön a »kényes kérdések« listájáról, és tervszerű, új kutatások induljanak ezen a területen is”. A leckét a Professzor úr feladta, megoldása rajtunk múlik.

Dáné Veronka

Szubjektív életrajz

Jakó Zsigmond életútját bemutatni közvélekedés szerint bizonyára megtisztelő és könnyű feladat. Imponáló, példamutató, látszólag töretlen ívben emelkedő pálya – a kényszerkiterőről, töresekről a Professzor úr nagyritkán ejtett szót. Azt az állandó, testet, lelket megviseelő nyomást is – amelyet a minden szempontból egyre idegenebbé és ellenségesebbé váló világban való élet, állandó megfigyelés jelentett – csak az érezheti, sejtethi, aki maga is átélte vagy aki kutatóként közelebb merészkedik a korhoz, ahogyan a magasfeszültségű vezeték surrogását is csak a hatósugarába kerülve hallhatjuk. Megtisztelő, igen. Nézzék el nekem, hogy könnyűnek mégsem tartom, ugyanis kissé meghasonlott, „tudathasadásos” állapotban, helyzetben állok most Önök előtt. 100 esztendő még a történetkutatók számára is tiszteletet parancsoló idő, ugyanakkor két hét híján csak nyolc esztendeje, hogy fizikai valójában nincs közöttünk. Néhol magasztalásnak tűnő, de valós tényeket kell elmondanom, pedig tudom, hogy mélységesen idegenkedett minden dicsérettől, dicsőítéstől. Szigorúan és következetesen múlt időben kellene, kell fogalmaznom, holott zöld foteles – amelyet a háta mögött csak vallatószeknek hívtunk – beszélgetéseink olyan elevenek, mintha csak tegnap csöngettem volna be, és jött volna a Professzor úr a jól ismert félmosollyal ajtót nyitni. Szigorúan és következetesen múlt időben kellene, kell fogalmaznom, holott jóformán nincs nap, hogy valamiképpen ne lenne jelen, és nincs munkám, aminek elkészültével ne tenném fel a kérdést, mi lenne a véleménye róla? Meggyőződésem, hogy nem vagyok egyedül ebben a helyzetben.

A Bihar vármegye ... első fejezetét Jakó Zsigmond az egykori bihariakat körülvevő táj és társadalom bemutatásának szentelte. Az elszórt adatokra támaszkodva olyan biztonsággal kalauzolt végig a valaha volt vidéken, mintha minden érmelléki pákász és szalontai disznópásztor vele osztotta volna meg élettörténetét és tapasztalatait. A környező vidékből szülőföld lesz, amelyet úgy rekonstruált a Professzor úr, mintha a Bihari-havasok, vagy közelebről a Réz tetején állva szétnézett volna, hová illeszkedik a kezében tartott darabka. Tette mindezt azért, mert jól tudta, amit mi is: a környező táj és a társadalom nem predesztinál, de jó eséllyel meghatározó módon formál.

Kaptassunk fel hát mi is a micskei Úrdombjára, s vegyük szemügyre azt a környezetet, amely Jakó Zsigmond élete korai szakaszának keretét szolgált. 1916. szeptemberének második napján, Szent Egyed ünnepe utáni szombaton ugyan nem itt sírt fel, hanem mintegy 25 km-nyire északnyugatra, a mai határ mellett fekvő, a 19. század közepéig Zichy-tanyának, majd a nagy utazó Zichy Ágostról Ágost-majornak nevezett, Biharfélegyházához tartozó településen. Ha a születésnapja szóba került, a Professzor úr sohasem mulasztotta el hozzátenni, azon a napon kapták a hírt a román hadsereg Erdély elleni támadásáról, s az a hatalom, amely ekkor még meglehetősen távolinak tűnt, néhány esztendő múltán döntő módon, immár testközelből

Dáné Veronka (1974) – történész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Középkori, Koraujkori, Magyar Történelmi és Segédtudományi Tanszék, Debrecen, dane.veronka@gmail.com

avatkozott a család életébe. Néha elhangzik a vád, hogy a Professor úr ritkán emlegette Ágostmajort, és szinte egyáltalán nem Félegyházát. Minden majorban, tanyára születettnek első leckéje a végtelennek tűnő szabadság és a fokozott magáraultság mellett az, hogy csak közigazgatásilag tartozik a közeli faluhoz és nem része annak. Ismerheti bár lakóinak nagy részét, a falu életében, társadalmában idegen. Ezen túlmenően a már említett hatalom is gondoskodott arról, hogy a majorban eltöltött évek pillanatnak tűnjenek. A trianoni békét követően meghúzott határ a Zichy-birtokot kettévágta, majd az 1921-es földreformkor a román állam kisajátította, így a család az anyai nagyszülők micskei (a 18. században a Baranyi familiát felemelő Miklós, bihari alispán, majd fiai, György és Gábor által javított, épített) kúriájába és birtokára költözött. Nem egy interjúban beszélt a Professor úr arról, milyen nehéz volt gyermekként a megváltozott viszonyokkal szembesülni, azokat felfogni, megérteni. Vallotta, hogy a miértekre való válasz keresése terelte, sarkallta a történettudomány felé. A gyermek- és ifjúkor helyszíne tehát Micske lett (ahogyan a kúria visszaszolgáltatásával kapcsolatos jogtalanságok miatt élete utolsó két évtizedének is meghatározó, keserves tapasztalata), és az a bihari köznemesi társadalom, amely, szintén a Professor úr szerint, 1848 óta nem változott. Nem tőle, hanem kutatásaiból tudjuk, a szélesebb szakmai és „laikus” körök pedig az utolsó alkotó pillanatig írt és javított tanulmányából közvetett módon szerezhettek tudomást arról, hogy apai részről csaknem bizonyosan a 13. századtól adatolható hodosi Jakó familiából származott. (Párvalasztás és házasságkötés kapcsán példálózott ritkán a családot a 16. század első évtizedeiben eljegyzésének felbontásával romlásba döntő Jakó Ferenc esetével.) Anyai ágról a tiszántúli református püspököt, debreceni és sárospataki professzorokat, vízszabályozási mérnököt adó piskárkosi Szilágyiak jelentették a családi hátteret. Hogy az atyafiságba tartozott Sinai Miklós püspök, a magyar tudományosságának Eleket adó Fényes familia, vagy Miskolczy Károly családja, valamint a Baranyiak, Fráterek, megint csak nem elsősorban tőle tudhatjuk. Egy más történeti kérdés kapcsán – ha jól emlékszem –, rögtönzött utcai előadásnak köszönhetően azonban olyan közeli ismerőseimnek érezhettem őket, mintha az utolsó megyegyűlésen vállalva protestáltunk, a megyebálon pedig egymással táncoltunk volna. (Az már az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban szerzett munkahelyi ártalomként is diagnosztizálható, hogy amikor arról olvastam, hogy talán Tofeus Dobos Mihály erdélyi református püspök is Szilágyi-ági felmenői között van, az – a Professor úr habitusához illő – kép villant fel előttem, amikor Tofeus a Ghillányi hagyatékot kiadni vonakodó Apaffi Annát pártoló fejedelmet és erdélyi főrendeket fenyegette meg.) Arról viszont meglehetősen sokan tudomást szerezhettek, hogy a családban egy híres vizslatenyésztő is volt, ugyanis az ügyek helyben toporgását a Professor úr előszeretettel a nagybátyja által a vizslakölykök elcsavargásának megakadályozására kifejlesztett módszerrel szemléltette. (Ti. a kölyköket párban, nyakörvüknél fogva a szabad mozgásban őket nem gátló hosszúságú szíjjal összekapcsolta. A kölykök nyilván éppen ellenkező irányba akartak indulni, így az egyiküket a másiknak mindig húznia kellett, majd amikor kifáradt, társa visszavonszolta nagyjából a kiindulási pontra.) Hogy példázatával nem aratott mindenütt osztatlan sikert, magam is tanúsíthatom.

A hajdúböszörményi Református Főgimnáziumban és Kálvineumban töltött éveket követően 1934-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemre, történelem – latin – művészettörténet szakra. Tőle magától tudjuk, hogy a család, ha nem is örvendett különösebben a pályaválasztásnak, tudomásul vette, kitagadással nem fenyegették. Évtizedekkel később, nagyon kritikusan viszonyulva egykori önmagához megállapította, hogy őt az érzései, a szíve vitték a

pályára, benyomásom szerint egyértelműen másodrendűvé minősítve saját motivációját azokkal szemben, akik a történettudományt alapos megfontolást követően választották, vagy esetleg már kész kutatási tervvel érkeztek. A fénykorban tanulhatott itt, amint az előadásokból már hallhatták, olyanoktól, mint Domanovszky Sándor, Hajnal István, Szekfű Gyula, Mályusz Elemér. Évfolymtársai és egyben barátai közül Fügedi Eriket, Maksay Ferencet említette, s folytathatnánk a sort a fölötte, alatta járók közül Györffy Györggyel, Borsa Ivánnal és másokkal. Úgy tudom, Mályuszt egy ötórás vizsga után választotta végleg mesteréül, s ez nagyon is a Professzor úrra vall. Az oklevél megszerzése után 1939–1940-ben az egyetem Népiségtörténeti Intézetében, majd 1940–1941 között az Országos Levéltárban volt gyakornok. Azon túl, hogy a korszerű levéltártudományi ismereteket megszerezte és gyakorolhatta, azt hiszem, kiváltságosnak érezte magát. (Tudjuk, hogy gyerekkorától igen élénken érdeklődött a saját és a rokon famíliák levéltári, a múlt padlásra száműzött emlékei iránt.) Hivatali órákon túl bennmaradt, és a kalotaszegi származású altiszt közreműködésével „floszkotyáltak”. A terminus pontos jelentését nem sikerült megfejtetni, de bizonyára ennek a gyakorlatnak köszönhetően is ismerte meg olyan részletekbe menően a levéltári anyagot. 1940-ben a *Bihar vármegyével* doktori fokozatot szerzett (szinte ijesztő, hogy 24 esztendősen máig megkerülhetetlen alapmunkát írt, amelyről mint földijének többször elmondta, hogy ki kell javítani és folytatni kell a kutatásokat). Az újfent jellemző a Professzor úrra, hogy az Akadémia által ezért neki ítélt Kőrösy Flóradíj összegét a micskei kúria tetőszerkezetének javításra fordította. (Meggyőződés, hogy ma ennek köszönhetően áll még.)

Pályája és élete egyik döntő állomásához 1941-ben érkezett. Életrajzában ez általában úgy szerepel, hogy ekkor kinevezték az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. Ez tény, azt viszont feltétlenül hozzá kell tenni, hogy nem csak kinevezték (azaz a korabeli erdélyi műszóval élve, nem „ejtőernyős” volt), hanem – a levelezés tanúsága szerint –, a már korábban megismert és vele bizalmas kapcsolatban álló Kelemen Lajos és Szabó T. Attila sürgetésére jött Kolozsvárra. Azaz ekkor is, ahogyan néhány esztendővel később, választott és döntött. Levéltáros akart lenni, és ha csak lehetséges volt, „ittthon”. A döntését nem értjük meg, ha nem tisztázzuk, mit jelentett számára a levéltár, a levéltárosság. Az előbbi kétségtelenül szinte szentély. Az elődeink, a nemzet életének felbecsülhetetlen, minden áldozatot pillanatnyi mérlegelés nélkül megérdemlő tárháza, a történettudomány megszentelt műhelye. Lehetséges, hogy túl emelkedetten fogalmazok, de a levéltárral foglalkozó írásai is ezt tanúsítják. Ami a levéltárost illeti, Jakó Zsigmond számára a levéltáros Szamosközy István, Taraczközi Ferenc, Pápai János (és később Kelemen Lajos). Azt hiszem, de újra az írásaira utalnék, mindenikük szimbolikus alak: Szamosközy a kiválóan képzett, a levéltár anyagát hasznosító, közkinccsé tévő tudós, a minden körülmények között helytálló levéltáros, az archívumot pusztulni hagyó nemtörődomséggel szemben az élő, megszólaló lelkiismeret. A kormányzat által sorsára, azaz a biztos pusztulásra hagyott gyulafehérvári levéltárat saját költségén menekítő, új helyén azt Cerberusként őrző, az instrukció rendelkezéseit akár a fejedelmen is számon kérő Taraczközi az önzetlenség, áldozatkészség, a rend, a szabályok pontos, kivétel nélküli betartása (azaz a szakszerűség) érdekében félelmet nem ismerő, meg nem alkuvó, hiteles levéltáros. Pápai János pedig az archívum védelméért a legfőbb áldozattól sem visszariadó, életét is feltevéő és azt a levéltárért áldozó requisitor. A levéltáros a jakói koncepcióban tehát mindez együtt. Úgy rendeltetett, hogy néhány évvel a Kolozsvárra telepedése után mindezt be is bizonyíthassa. A közeledő front elől Entz Gézával, Szabó T. Attilával vagy egyedül, amit csak lehetett, mentett, költséget, fáradságot nem kímélve,

saját szakmai előmenetelét, karrierjét ennek alárendelve. 1944-ben egy éves bécsi kutatási ösztöndíját mondta vissza, hogy a levéltári anyagot menekíthesse, és azt biztonságba helyezze. Hogy Pápai példája lebegett-e a szeme előtt, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy a legveszélyesebb időszakban beköltözött a gondjaira bízott Levéltárba. (Egy gránát tőle nem messze robbant, repesze épphogy elkerülte.) Az megint jellemző, hogy mindennek egyetlen lakonikus mondatot szánt az évi jelentésében.

1944-ben újra választott és döntött: helyben maradt. Meggyőződésem, hogy nem is tehetett volna másként, önmaga feladása nélkül. A korábban elmondottak alapján egyértelmű, hogy a Levéltárat semmilyen körülmények között nem hagyta volna sorsára. Nem valószínű, hogy a hatalom emberei ezt látták volna meg benne, amikor 1950-ben, a Levéltár államosításakor egy napra letartóztatták. Nyilván nem látta előre, mi vár rá, de nem hiszem, hogy a jövő tudatában másként döntött volna. Biztosan teljes mértékben egyetértett volna Báthory Istvánnal, aki Liszthy Jánosnak fejtette ki, hogy „nem kedvezhetek magamnak, hogy hazámnak használhaszak.” A „nem lehet” és „ahogy lehet” vitájában az álláspontja egyértelmű. Az is tény, hogy az „ahogy lehet” számára az „ahogy lehet, de lehetőleg tökéletesen”-t jelentette.

A következő csaknem fél évszázad folyamatos visszavonulásról, a kitűzött, a magyar történetkutatás számára életbevágóan fontos célok, tervek kényszerű feladásáról szólt (1973-ig külföldre sem mehetett, pontosabban ennek a hatalom részéről várható árát nem volt hajlandó megfizetni). Nem Ő lett volna, ha mindezt „ahogy lehet” alapon nem fordítja az erdélyi magyar történetkutatás hasznára. Történetkutatónak, történésznek lenni ugyanis a Professzor úr értelmezésében szolgálat és kötelesség. Nem számítanak a körülmények, a fel- és letűnő divatos kutatási irányzatok, következésképpen, rendszeresen, a történettudomány művelésének színvonalában és a történeti tények tekintetében megalkuvást nem ismerve kell Kliót szolgálni. Az első, (kormányzattörténettel szerves egységben elképzelt) társadalomtörténeti kutatási témáit, amelyeket világosan jelölnek korai munkái – a *Bihar vármegye...*, *A gyalui vártartomány urbáriumai*, *Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban*, *Adatok a dézsma fejedelemségekori adminisztrációjához*, *A papfalvi Havasalyiak* és még sorolhatnám – az osztályharcos ideológia követelményei miatt fel kellett adnia, pontosabban az értelmiség- és művelődéstörténet kutatására váltott. Hogy e kényszer-szülte területen mit és milyen színvonalon alkotott, korábban, nálam avatottabb előadóktól hallhatták. Tovább dolgozott, lassan magára maradva az egykori munkacsoportból az Erdélyi Okmánytár regesztáin és a kolozsmonostori jegyzőkönyveken, tökélyre fejlesztve a fióknak alkotást. Nem véletlen, hogy később folyamatosan próbálta belénk sulykolni azt, hogy nem fontos, a munka mikor lát napvilágot, a lényeg, hogy kifogástalan színvonalon elkészüljön és, amikor alkalom adódik, a fiók mélyéről elő lehessen venni. Csak legyen mit elővenni!

Az egyetemen 1942-től tartott szemináriumokat, 1945-től lett rendes tanár, majd 1952-ben a tisztogatás jegyében azzal a váddal, hogy „ideológiailag megfertőzi a munkákádereket” eltávolították. 1954-ben rehabilitálták, 1981-es nyugdíjazásáig tanított. Hogy hogyan és mire használta a nagyon korlátozott lehetőségeit, Kovács András már bemutatta.

1990 után, az újr alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöki tisztéről leköszönve, nyolcvanadik évéhez közeledve vette magára a következő, akkor legfiatalabb történetkutató nemzedék kinevelésének terhét. Többször elmondta, nincs Jakó-iskola. A Professzor úr egyik, néha kimondottan bosszantó „tulajdonsága” volt, hogy az esetek túlnyomó többségében igaza volt vagy lett. Ebben viszont minden kétséget kizáróan tévedett. Mert Jakó-iskola igenis van.

Úgy gondolom, tágabb értelemben meglehetősen sok kutató vallhatja ide tartozónak magát. Alapvetően bárki Jakó-tanítvány lehetett, aki felkereste, segítségét kérte, és aki a Professzor úr elvárásainak megfelelően végezte a munkáját. Nincs tehát olyan, hogy valaki nem lehetett Jakó-tanítvány. Szűkebb értelemben az EME körül, illetve később részben az Egyesület Kutatóintézetében csoportosulókról van szó. A Jakó-iskola nem csak lett, és nem csak azért, mert mi „megfogtuk” magunknak és tanítványainak valljuk magunkat, hanem mert időt, erőt, türelmet nem sajnálva és nem kímélve foglalkozott velünk. Ki kell mondanunk: minden időt önmagától, az Erdélyi Okmánytartól, más kedves, egykor félretett, a szabadabbá váló körülmények között megvalósítható tervétől vette el. Meggyőződésem, ez számára természetes kötelesség volt. Ha az 1940-es években megfogalmazott célokat olvassuk, döbbenettel kell megállapítanunk, hogy minden, 1990 után elinduló kutatás, forráskiadás már ekkor teljes mértékben kiforrott terv volt. Lélegzetakasztó és mázsás súlyként nehezedik ránk, ha belegondolunk: fél évszázadot kellett várnia, amíg ezeket elindíhatta, amíg első eredményeit láthatta. Arról már szó esett, hogyan zajlott a nevelés intézményi keretek között. Engedjék meg, hogy ennek egy személyes „olvasatát” adjam. A mi évfolyamunk volt az első nagyobb létszámú, immár önálló magyar csoport (és nem alcsoport) a kolozsvári egyetemen. Azt akkor nem tudtuk, hogy megfigyelés alatt állunk, hogy a Professzor úrnak „ügynökei” működnek közöttünk, Tonk Sándor, Sipos Gábor, Kovács András. A levéltárba járás és kutatás vétkébe esett, abban makacsul kitarító delikvens előbb vagy utóbb ama zöld fotelben kötött ki, hogy a vele szemben ülő, félelmetes hírű Jakó professzor a jövőbeni tervei iránt érdeklődjön. A Professzor úr aztán minden nem alapvetőnek, sürgetőnek ítélt témát, kutatást elvetett, és mire az illető felocsúdott, már nyakig találta magát valamelyik forrás-együttes kiadásának előkészítésében. Nagyon jól hangzana, ha azt mondanám, hogy természetfölötti képességekkel rendelkezett, mert meggyőződésem, hogy mindenikünk a leginkább hozzáillő témát kapta. A valóság azonban az, hogy kiváló emberismerő volt. S nem csak szakmai, hanem emberi szempontból is figyelt ránk. Milyen volt ezek után a tanítványának, vagy ahogyan ő nevezett és kezelt – rakétatöltetnyi erőt, akaratot adva ezzel –, fiatal munkatársának lenni? A halála után tudatosult bennem: mivel sürgette az idő, folyamatos képzést kaptunk, élénk öntötte hosszú pályafutásának minden tapasztalatát, ismeretét. Minden találkozást, minden közös ügyintézését, az utcán töltött időt is kihasználva, beszélgetésnek „álcázva” részesültünk egyedülálló és testreszabott posztgraduális képzésben. Az egyik kedves emlékem, mikor hosszas előzetes tájékozódás és mintavétel után a Central üzletbe mentünk a Professzor úrral a Lakatos utcai könyvtár előszobájában álló kisasztal terítőjéhez szegőt vásárolni. Az Astoriánál átcikáztunk az autók között a piroson mindkét sávon (itt mindig ezt tette), a Professzor úr ilyenkor a botjával mutatta az irányt, hogy ne kelljen félbeszakítania mondandóját és, miközben a mozgólépcső felfelé vitt, ha jól emlékszem, a Kolozs vármegyei jegyzőkönyvekről, Kelemen Lajos kijegyzéseiről, az ott előforduló familiákról kaptam nélkülözhetetlen információkat. Tervszerűen igyekezett megismertetni és összekapcsolni bennünket a magyarországi kutatókkal és kutatással: 1999 nyarán budapesti tartózkodásának több hetét arra áldozta, hogy Gálfi Emőkét és engem az OSzK-ban és az OL-ban kalauzoljon. Szakemberformáló módszereiről szólva az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy a többedik átírás, javítás után néha zúgolódtam magamban, de mivel ez vajmi keveset számított, jobban tette az ember, ha sok energiát erre nem fecsérelt. Gyakran hallom, hogy az elképzeléseitől nem lehetett eltéríteni, a más véleményt vele elfogadtatni. Többször volt eltérő javaslatom, véleményem. Lehet, először idegenkedve fogadta, de ha indokolt és célravezetőbb volt, minden

további nélkül beleegyezett. Ma már azt is tudom, tudjuk, az hogy a tanítványai lehettünk, különös kegyelem volt, ám egyben élethosszig tartó kötelességet is jelent.

Évtizedekig nem értettem meg Kemény Jánosnak a Bethlen Gábor halála kapcsán papírra vetett, számtalanszor idézett mondatának „vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna” első részét. Mielőtt a Professzor úr vagy bárki felszisszenne: mindentől elvonatkoztatva az azonos alaphelyzetről és az érzésről beszélek. Nem tudom, Kemény így értette-e, ám az bizonyos, hogy könnyebb lenne nekünk. Könnyebb lenne nem tudni, mit veszítettünk. Könnyebb lenne nem tudni, hogy az erdélyi történetkutatás ügyei a halála után nem úgy alakultak, ahogyan szeretete volna, akarta, elvárná. Könnyebb lenne a lelkiismeretünkkel elszámolni a mulasztásainkat. Mindez nem az ilyenkor „kötelező”, álszent önkritika, hanem a teljesítménnyemmel – talán mondhatom, teljesítményünkkel – való reális szembenézés. („Ne áltassuk magunkat!” – mondta gyakran.) Ami pedig az örök életet illeti, a magyar társadalom jelesebbjei megbecsülésével közmondásosan elég rosszul áll. Én csupán azt remélem, hogy valahol 2116 őszén is néhányan összegyűlnek, és néhány percre megállnak emlékezni Jakó Zsigmondról.

Zsoldos Attila

Egy posztumusz Jakó-kötetről

A kötet¹, amelyről a következőkben néhány szót szólok, a Jakó Zsigmond hosszú és eredményes pályafutása során született tanulmányok egy részét adja közre. A szerzői tanulmánygyűjtemény mindig érdekes, érdekesebb, mint önmagukban a közölt írások. Ha a szerző maga állítja össze anyagát, a kötet rávilágíthat olyan szempontokra, amelyek a külső szemlélő, azaz az olvasó számára nem szükségképpen magától értetődőek. Még érdekesebb, ha a szerzőnek alkalma van az idő előrehaladtával több efféle kötetet is közreadnia, mert ebben az esetben a szakmai életút alakulásáról is egyfajta képet alkothatunk. Jakó Zsigmondnak megadatott ez a lehetőség, így felmerülhetne jelen kötet anyagát egybevetni a korábbiakéval, csakhogy az értelmetlen lenne.

Jelen kötet ugyanis, melynek kiadásával a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete járul hozzá a méltó megemlékezéshez, posztumusz kiadvány, így különös felelősség nehezedett a szerkesztők, Dáné Veronka, Fejér Tamás és Jakó Klára vállára. A kötetnek átfogó képet kellett adnia a pályafutásról, miközben célszerű volt kerülni az ismételt újraközléseket. A szerkesztők végül három nagyobb csomópont köré rendezték a kötet anyagát: a levéltártörténet és levéltárügy mellett a forráskritika és a történeti segédtudományok körébe illeszthető írásokat választottak, s végül a település- és társadalomtörténet kerül sorra. A döntés helyes voltához aligha férhet kétség. Mindhárom téma kiemelkedő szerepet játszott Jakó Zsigmond szakmai életútjában. A kötet anyaga végigkíséri a szerző szakmai életútját: 1942-től a 2000-es évek elejéig publikált írások kaptak helyet benne, miközben több írás eddig a hagyaték mélyén lapult, és először olvasható nyomtatásban, jellemzően többségük forráskiadás.

Feltűnően nagy számban tűnnek fel a kötetben az 1940-es évek írásai. Ebben az esetben azonban nem az ifjúkori első próbálkozások felé forduló nosztalgikus elrövedésről van azonban szó – ami, egyébiránt, nem lenne kifogásolható –, hanem sokkal inkább annak egyszerű tudomásul vételéről, hogy Jakót tehetsége, képzettsége és munkabírása már a pálya elején teljes értékű szakemberré tette. Aki kezébe vette már egyik első megjelent írását, a Bihar megye középkori településtörténetét feldolgozó kötetet, nyilván egyetért velem. Akkoriban ilyenek voltak az első dolgozatok, nem tudom, hányan mernék beültetni tanítványainkat egy Domanovszky-vagy egy Mályusz-szemináriumra, de talán magunk is megfontolnánk, hogy vállalkozhatunk-e erre, ha lenne rá lehetőség.

Zsoldos Attila (1962) – történész, tudományos tanácsadó, MTA BTK, Történettudományi Intézet, zsoldos.attila@btk.mta.hu

¹ Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka, Fejér Tamás, Jakó Klára. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2016. 884 old.

Jó lenne tudni: a kötet anyagának összeállítása után szóba került-e a szerkesztők megbeszélésein, hogy voltaképpen egy olyan kötetet sikerült összeállítani, mely akár a „Bevezetés a történettudományba” alcímet is viselhetné. A kötet mindenesetre így is megjelenhetett volna. A levéltártörténettel foglalkozó írások ugyanis a történész nyersanyagát állítják a középpontba, a forráskritikai dolgozatok az anyag értelmezésének kereteit alakítják ki, a szűkebb értelemben vett történeti tanulmányok sorozata pedig maga az értelmezés.

Nem fogok itt és most minden tanulmányról beszélni, még csak nem is választottam ki néhányat, s még kevésbé olvasom fel a tartalomjegyzéket. Ehelyett inkább két olyan tényezőre hívnám fel a figyelmet, amelyek közös szátra fűzik fel valamennyi, a kötetben olvasható tanulmányt. És azt is kész vagyok elismerni, hogy nem ezek az egyetlen értelmezési lehetőségek, mások számára más elemek tölthetnek be hasonló szerepet.

Az egyik tényező, mely egységes egészzé rendezi számomra a kötet sokszínű írásait, Jakó Zsigmond rendteremtő képessége. A rend, amelynek Jakó a kialakítására törekedett, számomra úgy tűnik, nem cél volt a szemében, hanem eszköz. Annak eszköze, hogy el lehessen választani az értékest az értéktelentől. Ez motiválta az erdélyi levéltári anyag megmentése és feltárása érdekében konok következetességgel folytatott erőfeszítéseit, amelyekért, amint arról a kötet egyik írása tanúskodik, nem minden esetben kapta meg azt az elismerést, melynek pedig magától értetődőnek kellett volna lennie. A rendteremtés szándéka ismerhető fel szintén Jakó segédtudományi dolgozataiban, csakúgy, mint az egy-egy történeti témát kidolgozó írásaiban, amikor a múlt törött tükrének cserepeit rendezi el oly módon, hogy bepillantást nyerjünk az egykor volt valóságba.

A másik szempont, melyet kiváltképpen említésre méltónak találok, Jakó Zsigmond munkásságának az a vonása, hogy Erdély és a Partium múltja központi helyet foglal el ugyan életművében, ám azt mindig a Kárpát-medence egészének históriájába ágyazva és nem attól elválasztva vizsgálja. Történetírásában a Király-hágó földrajzi fogalom tehát, bármiféle erőszakolt szimbolikus jelentés nélkül. Amikor 1944-ben úgy döntött, hogy Kolozsvárt marad, nem ő zárkózott be Erdélybe, hanem a borzalmas 20. század zárta rá az ajtót, mely azonban csak szabad mozgásában korlátozta, történetírói horizontját nem szűkítette le a legcsekélyebb mértékben sem. Bárha minél többen követnék példáját! Kiváltképp most, amikor a viszonyok ebből a szempontból sokkal kedvezőbbek, mint Jakó életének nagyobb részében.

Ebben a reményben ajánlom minden érdeklődő és értő olvasó figyelmébe a kötetet.

TANULMÁNYOK

Hegyi Géza

Terrae Christianorum.

A „keresztény földre“ telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei

1. A történetírás számára mindig izgalmas témát jelent az olyan helyzetek vizsgálata, amelyekben különböző kultúrák kölcsönhatása érhető tetten. Ide sorolható a középkorból az olyan, ortodox hitű közösségek esete is, amelyek átmenetileg vagy tartósan katolikus államok területén éltek, ahol a nyugati rítusú egyházszervezet számított dominánsnak, és ahol az uralkodók általában a katolikus hit védelmezőiként (olykor terjesztőiként) léptek fel. Ennek az együttélésnek az egyik lehetséges ütközési pontja volt az egyház részére történő tizedfizetés ügye, mely a nyugati kultúrkörben a vallásgyakorlat magától értetődő része volt, a keleti kereszténységben viszont teljességgel ismeretlen gyakorlatnak számított.¹ Joggal merül fel a kérdés: miként érintette a fenti aszimmetrikus interkulturális viszony az ortodox népcsoportok eredeti tizedmentességét?

A nyugati egyház a 11–13. században szembesült ezzel a problémával, mikor előbb Dél-Itáliában, majd a keresztés hadjáratok eredményeként a Szentföldön és Görögországban is jelentős számú keleti rítusú népesség került katolikus fennhatóság alá. E felekezeti vegyes helyeken az új földesurak előszeretettel ültettek – korábban esetleg katolikusok által megművelt – birtokaikra ortodox jobbágyokat, akikre tizedmentességük folytán nagyobb úrbéri terheket róhattak ki. Minthogy ez a gyakorlat a nyugati egyház jövedelmeinek nyilvánvaló megcsappanásához vezetett, a IV. lateráni zsinat (1215) 53. kánonja előírta, hogy az ilyen

Hegyi Géza (1981) – történész, tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, hegeza@gmail.com

A tanulmány elkészítését az NKFIH K 119430. sz. pályázata támogatta.

¹ Heinrich Felix Schmid: *Byzantinisches Zehntwesen*. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft VI(1957). 45–110 (a továbbiakban Schmid: *Zehntwesen*); Louis Bréhier: *A bizánci birodalom intézményei*. Bp. 2003. (Varia Byzantina. Bizánc világa VII.) 523–529, 578–580. Kivételes jelenségnek tekinthető a kijevi metropolita tizedjoga, aki azonban nem a hívek, hanem csak a fejedelem jövedelmeiből részesedett (vagyis ez inkább az esztergomi érseknek a magyar királyi bevételekből élvezett tizedével, mintsem a „rendes” dézsmával rokonítható), ráadásul a 13. századra ez a gyakorlat is elenyészett (Schmid: *Zehntwesen* 47, 91–92.; *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén [900–1453]*. Szerk. Font Márta. Pécs 2009. 345).

bérlőktől is tizedet kell szedni.² A rendelkezés gyakorlatba ültetéséről nem sokat tudunk, de a latin államok bukásával a 13. század végére okafogyottá is vált.

2. A két kultúra egymásba szövődésének másik terepe Kelet-Közép-Európa volt, közelebről – Bosznia és Halics területe mellett – a Magyar Királyság déli, illetve keleti részei. Az itt élő, közsímben ortodox vallású románok és a dézsma kapcsolata régóta foglalkoztatja a magyar és a román tudományosságot.³

A kérdéskör kutatóinak döntő többsége egyetért abban, hogy a magyar államterületen élő románok a 13–14. században nem fizettek dézsmát a katolikus egyház részére. Kivételt képeztek azok, akik közülük katolikus hitre tértek át, de az Anjou-királyok még az ő számukra is igyekeztek átmeneti tizedmentességet kieszközölni a pápától, hogy a további áttéréseket elősegítsék.⁴

A kutatás fősodra a 15. századra teszi az egyházi dézsmaadás meghonosodását az ortodox hitű románság köreiből. A paradigmaváltás okát végső soron a török veszélyben jelölték meg, mely egyfelől a honvédelemben szerepet kapó egyházi intézmények kiadásainak ugrásszerű megnövekedését, másfelől viszont bevételeik csökkenését vonta maga után (utóbbit a síkvidéki katolikus népesség nagyobb arányú pusztulása miatt).⁵ A változás azonban csak a románság egyes, régióként eltérő csoportjait érintette. A mérvadó szakirodalom szerint a szűkebb értelemben vett Magyarországon élő románok, eltekintve egyes főpapok túlkapásaitól (1415, 1469), továbbra is mentességet élveztek. Erdélyben, a vármegyei területen ellenben előbb (1398/1426 előtt) az egyházi birtokon lakó románokat kötelezték tizedfizetésre, majd 1468-tól kimutathatóan azokat is, akik korábban katolikus jobbágyok által lakott telkekre, illetve falvakba települtek (ezt nevezték utóbb „keresztény földnek” – *terrae Christianorum*⁶).

² *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Curantibus Josepho Alberigo–Perikle-P. Joannou–Claudio Leonardi–Paulo Prodi. Consultante Huberto Jedin. Bologna 1962². 235.

³ A téma szakirodalmának kronologikus ismertetését lásd Hegyi Géza: *Decima Volahorum. Az egyházi birtokon lakó románok tizedfizetésének kérdése*. Certamen IV(2017). 257–270. (a továbbiakban: Hegyi: *Decima Volahorum*) 257–258.

⁴ Joseph Kemény: *Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen*. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Hrsg. von Anton Kurz. II(1847). 381–397. (a továbbiakban Kemény: *Bruchstück*) 383–385 (vö. 390–392 is); Zenovie Pâclișanu: *Dișmele (decimele) Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*. Cultura creștină V(1915). 455–461, 488–491. (a továbbiakban Pâclișanu: *Dișmele*) 456–457; David Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I–III. Buc. 1967–1968. (a továbbiakban Prodan: *Iobăgia*) I. 53–54; Viorel Achim: *România din regatul medieval ungar și decimele bisericesti. Pe marginea unui document din Acta Romanorum Pontificum*. Banatica XIV(1996). 5–19. (a továbbiakban: Achim *România și decimele*) 9–10; Uő: *Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor. = Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*. Ed. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr. Brăila 2008. 69–79. 73–76; Uő: *Disputa în legătură cu dișmele bisericesti din Caransebeș și Căvărhan (1500)*. = *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Ed. Dumitru Țicu, Rudolf Gräf. Buc. 2011. 179–205. (a továbbiakban Achim: *Dijmele din Caransebeș*) 189–192. — A IV. lateráni zsinat említett határozatának alkalmazását tehát nálunk vagy elszabotálták, vagy pedig – szűkebb értelmezését adva – úgy ítélték meg, hogy nem releváns, mert az adott korszakban ritka volt az ortodox–katolikus népességváltás.

⁵ Pâclișanu: *Dișmele* 457; Achim: *România și decimele* 9–10; Uő: *Disputa pentru decimele din „terrae Christianorum” din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468–1469)*. Revista istorică XVI(2005). 169–184. (a továbbiakban Achim: *„Terraе Christianorum” din episcopia de Cenad*) 173–176, 179–182; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 188–189.

⁶ A kifejezés értelmezését lásd Kemény: *Bruchstück* 386–387, 391–392; Pâclișanu: *Dișmele* 458; Prodan: *Iobăgia* I. 56; Achim: *România și decimele* 9–10; Uő: *„Terraе Christianorum” din episcopia de Cenad* 169–170; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189.

A szászföldi románok pedig valamennyien dézsmát adtak a szász papoknak, függetlenül attól, hogy elsődleges vagy másodlagos lakók voltak az adott településen.⁷

Az uralkodó paradigmához képest alternatív álláspontokkal is találkozunk. Vannak, akik azt sugallják, hogy 1498-tól, illetve 1468-tól minden megtelepedett erdélyi román tizedfizetésre lett kötelezve.⁸ Másik vélekedés szerint a románok dézsmakötelezettsége csak rövid ideig, 1468–1481 között érvényesült, ami a firenzei zsinat eredményeként létrehozott (utóbb azonban elhalt) egyházi unió magyarországi és erdélyi leképeződésével hozható összefüggésbe.⁹ Velük ellentétben a kora újkori urbáriumok kiváló ismerője, David Prodan úgy vélte, hogy a „keresztény földre” költöző román jobbágyok dézsmafizetését előíró királyi oklevelek rendelkezései nem mentek át a gyakorlatba a határvédelemben fontos szerepet vállaló „szakadárok” (szerbek, románok, rutének) ellenállása miatt.¹⁰

Az eddigi eredmények összefoglalásaként megállapítható, hogy Kemény alapvetése a mai napig meghatározza a románság és a tized kapcsolatára vonatkozó tudásunkat, elsősorban amiatt, hogy a felhasznált források köre azóta sem gyarapodott érdemlegesen, így sokszor csak a régi dilemmák továbbgörgetésére és spekulációkra volt lehetőség. Az előrelépés tehát csakis levéltári kutatás útján, újabb adatok bevonásával képzelhető el.

3. E szerzeágazó kérdéskör egyik szeletét nemrég már alkalmam volt körüljárni, kimutatva az egyházi birtokon lakó románokról, hogy dézsmafizetés tekintetében nem estek külön elbírállás alá világi földesuraság alatt élő társaikhoz képest.¹¹ Ez a szakirodalomban megkövült kategória tehát törlendő a románság és az egyházi tized kapcsolatáról folyó diskurzusból.

Más a helyzet a „keresztény földön” lakó „szakadárok” tizedfizetésének elvével, melynek létét számos forrás bizonyítja. De itt is jónéhány kérdés vár még megoldásra, amelyek közül főként az alábbi kettő újratárgyalását látom indokoltnak: 1) mikor és milyen körülmények között került sor e jogelv bevezetésére; 2) miként érvényesült ez az elv a középkori erdélyi gyakorlatban? Jelen tanulmányban, terjedelmi korlátok miatt, csupán az első tisztázására nyílik lehetőség.

4. Láthattuk, hogy az eddigi szakirodalom szerint 1468-tól indul a „keresztény földre” települt románság dézsmafizetését elrendelő királyi oklevelek sora.¹² Ezek közül a legelső, Mátyás király 1468. október 5-i parancsa azonban már szokásos illetékként hivatkozik a tőlük köve-

⁷ Kemény: *Bruchstück* 385–392; Păclișanu: *Dișmele* 458–459 (Mo.), 458, 460–461 (Erdély), 488–491 (Szászföld); Achim: *Români și decimele* 9–10, 12–13; Uő: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169–170, 172–173, 175–176; Uő: *Dijmele din Caransebeș* 189–190.

⁸ Ștefan Lupșa: *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți 1929. 50–52 (szerinte az 1468. évi királyi rendelet csak a káptalan birtokain élő románokra vonatkozott, és a dézsmakötelezettség csak 1498-tól terjedt ki egész Erdélyre); Csizmadia Andor: *A tized Erdélyben. = Jogtörténeti tanulmányok*. IV. Szerk. Csizmadia Andor. Bp. 1980. 43–58. (a továbbiakban Csizmadia: *Tized Erdélyben*) 44–45. Úgy tűnik, mindketten félreértették a „keresztény föld” fogalmát, a magyar államterület egészére vonatkoztatva azt.

⁹ Adrian Andrei Rusu: *Sinodul de la Florența și urmările lui în regatul Ungariei și Transilvaniei*. = Uő: *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*. Studii. Cluj-Napoca 1999. 77–127. (a továbbiakban Rusu: *Sinodul de la Florența*) 97–98, 111. Álláspontját nyilvánvalóan cáfolják a későbbi – már régóta ismert – adatok, mint az 1498., 1500. és 1570. évi királyi/fejedelmi rendeletek (Ignatius de Batthyán: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli 1785–1827. III. 609; Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli Albensis Transsilvaniae*. Albae Carolinae 1791. [a továbbiakban Szeredai: *Notitia*] 120; *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Szerk. Géresi Kálmán. I–V. [1253–1707]. Bp. 1882–1897., III. 387–389.)

¹⁰ Prodan: *Iobăgia* I. 55–57.

¹¹ Hegyi: *Decima Volahorum*.

¹² Kemény: *Bruchstück* 386–391; Păclișanu: *Dișmele* 458–459; Prodan: *Iobăgia* I. 56; Csizmadia: *Tized Erdélyben* 44–45; Rusu: *Sinodul de la Florența* 98; Achim: *Români și decimele* 9–10.

telt tizedre,¹³ így a szóban forgó adóztatási paradigmával már néhány évtizeddel korábbról számolnunk kell.¹⁴

Szerencsére e tekintetben immár nem szükséges találgatásokra hagyatkoznunk. Az elmúlt évtizedben a levéltárakban lezajlott digitális forradalom nyújtotta új eszközök¹⁵ segítségével sikerült 2010-ben az erdélyi káptalan Budapesten őrzött országos levéltárának Lymbus részlegén egy olyan – részint tartalmi említés, részint teljes szövegű átírás formájában fennmaradt – oklevélszöveget találnom,¹⁶ amely nemcsak a legkorábbi a „keresztény földre” települt románok dézsmájára vonatkozó eddig ismert források közül, hanem minden jel szerint egyenesen eme intézmény „alapítólevelének” is tekinthető.

4.1. Az elsőként fellelt szöveg tanú II. Ulászló királynak 1492. október 8-án (?) Budán kelt, és Bátor István erdélyi vajdához, illetve alvajdáihoz intézett nyílt parancslevele volt, melyben értesítette őket, hogy a katolikusok helyébe költöző románok is tartoznak tizedet fizetni Geréb László erdélyi püspöknek (1476–1501)¹⁷ és káptalanának, nem lévén akadály az, hogy emellett a királynak is ötvenedet adnak.¹⁸ Rendelkezéseit tekintve az oklevél szokványosnak mondható, nem sokat tesz hozzá az eddig ismert (1468., 1498. és 1500. évi) királyi mandátumokból nyerhető információkhoz, indoklásként azonban (dátum nélkül) hivatkozik egy oklevélre, melyben Ozorai Pipo, akkor Zsigmond király kincstartója, temesi és sókamaraispán, valamint Lack Jakab és Henrik fia, János erdélyi vajdák intézkedtek az erdélyi egyházat az egykor katolikusok, most azonban szakadárak, azaz románok által lakott birtokokból és falvakból (*de possessionibus et villis [...] in quibus olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachy inhabitarent*) ezután is megillető tized felől. A felsorolt archontológiai adatokból megállapítható, hogy az épp csak megemlített oklevél 1407–1408-ban keletkezett.¹⁹

¹³ „decimas e medio vestri ipsi capitulo more alias consueto provenire debentes” (DF 277565). Első közlése: Szeredai: *Notitia* 103–104. (A többi kiadás ennek utánközlése.)

¹⁴ Viorel Achim úgy véli, hogy bevezetésére (vagy ennek megkísérlésére) már Zsigmond korában sor került (Achim: „*Terrae Christianorum*” *din episcopia de Cenad* 169.).

¹⁵ A modern technika alkalmazása szempontjából világviszonylatban is élen jár a Magyar Országos Levéltár (ma MNL OL), mely – előbb Borsa Iván, majd Rácz György irányításával – 1998–1999-ben a Diplomatikai Levéltár (DL) és a Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) anyagáról készült időrendi mutatólapokat (az ún. kék cédulákat) tette közze elektronikus formában (CD-n), majd ugyanezeket már az oklevelekről készült kéziratos (többnyire gépelt) regeszták képével kórsítva jelentette meg (*Collectio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára*. DVD. Bp. 2008), végül pedig 2009–2010-ben a MNL OL-ben található teljes középkori okleveles anyagot digitalizálta és tette mindenki számára hozzáférhetővé a világhálón (jelenleg [2017.01.26.] az archives.hungaricana.hu/hu/charters/ cím alatt érhető el).

¹⁶ A beszkenvelt levéltári segédletek (főként a géppel írt regeszták, l. fent) szövegében kerestem rá elektronikus úton a *decima*, *dézsmá* és *tized* szavakra, illetve ezek származékaira.

¹⁷ Tisztségviselésére lásd Temesváry János: *Erdély középkori püspökei*. Cluj–Kolozsvár 1922. (a továbbiakban Temesváry: *Püspökök*) 412–448.

¹⁸ DL 32513 (szövegét közlöm a Függelékben, 3. sz.). Az oklevél bal harmadának alsó fele elveszett, így a sorok elejéről is hiányzik kb. két-három szó. Emiatt nem tudható, hogy a mandátum Szt. Ferenc ünnepe előtti vagy utáni hétfőn kelt-e, vagyis okt. 8. mellett okt. 1. is elképzelhető keltezősként.

¹⁹ Szántói Lack Jakab és Tamási Henrik fia János 1403–1409 között álltak az erdélyi vajdaság élén, míg Ozorai Pipo 1404–1426 között volt temesi ispán (sókamaraispán már 1401-től), kincstartóként azonban csak 1407 áprilisa és 1408 júliusa között mutatható ki (Engel Pál: *Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete*. = Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 247–301, 254, 257, 261, 289 [93. jegyz.]; Uő: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.] [a továbbiakban: Engel: *Archontológia*] I. 14, 204.).

4.2. A másik szövegtanúra²⁰ is egy szüksézáví levéltári regesztá hívtá fel a figyelmemet, mely szerint ez az 1500 körülre keltezett okmány „Ulászló király rendelkezése az oláhok áltál fizetendő tizedről”. A forrás hasonmását kikeresve nyomban érthetővé vált a kivonat szüksézávíúsága és bizonytalan datálása. A fekvő helyzetű téglalap alakú hártýára írt, 25 cm széles oklevél ugyanis igencsak rossz állapotban maradt ránk: jobb oldali része átlósan leszakadt és elveszett, a megmaradt 21–34 cm hosszúságú rész közepén 7x10 cm nagyságú, ovális alakú lyuk éktelenkedik, az alsó sorokat pedig vízfolt teszi nagyobbbrészt olvashatatlanná. Az ünnepélyes *intitulatio*,²¹ valamint a felhajtás (*plica*) megléte bizonyítja, hogy privilegiális alakban volt kiállítva, megcsonkulása is valószínűleg a függőpecsét kiszakadásával hozható összefüggésbe.²² Minthogy pedig a privilégiumokat – a *plicát* nem számítva – hosszában kettőbe, széltében pedig négybe hajtva szokták őrizni,²³ az okmány hátlapján megfigyelhető két függőleges behajtás alapján kiszámíthatjuk, hogy eredeti hossza kb. 57 cm lehetett,²⁴ vagyis az íráshordozónak és a szövegnek több mint fele (kb. 55%) elpusztult.

A privilégium kibocsátója ezúttal is II. Ulászló, mivel az ily nevű magyar uralkodók közül csak ő volt egyidejűleg Csehország királyá, továbbá Szilézia hercege és morva őgróf is (1471–1516).²⁵ Forrásunk szerint előtte mutattak be Geréb László (erdélyi) püspök és káptalana nevében egy oklevelet, amelyet Zsigmond király bizonyos bárói (*magnificorum*) bocsátottak ki, akik közül a töredékes szövegben Ozorai Pipo neve és az erdélyi vajdák címzése látszik. De nemcsak bemutatták, hanem át is írták azt a Jagelló uralkodóval: erre utálnak a megerősítést kérelmező²⁶ és az átírt oklevelet felvezető²⁷ szavak, de a záradékban olvasható formulatöredékek is.

Mindezt azért volt szükség ilyen aprólékosan levezetni, mert egy felületes olvasónak talán fel sem tűnik, hogy Ulászló király privilégiumában egy másik oklevél szövege van elrejtve, ennek *intitulatiójából* és keltezéséből ugyanis alig maradt fenn valami.²⁸ Ez a néhány szó viszont igen nagy segítségünkre van: az oklevéladó egyikéről megtudjuk, hogy kincstartó és temesi ispán volt, ami másra, mint a már említett Ozorai Pipora nem vonatkozatható, sőt – mint láttuk – rá is csak egy rövid időszakban, 1407 tavasza és 1408 nyara között. A társaiként említett vajdák pedig eszerint szántói Lack Jakab és Tamási Henrikfi János kellett legyenek, hiszen ebben az időszakban ők töltötték be ezt a tisztséget (mégpedig párban, mint arra a többes szám is utal). Az átírást kérelmezők és az átírt oklevelet kibocsátók személye, ez utóbbinak már érintett (és alább részlete-

²⁰ DL 32540 (Függelék 1–2. sz.).

²¹ „Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemi[e, Dalmatie], C[roatie] [...] rex, necnon Slesie et Lucemburgensis [dux marchioque] Moravie et Lusatie” (DL 32540, 1-2. sor).

²² Erre a gyulafehérvári hiteleshelyi levéltár 17. századi hanyattatásai között, közelebről 1601. vagy 1658. évi feldúlása idején kerülhetett sor – vö. Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Bp. 1973. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I: Levéltári leltárak 5.) 126–130; Jakó Zsigmond: *Az erdélyi levéltárügy története*. = Úó: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 80–94.

²³ Vö. DL 19799, 46176, 101132, 101137, 101139, 106669, DF 285610, 285611, 285648, stb.

²⁴ Ha az oklevél elején és végén a túlnyomórészt sablonos részeket kiegészítjük, hasonló hosszúságra (55–60 cm) következethetünk.

²⁵ Az oklevél humanista írása is a 15. század végére vagy a 16. század elejére vall.

²⁶ „inseri et inscribi faciendó [...] perpetuo valituras roborare et confirmare dignaremur” (DL 32540, 6. sor).

²⁷ „Quarum quidem litterarum telnon talis est:” (Uo.).

²⁸ Óváry ugyan felismerte, hogy itt egy átíró oklevélről van szó, de a megerősített okmányt a Zsigmondénak tartotta. A levéltári nyilvántartásban viszont a DL 32540-nél csak a keretoklevél szerepel, emiatt a benne átírt szöveg regesztájá a *Zsigmondkori oklevéltár* megfelelő kötetéből is kimaradt, jóllehet ott tárgyánál fogva még a mályuszi szelekciós kritériumok szerint is helye lett volna.

zendő) tárgya, valamint keltezése lényegében bizonyossá teszik, hogy itt ugyanarról a diplomáról van szó, mint amit II. Ulászló király 1492. október 8-i, fent ismertetett parancslevele is említ.

Ezen a ponton egy rövid gondolatmenet erejéig még vissza kell kanyarodnom a keretoklevélhez, hogy annak elemzését lezárhassam. II. Ulászló privilégiumának dátuma részint a szöveg megcsonkulása, részint a vízfoltok miatt jószerével olvashatatlan. Ultraviola lámpa fényénél azonban mégiscsak kibetűzhető az évszám első két tagja (*millesimo quadringentesimo*), ami – az uralkodó trónralépésének (1490) időpontját is figyelembe véve – az 1490-es évekre korlátozza az oklevél keltezését (Geréb László említésével összhangban).²⁹ Ezt az intervallumot viszont tovább szűkíti az, hogy az 1492 októberi királyi mandátum szerint az uralkodó már megerősítette (*confirmavimus*) Ozorai Pipo és társai rendeletét. Kézenfekvő, hogy erre ugyanazokban a napokban, talán 1492. október 6-án³⁰ került sor,³¹ vagyis az átírás és a parancslevél egy előjog megújításakor szokásos oklevélpárt alkot. Ez annál is inkább valószínű, mert az átírt oklevél – tudomásom szerint – sem korábban, sem később nem fordul többé elő a történeti forrásokban.

4.3. Az átírt oklevél bevezetőjéből (illetve abból, ami belőle fennmaradt) kitűnik, hogy ez Ozorai Pipónak és a két vajdának egy bírói döntését foglalja írásba, melyet az általuk Tordán közösen tartott közgyűlésükön hoztak.³² A *congregatió*t a király megbízásából, az ő képében hívták össze,³³ szükségességét pedig bizonyára – az ilyenkor szokásos sztereotip fogalmazásnak megfelelően – az elfajult (*deformatis*) közrend helyreállításával indokolták.³⁴

Kezdőnapjaként hamvazószerda (*dies Cinerum*, a nagyböjt kezdete) utáni egyik hétköznap van megnevezve. Hogy pontosan melyik, az a hajtás mentén keletkezett szakadás miatt nem olvasható, de a fent rekonstruált időszakból (1407–1408) egyetlen közgyűlést ismerünk,³⁵ az viszont valóban az 1408. esztendő hamvazószerdájá utáni csütörtökön, azaz március 1-jén kezdődött, és – mint az ekkor kiadott több tucatnyi oklevélből kiderül – legalább egy hónapig

²⁹ Az oklevélről készült kékcédula is 1490–1499 közé keltezi a szöveget.

³⁰ A dátumsorban talán az alábbi szavak betűzhetők ki: „s[abbato] proximo p[ost...].” Amennyiben az átírás valóban 1492-ben kelt (l. fenti okfejtésünket), és ezt is Szt. Ferenc napjához viszonyították, adódik az október 6-i keltezés.

³¹ 1492 második feléből ismerünk is néhány olyan királyi átíró privilégiumot, amelyek írása hasonlít a DL 32540-éhoz (vö. DF 256376, DL 19799).

³² A megfelelő helyen maga a *congregatio* szó hiányzik, csupán az ilyenkor szokásos formulák szilánkjai utalnak rá („generalem [congregationem ...] universitatis nobilium et alterius [cuiusvis status et conditionis [...] isti]us partis Transsilvane hominum ... Thorde celeb[rata]”, DL 32540, 8-9. sor), de a keltezés módja minden ezirányú kétséget eloszlat („Datum vigesimo [secun]do die congregationis nostre ante[dict]e ...”, uo. 23. sor).

³³ „dominus noster rex [...] [nos auctoritate sua] suffultos ad has Transsilvanas part[es] [...] duxisset destinandos” (uo. 7-8. sor).

³⁴ Vö. pl. *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint. I–XII. Bp. 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52.) (a továbbiakban ZsOkl) I. 2003, X. 787. sz.

³⁵ A Zsigmond-korban már viszonylag ritkák a vajdai általános, Tordán tartott közgyűlések, ilyeneket – 1408. évit nem számítva – az alábbi kezdőpontokkal ismerünk még: 1391. ápr. 2. (*A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. Bp. 1895. [a továbbiakban TelOkl] I. 230; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hrsg. von Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad G. Gündisch–Gernot Nussbächer. I–VII. Hermannstadt–Buk. 1892–1991. [a továbbiakban Ub] III. 23, 24, 26, 57, 80; *Documenta historia Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Ed. Antonius Fekete Nagy–Ladislaus Makkai. Bp. 1941. [Études sur l’Europe Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 29.] [a továbbiakban: DocVal] 410; ZsOkl I. 1982, 1992, 2414. sz., stb.); 1394. dec. 7. (TelOkl I. 248–249;

tartott.³⁶ Minthogy pedig az ultraviola fénynél kislabizálható zárósr szerint az oklevelet a gyűlés huszonkettedik napján (*vigesimo [secun]do die*) adták ki, ennek pontos kelte 1408. március 22-ben állapítandó meg.

Az oklevél külső jegyeiről nem sokat mondhatok, hiszen csak csonka átírásban áll rendelkezésünkre. Az örökérvényűség hangsúlyozásából és a megpecsételési záradékból³⁷ annyiban mégiscsak megállapítható, hogy eredetijét ennek is privilegialis alakban állíthatták ki, bizonyára mindhárom kibocsátó pecsétjének ráfüggesztésével. Amúgy a tárgy komolyságának is ez a forma felelt meg.

4.4. Az 1408. március 22-i oklevél központi részeinek ismertetésekor nehéz helyzetben vagyok, mert a szöveg éppen ott a legtöredékeesebb, ahol a formulás részek már nem segítenek, így értelmezése bizonyos kockázattal jár. Mégis az 1492. októberi királyi parancslevélben olvasható tartalmi összefoglalás és az átíró oklevél hátlapjára jegyzett egykorú tárgymegjelölés³⁸ nem hagy kétséget a rendelkezés lényege felől, az oklevélcsonkban olvasható szókapcsolatok segítségével pedig nagy vonalakban a gondolatmenet is helyreállítható.

A bírói oklevelek logikája szerint a *narratio* az egyik jelenlevő által előadott sérelem ismertetésével kellett kezdődjön. A panaszos ezúttal a személyesen megjelenő [Upori] István erdélyi püspök (1401–1419) volt.³⁹ Szó esik bizonyos „igazhitű” (*[fidei ortho]doxe cultores*), tehát katolikus jobbágyokról,⁴⁰ akik – ha jól értelmezem – bizonyos „jogos és törvényes” dézsmát (*veras et iustas decimas*) szoktak volt fizetni (*persol[vere?] ...] asueti*) az egyháznak, vagyis a püspöknek (és elődeinek, illetve a káptalannak?).⁴¹ Ezek a jobbágyok bizonyos, már régebben (*a diu*) rájuk törő bajok (*casibus pro tunc eisdem ingruentibus*) hatására – vélhetőleg – elvándoroltak vagy elpusztultak, és az ily módon elnéptelenedett birtokokra (*huiusmodi possessionum et locorum desertorum*) valakik „szakadár nyelvű nemzetet” (*linguarum cismaticarum [!] nation[em]*), „barbár népet” (*[gen]tem barbaricam*) telepítettek (*locavissent*).⁴² Ez utóbbiak alatt, mint az a későbbiekből kiderül, románok (*Wolachi*)

Ub III. 111; ZsOkI I. 3786. sz., stb.); 1399. jan. 8. (ZsOkI I. 5671, 5680. sz.; Ub III. 231, 234; DocVal 512; TelOkI I. 269, stb.); 1406. márc. 1. (TelOkI I. 309) és 1412. júl. 10. (Ub III. 526; TelOkI I. 384). Ezek egyike sem esett nagybőjt első napjaira, továbbá Ozorai Pipo is csak az 1408. és az 1412. évi *congregatió*n volt jelen (királyi megbízásból, vö. TelOkI I. 331, 335, 364, 384, 396; Ub III. 524, 552, 655). Erdélyben 1412 után nem tartottak több, klasszikus értelemben vett bírói közgyűlést – vö. Janits Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. (a továbbiakban Janits: *Vajdák*) 48 (135. jegyz.); Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp. 1988. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) (a továbbiakban Mályusz: *Erdélyi társadalom*) 37.

³⁶ Lásd pl. TelOkI I. 329, 331, 332, 335; ZsOkI II/2. 5990, 6000–6001, 6004, 6006, 6016, 6020, 6022, 6026, 6030. sz.; Ub III. 449, 452, 455, 456. Az Anjou-kori közgyűlések még csak legfeljebb 15 napig tartottak. Vö. Susana Andea: *Congregații voievodale și palatine (sec. XIII–XIV)*. Cluj-Napoca 2013. (a továbbiakban Andea: *Congregații*) 229–264.

³⁷ „[sigillorum nostrorum?] appensione et munimine roboratas” (DL 32540, 22–23. sor).

³⁸ „Quod Walachi in terris Christianorum [commorantes?] integras decimas persolvere debeant et [teneantur].”

³⁹ Tisztségviselésére Engel: *Archontológia* I. 70. Pályafutására: Temesváry: *Püspökök* 279–285, 299–309.

⁴⁰ Ismeretes, hogy – a mi szóhasználatunktól eltérően – a nyugati egyház a középkorban a maga részére tartotta fenn nemcsak az „egyetemes” (*catholicus*), hanem a „keresztény” (*Christianus*), sőt az „igazhitű” (*orthodox*) jelzőket is, míg a görögkeletiek csak „szakadárként” (*Schismatici*) emlegették.

⁴¹ DL 32540, 11–12. sor. Az értelmezés azon alapszik, hogy a *iobagiones* alany-, a *decimas* tárgy-, az *ecclesie* részeshatározó- esetben található egymás után, a távolabbi *asueti* melléknévi igenév pedig csak a jobbágyokra vonatkozhat. Az, hogy itt a tized fizetéséről, és nem a visszatartásáról van szó, a kontextusból következik.

⁴² Uo. 12–13. sor.

értendők, ami persze egyáltalán nem meglepő, hiszen Erdélyben rajtuk kívül más görögkeleti nép – néhány rutén faluközösséget leszámítva⁴³ – nem volt.

A népeességváltás nyilván hatással volt a dézsma ügyére is. Az említett „szakadárok” ugyanis, elutasítva a katolikus hitet („barbárságuknak megfelelően”, mint azt a panasztevő maliciózan megjegyzi),⁴⁴ megtagadták az említett tizedek fizetését⁴⁵ az egyház nagy kárára.⁴⁶ Ebben földesuraik támogatására is számíthattak, hiszen az engedetlenség ismertetése során bizonyos, már említett nemesek lelki üdve is említésre kerül⁴⁷ (talán mint amit renitens magatartásuk veszélyeztet), míg a rendelkező rész már kifejezetten számol az ő ellentmondásukkal. Aligha lehet kétséges, hogy e földesurakban kell látnunk a szóban forgó románok telepítőit is, hiszen nekik elemi érdekük volt, hogy falvaik ne álljanak lakatlanul, másfelől pedig tulajdonosként csakis ők rendelkezhetek birtokaik benépesítése felől.

A püspök panaszát a bírák, alapos tanácskozás után, általános rendelettel próbálták orvosolni. Örök időkre szólóan megparancsolták, hogy ettől fogva az erdélyi egyházmegye területén fekvő bármely nemesi birtokon jobbágyok módjára lakó, azok tartozékait használó románok és más „szakadárok” kötelesek fizetni a szokásos (*veras, iustas et consuetas*) tizedeket.⁴⁸

5. A rendelet megszületésének körülményei érthetővé teszik, miért találkozunk a „keresztény földre” települő románok tizedfizetési kötelezettségével csupán a történeti Erdélyben. Ismeretes, hogy az erdélyi vajda saját hatáskörében a hét erdélyi vármegye számára hirdethetett meg közgyűlést.⁴⁹ Ha ő vagy más báró (mint esetünkben Pipo) királyi megbízottként járt el, a nemesek mellett a székelyeket és a szászokat is meghívhatta *congregatió*jára,⁵⁰ de nincs tudomásunk arról, hogy ezek 1408-ban valóban jelen lettek volna Tordán.⁵¹ Mindenesetre az a tény, hogy a március 22-i oklevél *dispositi*ója kifejezetten nemesi birtokokat (*in terris et possessionibus quorumlibet*

⁴³ Ez idő tájt a Felső-Maros mentén (Oroszidecs, Oroszfalu) és a Nagy-Szamos környékén (Alsóilova, Alsó- és Felsőroszfalu) ismerünk rutén falvakat, amelyek hamarosan el is románosodtak (1393: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez*. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. I–II. Bp. 1908–1928. I. 452; 1405: uo. 483; 1410: ZsOkl II/2. 7289, 7995. sz.; 1435: DL 62810). A délszlávok csak később tűntek fel Erdély délnyugati sarkában (Vajdahunyad, Alvinc, Borberek, Lámkerék). Vö. Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Buk. 1982. 63, 134, 147.

⁴⁴ „[Christian]itatis fidem, sicut eorum requirit barbaries, servare respuentes” (DL 32540/ 14. sor).

⁴⁵ A megcsonkult oklevélben csak a „dare et solvere recusarent” olvasható, de az, hogy mire vonatkozik, nemcsak az oklevél jól ismert tárgyából következtethető ki, hanem a rendelkező részben kifejezetten szerepel is.

⁴⁶ A töredékes 15. sorban bizonyos szentek nevében épített egyházakról (?) („[...] sanctorum vocabulis constructe”), illetve a Teremtőnek engesztelő áldozatul felajánlott adományokról (?) („Creatori altissimo placabiles hostie fuissent fidelissime oblate”) is szó esik, de valószínű, hogy ezek nem külön sérelmek tárgyai, hanem valamiképp a tized ügyéhez kapcsolódnak.

⁴⁷ „in eorum pretaxatorum nobilium salutis fá[...].” (uo. 16. sor).

⁴⁸ Uo. 19–22. sor.

⁴⁹ Janits: *Vajdák* 19–26, 40–42; Istványi Géza: *A generalis congregatio*. Levéltári Közlemények XVII(1939). 50–83, XVIII–XIX(1940–1941). 179–207. (Istványi: *Congregatio*) 194–195; Andea: *Congregatii* 184, 201–205. — A vajdák számos esetben egyúttal magyarországi megyék élén is álltak (Engel: *Archontológia* I. 11–15.), de ezek közül csupán a vajdai tisztséggel hosszabb ideig (1258–1446) összekapcsolt Szolnok (értsd Külső- és Közép-Szolnok) részére tartottak közgyűlést, és azt is csupán ispáni tisztségükből kifolyólag, a tordai *congregatió*któl függetlenül. Vö. Hegyi Géza: *Magyarország vagy Erdély? A Szilágyság hovatartozása a középkorban a közigazgatási beosztásban és a korabeli köztudat szerint (II., befejező közlemény)*. Erdélyi Múzeum LXXV(2013). 6–31. (a továbbiakban Hegyi: *Szilágyság hovatartozása* II.) 14–19.

⁵⁰ Janits: *Vajdák* 40–41; Mályusz: *Erdélyi társadalom* 36; Andea: *Congregatii* 198–200.

⁵¹ Vö. TeOkl I. 329, 330, 332, 335; ZsOkl II/2. 5990, 6000–6001, 6004, 6006, 6016, 6020, 6022, 6026, 6030. sz.; DF 244517, 252866; DL 30626, 42941, 30100, 39495; Ub III. 452, 455, 456. — A források hallgatásából azonban nem lehet messzemenő következtetést levonni, mert a székelyeket és szászokat akkor sem említik következetesen, ha jelen voltak (Janits: *Vajdák* 41.).

nobilium) emleget, arra enged következtetni, hogy a rendelet elsősorban a megyei területekre vonatkozott, közelebről – noha földrajzi keretként az erdélyi egyházmegye (*in dyocesi dicti episcopatus Albensis*) van feltüntetve, amely köztudottan kiterjedt a Szilágyságra és Szatmár környékére is⁵² – a hét erdélyi *comitatus*ra, mert a közgyűlés joghatósága nem terjedt túl a Meszesen.⁵³

A szóhasználat ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a katolikusok helyére költöző románok csak a magánföldesúri jószágokon kellett volna tizedet fizessenek. Utóbbiak kihangsúlyozására azért volt szükség, mert a jogelv érvényesítése itt ütközött ellenállásba: gyakorlatba ültetése az egyházi földeken nyilván nem jelentett különösebb gondot, a királyi birtokokon pedig a rendeletet kibocsátó vajdák biztosíthatták azt. Végző soron az sem zárható ki, hogy az intézkedést a Székely- és a Szászföldre is érvényesnek gondolták, de hogy így történt-e, vagy pedig az utóbbi külön kategóriát képezett (mint azt a román történetírás állítja), a későbbi gyakorlatot megcélzó további kutatásoknak kell eldönteniük.

Egy efféle, erdélyi fogantatású és érvényű jogszabály létéből téves lenne messzemenő közjogi következtetéseket levonni. Bár a szakirodalom egyik vonulata szeret Erdély különállását megtestesítő rendi parlamentet látni a vajdai közgyűlésekben,⁵⁴ ezek valójában nem tárgyaltak honvédelmi és külpolitikai ügyeket, nem választhatták meg a vajdát vagy az alvajdát, sőt még az adóról sem szavaztak, hanem elsősorban bírói fórumok voltak.⁵⁵ Ugyanakkor hiba volna (mert idegen a kor szellemétől) a törvényhozó és az igazságszító jelleg merev szembeállítását is: a klasszikus *congregatiók* az egyes perek vitele mellett általánosabb érdekű ügyekkel is foglalkoztak, különösen ha az egyedi sérelmeket csak új normák alkotásával lehetett orvosolni.⁵⁶ Ezek a belső rendszabályok önmagukban nem jelentettek önállósodási, elszakadási törekvést, hiszen a szokásjogra épülő magyar jogrend elég jól tolerálta a partikularizmusokat.⁵⁷

6. Az oklevélből kihámozható alapkonfliktus egyszerű érdekellettként írható le. Az erdélyi katolikus egyház, azon belül a püspökség és a káptalan jövedelmének túlnyomó része a tizedből származott,⁵⁸ aminek volumene elsősorban a hívek számától (illetve az általuk megtermelt gabo-

⁵² Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 482–516; Hegyi: *Szilágyság hovatarozása* II. 7–9.

⁵³ Uo. 18–19.

⁵⁴ Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. I–IV. Cluj-Napoca 1971–1989. I. 253–255; Tudor Sălăgean: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*. Cluj-Napoca 2003. (Bibliotheca Rerum Transsylvanicae 31.) 214–222, 232, 276–277, 361; Ioan-Aurel Pop: *„Din mâinile valahilor schismatici...” Români și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*. Buc. 2011. (a továbbiakban Pop: *Români și puterea*) 314–315, 324–325, 328–329.

⁵⁵ Az aktuális közügyek megtárgyalására a 14. század végétől a vajda külön tanácskozásokat (*consilium, colloquium*) hívott össze. A régi közgyűlések elhalása (1412) és a „három nemzet uniója” megalakulása (1437) utáni *congregatiók* viszont már valódi rendi tartománygyűlések voltak (Mályusz: *Erdélyi társadalom* 38–48.).

⁵⁶ Istványi: *Congregatio* 197; Mályusz: *Erdélyi társadalom* 38; Andea: *Congregații* 220–221.

⁵⁷ Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bp. 2003². 243–307. — Az erdélyi nemes-ség sajátos jogairól és regionális identitásáról Cosmin Popa-Gorjanu: *The Nobility as Bearers of Regional Identity in Fourteenth Century Transylvania*. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica XVI(2012). 2. sz. 41–58.

⁵⁸ Az 1331. évi jövedelemjegyzék (Barabás Samu: *Erdélyi káptalani tizedlajstromok*. Történelmi Tár 1911. 406–413.) alapján a káptalan számszerűsíthető bevételeinek mintegy kétharmada származott a dézsmából (ídeszámitva a sebesi és megyesi szász káptalanok által fizetett cenzust is, ami lényegében fix tizedbérletnek tekinthető). Az úrbéri jellegű jövedelmek arányát a 14. század második felétől szorgalmazott kilenced javíthatta, de ezt is csak a katolikus jobbágyok fizették. — A püspöki bevételek szerkezete is hasonló megoszlást mutathatott – vö. Fügedi Erik: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp. 1974. 118.

na- és bormennyiségtől) függött.⁵⁹ Az utóbbiakat sújtó kedvezőtlen demográfiai folyamatok tehát érzékenyen érintették az egyházi elitet, jelentős jövedelemkiesést okozva számukra egy olyan korban, amikor ráadásul kiadásai is megnövekedtek a török veszély elleni védekezés címén bevezetett intézkedések miatt.⁶⁰ Logikus tehát, hogy ezt egy olyan agilis püspök, mint Upori, aki minden eszközzel igyekezett megvédeni és kiterjeszteni egyháza jogait,⁶¹ valamiképpen kompenzálni próbálta. Ha tehát a románok katolikus hitre térítésére irányuló 14. századi törekvések nem jártak komolyabb sikerrel,⁶² akkor azzal kellett próbálkozni, hogy a „szakadár jövevények” a korábbi lakosság úrbéri kötelezettségei mellett az egyháziakat is átvállalják.

A „keresztény földre” költöző románok számára ez az elvárás persze elfogadhatatlan volt. Ők a szokásaiknak és életmódjuknak megfelelő, etnikai színezetű,⁶³ különösebben nem is megterhelő adózáshoz voltak szokva. A királyi kincstárnak fizetendő juhötvened mellett különféle ajándékokkal (gyapjútakarók, sajtok, övek), kecske-, disznó- és méhtizeddel, ezenkívül a jobbágytelkeken lakók földbérrel adóztak földesuraiknak.⁶⁴ Az egyházi tized nemcsak vallásgyakorlatuktól volt idegen, de bevezetése anyagilag is elevenükbe vágott, hiszen megsokszorozta volna terheiket. E hátrányhoz képest eltörpült az az előny, hogy korábbi (hegyvidéki) életterükhöz képest általában termékenyebb helyre kerültek.

A korszak jobbágynépessége eleve könnyen változtatott lakhelyet,⁶⁵ de a pásztorkodó életmódhoz sokáig erősen kötődő románság még az átlagnál is mobilisabb rétegnek tekinthető.⁶⁶ Ha tehát a körülmények alakulása nem nyerte el tetszésüket, egykettőre továbbálltak az

⁵⁹ A termés nagyságát befolyásolták még: a katolikusok által megművelt földek nagysága és minősége; a termelés módja (határhasználat, technikai újítások); a természetszerkezet (mivel a bor fajlagosan sokkal értékesebb volt a gabonaféléknél).

⁶⁰ Az 1397. évi temesvári országgyűlés határozatainak értelmében a főpapok folyamatosan készenlétben kellett tartásuk bandériumaikat (az erdélyi püspök az 1415–1417 körül készült tervezet szerint 150 lándzsát), a káptalanok és apátságok pedig hadiadó címén állandó összeget fizettek a kincstárnak. Vö. C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és káptalan vizsgálja (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Bp. 2014. (Subsidia ad historiam mediæ aevi Hungariae inquirendam 3.) 179–199.

⁶¹ Az addigi birtokok határainak védelme (1409: ZsOkI II/2. 7026, 7225. sz.; 1415–1419: uo. V. 1282, 1472, VI. 632, 1372, VII. 416. sz.), újabb birtokok szerzése (1410: DF 277450; 1411: ZsOkI III. 722, 839, 958. sz.; 1413: uo. IV. 1422. sz.; 1415: uo. V. 136. sz.) és új adók bevezetése (1409: Ub III. 477–478; 1412: ZsOkI III. 1993. sz.) mellett dézsmáügyben is fellépett Doboka vármegye nemessége (1404?: ZsOkI II/1. 3567. sz.) vagy a selyki dékánosság szász papjai (1414: Ub III. 591–592, 596–604, 606–610; 1415: uo. 644–651, 662–663; 1416: ZsOkI V. 1618, 1851. sz.) ellenében.

⁶² Juhász István: *Nyugati missziós törekvések a románoknál. = Románok és magyarok*. Szerk. Deér József–Gáldi László. I–II. Bp., 1943–1944. (a továbbiakban *Románok és magyarok*), II. 251–336. 263–278; Viorel Achim: *Catolicismul la români din Banat în evul mediu*. Revista istorică VII (1996). 41–55; Uő: *Convertirea la catolicism a românilor din zona Beiuşului în două documente din 1421*. Mediaevalia Transilvanica V–VI (2001–2002). 83–95.

⁶³ A váradi káptalan 1374. évi statútuma szerint „subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis” (DocVal 256).

⁶⁴ Makkai László: *Erdély népei a középkorban. = Románok és magyarok* 314–440. (a továbbiakban Makkai: *Erdély népei*) 357–358, 422–426; Prodan: *Iobăgia* II. passim; Pop: *Români şi puterea* 181–183, 204.

⁶⁵ Kubinyi András: *Költözés, helyváltoztatás, utazás a késő középkori Magyarországon. (A horizontális mobilitás kérdése)*. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei II (1991). 229–242. — Az erdélyi jobbágyok szabad költözési jogát Zsigmond 1391-ben erősítette meg (ZsOkI I. 2003–2004. sz.). Vö. Gulyás László Szabolcs: *Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései. = „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. Debrecen 2014. 242–254. 246.

⁶⁶ Gyakran idézett példa, hogy 1461-ben Besenyő és Majos földesura azt vallotta, hogy az előző évben fizetett juhötvenedet, de ebben az esztendőben nincsenek románjai („presenti anno caret Valachys” – Z[enovie] Păclişanu: *Un registru al quinquaşezimelei din 1461. = Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu la implinirea vârstei de 60 de ani*. Buc. 1936. 595–603. 601, 602). Vö. Makkai: *Erdély népei* 356–363, 400.

őket nagy áldozatokkal „megültető” földesúr őszinte sajnálatára, aki ismét foghatott neki telepeseket toborozni pusztán maradt földjeire.⁶⁷ Nem csoda tehát, hogy a tized bevezetésével szembeni ellenállásuk során a románok számíthattak a nemesség támogatására, mely inkább az egyházi fenyítékeket is vállalta, csak ne maradjon jobbágyok nélkül.

6.1. Az érdekek összeütközése mögött azonban mentalitásbeli különbségeket is megfigyelhetünk, amelyek a dézsma jellegére vonatkozó két, gyökeresen eltérő felfogásban nyilvánultak meg. Az új telepések és a földesurak által képviselt nézet volt a régebbi, a hagyományos. Eszerint a tizedfizetés kizárólag a katolikusok kötelessége volt, helytől és előzményektől függetlenül. Az indoklás persze eltérő lehetett: míg a románok alighanem egy sajátos latin szokás-ként tekintettek a tizedre, a nemesek arra hivatkozhattak, hogy az Krisztus öröksége, melyet az „igazi keresztények” gyarapítanak, tehát a „szakadárookra” nem vonatkozik.⁶⁸ Láthattuk, hogy a 14. század végéig ez a személyi elvű felfogás uralkodott.

A püspök (és az oklevél) ezzel szemben egy új gondolatrendszert képviselt, melynek gyökerei – mint láthattuk – a IV. lateráni zsinatig nyúltak vissza, de igazából ekkortájt kezdett elterjedni Európa-szerte. Ez is a fenti metaforából indult ki, de a *patrimonium Christi* alatt egyfajta hagyatékot értett, amit csorbítatlanul kell megőrizni az Úrnak. Ezért elengedhetetlennek tartotta, hogy azokról a telkekről és haszonvételekből, ahonnan korábban dézsmát adtak, ezután is fizessék meg azt, függetlenül az ott élők vallásától.⁶⁹ E területi elvű adózás (régiesen: a tized eldologiasodása) idővel odáig fajult, hogy már akár zsidók is a hatálya alá estek, ha dézsmaköteles földet béreltek.⁷⁰

Erdélyben a két vetélkedő felfogás párhuzamosan élt egymás mellett 1556-ig, amikor a reformáció győzelmével a személyi elv eltűnt a diskurzusból, de a területi elv is önmagából kifordítva élt tovább egy állami adóvá átvedlett tized szolgálatában.

7. Az 1408. március 22-i oklevélben rejlő lehetőségeket a fenti elemzéssel még korántsem mérítettük ki. Szükséges volna feltárni az intézkedést kiváltó település- és népiségtörténeti előzményeket is, közelebbről lokalizálni az etnikai-felekezeti változásokat és meghatározni ezek okait. Másfelől pedig érdemes lenne megvizsgálni, hogy a „keresztény földre” ülő románok tizedfizetésére vonatkozó, itt először kimondott és utóbb többször megismételt jogelv miként ment át a gyakorlatba 1556 előtt. Mindezen kutatási irányok azonban olyan távolra vezetnek és olyan széles körű forrásanyag bevonását igénylik, hogy kibontásuk már csak újabb tanulmányok keretében valósítható meg.

Függelék

1. 1408. március 22., Torda

Ozorai Pipó királyi főkincstartó, temesi és sókamaraispán, valamint Lack Jakab és Henrikfi János erdélyi vajdák királyi megbízásból tartott közgyűlésükön István erdélyi püspöknek és

⁶⁷ A földesurak kezdeményező szerepére Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Bp. 1971. 60–62.

⁶⁸ Vö. 1436: „decime in patrimonium crucifixi deputate [...] per quemlibet Christianum dari debent” (Ub IV. 614); 1495: 45. tc.: „ipse decime in patrimonium Christi dedicate a Christi fidelibus et non aliis scismaticis hominibus ... exigi solent” (*The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae 1490–1526*. Ed. Ferenc Döry–Péter Banyó–Martyn Rady–János M. Bak. Idyllwild 2010. 80.).

⁶⁹ 1498: „decime in patrimonium Christi dedicate per vos [sc. scismaticos] et alios nostros subditos et fideles suo tempore extradari et persolvi debentur” (DF 277631).

⁷⁰ Gunter Zimmermann: *Zehnt. III. Kirchengeschichtlich. = Theologische Realenzyklopädie*. I–XXXVI. Berlin 1977–2004. XXXVI. 495–504. 498–499.

káptalanának a panasza nyomán elrendelik, hogy az egykor katolikusok lakta földekre telepített románok fizessenek tizedet.

Ái II. Ulászló király [1492. október 6-i?] csonka privilégiumában (2. sz.), DL 32540. — Tartalmi említés II. Ulászló 1492. október [8?-i] parancslevelében (3. sz.), DL 32513. Az ultraviola fénynél is megvizsgált szöveget az átíró oklevél hasonmásával való könnyebb összevethetőség érdekében sorokra bontva közlöm. Az oklevél jobb felén hiányzó részek jelölése: [***]; a megmaradt rész közepén található ovális lyuk és a vízfoltos részek okozta hiány jelölése: [---]. A kiegészítéseket szögletes zárójelbe írtam, ezen belül dőlt betűkkel azokat, amelyek csupán valószínűek, de nem feltétlenül biztosak. Indoklásukhoz lásd a tanulmány szövegét is.

(6. sor) [Nos Iacobus Lachk et Iohannes Henrici wayvode Transsilvani et comites de Zolnuk^a ac Pipo de Ozora, regie maiestatis Hungarie supremus]

(7.) thesaurarius atque Themesiensis et sa[lium camerarum regalium comes^b notum facimus univer]sis,^c quibus incumbit per presentes, quod cum idem dominus noster rex, dominus noster naturalis, habita su[perinde cum prelatis et baronibus suis matura deliberatione^d *** nos auctoritate sua^e]

(8.) suffultos ad has Transsilvanas part[es pro reformandis^f ---] partibus in eisdem deformatis presentialiter duxisset destinandos por[ro] nobis generalem [congregationem *celebrare* ***]

(9.) universitati nobilium et alterius [cuiusvis status et condicionis isti]us partis Transsilvane hominum fe[ria quinta^g] proxima post diem Cinerum Thorde celeb[rata] ** *causasque coram nobis litigantium* *]

(10.) regie dignitatis in statera equit[atatis *discutientibus*^h ---, reverendus in Chr]isto pater dominus Stephanus episcopus Albensis Transsilvane congregatione in eadem personalite[r *de medio aliorum exurgendo, proposuit eo modo, quod*ⁱ ***]

(11.) faciebus possessionum iobagiones ip[sorum?] --- fidei ortho]doxe cultores veras et iustas decimas ecclesie sue pretacte et per consequens sibi ac aliis [*episcopis predecessoribus scilicet suis necnon capitulo eiusdem ecclesie* ***]

(12.) fidelibus alme matri ecclesie perso[lvere?] ---]ere asueti quibusdam casibus pro tunc eisdem ingruentibus a diu descendentes ac potius [***]

^a Vö. az 1408. évi közgyűlésen kelt vajdai privilégiumokkal (DF 244517, 255291; DL 42967, 9399; Ub III. 454). Az előneveket is tartalmazó hosszabb változat nem fért volna el a sorban

^b Vö. TelOkl I. 331, 335.

^c Vö. *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Coll. Francisci Dóry. Ed. Georgius Bónis–Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II: Fontes 11.) (a továbbiakban *Decreta* II.) 154, 226, 228.

^d Vö. *Decreta* II. 243, 253.

^e Vö. CD X/6. 595.

^f Rendesen együtt jár a *deformatis*-szal – vö. *Decreta* II. 146; ZsOkl I. 2003. sz.

^g Vö. DF 244517, 255291; DL 42967, 9399; TelOkl I. 329, 330, 332, 335; Ub III. 449, 452, 455, 456, stb.

^h Vö. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. III–IV. (Oklevéltár) Bp. 1882–1883. III. 289. A *discutientibus* helyett lehet még *dimettientibus* vagy *partiri cepissemus* (vö. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjou-kori okmánytár*. Szerk. Nagy Imre–T. Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920. III. 290, IV. 423, V. 3, 53, 288, 467, VI. 20, 431, 569, 626).

ⁱ Vö. TelOkl I. 330, 332. stb.

(13.) linguarum cismaticarum (!) nation[em --- gen]tem barbaricam locavissent et huiusmodi possessionum et locorum desertorum v[***]

(14.) eisdem uterentur. Quiquidem cismat[ici -- Christiani]tatis fidem, sicuti eorum requirit barbaries, servare respuentes possessionibus ip[***]

(15.) sanctorum vocabulis constructe fo[rent ---] Creatori altissimo placabiles hostie fuissent fidelissime oblate, et in qua [***]

(16.) in eorum pretaxatorum nobilium salutis fa[--- in eiu]sdem sue ecclesie preiudicium valde ingens dare et solvere recusarent, postula[ndo? ***]

(17.) tales casus fortuitos in perniciem et derogamen [sancte] matris ecclesie, ut est antelatum, introductos curiosa evigilantia et moderatio[ne*** unacum dominis]

(18.) waivodis matura deliberatione super hiis inter nos p[reh]abita sanctientes et decernentes declaramus et pronuntiamus auctoritate et in perso[na dicti domini nostri regis^j ***]

(19.) nationis homines ac Wolachi universi in terris et possessionibus quorumlibet nobilium in dyocesi dicti episcopatus Albensis constitutorum commo[rantes ***]

(20.) nobilium in predictis more incolarum iobagionum residentes et earundem utilitates percipientes veras, iustas et consuetas decimas, quas veri [*** domini episcopi suisque successoribus^k]

(21.) in futurum canonice intransibibus, contradictionibus memoratorum nobilium in hac parte non observantibus, quibus super hiis dum maluerint [***],

(22.) extradare, persolv[er]e et contradictione quavis relegata administrari facere debeant et tenerentur successivis se[mper] et perpet[uis] temp[oribus] *** *salvo iure alieno*. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales autenticorum sigillorum nostrorum]

(23.) appensione et munimine roboratas duximus concedendas. Datum vigesimo [secun]do [die] congregationis nostre ante[dictae, in loco memorato, anno Domini millesimo quadringentesimo octavo].

2. [1492. október 6.?, Buda]

II. Ulászló király privilegialis alakban átírja és megerősíti Ozorai Pipo kincstartó, temesi és sókamaraispán, illetve Lack Jakab és Henrikfi János erdélyi vajdák 1408. március 22-i oklevelét a keresztény földre telepedő románok tizedfizetéséről (1. sz.).

Eredeti, megcsonkult hártján, melynek jobb fele hiányzik, a megmaradt rész közepén egy nagy ovális lyuk éktelenkedik, az alsó sorok pedig vízfolt miatt még ultraviola fénynél is nagyjából olvashatatlanok; függőpecsétje kiszakadt, DL 32540. A kiegészítéseknél alkalmazott jelek és betűtípusok jelentését lásd az átírt oklevélnél. A formulás részeket az 1492. évi átíró királyi privilégiumok (DL 19799, 46176, 101132, 101137, 101139, 105054, 106669, DF 247408, 256376, 274813, 285610–1, 285648), az átírt oklevélre való tartalmi hivatkozást a DL 32513 alapján pótoltam, figyelembe véve a hiányzó részek méretét is. Keltezésére lásd a tanulmány szövegét.

^j Vö. pl. TelOKl I. 296.

^k Vö. CD X/5. 137; BánfOKl II. 367. stb.

Wladislaus, Dei gratia Hungarie, Bohem[ie, Dalmatie], C[roatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie,] Comanie Bulgarieque rex, necnon Slesie et Lucemburgensis [dux marchioque] Moravie et Lusatie omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam ha[bituris salutem in omnium s]alvatore. Ad univ[ersorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod pro parte et in personis fidelium nostrorum reverendi in Christo patris] domini Ladislai Gereb episcopi ac honorabilis capi[tuli ecclesie Albensis Transsilvane ex]hibite sunt nobis et presentate quedam littere magnificorum Pipo de Ozora serenissimi p[rincipis condam dom]ini Sigismundi re[gis etc. thesaurarii ac Themesiensis et salium regalium comitis, necnon Iacobi Lachk et Iohannis Henrici partium eiusdem nostri] regni Transsilvanarum waywodarum in [pergameno sub eorum sigillis privilegialiter eman]ate, quibus videlicet mediantibus iidem certas decimas de possessionibus et villis partium dicti regni nostri Transsilvanarum [olim per fideles Christianos, sed nunc per Cismaticos sive Walachos inhabitatis eiusdem ecclesie Albensis Transsilvane ob causas et] rationes in eisdem explicatas in tenore [earundem litterarum successivis temporibus in] perpetuum persolvi debere adiudicasse dinoscebatur tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit ma[iestati nostre, ut easdem litteras et omnia in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habendo presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum] inseri et inscribi faciendo pro prefata [ecclesia Albensis Transsilvane eiusque episcopo et capit]ulo innovando perpetuo valituras roborare et confirmare dignaremur. Quarum quidem litterarum te[nor talis est:]

Következék Ozorai Pipo és társai 1408. március 22-i oklevele (1. sz.)

[Nos igitur premissis supplicationibus pro parte dictorum episcopi et capituli] eiusdem ecclesie maiestati nostre modo quo su[pra porre]ctis regia benignitate exauditis et clementer admissis, [prescriptas litteras dicti condam Pipo thesaurarii ac waywodarum predictorum?] non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas, presentibusque litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione] et augmento aliquali insertas, [quoad omnes earum continen]tias, clausulas [et articu]los, eatenus [qua]tenus [eedem rite et legitime existunt emanate, viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus et ratificamus easque nichilominus et omnia in eisdem contenta pro prefatis ecclesie Albensis Transsilvane episcopo] et capitulo innovantes [perpetuo valituras confirmamus harum nostraru]m vigore [et te]stimonio [litterarum mediante salvis iuribus alienis. Datum Bude per manus reverendi in Christo patris domini Thome episcopi ecclesie lauriensis ac electi Agriensis etc., aule nostre sumpsi et secretarii cancellarii, fidelis] nostri dilecti s[abbato] proximo p[ost festum] beati [Francisci confessoris?], anno Domini millesimo quadringen[tesimo nonagesimo secundo], regnorum nostrorum Hungarie etc. anno tertio, Bohemie vero vigesimo secundo].

Hátlapján, egykorú kéz írásával: Privilegium ut Scismatic[i ---in terris Chri]stianorum decimas solvere teneantur [---]tum ex omnibus decimari solitis.

Uo. másik egykorú kéz írásával: Quod Walachi in terris Christianorum [commorantes] integras decimas persolvere debeant et [teneantur].

3. 1492. október [1. vagy. 8.], Buda

II. Ulászló király megparancsolja Báthori István erdélyi vajdának, hogy Geréb László erdélyi püspök és káptalana részére hajtsa be az őket illető tizedeket azon birtokok után is, ahol a katolikus lakosságot szakadár románok váltották fel.

Eredeti, papíron, bal oldali harmadának alsó fele leszakadt és elveszett, a szöveg alatt befüggesztett titkospecsét nyomával, DL 32513.

Commissio propria domini regis

Wladislaus, Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris magnifico comiti Stephano de Bathor iudici curie nostre et waywode Transsilvano suisque vicewaywodis, futuris etiam waywodis et vicewaywodis earundem partium presentium notitiam habituris salutem et gratiam! Quia nos quasdam litteras adiudicatorias magnificorum condam Pipo de Ozora, serenissimi principis condam domini Sigismundi regis etc. thesaurarii ac Themesiensis et salium regalium comitis, necnon Iacobi Lachk et Iohannis Henrici waywodarum partium eiusdem regni nostri Transsilvanarum super decimis de possessionibus et villis partium eiusdem regni nostri, in quibus olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachii inhabitarent, ecclesie Albensis Transsilvane perpetuis semper successivis temporibus exolvere debendis emanatas vigore aliarum litterarum nostrarum superinde confectarum pro reverendo domino Ladislao Gereb episcopo et honorabili capitulo dicte ecclesie Albensis Transsilvane confirmavimus, volumus igitur et fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, quatenus de omnibus [possessionibus et villis], in quibus, ut prefertur, olim fideles Christiani, sed nunc Scismatici sive Walachii inhabitarent, [--- decima]s, non obstante illa solutione quinquagesimali nobis debenda et alia quavis iniusta allegatione [---] domino episcopo et capitulo suisque successoribus, per omnia onera et gravamina, iuxta tenorem [litterarum *predictarum* per] nos confirmatarum exolvere et administrari facere debeatis, auctoritate nostra presentibus, vobis in hac parte [attributa mediante. Secu]s non facturi, presentibus perlectis exhibenti restituti. Datum Bude feria secunda proxima [*post?* festum beati Fran]cisci confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, [regnorum nostrorum Hun]garie etc. anno tertio, Bohemie vero vigesimo secundo.

The Beginnings of Tithing among the Romanians Moved to „Terrae Christianorum” in Transylvania

Keywords: tithing, „Terrae Christianorum”, Transylvania, Romanians

According to the scholarly literature, the Romanians from Transylvania, followers predominantly of the Orthodox rite, did not pay tithe to the Western Church in the 13th–14th centuries. However, it is considered that two groups of them – those living on church properties and those who had moved on settlements formerly inhabited by Catholics (terrae Christianorum) – were obliged to pay this tax starting from the 1400s. This study deals with the first legal regulation regarding the second group, analyzing a document dated to 22th March of 1408 (unpublished till now), that has been preserved both as a summary in a command letter of King Vladislaus II of Hungary from 1492 and as a transcription in a truncated privilege of the same king that can be dated to the same year. The document in question contains the verdict of the royal treasurer, Pipo de Ozora and of the two voivodes of Transylvania, Jacob Lack and John Tamási, taken on the general assembly in Turda at the request of bishop Stephen Upori of Transylvania, who complained that the schismatic Romanian people settled in terrae Christianorum had been refusing to pay tithe to the Catholic Church, supported by some nobles, too. The author analyzes the background of this conflict of interest and shows why its regulation remained valid only for the counties from Transylvania.

Gálfi Emőke

A kolozsvári és a gyulafehérvári ötvösök viszállya a 16. század végén

A gyulafehérvári céhek szakirodalma, de tágabb értelemben a fejedelmi székváros társadalom-történetének leírása is igen sok fehér foltot tartalmaz. Témakörünket illetően a rendelkezésünkre álló levéltári forrásokból annyi hámozható ki, hogy a mezővárosi jogállású Gyulafehérváron a különböző mesterségek képviselőit tömörítő érdekvédelmi szervezetek, azaz céhek a 16. század végén jöttek létre. 1590-ből származik az ötvösök céhlevele, 1596-ból a mészárosok és ugyancsak 1596-ból a szabók céhszabályzata,¹ amiből arra következtethetnénk, hogy a székváros iparos társadalma ekkor érett meg e szervezetek létrehozására. Hogy nem egészen így áll a helyzet, mutatja a gyulafehérvári tímárcéh 1567-ből származó, ma is meglévő pecsétnyomója,² s ez mellett, hogy évtizedekkel korábbra tolja a céhesedési folyamat kezdetét, egyben felveti azt a kérdést is, hogy a ma rendelkezésre álló források vajon mennyit is mutatnak meg az általuk csak részben tükrözött valóságból.

E kérdést szem előtt tartva kísérreljük meg felvázolni a gyulafehérvári ötvöscéh kezdeteit és történetét a 16. század második felétől a 17. század elejéig.³ A történet nagy valószínűséggel 1566 nyarán kezdődik, amikor II. János választott magyar király parancslevelet küldött országba szabad városainak, neveket nem pontosított ugyan, de elsősorban a későbbiekben is érdekelt Szeben, Brassó Kolozsvár és Beszterce városáról lehetett szó. Ebben a mandátumban a király arra hivatkozva, hogy Gyulafehérváron lakó, Noé és Mihály névre hallgató két ötvöse folyamatosan elfoglalt, és a mesterséghez értő inasok nélkül nem győzik elvégezni a király számára vállalt munkájukat, elrendelte, hogy küldjenek Gyulafehérvárra öt inast, és engedélyezzék számukra, hogy ötvösmesterei mellett a mesterséget műveljék.⁴ A céhek engedélyére azért volt szükség, mert az ötvöscéhek szabályai tiltották, hogy példának okáért Kolozsváron tanult legények vándorveik alatt olyan helységekből dolgozzanak, ahol nem volt céh, továbbá azért, hogy Gyulafehérvár ne számítson kontár, azaz a

Gálfi Emőke (1972) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, galfie@yahoo.com

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00157/14/2) támogatta.

¹ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3.) Kvár 2005. (A továbbiakban ErdKirKv VII. 3.) 1220; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599).* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kvár 2006. (A továbbiakban ErdKápJkv VIII. 1.) 954.

² Smaranda Cutean: *Sigilii de breaslă din colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia.* Patrimonum Apulense VII–VIII. (2008) 268.

³ Itt mondok köszönetet Fejér Tamás kollégámnak, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta a gyulafehérvári ötvöscéhről szóló adatait, köztük az általam két legfontosabbnak tartott forrást, a kolozsvári és gyulafehérvári céh közötti egyezséglevelet 1596-ból és az 1607-ben kelt új rendtartást.

⁴ Céhlevelek gyűjteménye. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának kezelésében. (A továbbiakban KvNLT.) I. 1566. július 22.

céhek által el nem ismert helynek.⁵ Minden jel szerint a parancsnak kolozsvári ötvösök tettek eleget, és jöttek Gyulafehérvárra dolgozni, köztük a későbbiekben a kolozsvári főbíróiságot is elnyerő Igyártó Mihály, a majdani gyulafehérvári céh egyik előjárója: Ágoston Ötvös Mátyás vagy éppen Ötvös Orbán, a kolozsvári ötvösök céhmestere, akiknek gyulafehérvári ténykedését az alábbiakban bővebben be fogjuk mutatni.

Igyártó Mihály, az elsők között lehetett, aki Gyulafehérváron is dolgoztak a fejedelem és az udvar számára. Minthogy 1567-ben állt be a céhbe,⁶ azt sem tartjuk kizártnak, hogy még inasként az elsők között volt, akiket a fejedelem parancsának megfelelően Kolozsvár városa a székvárosba küldött. Egy 1595-ben kelt oklevél tanúsítja, hogy igen korán a fejedelem szolgálatába állhatott.⁷ Ennek megfelelően néhai Igyártó Mihály, egykori kolozsvári főbíró talán második felesége,⁸ Gyulay Katalin eladta Gyulafehérváron a falakon belül álló házát Ágoston Mátyás gyulafehérvári ötvösnek 200 magyar forintot. A házat Katalin asszony állítása szerint néhai férje II. János választott királytól nyerte ötvösként végzett hűséges szolgálatai jutalmául, és halála után szállt az özvegyre és gyermekeire. A szóban forgó ingatlant tehát Igyártó Mihály legkésőbb 1571-ben nyerhette, így ő számítható a legkorábban Gyulafehérváron tevékenykedő ötvösök egyikének.

Minthogy Igyártó tevékenysége a már jól ismert és feldolgozott,⁹ itt csupán azt említjük meg, hogy 1581–1585 között a fejedelem aranykamarásaként vagy akkori szóhasználattal cementeseként tevékenykedett, ily módon gyakran kellett a székvárosba utaznia pénzverés dolgában és aranyért vagy higanyért, akkori szóhasználattal kenesőért.¹⁰ Így nemhiába jelentették ki a kolozsváriak 1590-ben, hogy főbíróként és egyben vélhetőleg aranykamarásként nem engedhetik „cementre menni”, a fejedelem parancsára úgy, hogy a várostól fél évig távol legyen.¹¹ Amint a fentiekből is kitetszik, gyulafehérvári házát Ágoston Ötvös Mátyás vette meg 1595-ben. A háznak azonban Ágoston Mátyás már annak előtte is lakója volt, amely talán zálogként lehetett a birtokában, hiszen 1591-ben a házról azt állítják, hogy Igyártó Mihály a birtokosa, de Ágoston Mátyás lakik benne.¹²

Utóbbi talán később kerülhetett a székvárosba, mint Igyártó Mihály, de nem kizárható, hogy ötvösökként már korábban kapcsolatban álltak egymással származási helyükön, Kolozsvárott is. Első adatunk Ágoston Mátyás gyulafehérvári jelenlétéről 1575. májusából való. Ekkor társával, Ötvös Mihállyal együtt szőlőt vásároltak a város szőlőhegyén balázsfalvi Bagdi Györgytől.¹³ A jogügyletet leíró, imént idézett oklevélből az is kiderül, hogy Ágoston Mátyás Igyártó Mihályhoz hasonlóan kolozsvári família sarja volt, ugyanis kolozsvári Asztalos Péter fiaként szerepel. Utóbbi azonos lehet

⁵ Bunta Magdolna: *Kolozsvári ötvösök a XVI–XVIII. században*. Bibliotheca Humanitatis Historica XVII. Bp., 2001. (A továbbiakban Bunta: Kolozsvári ötvösök) 40, 64.

⁶ Flóra Ágnes: *Kolozsvári ötvösregesztrum (1554–1790)*. = Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlemények. 2003, Bp. (a továbbiakban Flóra: Ötvösregesztrum) 43.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (a továbbiakban MNL OL) F 15. A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. Protocolla, libri regii et styliionaria. (a továbbiakban: F 15.) X. 312.

⁸ Gyulai Katalin előtt a felesége Vicei Katalin volt, aki 1581 előtt meghalt. MNL OL. F 15. VII. 117r–v.

⁹ Flóra Ágnes: *Prestige at Work. Goldsmiths of Cluj in 16th and 17th Centuries*. Saarbrücken: VDM Verlag. 2009. 24, 76; Flóra: Ötvösregesztrum 43; Bunta: Kolozsvári ötvösök 195.

¹⁰ Bunta: Kolozsvári ötvösök 59.

¹¹ KvNLT., Kolozsvár város tanácsülési jegyzőkönyvei, I/5. 75. Az adatot Pakó Lászlónak ezúton is köszönöm; Pakó László: *Hatalmi konfliktus vagy testületi összefogás? A kolozsvári székfőfiak tanácsa és a városi igazságszolgáltatás a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz. 74.

¹² ErdKirKv VII. 3. 1356.

¹³ MNL OL A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 4. Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. Fasc. 1. Nro. 28.

azzal a személlyel, aki 1560 és 1572 között többször is centumvirként jelenik meg a forrásokban, és ugyancsak ötvös volt.¹⁴ Az Asztalos familiából még ismeretes egy Asztalos Péter nevezetű mester, aki a kolozsvári ötvösök regestrumában szerepel, de vélhetőleg nem azonos Mátyás apjával, mint-hogy 1577-ben állt be a céhbe,¹⁵ inkább a rokonának tekinthető. Ágoston Mátyást a kolozsvári céh regestrumában 1576-ban említik először,¹⁶ ekkor válhatott teljes jogú taggá. Gyulafehérváron dolgozott, 1587-ben Báthory Zsigmond őt és feleségét, Lippai Zsófiát, általuk leányait, Zsuzsannát és Katalint megneemesítette.¹⁷ 1597-ben a gyulafehérvári ötvöscéh egyik előjárója, az ő vezetése alatt vált el végleg a gyulafehérvári céh a kolozsváritól. 1604-ben halt meg a kolozsvári ötvösregestrum tanúsága szerint.¹⁸

A következő és egyben utolsó példa a székvárosban dolgozó ötvösökre kolozsvári Ötvös Orbán. Őt azért indokolt bemutatni, mert személye révén egyben a két város viszonyáról is valamelyes képet alkothatunk. 1557-ben lépett be az ötvöscéhbe, s minthogy szegény volt, a belépéskor szokásos áldomás költségeihez a céh is hozzájárult. 1570-ben már céhmester volt, azaz a céh egyik előjárója.¹⁹ Később Gyulafehérváron házat vásárolt,²⁰ kétlaki életet élt, Gyulafehérvár és Kolozsvár között utazgatott megbízatásai teljesítése végett. Személyéről botrányos házaselete miatt tudunk többet. Minthogy az az ötvösmester 1554-ben²¹ nősült először, nem első felesége volt a valószínűleg ugyancsak kolozsvári ötvöscsaládból származó Magyar Katalin 1579-ben. Az asszony 1579 előtt ugyanis kolozsvári Kalmár Illyés felesége volt,²² és 1585. május 16-án bizonyára egykori férjétől maradt adóságait törlesztendő adta el kolozsvári házat 400 forintért.²³

A házaspár közösen vásárolt házat Gyulafehérvár külső piacterén Kovács Tamástól és Szigyártó Istvántól.²⁴ Házasságuk az 1586-ban tartott tanúvallatás szerint amiatt romlott meg, hogy Katalin asszony nem akart Kolozsváron lakni, és azt szerette volna, ha férje sem lakna „Koloswarat az vargak keozot”, hanem vele menne Fehérvárra, „mert ith fw emberek laknak és nagioib tiztessege” lesz. Minthogy Katalin asszony nem volt hajlandó Kolozsvárra menni, férje mintegy két évvel a vallatás időpontja előtt, míg az asszony Küküllővárott volt a sokadalomban, egy éjszaka három szekéren elszállította a javait Tordán keresztül Kolozsvárra. A viszony a két házastárs között annyira megromlott, hogy az asszony halála esetén javait a gyulafehérvári udvarbíróra hagyta.²⁵ A rendelkezést később megváltoztatta, és 1589-ben, amikor Ötvös Orbán már halott volt, úgy végrendelkezett, hogy ingatlanjait és ingóságait két nővére és Királyfalvi János nagyobb kancelláriai deák örökölje, minthogy utóbbi védelmezte évekkal azelőtt, amikor férje és közte viszály keletkezett, melynek során Ötvös Orbán bántalmazta és javaitól megfosztotta, végül az ellene való pereskedés során szinte mindenét eltékozolva teljesen kiforgatta vagyonából.²⁶

¹⁴ Flóra: Prestige at Work 22.

¹⁵ Flóra: Ötvösegesztrum 45. Bunta: Kolozsvári ötvösök 178.

¹⁶ Flóra: Ötvösegesztrum 45.

¹⁷ *Címereslevél gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban*. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Turul LXV(1992). 1951–1992. 46.

¹⁸ Flóra: Ötvösregesztrum 45.

¹⁹ Bunta: Kolozsvári ötvösök 188. KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye. Nro. 11–12.

²⁰ ErdKápJkv VIII. 1. 464.

²¹ Bunta: Kolozsvári ötvösök. 188.

²² MNL OL F 15. VII. 71r–71v.

²³ ErdKápJkv VIII. 1. 416.

²⁴ ErdKápJkv VIII. 1. 465

²⁵ ErdKápJkv VIII. 1. 465

²⁶ ErdKápJkv VIII. 1. 465, 641.

A gyulafehérvári ötvöscéh alakulásába a kolozsvári mesterek imént bemutatott gyulafehérvári jelenlétén kívül szerepet játszhatott, hogy az ugyancsak a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó közeli Enyeden is céhbe tömörültek az ötvösök. Ez 1588-ban történt oly módon,²⁷ hogy átvették az 1561-ben született kolozsvári rendtartást,²⁸ amely azt is jelentette, hogy az enyedi a kolozsvári céh filiájaként működött a továbbiakban. A kolozsváriak a céhlevelükről való másolatot a vajda parancsára adták át az enyedieknek,²⁹ s ez az eljárás a mezővárosok céheinek létesítési mechanizmusára is rávilágít.

A gyulafehérvári ötvöscéh alakulása nem követte a fenti modellt, talán azért nem, mert a székvárosban tevékenykedő mesterek a fejedelmi hatalom védelmében elég erősnek érezhették magukat, hogy a bevált módszertől eltérően önálló útra lépjenek. A székváros ötvöseinek szervezete 1590-ben jött létre, céhlevelük 1590. augusztus 14-én kelt, amikor 31 pontba foglalták szabályzatukat.³⁰ 1590. november 5-én pedig Báthory Zsigmond fejedelem Gyulai János, Fejérvári János, Gyulai István, Posgai Mátyás és Garai András ötvösmesterek Gyulafehérvár mezőváros valamennyi ötvöseinek nevében előadott kérésére megerősítve átírta céhszabályzatukat, és megengedte, „hogy az ötvösök az ország más városainak mintájára céhet alakítsanak, azokban tanulókat és inasokat tartsanak, mesterségüket szabadon gyakorolják, termékeiket illendő áron eladják, s mindazokkal a jogokkal éljenek, amelyekkel a többi ötvöscéh is rendelkezik”.³¹

Amint a későbbiekben bővebben is kifejtjük, a gyulafehérvári ötvösök a 17. század elején is nyerni fognak egy céhszabályzatot,³² miután az 1590-ben kelt eredeti állításuk szerint elveszítették. Ez az 1607-ben Rákóczi Zsigmond által megerősített szabályzat szó szerinti átvétele az enyediének, amely, mint mondtuk, csaknem szó szerinti átvétele volt 1588-ban a kolozsvárinak. Az 1590-es, első céhszabályzat azonban, amelyet a gyulafehérvári ötvösök, saját bevallásuk szerint, önnön jogszokásaik alapján állítottak össze,³³ jóllehet számos pontja rokonítható a kolozsvárilal (még a kitételek száma is ugyanannyi), mégsem azonos vele. Egyeznek benne olyan lényeges pontok, mint a tanulóévek száma (4 év), a három mesterremek elkészítése (címeres pecsétnyomó, ékköves gyűrű, knoros, avagy háromöblű kupa) vagy a legtöbb esetben ugyanazok a különböző bírságokért fizetendő összegek. Ertelemszerűen kimaradtak belőle az olyan kitételek, amelyek egy száz és egy magyar céhmester vezetését írták elő (1. p.), vagy az olyanok, amelyek az ötvösök bástyájának fenntartását kimaradtak meg Kolozsvár esetében (30. p.), de ezek később, az 1607-ben kelt rendtartásból is kimaradtak. Azonban az első céhlevelél olyan, főképp jövedelem szempontjából lényeges pontokat tartalmaz, amelyek a kolozsváritól és a későbbi 1607-es rendtartástól is különböznek. Példának okáért mesterlegény társul fogadása miatt nagy büntetést: 1 gira ezüstöt kellett fizetni (10. p.). Kolozsváron ebből két rész a bírónak ment, és csak egy rész a céhnek, Gyulafehérváron az egész büntetés a céhet illette. Ez a pont később az 1607-ben született szabályzatban is helyet fog kapni, a kolozsváriéval

²⁷ Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon okirattárral (1307–1848)*. II. Bp. 1913. (a továbbiakban Szádeczky: *Iparfejlődés*) 239, 335. ErdKirKv VII.3. 822.

²⁸ Szádeczky: *Iparfejlődés* II. 53–70.

²⁹ ErdKirKv VII.3. 822.

³⁰ ErdKirKv VII. 3. 1220.

³¹ ErdKirKv VII. 3. 1294.

³² MNL OL Gubernium Transylvanicum Levéltára F 128. Céhiratok. (a továbbiakban F 128.) 202r–203v; *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere*. I. Bp. 1975. (a továbbiakban *Kataszter*) 372., 7101–1142–607. és *Kataszter* 2. Bp. 1976. 392; Szádeczky: *Iparfejlődés* II. 239, 335.

³³ Állításukat alátámasztja az, hogy a kolozsváritól eltérően Gyulafehérváron nem szombaton, hanem szerdán tartottak céhgyűlést (6.).

azonos a büntetés, csupán annyi a lényeges különbség, hogy a korábbi kedvezményezettek helyett az udvarbíró kapja a bírság összegét.³⁴

A gyulafehérvári ötvösök kezdeményezése nem maradt visszhang nélkül. 1590 novembere és 1592 áprilisa között kelt a kolozsvári, szebeni, brassói és beszercei ötvösmesterek supplicatiója Báthory Zsigmondhoz,³⁵ amely amellett, hogy rávilágít az Erdélyi Fejedelemségben fekvő mezővárosoknak a városokkal szembeni alsóbbrendű voltára, arra is választ ad, hogy milyen úton-módon működtek a különféle céhek filiái az ország mezővárosaiban. Az ötvösmesterek folyamodványukban elpanaszolták, hogy a fehérvári, dési és vásárhelyi ötvösök nemrég kiváltságlevelet nyertek a fejedelemtől céheik megalakítása végett, jóllehet, állítják a kérvényezők, soha azelőtt mezővárosban céhes ötvös nem lakott, hanem csak valami kontárok vesződtek.³⁶ Követeléseiket négy pontba foglalták a következőképpen: 1. kérték, hogy az úgynevezett kulcsos városok céhei tegyék próbára a mezővárosi céhmestereket műveiket illetően; 2. a céhmester bizonyítsa, hogy céhes helyen lakott és tanult, továbbá, hogy erkölcsös életet élt; 3. a jelölt előbb házasodjon meg, és azután legyen mesterré; 4. két vezető céhmester legyen, aki a minden hónapban ellenőrizze a mestereket, hogy jó ezüstből művelnek-e. E pontok közül azonban a három utóbbi a gyulafehérvári céhszabályzatban is szerepel, és nem tartjuk valószínűnek, hogy ne tartották volna be, inkább arról lehetett szó, ami azelőtt már gyakorlattá vált, és amit maguk a kérelmezők is kifejtettek kérvényük első pontjában: az elkészült mesterremeket ne az említett mezővárosok céhmesterei ítéljék meg, hanem hozzák a fejedelem elé, és ötvösökkel, azaz a kérelmezők mestereivel ítéltesse meg, más szóval e céhek fölött az ellenőrzés jogát továbbra is gyakorolhassák.

A fejedelem vizsgálatot rendelt az ügyben, és a gyulafehérvári udvarbíró, Ladmóci Horvát János által hozott ítélet értelmében 1592. április 7-én Balásfi János és Lippai Péter gyulafehérvári hiteleshelyi requisitorok, továbbá kolozsvári és szebeni ötvösök jelenlétében a gyulafehérvári ötvösök egyezsége jutottak a kolozsvári ötvöscéhhez. Az egyezés részleteit nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy a szentencialevélben levő kitételeket folyó év szeptember 29-ig (Szent Mihály napig) kellett végrehajtani, kivéve Posgai Mátyás ötvöst, akit az esküdtpolgári teendői akadályoztak, neki haladékat adtak, és 1593. április 24-ig (Szent György napig) kellett teljesítenie kötelezettségeit. Kikötötték, hogy ha az egyezséget nem tartanák be, a „privilegiomnak ereje teljességgel le zallion”, azaz érvényét veszítse.³⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a kolozsvári ötvösök a desieket is beperelték, és a későbbiekben egyezséget is kötöttek velük, aminek értelmében a desiek az enyedeikhez hasonlóan alávetették magukat a kolozsvári céhnek.³⁸

A gyulafehérvári ötvösök története azonban a fenti egyezséggel sem jutott nyugvópontra. A kolozsváriak szerint ugyanis a székváros ötvöseik nem tartották magukat vállalt ígéreteikhez, ezért a per tovább folyt egészen 1596 májusáig. Ebben az évben május 5-én egyrészt Katonay Mihály kolozsvári főbíró, továbbá Gyulai János és Fenesi Márton a város ötvöscéhe nevében, illetve Bethlen István, Gyulai János, Szerémi másként Szakács Jakab és Posgai Mátyás gyulafehérvári ötvösök fogott bírák segítségével egyezsége jutottak a következőképpen: Előadták, hogy az elmúlt években pereskedtek egymással amiatt, hogy az 1592-ben kötött egyezés pontjait a gyulafehérvári ötvösök nem teljesítették. Ezért a kolozsváriak nem ismerték el szervezetüket, mestereiket kontároknak

³⁴ MNL OL F 128. 202v.

³⁵ KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye 41–44. Szádeczky: Iparfejlődés II. 86–88

³⁶ KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye 41–44. Szádeczky: Iparfejlődés II. 86.

³⁷ KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye 41–44.

³⁸ Bunta: Kolozsvári ötvösök 65.

tekintették, és műveket sem adtak inasaiknak elkészítés végett. Most ismét egyezsége jutnak, amelynek a lényege, hogy a gyulafehérváriak alávetik magukat a kolozsváriaknak, a céhbe állásukért fizetendő pénzt a kolozsvári céhnek fizetik, ha előbb Gyulafehérváron űzik a mesterséget, és azután Kolozsvárra szeretnének költözni, akkor tartozzanak újra elkészíteni a mesterremeket. Minden évben két céhmestert kell választaniuk, akik a céhet vezessék, az ezüstre és aranyra „úgy vigyázzanak”, mint a kolozsváriak. Aki a céh ellen vét, azt büntessék meg, és a büntetést a saját céhüknek fizessék. Végül kikötik, hogy minden „fő nagy dologban teollwnk erchenek es halgassanak”. Az egyezséget megszegő fél 1000 Ft-on maradjon.³⁹

A fehérvári céh hovatartozásának kérdése azonban még ekkor sem ért véget, ugyanis 1597. június 3-án a kolozsvári céhmesterek jelenlétében⁴⁰ Ágoston Ötvös Mátyás, Bethlen István és Bányai Ötvös János gyulafehérvári ötvösök kijelentették, hogy a gyulafehérvári udvarbíró, Szikszai Imre előtt a székváros ötvösesei között per folyt, és az udvarbíró szentenciája⁴¹ következtében a gyulafehérváriak nem tudják tartani magukat a kolozsváriakkal kötött egyezséghez, ezért a kolozsváriak beleegyeztek, hogy elválnak tőlük, és a kolozsmonostori requisitoroknak átadják az egyezségleveleiket „elzaggatásra”.⁴² Nem tudjuk, mi lehetett a per tárgya, amiért a gyulafehérvári udvarbíróhoz fordultak az ötvösök, de az talán kijelenthető, hogy ettől kezdve függetlenedik a céh.

Az sem ismeretes, hogy mennyi ideig működhetett a gyulafehérvári ötvöscéh az 1590-ben született céhszabályzat alapján, ugyanis 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem megerősítette a gyulafehérvári ötvöscéh új szabályzatát, amelyet azért kellett megújítani, mivel a székváros ötvösesei a sajátjukat elveszítették.⁴³ A gyulafehérváriak ezért az enyediék szabályzatát vették át, amelyet mint már hangsúlyoztuk, utóbbiak a kolozsváriaktól vettek át 1588-ban. Ezzel a gesztussal, bizonyára emlékezvén az 1590-ben kezdődő többéves viszályra a gyulafehérváriak elejét vették a per kiújulásának, és pontot tettek egy szinte két évtizedes viszály végére.

The Conflict between the Goldsmiths' Guild of Cluj and that of Alba Iulia in the Late 16th Century

Keywords: goldsmith guild, Alba Iulia (Gyulafehérvár), Cluj (Kolozsvár), market-town, socio-economic measures

At the end of the Middle Ages (the late 15th, beginning of 16th century) the community of artisans remained an important part of the market-town population of Alba Iulia. The first data about the guilds in Alba Iulia is from the second half of the 16th century, that means that there was an important connection between the establishment of the princely court in Alba Iulia and the development and diversification of the guilds.

Goldsmith masters had an important role in the community and the leadership of Alba Iulia. At the beginning of 16th century the Episcopal court hired goldsmith masters, but the role of these artisans has grown in importance at the same time with the establishment of princely court in the market-town. The individual goldsmith masters – members of the goldsmith guild of Cluj – were working for a long time in the princely court, but the growing needs of the court demanded the creation of a new guild. The establishment of this new goldsmith guild led to the conflict between the masters from Cluj and those from Alba Iulia.

³⁹ MNL OL. F 15. 63.

⁴⁰ Bornemissza Gergely, Filstich Péter, Katonai Mihály, Gyulai János.

⁴¹ 1597. április 18.

⁴² Az egyezséglevél lapja valóban ki van tépve a kolozsmonostori konvent protocollumából, rekonstruálása emiatt nem lehet teljes. MNL OL F. 15. X. 388.

⁴³ MNL OL F 128. 202r.

Kázmér Miklós – Timár Gábor

Az északi fény első tudományos leírása Marcello Squarcialupi: *De coeli ardore* (1580)

Bevezetés

Az *aurora borealis*, az északi fény vagy sarki fény ismerős éjszakai jelenség a magasabb földrajzi szélességeken lakó népek számára. A közepes szélességeken, akár Magyarországon való megjelenése azonban ritka esemény. Nem csoda, hogy félelmet keltett, rossz hírek, vész hozó események előjelének tekintették. Pontos leírásai ritkák, bár a 14. századból fennmaradt egy rövid beszámoló.¹ Ezek irodalmi értéke azonban nagyobb, mint tudományos jelentőségük.

Rövid tanulmányunkban bemutatjuk az északi fény első tudományos leírását, mely 1581-ben jelent meg Nagyszébenben, Marcello Squarcialupi *De coeli ardore* c. könyvében. Közreadjuk az eredeti latin szöveget és annak Kelecsényi Gábor által készített magyar fordítását.²

Marcello Squarcialupi (~1538–1592/1599)

Marcello Squarcialupi a toscanai Piombinóban született valamikor 1538 táján. Orvostudományokat tanult a padovai egyetemen. Csatlakozván az eretnek tanokat hirdető antitrinitárius mozgalomhoz el kellett hagynia a katolikus Itáliát. Először Svájcban, Bázelen élt, majd Erdélybe költözött. 1580–1585 között Báthory Kristóf vajda háziorvosaként élt Gyulafehérvárott, ahol a vajda fiának, Zsigmondnak a neveléséért is felelős volt. Később éveket töltött Lengyelországban, majd visszaköltözött Svájcba. Poschiavóban halt meg 1592-ben vagy 1599-ben.³

Kázmér Miklós (1954) – geológus, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Őslénytani Tanszék, mkazmer@gmail.com

Timár Gábor (1967) – geofizikus, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Geofizikai és Űrtudományi Tanszék, timar@ludens.elte.hu

¹ Wilfried Schröder: *The first accurate description of an aurora*. Eos Transactions AGU. 2006. 87. 51. 584. Lásd még Sam Silverman és Wilfried Schröder 2007 vitáját. S. Silverman.: *Comment on „The first accurate description of an aurora” by W. Schröder*. Eos Transactions AGU. 2007. 88. 47. 506. W. Schröder: *Reply to a comment on „The first accurate description of an aurora” by W. Schröder*. Eos Transactions AGU 2007. 88. 47. 506.

² Kelecsényi Gábor: *Északi fény a középkori Erdélyben*. Élet és Tudomány 1979. 3. 76–78.

³ Balázs Mihály – Waculik Margit: *Squarcialupi, Marcello*. = *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. Szerk. Péter László. Akadémiai Kiadó, Bp. 1994. 3. 1842; Martin Bundi: *Marcello Squarcialupi: Flüchtling und Kosmopolit des 16. Jahrhunderts*. Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 2006. 56. 4. 435–445. Gianluca Masi: *I rapporti tra il Granducato di Toscana e il Principato di Transilvania (1540-1699)*. PhD thesis, Università Ca' Foscari, Venezia 2013.

Squarcialupi jelentős irodalmi munkásságot folytatott, szinte mindvégig a természettudományok területén. Tanulmányt írt az üstökösökről,⁴ az erkölcsi fogalmak magyarázatáról az erdélyi fejedelem fia számára,⁵ és közreadott egy kézikönyvet a föld alatti vizekről.⁶

De coeli ardore

Az alábbiakban tárgyalt írása az 'égi tűz' megfigyeléséről szól⁷. A könyv maga rendkívül ritka: összesen két példányát ismerjük. Az egyik a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban van, a másikat a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzik. Mindkettő hiányos: a szebeni példányból hiányzik a szöveg egy része, és egyikben sincs meg a szövegben hivatkozott fametszetű ábra.⁸ Ezt csak a krakkói nyomású második kiadásból ismerjük.⁹ Szerencsénkre a jelenséget magát leíró részlet teljes egészében megvan a szebeni példányban.

A címlap szövege: *De coeli ardore, hoc anno 1580. X. Septembris die in Dacia viso. Marcelli Squarcialupi illustriss. Princip. Transylvaniae etc. Archiatri opinio. Cibinii MDLXXXI Gregorii Greus (Az égi tűzről, melyet 1580. szeptember 10-én Dáciában láttak. Marcellus Squarcialupi, az erdélyi fejedelem, stb. udvari orvosának véleménye. Nagyszeben, 1581, Gregorius Greus). A kötet ezen példánya mindössze tizennégy, számozatlan oldalt tartalmaz.*¹⁰

A rövid előszót négy fejezet követi:

1. fejezet: Arisztotelész és mások az égi tűzről. A szerző véleménye.
2. fejezet. Az égi tűzről: részei, helye, alakja, színe, változékonysága. (Lásd alább Appendix–Függelék.)
3. fejezet. Az égi tűz okai.
4. fejezet. Az égi tűz hatása: valódi és hamis csodák; a könyv tanulsága.

Következtetések.

Megvitatás

Squarcialupi az *ardor coeli* (az ég tüze) kifejezést használja a címben és végig a szövegben. Ez már az antik szerzők óta megszokott képi fogalma a az éjszakai égbolton látható

⁴ T. Erastus – A. Dudithius – M. Squarcialupius – S. Grynaeus: *De cometis dissertationes novae clarissimae*. Basileae. 1580. 167–196; modern kiadása: Andreas Dudithius: *Epistolae, Pars VI*. Szerk. Lech Szczucki, Tiburtius Szepessy. Akadémiai Kiadó, Bp. 2002. 108–133.

⁵ Marcello Squarcialupi: *M.T. Ciceronis eloquentissimi et sapientis viri moralis definitiones. Et in eisdem schola philosophica*. Helti, Claudiopoli 1582. A kiadást leírja Borsa G., Hervay F., Holl B., Käfer I., Kelecsényi Á.: *Régi Magyarországi Nyomatványok. 1473–1600*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. (RMNy) 546. sz.

⁶ M. Squarcialupi: *De fontium et fluviorum origine*. Claudiopoli, Helti, 1585; RMNy 567. sz. 5. jegyzet; Holl Béla: *Az újkori természettudományos világszemlélet kialakításának erdélyi történetéhez*. Korunk 1969. 28. 5. 774–779.

⁷ Marcello Squarcialupi: *De coeli ardore, hoc anno 1580. X. Septembris die, in Dacia viso*. Marcelli Squarcialupi illustris princip. Transylvaniae etc. archiatri opinio. Impressum Cibinii. Transylvaniae, in officina Georgii Greus. Anno MDLXXXI. mense Ianuarij.

⁸ RMNy 498. sz. 6. jegyzet.

⁹ Marcello Squarcialupi: *De coeli sive aeris ardore*. Alexii Rodecii, Cracoviae 1581; Tadeusz Przyppkowski: *Zainteresowania matematyczno-astronomiczne Braci Polskich. = Studia nad Arianizmem*. Szerk. Ludwik Chmaj. Warszawa 1959. – Az Országos Széchényi Könyvtárban a 385. FM 2 / 2962. sz. mikrofilmen tanulmányozhattuk.

¹⁰ RMNy 498. sz. 6. jegyzet.

fényjelenségeknek.¹¹ Ezzel szemben a ma is használt *aurora borealis* (röviden *aurora*) vagyis az északi hajnal kifejezést csak a 17. században használták először. Vitatott Galilei (1619), avagy Gassendi (1649) elsősege: utóbbi esetében az 1649-es évszám csak egy régóta közkézen forgó kézirat nyomdai megjelenését jelzi.¹² Napjainkra az *aurora borealis* kifejezés vált megszokottá, holott a jelenség a déli féltekén (*aurora australis*) is megfigyelhető.

Squarcialupi volt az első, aki tudományos igényű leírást publikált az északi fény jelenségről. Könyve 1581 januárjában jelent meg. Kortársa, Maestlin heidelbergi csillagász az 1580. szeptember 10-i és az 1581. február 16-i északi fényt egyetlen kötetben tárgyalja.¹³ Utóbbi tehát Squarcialupi tanulmányánál biztosan később hagyta el a nyomdát.

Squarcialupi alapos, részletes és rendszeres leírása a következőkből áll: (1) megadta az egyes fényjelenségek idejét órában a napnyugta és a napkelte között; (2) égtájakhoz kötötte őket; (3) leírta alakjukat (sugaras, felhős); és (4) megnevezte színüket. Az irodalmi stílus kárára is inkább megismételte az egyes leíró részleteket, hogy az éjszaka folyamán bekövetkező változásokat mennél jobban tükrözze a szöveg.

Az olasz orvos által Gyulafehérvárott ily részletesen leírt jelenséget Európa-szerte megfigyelték és följegyezték: Svájctól Német- és Lengyelországon keresztül Erdélyig húzódnak az ismert észlelések helyei.¹⁴

- Svájc: Zürich és Glarus,¹⁵
- Németország: Bajorország, Augsburg,¹⁶
- Németország: Baden-Württemberg, Backnang,¹⁷
- Németország: Brandenburg és Berlin,¹⁸
- Csehország: Trautenau (ma Trutnov),¹⁹
- Csehország: Leitmeritz (ma Litoměřice),²⁰
- Erdély, Gyulafehérvár.²¹

¹¹ Richard Stothers: *Ancient aurorae*. Isis. 1979. 70. 85–95.

¹² George L. Siscoe: *An historical footnote on the origin of „Aurora Borealis”*. Eos Transactions AGU 1978. 59. 12. 994–997.

¹³ Michael Maestlin: *Consideratio et Observatio Cometae Aetherei Astronomica, qui Anno MDLXXX mensibus Octobri, Novembri et Decembri, in alto Aethere apparuit. Item, descriptio terribilium aliquot et portensorum chasmatum, quae his annis 1580 et 1581 conspecta sunt*. Iacobus Mylius, Heidelbergae. 1581.

¹⁴ Fritz és Link ad ezekről kimerítő felsorolást. Hermann Fritz: *Verzeichniss beobachteter Polarlichter*. Gerold, Wien 1873. 22; F. Link: *Observations et catalogue des aurores boréales apparues en Occident de ~626 a 1600*. Geofysikalni sborník 1963. 10. 173. 369–370.

¹⁵ Johann Jakob Scheuchzer: *Natur-Geschichte des Schweizerlandes, samt seinen Reisen über die Schweizerische Gebürge*. Erster Theil. David Gessner, Zürich 1746. 75.

¹⁶ B. Kaeppler: *Eyn gross vie sehr erschrockliches Wunderzeychen so man im Jahr 1580. den 10. September in der Keyserliche Reichstatt Augspurg nach udergand der Sonne an dem Himel gar eygentlich geseh hat*. Röplap. 1580. Hasonmás kiadásai: Wolfgang Paech: *Vortrag: Polarlichter und andere atmosphärische Leuchterscheinungen Hurrtruten. Polarlicht + Sterne, GRP 103*. Kézirat. 2009, valamint J. Beer – K. McCracken – R. von Steiger.: *Cosmogenic Radionuclides*. Springer, Berlin 2012. 76. Lásd még Scheuchzer (1746).

¹⁷ Maestlin: *i. m.* 13. jegyzet.

¹⁸ Maestlin: *i. m.* 13. jegyzet; Karl Ludwig Grönau: *Versuch einiger Beobachtungen über die Witterung der Mark Brandenburg, besonders in der Gegend um Berlin*. Berlin 1794.

¹⁹ Simon Hüttel: *Chronik der Stadt Trautenau (1484-1601)*. = *Deutsche Chroniken aus Böhmen*. Hrsg. L. Schlesinger. Prag 1881. vol. II.

²⁰ Wenzel Katzerowsky: *Die meteorologische Aufzeichnungen der Leitmeritzer Stadtschreiber aus den Jahren 1564 bis 1607: Ein Beitrag zur Meteorologie Böhmens*. Prag 1886.

²¹ Squarcialupi: *i. m.* 7. jegyzet.

A felsorolt leírások egyike sem oly részletes, alapos, és logikusan rendezett, mint Squarcialupié. A *De coeli ardore*-t az első, mai értelemben véve is tudományos értékű természetrajzi könyvek között kell számon tartanunk.

Vajon miért vizsgálta az itáliai orvosdoktor az éjszakai eget, és miért tette közzé észleleteit éppen Erdélyben? Erre két indokot is felhozhatunk: az egyik vallási, a másik pedig Erdély különleges politikai és kulturális helyzetéből következik

A fejedelemség Európa-szerte ismert volt az ott gyakorolt vallási türelemről.²² Ez az akkori Európában merőben szokatlan politikai és vallási környezet Erdélybe vonzotta mindazokat, akik hazájukban hitükért üldöztetést szenvedtek. Mindezekben túlmenően a művelt fejedelem, V. Károly császár egykori apródja, több nyelv, köztük az olasz ismerője, környezetét és udvarát élénk kulturális élet jellemezte. A sok, magas tisztséget betöltő olasz jelenléte, az udvari orvostól a testőrtisztékig, az uralkodó erős olasz kapcsolatairól tanúskodik.²³ A Squarcialupihoz hasonló humanisták nem csak biztos megélhetést nyújtó munkahelyként tekinthettek az udvarra²⁴, hanem a tudomány művelését elősegítő társadalmi térként is.

Squarcialupi a fejedelem, Báthory Kristóf hívására érkezett az udvarba, ahol a megélhetését biztosító gyógyító és oktatási tevékenységét meghaladóan folytatott természettudományos vizsgálódásokat. Ott tartózkodása idején publikálta a *De coeli ardore*-t majd röviddel távozás előtt még egy természetrajzi munkáját, a *De fontium et fluviorum origine* (1585) című értekezést. Ez utóbbinak földtani szemléletű értékelése még várat magára.²⁵

A szerző az első fejezetben áttekintette az égi tüzeket tárgyaló korábbi munkákat, hangsúlyozván, hogy a tekintélyes szerzők kritikátlan idézése helyett bölcsebb lenne a természeti jelenségek alapos vizsgálatára időt fordítani. A naiv hiszékenységet föl kell cserélni a megbízható észlelésekkel. Az állításokat meggyőző érvekkel kell alátámasztani. A 3. fejezet szerint hiába, hogy a természetvizsgálók égi tűznek hívják a jelenséget, semmi köze nincsen sem az éghez, sem a csillagokhoz. Az ég nem éghet; ez a megfogalmazás csak szemléletes kifejezés, nem több. Az 1580. szeptember 10-én éjjel megfigyelt folyamat a légkörben ment végbe: kipárolgások és gőzök égtek a környező levegővel együtt, mindaddig, amíg a tüzet tápláló anyag tartott. Ez a nézet az arisztotelészi tanokra megy vissza,²⁶ azokat azonban – elsőként – jelentős mennyiségű elsődleges észlelési anyaggal támasztja alá.

A 4. fejezetben arra is kitér, hogy az égi tűz bármiféle kapcsolatát az isteni csodákkal, varázslókkal és démonokkal működésével el kell vetni. Ez csak és kizárólag természeti jelenség, ugyanúgy, ahogy a köd és az eső is a természet része.

Marcello Squarcialupi az égi tüzről (*De coeli ardore*) szóló könyvében elsőként publikált – mai tudományos szemléletünkkel is használható – leírást az északi fényről. Az általa rögzített részletek (idő, alak, irány, szín, változékonyság) és a magyarázatukra felhozott, a természeti eredetet alátámasztó okfejtés a szerzőt a korai természettudományos szerzők első vonalába helyezi.

²² Balázs Mihály: *Tolerant country – misunderstood laws. Interpreting sixteenth-century Transylvanian legislation concerning religion.* Hungarian Historical Review 2. (2013) 1. 85–108.

²³ Barlay Ö. Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról.* Bp. 1986. 77–93.

²⁴ Bösséges irodalmi áttekintéssel: Szabadi István: „*Regnum ad summum felix, si sub alio foret loco...*”. *Marcello Squarcialupi olasz humanista levele Erdélyből.* Könyv és Könyvtár XXVII(2005). 305–313.

²⁵ Gondolatainak és ítéleteinek forrásaira Holl: *i. m.* 6. jegyzet világitott rá.

²⁶ Kelecsényi: *i. m.* 2. láb.; Stothers: *i. m.* 11. jegyzet. 88.

A könyvecskének két, részleges magyar fordítása is van: a Kelecsényi Gáboré²⁷ (1979) és a Waczulik Margité²⁸ (1984). A vizsgált fejezetet Kelecsényi ültette át magyarra a természet-tudományokhoz közelebb álló szemlélettel, ezért az ő változatát közöljük.

Appendix	Függelék
De coeli ardore, hoc anno 1580. X. Septembris die, in Dacia viso. Marcelli Squarcialupi illustriss. princip. Transylvaniae & c archiatri opinio. Impressum Cibinii. Transylvaniae, in officina Georgii Greus. Anno MDLXXXI. mense Ianuarij.	Az égi tűzről, melyet 1580. szeptember 10-én Dáciában láttak. Marcellus Squarcialupi, az erdélyi fejedelem, stb. udvari orvosának véleménye. Nyomatott Nagyszébenben, Gregorius Greus nyomdájában, az 1581. évben, január hónapban.
Caput secundum Facendii partiumque, singularum eius loci, temporis, formarum, colorum, varietatis omnis descriptio	Második fejezet Az égi tűz – részeinek, helyének, alakjának, színének és változékonyságának leírása
Hora post solis occasum prima, cum esset sudum, & magna coeli puritas, in silentio Lunae, in quo tenebrae sunt maiores, primum apparuit in obscurissimo coelo, ad Aquilonem diluta & subalbida quaedam lux, sub qua luce fuscado quaedam, tanquam nebulae tenuioris protendebantur. Incepit utrumque apparere inter Aquilonem & Argestem, postea lux crescebat ad Fauonium, occasum in quam aequinoctialem, manente tamen in Septemtrione hebeti luce, & obscuro sub luce tractu. Quae duae colorum speciei, magis recedente sole, clarius apparebat, non solum ad Aquilonem, sed Caeciam & Eurum pertinentes. Erat forma utriusque coloris & lucidi & nebulosi tanquam in arcum fusa, & a lucido illo Aquilonis tractu nostrum Hemisphaerium illustrabatur, ut umbram corpora redderent. Hora noctis, sesquialtera, colores ad Fauonium, ac Circium varii, lutei dilutiones, purpurei, punicei. Qui colores, tum ex lucido illo, & longo, & stabili tractu erumpebant, tum in aere ipso procul a lucida plaga variis locis accendebatur. Species per se apparentes diutius durabant, ac deinde euanescebant, & subinde renouabantur. Colores autem qui e lucido surgebant tractu, radios referebant accedentis ad Orizontem Solis, perque nubium rimas eosdem radios emittentis. Qui radii surgebant in coelum pyramidis erant figura, & coloris austeritatem, in summis partibus gradatim perdebant, fueruntque semper maiores, frequentiores, & magis coloratae speciei, & eruptiones usque ad horam nonam in Circii plaga, & Fauonii, quam Aquilonis, Boreae, & Subsolanii. Certissimum est omnia fuisse maiora, & creuisse puniceas maculas, quo longius ab Orizonte Sol ad medium coeli sub altero orbe rapiebantur. In tantum, ut media nocte, hora XI. & XII. punicei coloris, & pulcherrimi plane cruoris formae texerint dimidiam fere coeli partem.	A napnyugta utáni órában a derült és tiszta északi égbolton először halovány, fehéres fény jelent meg, s ez alatt, mint valami ritkás felhő, barnásvörös folt húzódott. Éppen újhold volt, amikor nagyobb a sötétség. Mind a fehéres fény, mind a barnásvörös folt észak és délnyugat között tűnt fel. Mindkettő ott maradt akkor is, amikor később a fehéres fény nyugat felé, a napéjegyenlőségi pont irányában növekedett. Még jobban láthatóvá vált ez a két, különböző színű jelenség később, amikor a nap már lejjebb ereszkedett a látóhatár alá. Ekkor már nemcsak észak, hanem északkelet, sőt délkelet felé is kiterjeszkedett. A világos rész meg a sötétes is ivben terült szét, s a világotól az északi égbolt annyira fényt kapott, hogy a testek árnyékot vetettek. Napnyugta után másfél órával nyugati és északnyugati irányban halványsárga, bíbor és vörös szín jelent meg. E színek egyrészt a hosszan elnyúló világos mezőből törtek elő, másrészt ettől távolabb, a legkülönbözőbb helyeken lángoltak fel a levegőben. Ezek a mintegy önállóan mutatkozó jelenségek elég sokáig tartottak, majd némi szünet után váratlanul ismét megjelentek. A világos foltból előtörő színek pedig olyan képet mutattak, mint amikor a lenyugvó nap sugarai keresztültörnek a felhők résein. Ezek a sugarak gúla alakban vetődtek az égre, színük a legfelső részek felé fokozatosan halványodott, de egyre nagyobb, sűrűbb és színebb fényfoltok és kitérések jelentek meg nyugaton, északnyugaton, északon és keleten, egészen a kilencedik óráig. Kétségtelen, hogy minél jobban közeledett a nap a föld szemben lévő oldalán a delelési pont felé, annál nagyobb szabású lett a jelenség, s éjfél felé, 11-12 óra tájban a gyönyörű bíborfoltok akkorrá nőttek, mintha az ég felett kiömlő vér festette volna be.

²⁷ Kelecsényi: *i. m.* 2. jegyzet.

²⁸ Waczulik Margit: *A tárgul világ magyarországi hirmondói. XV–XVII. század.* Bp. 1984.

<p>Et emicabant non raro in puniceis istis pyramidibus variae distinctiones, luteae, purpureae, tanquam vagarum a tremularum flammaram, que ad coeli nostrum vertice, & polum, & lacteam viam interdum volitabant. Nequae tamen una forma ostenti diu manebat. Modo ad ortum, modo ad occasu pulchriores & maiores erant, flavae ac puniceae species areaeque. Demum in ipso septemtrione maximus quasi mons, cum basi fusa, & culmine acutiori exstitit, totus puniceus ab imo arcus lucidi, utque ad medium caeli porrectus. Ibi, uti adumbravi pictura, haerebat croceus quidam fulgur, unde iri meridiem ad Euronothum, Nothum, & Libonothum puniceae nec magnae plagae tres aut quatuor declineabant.</p> <p>Luna & Sole adortum accedentibus remissio formarum & colorum est facta. Et hora circiter quarta post dimidium noctem, nulla exsistit species.</p> <p>Atque hoc factum est, Luna silente sub Libra, Sole vero in virgine ad mediam signiferi semitam, & aequinoctium autumnale delabente. Hactenus de specie visi. Videamus nunc singularum partium quae causae fuerint.</p>	<p>A gúla alakú vörös sugarakból ismételtén sárga és bíbor színek törtek elő, s ugráltak, mint a lobogó láng, feltörve egészen az északi pólusig, sőt olykor az ég tetején is túl, egészen a Tejútig. De egy alakzat sem maradt meg tartósan: hol keleten, hol nyugaton szebb és nagyobb sárga és bíbor fények, udvarok jelentek meg.</p> <p>Végül északon teljes egészében bíborszínű, fényes ív keletkezett, egy széles talpazatú, csúcsban végződő, az ég aljától egészen a középeig érő hegyhez hasonlítva.</p> <p>Itt, ahogy beárnýékkoltam a képet, sáfrányszínű fény tapadt meg, amelytől délre, délkeletre és délnyugatra három-négy kisebb, bíborszínű folt húzódtott.</p> <p>Ahogy aztán a Hold és a Nap keleten kezdett feltűnedezni, a formák és a színek egyre inkább megfogyatkoztak, s körülbelül 4 órára éjfél után már semmi sem látszott.</p> <p>A jelenség lefolyásakor az újhold a Mérlegben, a Nap pedig a Szűzben tartózkodott, s közeledett az állatöv középső ösvényéhez és az őszi napéjegyenlőségi ponthoz.</p>
---	---

Köszönetnyilvánítás

Marianne Klemun professzor (Bécsi Egyetem), valamint három anonim lektor nagy segítséget nyújtott a kézirat jobbításában támogató megjegyzéseikkel. Ahol csak lehetett, megfogadtuk tanácsaikat. T.G. köszönetét fejezi ki az OTKA NK83400 sz. projektjének nagylelkű támogatásáért. Ez a magyar nyelvű tanulmány a szerzőknek a *Geoscience Letters* történeti északifény-megfigyeléseket tárgyaló kötetében megjelent, angol nyelvű munkája alapján készült,²⁹ a magyar olvasók igényeinek megfelelő változtatásokkal.

Marcello Squarcialupi: *De coeli ardore* (1580)

Keywords: aurora borealis, Marcello Squarcialupi, Transylvania, Hungary, De coeli ardore, English translation, early modern science, Protestantism, Unitarian

The first scientific treatise on aurora borealis was published by Marcello Squarcialupi, an Italian medical doctor working in the court of the Hungarian Prince of Transylvania. His book, *De coelo ardore* described the aurora of 10 September 1580 in great detail, providing exact data from his personal observations on the time, direction, shape, colour and variability. He invoked a rational explanation, bringing up only natural causes, and confronted these with the ruling Aristotelian view. The original Latin text describing the aurora is provided with an English translation.

²⁹ Kázmér Miklós & Timár Gábor: *The First Scientific Description of Aurora Borealis – the 10 September 1580 Event in Transylvania, Recorded by Marcello Squarcialupi*. *Geoscience Letters* 2016. 3.

Az erdélyi kora újkori okleveles gyakorlat datálási kérdéseiről

Az alábbiakban a kora újkori erdélyi okleveles gyakorlat keltezési kérdései közül csupán az új, Gergely-féle naptárra való áttérés, valamint az iktatóparancsok végrehajtásáról szóló jelentőlevelek kapcsán felmerülő datálási kérdéseket tárgyaljuk a 16. század második felének okleveles anyaga alapján. Tesszük e vizsgálódásunkat néhai Jakó Zsigmond professzornak a műhelybeszélgetések során gyakran elhangzott ama „szigorú” intésére is, mely szerint a jelentősebb kora újkori erdélyi oklevéladó intézmények működésének és okleveles gyakorlatának minden részletre kiterjedő vizsgálata a mielőbb elvégzendő feladatok közé tartozik.

Ismeretes, az 1582. október 15-én életbe léptetett Gergely-féle naptár¹ használatát Magyarországon az 1588. évi pozsonyi diéta,² Erdélyben pedig az 1590. szeptember 21-i országgyűlés rendelte el. Az erdélyi rendek az új naptár elfogadása kapcsán a következő végzést hozták: *Továbbá megbecsülvén a nagyságod ennyiszor való megtalálását és kegyelmes intését, és azt is tekintvén, hogy a napokban való különbözés több confusiót ezután közinkbe ne szerezzen, az új kalendáriumot, melyet a több szomszéd keresztény országokban is bévettenek immár, mi is bévettük és országúl acceptáljuk, [...] és hogy evvel való élésünknek ideje a jövendő nagy karácsony napján kezdessék.*³ Ennek értelmében tehát az új naptár (*novum/renovatum calendarium, stylus novus*) bevezetésére ugyanazon esztendő karácsonyától került sor. Ez egyidejűleg azt is jelentette, hogy a Julianus-naptár és az új, Gergely-naptár közötti 10 nap eltérés kiküszöbölésére december 14-e után 25-ét irtak.⁴ Más szóval 1590-ben december hónap csupán 21 nappól állt, a karácsonyt pedig – a régi naptár szerint – december 15-én ünnepelték. Ezt a különös eseményt jegyezte fel a brassói falkrónika másolatát folytató

Fejér Tamás (1977) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézete, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

¹ Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár*. Bp. 1912. 16–17.; Uő: *A kronológia kézikönyve*. S. a. r. Gazda István. Kiegészítette Érszegi Géza–Raj Tamás–Szögi László. Bp. 1985. 55–59.

² Az előző jegyzetben idézett munkák mellett lásd még Knauz Nándor: *A veteristák*. Századok III(1869). 17–37; Uő: *Kortan*. Bp. 1876. 28–35; Szádeczky Lajos: *A naptár-javítás történetéhez*. Századok XVI(1882). 656–659; Károlyi Árpád: *Zur Einführung des gregorianischen Kalenders in Ungarn*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung III(1882). 628–635; Hoffman Viktor: *Adatok a Gergely-féle naptár behozatalához Magyarországon*. Történelmi Tár (1894). 745–747; Tóth László: *Garampi bécsi nuncius jelentése a Gergely-féle naptárreform végrehajtásáról a birodalomban*. Turul XLI(1927). 13–16; Nagy Balázs: *A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon*. Magyar Könyvszemle CII(1986). 1. sz. 60–67.

³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877. (a továbbiakban: EOE) III. 374.

⁴ Robert Schram: *Kalendariographische und Chronologische Tafeln*. Leipzig 1908. 65; Adriano Cappelli: *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo*. Milano 1998.⁷ 34.

Martin Oltard megyesi lelkész az 1590. esztendő eseményei közé: *Vetus calendarium cedit novo et festum nativitatis Domini celebratur 15. Decembris veteris calendarii.*⁵

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a legjelentősebb oklevéladó intézmények (fejedelmi kancellária, hiteleshelyek)⁶ 1590. december 25-től valóban a Gergely-féle naptár szerint keltezték-e kiadványaikat vagy sem. Elsőként a fejedelmi kancelláriát tárgyaljuk, mely esetében csupán néhány ilyen vonatkozású adatot találtunk az átnézett anyagban. Az 1590. december 1-től kezdődő törvényszakon az új naptár szerint számított december 28-án (*feria sexta proxima post festum nativitatis Domini proxime praeterita hoc est in festo beatorum Innocentum martyrum iuxta renovatum calendarium*) – az alperes Wesselényi Ferenc tanácsúr nevében – megjelent ügyvéd kérésére kiállított *par* keltét szintén a Gergely-naptár szerint adták meg: *praescripta feria sexta in festo beatorum Innocentum martyrum iuxta novum calendarium* (dec. 28.).⁷ Az 1589. április 16-án kibocsátott intő-, idéző- és értesítőlevélnek hátoldalára rávezetett két *levata* feljegyzés közül egyik december 14-én, azaz a régi naptár szerint számított utolsó napon (*1590 Levata feria secunda post Luciae*), a másik viszont már az új naptár szerinti december 28-án kelt: [1590] *Levata feria sexta post nativitatis Domini iuxta novum calendarium.*⁸ Az említett példák világosan mutatják, hogy a fejedelmi kancellária rátért az új naptár használatára, és ezt az áttérés körüli napokban az egyházi ünnep szerint megadott dátumok⁹ esetében olykor jelölte is, a későbbiekben viszont erre már csak sajátos alkalmakkor került sor. Egy ilyen esetet említünk meg a következőkben. Báthory Zsigmond 1590. november 25-én kelt iktatóparancsának végrehajtására az illetékesek *feria quinta proxima ante festum beati Clementis papae tunc proxime venturum in hoc anno praesenti millesimo quingentesimo nonagesimo primo, idest vigesima septima die mensis Novembris iuxta novum calendarium* szálltak ki. Más szóval a régi naptár szerint 1591. november 18-án, az új naptár szerint pedig november 27-én mentek ki iktatni. Egyébként a jelentés első felében is utalás történik arra, hogy az iktatóparancs a régi naptár szerint volt keltezve: *litteras [...] introductorias et statutorias [...] in anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo iuxta vetus calendarium*

⁵ *Nachrichten von den ehemals in den alten großen Kirchen zu Hermannstadt und Kronstadt befindlichen Wandchroniken.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde IV(1850). 1. sz. 129; „1590 Dies natalis Christi celebrata est 15 die Decembris, sicque vetus Julianum calendarium cessit novo Gregoriano.” Vö. Johann Karl Schuller: *Handschriftliche Vormerkungen aus Kalendern des sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde III(1848). 370.

⁶ Más oklevéladók kiadványainak, úgyszintén a magánoklevelek ilyen jellegű vizsgálatával e helyen nem foglalkozunk.

⁷ Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (a továbbiakban KNLt), Középkori oklevélgyűjtemény (a továbbiakban KOKlGyűjt), Wesselényi cs. zsidói lt., nr. 169. Ugyanazon a törvényszakon említett Wesselényi Ferenc felperes és Jakcsi Boldizsár özvegye, Révai Anna alperes ügyében „*feria sexta proxima post festum nativitatis Domini iuxta novum calendarium*”, azaz 1590. dec. 28-án az utóbbi prókátorának kérésére kibocsátott *par* kelte: „*die sabbato proximo post praenotatum festum nativitatis Domini, hoc est in festo Thomae episcopi iuxta novum calendarium*” (dec. 29.). Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Erdélyi káptalan hiteleshelyi levéltára (a továbbiakban ErdKáptL), Cista comitatum, Cista Szathmáriensis, fasc. 3. nr. 23. Szintén e terminuson „*feria quarta proxima post festum nativitatis Domini iuxta novum calendarium*”, azaz dec. 26-án az alperest képviselő ügyvéd kérésére kiállított okirat kelte: „*feria quinta post festum nativitatis Domini iuxta novum calendarium*” (dec. 27.). Vö. MNL OL, Földvári cs. lt., évredezett iratok (1590. dec. 27.).

⁸ KNLt, KOKlGyűjt, Wesselényi cs. zsidói lt., nr. 150. Az előbbihez hasonló feljegyzések tűnnek fel az 1589. április 16-i intő- és értesítőlevél hátlapján is, melyek értelmében az egyik *levata* dátuma – az ó-naptár szerint – december 14-e („1590 *Levata feria secunda post Luciae*”), a másik kelte azonban már az új naptár szerint van megadva: [1590]. „*Levata feria quinta post festum nativitatis Domini iuxta novum calendarium*” (dec. 27.). Uo. nr. 151.

⁹ A világi naptár szerint keltezett kiadványok esetében tehát erre eddig nem találtunk példát.

confectas [...].¹⁰ Mindkét esetben bizonyosan azért került sor az ónaptár említésére, minthogy csakis e szerint számolva nem telt el a *cum nos* iktatóparancs 1590. november 25-től számított, egy évig tartó érvényessége. Az új naptár használata – ha erre nem történik utalás – egyébként csak ama egyházi ünnep szerint keltezett oklevelek esetében mutatható ki, amelyek megadják azt is, hogy az illető ünnep a hét melyik napjára esett. Példának okáért Báthory Zsigmond 1591. június 16-i parancsára a kancelláriai íródeákok *dominica proxima post festum assumptionis beatissimae semper Mariae virginis, hoc est decima octava die mensis Augusti* mentek ki iktatni, mely időpont a Gergely-naptár szerint esett a megadott napra.¹¹ A fejedelem 1591. augusztus 24-i parancslevelének kelte *sabbatho in die scilicet beati Bartholomei apostoli*, Bertalan ünnepe pedig az új naptár szerint esett szombatra.¹² Ugyanakkor téves keltezőkkel is találkozunk: pl. a Borsoló János ítélmester előtt kelt bevallás dátuma *feria quarta proxima videlicet in festo beati Anthonii abbatis*, utóbbi viszont az új naptár szerint 1591-ben nem szerdára, hanem csütörtökre esett.¹³

A kancellária mellett természetesen a hiteleshelyek is rátértek a Gergely-naptár használatára. A kolozsmonostori konvent a december 26-án (*in festo beati Stephani protomartyris iuxta stylum novum*),¹⁴ december 27-én (*feria quinta proxima post festum nativitatis Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, iuxta styli novi computum*)¹⁵ és december 28-án (*feria sexta proxima post festum nativitatis Domini nostri Jesu Christi iuxta stylum novum*)¹⁶ kiadott okleveleit már az új naptár szerint keltezte. Hasonlóképpen járt el a gyulafehérvári káptalan is, amely a december 14-i (*in profesto nativitatis Domini nostri Iesu Christi iuxta novum calendarium*),¹⁷ valamint a december 27-i (*in festo beati Ioannis evangelistae iuxta novum calendarium*)¹⁸ okleveleit látta el Gergely-naptár szerinti dátummal. Érdekességképp említjük meg a káptalannak az 1590. november 6-i iktatóparancs végrehajtásáról kiállított jelentését. Eszerint a parancs foganatosítására december 1-én szálltak ki, a jelentés pedig az iktatás utolsó napjától számított 16. napon kelt (*decima sexta die ultimi diei introductionis et statutionis*).¹⁹ Ez a Julianus-naptár szerint december 18-ra, a Gergely-naptár szerint viszont december 28-ra esett. Minthogy a keltezésben nem történik utalás sem a régi, sem az új naptárra, bármelyik változatot elfogadhatjuk, bár a fentiek fényében az utóbbi tűnik valószínűbbnek.

¹⁰ KNLt, KOKIGyűjt, Bálintint cs. lt., nr. 156.

¹¹ Uo. Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 354.

¹² Uo. Gyulay-Kuun cs. lt., nr. 353.

¹³ Uo. Béldi cs. lt., nr. 186.

¹⁴ MNL OL, Kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltára (a továbbiakban KmKonvLt), F 15: 10. 39r–v. A bejegyzés korábbi, kihúzott dátuma: „in festo nativitatis Domini nostri Jesu Christi iuxta stylum novum”.

¹⁵ Uo. fol. 63r–v.

¹⁶ Uo. 47r–v. Lásd még: uo. fol. 62r–v, 64r–v, 64v–65v. Ritkábban még 1592-ben is utaltak az új naptárra: uo. 73r, 73r–74v, 162r–163r, 166r, 166v, 168r–v, 169v, 182r–v, 182v–183r; KNLt, Kolozsvár város lt., Kiváltságlevelek, nr. 338, 366, 425; KNLt, KOKIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 355, 370.

¹⁷ Az új naptár szerint ugyanis a karácsony előtti nap 1590-ben dec. 14-e kellett hogy legyen. MNL OL, ErdKáptLt, F 2: 13. fol. 225r–227r. Vö. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kvár 2006. (a továbbiakban ErdKáptJkv) 801. sz. (dec. 24-i dátummal). Ugyanezen szöveg átirat formájában bekerült a királyi könyvbe is, ott viszont már nem történik utalás az új naptárra. Vö. *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. 1/1–3. 1569–1602. 1/1. János Zsigmond királyi könyve 1569–1570; 1/2. Báthory Kristóf királyi könyve 1580–1581; 1/3. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602*. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rác Etelka–Szász Anikó. Kvár 2003–2005. (a továbbiakban ErdKírv) 1/3. 1350. sz.

¹⁸ MNL OL, ErdKáptLt, F 2: 13. fol. 224r–224v. Vö. ErdKáptJkv 974. sz.

¹⁹ MNL OL, ErdKáptLt, F 2: 13. fol. 234r. Vö. ErdKáptJkv 800. sz. A keltezés *ultimi diei* elemét az alábbiakban részletesen tárgyaljuk.

A jelzett időpontban a váradi káptalan is áttért az új naptár használatára, jóllehet erre vonatkozóan némileg későbbi adatokat találtunk. A hiteleshely 1591. február 6-i oklevelének kelte ugyan nem utal a Gergely-naptárra: *feria quarta in festo beatae Dorotheae virginis*,²⁰ de tudjuk, hogy Dorottya napja e szerint esett szerdára. Itt említjük meg Feltóti István Váradon kelt 1591. január 18-i végrendeletét is, mely a dátumot (*festo die beatae Priscaae virginis iuxta novum calendarium*) az új naptár szerint adja meg.²¹ A Gergely-naptár e meglehetősen korai feltűnése magánoklevélben alighanem azzal magyarázható, hogy a végrendelet tanúi között ott találjuk Csepregi Gáspár váradi levélkeresőt is.²²

Ami az új naptárral kapcsolatos fejtegetéseinket illeti, bizonyosan állítjuk tehát, hogy a fejedelmi kancellária, valamint a kolozsmonostori, gyulaféhevári és váradi hiteleshelyek december 25-től kezdve áttértek a Gergely-naptárra. Erre az áttérés körüli napokban gyakrabban, a későbbiekben viszont már ritkán²³ vagy egyáltalán nem utaltak. Következésképpen az általuk kibocsátott és egyházi ünnep szerint keltezett okleveleket – kivéve ama eseteket, amikor kifejezetten utalnak a régi naptár használatára – a Gergely-naptár szerint kell feloldani.²⁴

Az oklevéladás szempontjából az ó- és új naptár közötti 10 nap eltérés kiküszöbölése egyidejűleg azt is jelentette, hogy a december 15–24-e közötti időszakban – legalábbis az új naptár szerint – nem kerülhetett kibocsátásra oklevél. Kivételek azonban akadnak, ami arra utal, hogy egy-két esetben a kancellárián is megfeledeztek az új naptár bevezetéséről (vagy egyéb, előttünk ismeretlen okokból kelteztek a régi naptár szerint). Például Báthory Zsigmond 1590–1591. évi királyi könyvébe két olyan másolat került be, melyek közül egyik december 20-án,²⁵ a másik pedig december 24-én²⁶ kelt. (Ismerjük az utóbbi adomány kapcsán kiállított iktatóparancsot is, amely szintén december 24-i dátummal került kiállításra.)²⁷ Ezenfelül van olyan keltezés is, amely *expressis verbis* utal a régi naptár használatára: Báthory Zsigmond 1590. évi *dicitur nobis* iktatóparancsa *iuxta vetus calendarium feria tertia proxima post festum beatae Luciae virginis*, azaz december 15-én kelt.²⁸ Ez esetben bizonyosan azért történt utalás az ó-naptárra, mert egyébként a kancellária – mint említettük – 15-i dátummal nem adhatott ki oklevelet. Az iktatás végrehajtására viszont az illetékesek *feria sexta proxima post festum conversionis beati Pauli apostoli iuxta novi styli computum*, vagyis az új naptár szerint számított 1591. február 1-én szálltak ki.

²⁰ ErdKirKv I/3. 1402. sz. Lásd még MNL OL, Nikodin cs. It., évrendezett iratok (1591. júl. 25.), ahol a jelentés dátuma: „in festo beati Iacobi apostoli, octavo videlicet die executionis” szintén az új naptár szerint olandó fel.

²¹ ErdKirKv I/3. 1378. sz.

²² Róla bővebben Bogdándi Zsolt: *A váradi hiteleshely a szekularizációt követően*. Erdélyi Múzeum LXXIII(2011). 3–4. sz. 111–112.

²³ Egészen kivételesnek tekinthető, hogy pl. a káptalan levélkeresői 1597-ben utaltak az új naptárra: „feria secunda proxima post dominicam Exaudi [...] iuxta novum calendarium”, vö. Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Igazgatósága, Brassó (a továbbiakban: BNLt), Brassó város It., Kiváltságlevelek, nr. 614.; MNL OL, ErdKáptLt, Cista comitatum, Cista Maramarosiensis, fasc. 4. nr. 1.

²⁴ Van példa olyan forráskiadványra, amely ezt figyelmen kívül hagyta: *Documente Făgărășene I. (1486-1630)*. Ed. Antal Lukács. Buc. 2004. 127–129, 153–155, 196–197, 210–211, 213–214. Vö. Fejér Tamás: *Fogarasi dokumentumok*. Erdélyi Múzeum LXXI(2009). 1–2. sz. 93.

²⁵ ErdKirKv I/3. 1348. sz.

²⁶ Uo. 1349. sz.

²⁷ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Doboka, B. nr. 84.

²⁸ Uo. Comitatus Colos, B. nr. 56. Itt említjük meg, hogy a régi naptárra 1590. dec. 25-e előtt is találunk utalást: pl. a nagyobb kancelláriai íródeákok a gyulaféhevári jezsuita pátereket „die vigesima mensis Iulii, secundum vetus calendarium” iktatták be bizonyos gyulaféhevári jószágokba 1585-ben. (Vö. Batthyaneum, Erdélyi káptalan magánlevéltára [a továbbiakban: ErdKáptMlt], 6. doboz, nr. 82.) Ez a különösnek mondható eset alighanem azzal magyarázható, hogy a jezsuiták ekkor már az új naptárt használták.

A Gergely-naptár bevezetésének egyik indoka – mint említettük – az volt, hogy a *napokban való különbözés több confusiót* ne okozzon. A zavart azonban nem sikerült elkerülni a szomszédos Havasalföldével és Moldvával való kapcsolattartásban, miután azok az ónaptárt használták.²⁹ E tekintetben igen tanulságos a következő eset. Egyfelől Erdély, másfelől Havasalfölde és Moldva közötti különféle „határszéli villongások” eligazítását a felek vegyes bizottságokra bízták. Az erdélyiek és a moldvaiak 1606 tavaszán, áldozócsütörtökön tartandó megbeszélése viszont pontosan azért maradt el, mert az előbbieket az új naptár szerint, azaz május 4-én, az utóbbiak pedig a Julianus-naptár szerint, vagyis május 29-én jelentek meg a kitűzött helyen.³⁰

A birtokbaiktatás kérdését már korábban tisztázta a kutatás, ezért ennek tárgyalásától eltekintünk.³¹ Mindössze azt említjük meg, hogy az adomány akkor vált érvényessé, miután megtörtént az adományos iktatása az elnyert birtokba.³² Az adománnyal egy napon kelt iktatóparanccsal³³ a fejedelem meghagyta a hiteleshelyeknek, a kancellária íródeákjainak stb., hogy menjenek ki az elnyert birtok(ok)hoz, ahol a határosok és szomszédok jelenlétében iktassák be az adományost, az esetleges ellentmondókat idézzék meg, a műveletről pedig állítsanak ki jelentést. Az alábbiakban tehát azt kívánjuk megvizsgálni, hogy milyen keltezési módokat használtak e jelentőlevelek esetében, és milyen kérdések merülnek fel azokkal kapcsolatban.

Mindenekelőtt Királyfalvi János és Zsámbokréti Mihály nagyobb kancelláriai íródeákoknak bizonyos relatoria kapcsán Brassó város elöljáróságához intézett 1588. január 4-i levelét említjük meg, melyben a jelentőlevelek keltezése kapcsán a következőket írják: *Elseo, hogy iollehett az relatoria absque contradictione emanaltatott, mindazaltal Janos deakék bezelgettennek effélelett, az minth ertettwk, hogy az eo elieowettelek uthan ott az Zekelfeolden contradicaltanak volna, ky ha ugy vagion, nem io volna hirtelen chyelekedny abban, mert kegyelmeteknek kárt tennenk, hogy nem mint haznott. Masodzor, az relatorianak tenorawal contentusok lehetnének, etteol kyvalwa, hogy az datumat ugi irtak, hogy 15 die stationis keolt az relatoria, mely dologh contra stilum et iuris processum vagyon, mert minden contradictor a die stationis inceptae computando infra*

²⁹ Egészen 1919-ig. Vö. Adriano Capelli: *i. m.* 33.

³⁰ EOE V. 312–313. Cârstea udvarmester (Vornik Keresztes) 1606. máj. 24-i (az új naptár szerint: jún. 2-i) levele Petki Jánosnak: „Adjuk értésére kegyelmednek az gyűlés dolgát, melyet akaránk szerezni itt az szél földön, ez két ország között lött sok szegénynek kárai felől, mely gyűlésnek napját rendeltük volt áldozó napjára az ó kalendarium szerint, mi ahoz tartottuk magunkot, kegyelmetek pedig tartotta az újhoz.” Uo. 414–415. Az udvarmester a jún. 15-i levelével az újabb tárgyalások időpontját „az jövő vasárnapra, az mi kalendariumunk szerént való juliusnak második napjára” tette. Vö. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. VII (1602–1606). Ed. Andrei Veress. Buc. 1934. 284–285.

³¹ Papp László: *A birtokba-iktatás (statutio) lefolyása. = Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Bp. 1938. 372–384; Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Ford. Csóky Balázs–Dreska Gábor. Bp. 2012. (Studia Notarialia Hungarica Tom. XI). 144–149; Uő: *Magyar alkotmány-és jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. 293–295; Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. II. Erdélyhoni magyar magánjogtan*. Kvár 1861. 320–327. A fejedelmi korra lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) 36–38, 139–141.

³² *Werböczy István Hármaskönyve*. Fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1897. (Magyar Törvénytár 1000–1895). I. rész, 32–33, 63. cím. (a továbbiakban Hármaskönyv)

³³ Igen beszédes e tekintetben Menyői Kristóf nagyobb kancelláriai íródeáknak Bánffy Istvánhoz írt 1565. december 18-i levele: „...mert az decretomba is vagion emlekezett rola, hogy ez fele statutoria, amelliet cum nossal irnak, zinten addig dural, mynt az donacio, mert az napyat is azon napra írják, hogy keolt, mely nap az donacio lewele. Az kegyelmed donacio lewele is mely nap keolt, lassa meg kegyelmed, hogy az statutoriat is azon napra irtak, mert az a teorwenye es moggia, ha zinten most irnak is meg uyonnan, az napyat azert ugian azon napra irnak, mely nap az donacio lewele keolt.” Vö. KNLt, Bánffy cs. lt., Reg. II. fasc. Q. nr. 12.

15 diem zabadon contradicalhat, es innéet ezt wegheztek, hogy 15 napigh az relatoriatt ky ne aggyak, hogy ha ky contradicalny akar, az 15 nap alatt odaerhessen,³⁴ hanem 16 napan zoktak az relatoriát kyadny, hogy így az 15 nap éppen betellic, es az statutio legitimme legyen.³⁵ Ezt penigh az relatoriát, az minth irtak, ighen ideyen leoth az kyadasa, azaz hogy az 15 napott sem vartak megh, hogy eltelliek, hanem ipsa 15 die kyattak. Ezért azt tanácsolják, hogy írjanak kegyelmekek mindgyarast Janos deaknak s Balint deaknak,³⁶ kik most Coloswarat vadnak, ez dologrol, hogy igazan iriak megh uramnak, contradicalte valaky nem é, merth afféele zowal nem io treffalmy, es ezt az relatoriát emendalliak megh, s reformalliak ugy, az minth az stilus es az theorweny foliasa kewannia, ne legyen ez miatt ieowendeoben fogyatkozasa, mert ha így privilegiumban iriak, sem mire kelleo lezen, es iriak zebbenn is, holot ez nem egy napra, s nem ketteore valo, maradhattna az posteritasnal is zepen, mert emny papiros alkalmas keoltsegeben al kegyelmekeknek. [...] Es az zolgot kwlgye kegyelmekek Coloswarra egyennest, hogy ot az relatoriát io móóddal meghiratwan, hozton hozhassak hozzank, my it oztan semmit vééle nem keswnk, es pechiatt alatt kel ide azt az relatoriát kwdenny, mint az elebbit.³⁷ Úgy véljük, a fenti szövegrész – legalábbis a jelentőlevelek „szabályos” keltezését illetően – nem szorul további magyarázatra. Az ügy kimenetele kapcsán pedig azt említjük meg, hogy a brassaiak megfogadták Királyfalviék javaslatát, ugyanis tudjuk, hogy a nevezett íródeákok Kolozsváron kiállítottak egy újabb, az iktatástól számított 16. napra keltezett relatoriát (*Datum Claudiopoli, vigesima prima die mensis praedicti Novembris, decima sexta scilicet die introductionis*).³⁸

Ezek ismeretében azt törekedtünk megnézni, hogy egyfelől a jelentések valóban mindig a 16. napon keltek-e, másfelől a 16. nap minden esetben az iktatás napjától számított 16. napot jelentette vagy sem. Az előbbi kérdést illetően viszonylag könnyen megállapítható, hogy a relatoriák számottevő része³⁹ az iktatás napjától számított 16. napon kelt.⁴⁰ A fenti levél mellett

³⁴ 15. napon történt ellentmondásra lásd pl. KNLt, KOKlGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 279.

³⁵ Ez egyébként a jelentésekben igen gyakran feltűnik az alábbi módon: „continuis tribus diebus legitimis in facie eiusdem possessionis [...] iuxta morem et approbatam huius regni consuetudinem moram facientes, nemine tamen protunc in facie earundem sed neque demum durantibus quindecim diebus legitimis coram nobis contradictore aut repellente apparente.”

³⁶ Balásfi János és Kolozsvári Bálint nagyobb kancelláriai íródeákokról van szó.

³⁷ BNLt, Brassó város lt., Stenner-gyűjtemény, Ser. II. nr. 189.

³⁸ A relatoriát pedig Báthory Zsigmond 1588. február 25-én adta ki privilegium formájában. (Uo. Brassó város lt., Kiváltságlevelek, nr. 595.) Az ügyről csupán még azt említjük meg, hogy Királyfalviék túlléptek hatáskörükön, amikor a fentiekéről tájékoztatták a brassaiakat, illetőleg az ügy számukra kedvező kimenetelére is javaslatot tettek. Ezt egyébként ők maguk is érezték, ezért figyelmeztették a brassaiakat az alábbi módon: „De erreol kegyelmekek nem úgy irion nékik, mint ha my irtunk volna kegyelmekeknek feleolle, hanem chiak az zerint, hogy latta kegyelmekek azt az relatoriát, s illien defectusokat talalt benne etc.”

³⁹ Az általunk átnézett forrásanyagban fellelt nagyszámú példa mellett e helyen csupán azt a két kiadványt említjük meg, amely jelentősebb számban tartalmaz jelentést: ErdKáptJkv; ErdKirKv I/1–3.

⁴⁰ Ezt – kisebb nagyobb eltérésekkel – a következőképp jelölték az oklevelekben: „decima sexta die a die introductionis et statutionis”; „sedecimo die statutionis praenotatae”; „decima sexta die introductionis et statutionis”; „decimo sexto die diei introductionis et statutionis” stb. Magyar nyelvű jelentésekben: „az executio elvegezestől fogva zamlalvan 16 nappal” (1584), vö. KNLt, KOKlGyűjt, Bálintit cs. lt., nr. 117; „az mw iktataswnknak utanna 16 napan” (1586), vö. KNLt, Torma cs. lt., nr. 149. fol. 16; „az felywl meg irt executio elkezdesenek napyahoz zamlalvan tyzen hatod nap”, vö. KNLt, Bánffy cs. lt., Reg. II. fasc. H. nr. 13a. Nem végeztünk kutatásokat arra vonatkozóan, hogy mikor jelenik meg ez a keltezési mód. A kolozsmonostori konvent pl. az 1460-as évek végéig inkább a 15. napon, az 1480-as évektől pedig többnyire a 16. napon adta ki a relatiókat, bár szórványosan korábban is, később is mindkét keltezési formát használta. Vö. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közléstesi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990.

ezt olyan – meglehetősen ritkán előforduló – jelentések is megerősítik, melyek kelezése megadja azt is, hogy a 16. nap mikorra esett. Példának okáért Báthory Zsigmond 1588. április 1-i parancsa értelmében az iktatás május 23-án ment végbe, a jelentés pedig *feria sexta proxima post festum corporis Christi, decimo sexto videlicet die praemissae nostrae introductionis et statutionis*, azaz június 7-én, tehát az iktatás napjától számított 16. napon kelt.⁴¹ A két napig tartó iktatások esetén a kérdés már összetettebb, a fellelt példák ugyanis nem segítenek annak egyértelmű eldöntésében, hogy az eljárás első vagy második napjától számították-e a 16 napot. Úgy tűnik azonban, hogy amikor a kelezésben erre kifejezetten nem történik utalás, akkor a művelet első napja számított mérvadónak: pl. Báthory Zsigmond 1593. április 28-i mandátumára a vajdai emberek május 13-án és 14-én iktattak, az erről szóló relatoriát pedig *feria sexta proxima post dominicam Rogationum [...] decima videlicet sexta die huiusmodi introductionis et statutionis*, vagyis az iktatás első napjától számított 16. napon állították ki.⁴² Találtunk viszont olyan relatiót is, melynek dátuma megadja azt, hogy a 16. nap az eljárás második napjától számítandó: a fejedelem 1589. február 1-i parancsának végrehajtására november 8-án és 14-én került sor, a relatio pedig *sexto decimo die diei secundariae statutionis*, azaz november 29-én kelt.⁴³ A következő példa ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a két napig tartó iktatások esetében a kortársak előtt sem volt mindig egyértelmű, hogy a 16 nap – ha erre a kelezés nem utalt – mikortól számítandó. A szóban forgó jelentőlevelet ugyan nem ismerjük, de annak szövegébe fellelhető tévedések javítását elrendelő fejedelmi parancsra a kolozsmonostori konvent levélkeresői által kiállított relatióból kiderül, hogy az egyik mulasztás a kelezéssel volt kapcsolatos, és a *Datae sedecima die praenotatae introductionis et statutionis-t Datae sedecima die praenotatae secundariae introductionis et statutionis-ra* javították.⁴⁴ A korrigálás tehát azt hivatott pontosítani, hogy a 16. napot a statutio második napjától kell számítani.

Minden jel szerint tehát ha az iktatásra két egymást közvetlenül követő napon került sor, akkor a statutio első napjához, más esetekben, úgyszintén a több napig tartó iktatások esetén – pl. Báthory Zsigmond 1585. március 10-i mandátumára a kancelláriai íródeákok október 6–8-án és 10–12-én iktattak, a jelentés pedig *decimo sexto die praemissae introductionis et statutionis* kelt⁴⁵ – az eljárás utolsó napjához viszonyítva számítandó a 16 nap.

A fentiek mellett olyan esetekkel is találkozunk, amikor a kelezés utal az iktatás idején történt ellentmondásra, valamint az ellentmondók megidézésére: pl. Báthory István 1583. január 5-i parancsára a váradi káptalan levélkeresői február 13-án szálltak ki iktatni, a jelentést pedig *sedecimo die diei huiusmodi introductionis, statutionis, contradictionis et evocationis*

⁴¹ KNLt, Wass cs. lt., fasc. LXV. nr. 6. Lásd még KNLt, Törzsgyűjtemény, nr. 114., mely szerint az iktatásra „feria sexta proxima ante festum beati Gregorii papae, hoc est sexta die mens Martii” került sor, a jelentés pedig „die sabbato ante dominicam Oculi, hoc est vigesima prima die mensis Martii, decima scilicet sexta die praemissae statutionis et introductionis” (1579); MNL OL, ErdKáptLt, Cista comitatum, Cista Maramaros, fasc. 2. nr. 24; KNLt, KOKlGyűjt, Kemény Anna pusztakamarási lt., nr. 42; MNL OL, Földvári cs. lt., 1. tétel (évrendezett iratok, 1597. júl. 13.); MNL OL, Hatfaludy cs. lt., XVII (Mindszenti cs.), 1. tétel (évrendezett iratok, 1584. ápr. 18.); MNL OL, Nikodin cs. lt., évrendezett iratok (1598. márc. 24.).

⁴² MNL OL, ErdKáptLt, Cista comitatum, Cista Dobocensis, fasc. 4. nr. 17. Lásd még: Báthory István 1575. március 12-i mandátumára az iktatás március 20–21-én ment végbe, a jelentés pedig „feria secunda proxima post festum Paschatis domini, hoc est decimo sexto die diei praemissae introductionis et statutionis” kelt. Vö. KNLt, Bánffy cs. lt., nr. 25. fol. 41; MNL OL, ErdKáptLt, Centuria, D 67.

⁴³ MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Doboka, A nr. 7.

⁴⁴ MNL OL, KmKonvLt, Miscellanea, fasc. 1. fol. 255.

⁴⁵ KNLt, KOKlGyűjt, Thoroczky cs. lt., nr. 96.

praemissarum adták ki.⁴⁶ S bár ellentmondásra és idézésre nem csupán a statutio napján, hanem a későbbiekben is sor került (febr. 14-én, 17-én, 20–21-én), a 16 nap az iktatás időpontjától számítandó.

Ami kérdésünk második összetevőjét illeti, ennek vizsgálata során szintén csak azokat a kelezéseket használhattuk fel, amelyek egyházi vagy világi dátummal is megadták, hogy a 16. nap mikorra esett. Tekintsünk meg néhány példát: Báthory Zsigmond 1589. november 1-i parancsára a nagyobb kancelláriai íródeákok december 22-én szálltak ki iktatni, a jelentés pedig *decima sexta die ultimi diei executionis praemissarum, hoc est octava die mensis Ianuarii* kelt 1590-ben.⁴⁷ Tehát a műveletet december 22-én hajtották végre, és a relatoria is a szokott 16. napon kelt, az iktatás napjától viszont nem 16, hanem 18 nap telt el január 8-ig. Erre csakis úgy kerülhetett sor, hogy a kancelláriai íródeákok beszámították az iktatás helyszínén eltölteni szokott három napot is (*congruis et legitimis tribus diebus in facie eiusdem possessionis moram facientes continuam*),⁴⁸ azaz december 22–23–24-ét, a 24-től – tehát az iktatás utolsó napjától – számított 16. nap pedig valóban január 8-ra esik.⁴⁹ Következő példánk az előbbihez hasonló: a fejedelem 1588. június 30-i iktatóparancsát a nagyobb kancelláriai íródeákok szeptember 29-én (*die dominico ipso scilicet festo sancti Michaelis archangeli, hoc est vigesima nona mensis Septembris*) hajtották végre, a jelentést pedig október 17-re keleztek (*die decima sexta ultimi diei statutionis [...] hoc est decima septima mensis Octobris*).⁵⁰ Ez esetben az iktatástól a jelentés kiállításáig 19 nap telt el, következésképpen a végrehajtok kivárták a helyszínen a szokott három napot (szept. 29–30. okt. 1.), és csak az október 2-től számított 16. napon állították ki a jelentést. Szintén itt említjük meg az alábbi, sajátos esetet, amely az új naptár használata tekintetében is érdekes adatokat nyújt: 1584. november 7-én Báthory István lengyel király, Erdély fejedelme meghagyta a vajdai embereknek, hogy vezessék be Keresztúri Kristóf kövári várkapitányt bizonyos – Belső-Szolnok vármegyében fekvő – részjóságokba, az esetleges ellentmondókat pedig idézzék meg Báthory Zsigmond vajda udvarába, a jelentést is neki tegyék. A végrehajtok *feria secunda ipso videlicet die Sylvestri papae* mentek ki iktatni, az említett ünnep viszont csak az új naptár szerint esik hétfőre. A Gergely-naptár ilyen korai feltűnése azzal függhet össze, hogy a lengyel királyi kancellárián már 1582. október 15-től – éppen

⁴⁶ KNLt, KOKIGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1583. febr. 28.). Arra is van példa, hogy a kelezés nem az iktatás napjára, hanem az azután történt ellentmondás és idézés időpontjára utal: „secundo die huiusmodi ultimae contradictionis et evocationis”. Vö. KNLt, KOKIGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 33.

⁴⁷ MNL OL, Hatfaludy cs. lt., XVII (Mindszenti cs.), 1. tétel (évrendezett iratok).

⁴⁸ Magyar nyelvű jelentésekben: „kiben az orzag keözeönseges teörvenyeh zerent az harmadnapot el töltven es addig ot jelen leven”, vö. KNLt, KOKIGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 118; „iuxta regni consuetudinem az harmad napot ez jozagokban el töltven”, uo. nr. 120; „Es harmad napig az falwban orzag teorwenye zerynt lönk”, vö. KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 4; „my az jozagba tellyes harmad napeg woltwunk”, vö. KNLt, Bánffy cs. lt., Reg. II. fasc. H. nr. 13/a.

⁴⁹ Hasonló kelezés figyelhető meg az alábbi esetekben is: az iktatás végrehajtására „die dominico proximo post festum beatorum Philippi et Iacobi apostolorum, hoc est septima die mensis Maii” került sor, a relatoria pedig „decima sexta die a die ultimi diei introductionis [...] hoc est vigesima quarta die mensis Maii” (1587) kelt. Vö. KNLt, KOKIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 277; az iktatás „feria sexta proxima post festum beati Gregorii papae” (1590. márc. 13.) ment végbe, a jelentés kelté pedig „decima sexta die ultimi diei introductionis et statutionis [...] hoc est feria secunda proxima post dominicam Letare” (márc. 30.). Vö. MNL OL, ErdKáptLt, Cista comitatuum, Cista Zarandiensis, fasc. 2. nr. 69.

⁵⁰ MNL OL, Hatfaludy cs. lt., XVII (Mindszenti cs.), 1. tétel (évrendezett iratok). Lásd még KNLt, Kolozsvár város lt., A 2. fasc. I. nr. 82. jelzet alatti 1608. évi relatiót, mely szintén az iktatástól számított 19. napon kelt.

Báthory István rendelkezése nyomán – elkezdtek az új naptár használatát,⁵¹ ezért alighanem a parancslevelet is a szerint állították ki.⁵² Az iktatást végre is hajtották, a jelentést viszont – az iktatóparancs meghagyása ellenére – nem Báthory Zsigmondnak, hanem a lengyel királynak küldték meg a következő dátummal: *decima sexta die ultimae diei introductionis et stationis praemissarum, decima septima scilicet die Ianuarii* (1585).⁵³ Miután az iktatást december 31-én hajtották végre, a 16. nap csakis akkor esik január 17-re, ha ez esetben is a helyszínen eltöltött időszak (dec. 31. – jan. 1–2.) utolsó napjától számítjuk a 16 napot. (A jelentés tehát az iktatástól számított 18. napon kelt.) Megfigyelhető, hogy az említett keltezesekben utalás történt az *ultimi diei*-re, amit – kivéve egy esetet – a helyszínen eltöltött idő utolsó, harmadik napjára értettünk.⁵⁴ Az *ultimi diei*⁵⁵ utalás viszont rendszerint olyan dátumokban tűnik fel, amelyek – a fentiekől eltérően – a jelentés kiállításának pontos időpontját más keltezési elemekkel nem adják meg. Például a fejedelem 1591. január 23-i parancsára az illetékesek március 9-én iktattak, a jelentést pedig *decima sexta die ultimi diei introductionis et stationis* adták ki.⁵⁶ A fenti példák alapján úgy véljük, hogy az *ultimi diei* alatt ilyen esetekben is a helyszínen eltöltött időszak harmadik napja értendő, bár a kérdés megnyugtató tisztázásához további kutatásra lesz szükség. Ama esetekben viszont, amikor az iktatás legalább két napig tartott (pl. Báthory Zsigmond 1594. nov. 30-i mandátuma értelmében a nagyobb kancelláriai íródeákok 1595. március 3-án, 8-án és 11-én iktattak, az erről szóló jelentést pedig *decima sexta die ultimi diei introductionis et stationis* állították ki⁵⁷), az utolsó nap alatt a művelet második, harmadik stb. napja értendő, és nem a helyszínen eltölteni szokott idő utolsó napja. Ezt látszik megerősíteni az alábbi

⁵¹ Robert Schram: *i. m.* 65; Adriano Cappelli: *i. m.* 33. A lengyel királyi kancellárián vezetett másolati könyvekből az is kiderül, hogy ezt hogyan jelölték: pl. az 1582. okt. 21-i bejegyzés kelte: „die vigesima prima mensis Octobris iuxta correctionem calendarii”, vö. Metryka Koronna, 126. köt., fol. 38v, 39r, 40r. (<http://pther.eu/MK/126/index.html>, a letöltés ideje: 2016. nov. 28.)

⁵² További kutatás szükséges annak tisztázására, hogy a krakkói „erdélyi” kancellárián kiállított iratokat 1582 okt. 15-től az új naptár szerint keltezték-e vagy sem. Igenlő válasz esetén ugyanis nem kizárt, hogy az ott kibocsátott iktatóparancsok végrehajtásáról szóló jelentéseket Erdélyben is az új naptár szerint állították ki.

⁵³ KNLt, KOKlGyűjt, Kemény Anna pusztakamarási lt., nr. 16. Vö. KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 331. Szintén Báthory István adta ki az 1583. január 5-i iktatóparancsot is, de mivel annak végrehajtására „feria quarta ipso die Cinerum” került sor, nem sikerült megállapítani, hogy a váradi levélkeresők az ó- vagy új naptárt használták-e. Vö. KNLt, KOKlGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1583. febr. 28.).

⁵⁴ Itt kell utalnunk az alábbi példákra: Báthory Zsigmond 1589. jún. 28-i parancsára a kancelláriai íródeákok jún. 29-én iktattak, a jelentést pedig „decima sexta die introductionis et stationis [...] hoc est decima sexta die Iulii” adták ki. (Vö. KNLt, Beszterce város lt., Ser. I. nr. 5457.) Jóllehet nem történik utalás az *ultimi diei*-re, de mivel júl. 16-a a bevezetéstől számított 18. napra esik, ez esetben is be kellene számítani az iktatás helyszínén eltöltött napokat (jún. 29. – 30, júl. 1.). A fentiek fényében viszont az tűnik valószínűbbnek, hogy hibás keltezésről van szó, a tévedés pedig a napi dátumnál, azaz júl. 16-nál történt. A következő példa épp az előbbi ellentéte: az iktatás 1602. április 11-én történt, a relatio pedig „vigesima sexta die mensis Aprilis, hoc est die decima sexta ultimi diei [...] introductionis et stationis” kelt; jóllehet utalás történik az *ultimi diei*-re, mégsem számították bele a helyszínen eltöltött három napot. Vö. MNL OL, KmKonvLt, Miscellanea, fasc. 1. fol. 317–318.

⁵⁵ Itt említjük meg, hogy találkoztunk a „sedecimo die primi diei executionis” keltezéssel is. (Vö. KNLt, KOKlGyűjt, Wesselényi cs. zsbíói lt., nr. 126.) Mínt hogy ez esetben az iktatás három napig tartott (jún. 16. – 18.), a „primi diei”-vel a konvent levélkeresői arra utaltak, hogy a 16. nap a művelet első napjától számítandó (1584. júl. 1.). Egy másik, hasonló szövegű keltezés: „decima sexta die primi diei introductionis et stationis” (vö. MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt., Joglevelek, nr. 6914.) viszont azért érdekes, mert az iktatásra egy nap alatt került sor.

⁵⁶ KNLt, Matskási cs. lt., Reg. I. fasc. XXI. nr. 695. Lásd még: uo. fasc. XXI. nr. 697; KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 193 (IV/67), 200 (IV/54); KNLt, Bornemissza cs. lt., nr. 23. fol. 24; KNLt, KOKlGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 354, 395; MNL OL, ErdKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 3. fasc. 3. nr. 47.

⁵⁷ KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 133. Lásd még: KNLt, KOKlGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 174.

példa is: a váradi káptalan levélkeresői az iktatást 1604. április 22-én és 23-án hajtották végre, a jelentést pedig *sabbatho proximo post dominicam Misericordiae ... hoc est sedecimo die diei ultimae introductionis et statutionis*, azaz az iktatás második napjától számított 16. napon, május 8-án adták ki.⁵⁸ Ez esetben tehát bizonyos, hogy a *ultimus* jelző az iktatás második – és nem a helyszínen eltöltött idő harmadik – napjára vonatkozik.

Az *ultimi diei* kérdésének tisztázása nem érdektelen dolog, ugyanis feloldása kapcsán például a *Székelly oklevéltár* VIII. kötetében is találkozunk zavarokkal: bizonyos iktatóparancs végrehajtására az illetékesek 1598. január 25-én szálltak ki, az iktatásnak viszont többen, utoljára *quindecima autem et ultima statutionis nostrae praenotatae die* – azaz február 8-án – is ellentmondtak, a jelentés pedig *decima sexta die ultimi diei introductionis et statutionis* kelt. A szerkesztő a relatoria keltét 1598. február 23-ára tette, a 16 napot tehát február 8-tól számította.⁵⁹ A fentiek fényében viszont, úgy véljük, a jelentés kelte február 11. volt, a 16 nap tehát a helyszínen eltöltött időszak harmadik napjától, január 27-től számítandó. Az ilyen típusú dátum fejtörést okozott Pesty Frigyesnek is, aki az egyházi naptár szerint is megadott keltezését ugyan helyesen oldotta fel, de nem volt világos előtte, hogy a *decima sexta die ultimi diei introductionis* miként értendő, amiért a kritikai apparátusban az új naptárt is segítségül hívta.⁶⁰ (Egyébként az ügygel kapcsolatos további három oklevél dátumát a Gergely-naptár szerint oldotta fel, jöllehet azok mind a régi szerint keltek.⁶¹) Itt kell utalnunk arra, hogy ritkábban a keltezés általunk helyesnek vélt feloldásával is találkozunk forráskiadványokban.⁶²

Királyfalviék leveléből kiderült az is, hogy Balásfi János és Kolozsvári Bálint relatoriájukat előbb az iktatás napjától számított 15. napon adták ki. Meg kell itt jegyeznünk, hogy nem elszigetelt esetről van szó. Az átnézett anyagban ugyanis szép számmal kerültek elő olyan jelentések, melyeket a vajdai emberek hasonlóképpen kelteztek. Például egy 1579. június 9-én végrehajtott iktatásról szóló relatoria dátuma: *feria tertia proxima ante festum nativitatis beati Ioannis baptistae, hoc est vigesima tertia die Iunii, decimo quinto scilicet die praemissae introductionis et statutionis*.⁶³ (Itt említjük meg, hogy az általunk vizsgált esetekben nem történik utalás arra, hogy az illetékesek 15 napot vártak volna az esetleges ellentmondókra.) Ritkábban a *decimo*

⁵⁸ MNL OL, Wesselényi cs. lt., 1. tétel (évrendezett iratok). Itt tehát a keltezés szövege világosan utal arra, hogy az eljárás második napjáról van szó, akárcsak a következő példa: Báthory András 1599. július 4-i mandátuma értelmében a gyulafehérvári káptalan levélkeresői szeptember 10-én és 14-én iktattak, az erről szóló jelentést pedig „sexto decimo die diei introductionis et statutionis ultimae” állították ki. Vö. KNLt, Wass. cs. lt., fasc. LXV. nr. 14.

⁵⁹ *Székelly oklevéltár 1219–1776*. Közzéteszi Barabás Samu. Bp. 1934. 337–346.

⁶⁰ *Krassó vármegye története*. IV. (Oklevéltár). Bp. 1883. 147–148. Másik alkalommal hozzávetőlegesen állapította meg a keltezést (uo. 206–209), de arra is van példa, hogy nem az iktatástól, hanem az azt követő 5. napon történt ellentmondástól számította a 16. napot (uo. 213–216).

⁶¹ Uo. 153–158. Vö. ErdKáptJkv 708, 711, 715. sz. (helyes dátummal).

⁶² *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607)*. Szerk. Veress Endre. II. Bp. 1913. 152–153, 187–188; *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Szerk. Géresi Kálmán. IV. Oklevelek és levelezések 1600–1700. Bp. 1887. 51–55, 58–65.

⁶³ MNL OL, ErdKáptLt, Centuriae, C 36. Lásd még: uo. C 56, G 90, R 54; MNL OL, Hatfaludy cs. lt., XVII (Mindszenti cs.), 1. tétel (évrendezett iratok, 1578. máj. 8.); Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Igazgatósága, Déva (a továbbiakban HNLt), Oklevélgyűjtemény, nr. 116/1579. Tévedésekkel is találkozunk: pl. az iktatás végrehajtására nov. 17-én került sor, a jelentés pedig „decimo quinto die praescriptae nostrae executionis videlicet feria secunda ante festum beati Andreae apostoli” kelt (1578). A 15. nap viszont az András utáni – és nem előtti – hétfőre esik. Vö. KNLt, Fügőpecsés oklevelek gyűjt., nr. 329.

*quinto die ultimi diei introductionis et stationis*⁶⁴ változat is feltűnik, amikor az iktatás utolsó napja alatt alighanem szintén a helyszínen eltöltött időszak harmadik napja értendő. Két napig tartó iktatás esetén a 15. napot (akárcsak a 16. nap esetében) az eljárás első napjától számították – legalábbis erre enged következtetni az alábbi példa: az 1576. május 15-én és 16-án végrehajtott bevezetésről kiállított jelentés dátuma *feria tertia proxima post dominicam Rogationum, decimo quinto die praemissae introductionis et stationis*, mely esetben tehát az iktatás első napjától számított 15. nap esik a megadott időpontra.⁶⁵

Itt utalunk arra, hogy a jelentések nem csupán az iktatástól bármilyen módon is számított 16. (ritkábban 15.) napon keltek. Nem kevés olyan esetet találunk ugyanis, amikor a relatoria kiállítására – egyházi vagy világi keltezés szerint megadott vagy az iktatás napjához viszonyított – 3.,⁶⁶ 4.,⁶⁷ 6.,⁶⁸ 7.,⁶⁹ 8.,⁷⁰ 17.,⁷¹ 18.,⁷² 19.,⁷³ 20.,⁷⁴ 22.,⁷⁵ 25.⁷⁶ vagy éppenséggel a 75.⁷⁷ napokon került sor. Sőt arra is van példa, hogy a jelentés az iktatás napján kelt.⁷⁸ Bár Királyfalvi és Zsámbokréti említett levele arra enged következtetni, hogy ha az ellentmondás nélkül végbement iktatásról a „szokott” 16. napnál korábban kiállított jelentéseket *igy privilegiumban iriak, semmire kelleo lezen*, jelenlegi ismereteink ezt nem erősítik meg, és – a fenti példát kivéve – erre vonatkozó adatokat az átnézett anyagban nem találtunk. Beszédes e tekintetben a már említett formulariumban fellelhető iratminta is, melynek értelmében Báthory Zsigmond bizonyos panaszos kérésére meghagyta az illetékeseknek egy – Báthory István vajda parancsára végrehajtott iktatásról kiállított – jelentőlevél téves dátumának korrigálását, ugyanis: *data earundem litterarum vestrarum non ad decimum quintum, prout praescriptae litterae domini fratris nostri observantissimi sonassent, verum ad tertium diem a die executionis vestrae computando conscripta et emanata fuissent, per vos commissi*

⁶⁴ MNL OL, Rhédey cs. lt. (P 1870), 5. tétel, évrendezett iratok (1569. dec. 23.). Lásd még uo. 8. tétel, évrendezett iratok (1566. aug. 24.). Ezek mellett arra is van példa, hogy beszámították a helyszínen eltöltött három napot is anélkül, hogy erre utaltak volna: az iktatásra 1578. márc. 20-án („feria quinta proxima post dominicam Iudica”) került sor, a jelentés kelte pedig: „quinta die Aprilis, hoc est decimo quinto die stationis”. Vö. MNL OL, ErdKáptLt, Centuria, Kk 2.

⁶⁵ HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 90/1576.

⁶⁶ Pl. KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 112. (I/57), mely szerint a vajdai emberek 1576. febr. 27-én iktattak, a jelentés kelte pedig: „vigesima nona die Februarii, tertio videlicet die stationis”; MNL OL, ErdKáptLt, Centuria, K 75, A 72, B 13, D 29; KNLt, KOKIGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 97.

⁶⁷ Pl. KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 115. (I/60), mely szerint az iktatásra 1577. jan. 27-én került sor, a jelentés kelte pedig: „tricesima die mensis Ianuarii, hoc est quarto die executionis”; Batthyaneum, ErdKáptMlt, 5. doboz, nr. 111; KNLt, Dész város lt., nr. 194.

⁶⁸ Pl. MNL OL, ErdKáptLt, Centuria, R 48. Az 1567. nov. 10-én végrehajtott iktatásról kiadott jelentőlevél kelte: „decimo quinto die dicti mensis Novembris, sexto scilicet die introductionis et stationis”.

⁶⁹ Pl. KNLt, KOKIGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1591. aug. 1.).

⁷⁰ Pl. KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 110 (II/20).

⁷¹ Pl. KNLt, KOKIGyűjt, Szentegyházasszafalu lt., nr. 11.

⁷² Pl. Batthyaneum, ErdKáptMlt, 6. doboz, nr. 82., mely szerint az 1585. július 20-án végrehajtott iktatásról kiállított jelentés dátuma: „die decima octava a die stationis [...] hoc est die sexta mensis Augusti”; KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 195 (II/50); KNLt, Függepecsétés oklevelek gyűjt., nr. 397; ErdKirKv I/3. 90, 92, 1975. sz.

⁷³ ErdKáptJkv 212. sz.

⁷⁴ Uo. 286, 326, 391. sz.; KNLt, KOKIGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1588. jún. 23.).

⁷⁵ MNL OL, ErdKáptLt, Cista comitatum, Cista Maramarosiensis, fasc. 2. nr. 8.

⁷⁶ ErdKáptJkv 453, 615–616, 789. sz.

⁷⁷ „septuagesimo quinto die diei executionis”, Vö. MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Hunyad, S nr. 6. (ErdKáptJkv 712. sz.)

⁷⁸ MNL OL, ErdKáptLt, Centuria, D 13; KNLt, KOKIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 213; KNLt, Torma cs. lt., nr. 149. fol. 5; KNLt, Függepecsétés oklevelek gyűjt., nr. 286.

*fuissent, in praeiudicium et damnum dicti exponentis manifestum.*⁷⁹ A formula szövege világosan utal tehát arra, hogy a jelentést az illetékesek az iktatástól számított 15. napon kellett volna, hogy kiállítsák (és nem a Királyfalviék által említett 16.-on⁸⁰). Sajnos, nem derül fény a panaszost – a téves keltezés okán – ért kárra, de mivel az eljárás végrehajtói nem várták ki az ellentmondásra szolgáló 15 napot, nem kizárt, hogy éppen ez nyújtott lehetőséget jogainak megtámadására.

Minden jel szerint azonban, ha 15 napon belül nem került sor ellentmondásra, a jelentés szabályszerűnek minősült, függetlenül attól, hogy az iktatástól számított hányadik napon kelt; legalábbis erre engednek következtetni az iktatás napján⁸¹ vagy annak időpontjától számított 3., 4. vagy 15. napon kelt ama relatiók, melyekről privilegiumot adtak ki.⁸² Megfigyelhető ugyanakkor, hogy főként azoknak a jelentéseknek a keltezése tér el a megszokottól, melyek esetében még iktatáskor (vagy az azt követő napokon) ellentmondás történt. Az ilyen esetek zömében ugyanis nem került sor az adományos statutiójára⁸³ (hanem az ellentmondó[k] megidézése után rendszerint per indult a fejedelmi táblán), a végrehajtók következképpen nem is várták ki a szokott 15 napot a jelentés kiállítása előtt. A fentiek ismeretében kérdés, hogy ez mennyire volt szabályszerű, az viszont bizonyos, hogy az érintettek az iktatástól számított 15 napig – a jelentés keltétől függetlenül – még ellentmondást tehettek a hiteleshelyeken, a fejedelmi kancellárián vagy az iktatást végrehajtó személyek előtt.

Mint előbb utaltunk rá, a dátumot a végrehajtók ritkábban csupán a világi vagy egyházi dátum szerint adták meg, de arra is van példa, hogy – a nagyobb biztonság okáért – három formában is utaltak az iktatás időpontjára: pl. *decima sexta die praenotatae statutionis nostrae, die octava Martii, dominica videlicet die Quadragesimae.*⁸⁴ Ugyanakkor van olyan is, hogy a többféleképpen megadott keltezés valamelyike téves. Például Báthory Zsigmond 1585. szeptember 10-i parancsára a nagyobb kancelláriai íródeákok szeptember 12-én szálltak ki iktatni, a jelentés kelte pedig: *feria secunda proxima ante festum beati Michaelis archangeli, hoc est vigesima die mensis Septembris, decima scilicet sexta die introductionis et stationis.* Bár az iktatás 16. napja a Szent Mihály előtti hétfőre esik, de az nem szeptember 20-a, hanem 27-e.⁸⁵ Tévedés figyelhető meg az 1589. február 6-i parancsra február 20-án végrehajtott iktatásról kiállított jelentés keltezésében is: *octava die mensis Martii, sedecimo*

⁷⁹ MNL OL, KmKonvLt, Styliarium cancellariae Sigismundi Báthory (F 15: 12), pag. 14–15. Itt utalunk arra, hogy az átnézett anyagban nem került elő olyan iktatóparancs, amely elrendelje azt is, hogy a jelentést mikorra keltezzék. Pl. a visszaiktatást (vagy azt is) elrendelő ítéletlevelek előírják, hogy a jelentés „ad decimum quintum diem ultimi diei executionis praemissorum legitime perdurandae” állítandó ki. Vö. KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 292; KNLt, KOKiGyűjt, Kornis cs. It., évrendezett iratok (1591. aug. 1.).

⁸⁰ Talán nem lesz érdektelen megemlíteni azt, hogy Királyfalvi – a közreműködésével végzett iktatásokról kiállított, általunk fellelt jelentőlevelek tanúsága szerint – valamennyi esetben kivárta az ellentmondásra szolgáló 15 napot.

⁸¹ KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 286.

⁸² Uo. nr. 2–3, nr. 287, nr. 289, nr. 329–330. Egyébként ama esetekben is kiadták a jelentéseket kiváltságlevel formájában, ha iktatáskor ellentmondás történt, viszont ugyanekkor átirták az ellentmondás visszavonásáról szóló iratot is. Uo. nr. 290–291.

⁸³ Ha viszont az ellentmondás csak az iktatandó birtokok egy részére vonatkozott, az adományost a többi jószágba beiktatták, per tehát csak a vitatott birtokok kapcsán indult. Pl. KNLt, KOKiGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 279; uo. Thoroczky cs. lt., nr. 96; MNL OL, ErdKáptLt, Centuriae, R 54. Az ilyen relatiókat is kiadták privilegium formájában. Vö. KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 287.

⁸⁴ ErdKirKv I/3. 1191. sz.; Lásd még uo. 454. sz.; „Dominica Oculi, hoc est vigesima secunda mensis eiusdem Martii, decimo quinto scilicet die introductionis et stationis”, vö. HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 116/1579.

⁸⁵ MNL OL, ErdKáptLt, Centuriae, D 7.

videlicet die diei introductionis et statutionis, a 20-tól számított 16. nap ugyanis március 7-re esik.⁸⁶ E „kisebb” mulasztások mellett ugyanakkor szembetűnő figyelmetlenségekkel is találkozunk: Báthory Kristóf 1578. november 20-i *cum nos* mandatumát az illetékesek annak egy évig tartó érvényessége lejárta után, 1579. november 26–27-én hajtották végre, és a relatiót december 11-én állították ki.⁸⁷ Ez esetben – minden valószínűség szerint – a jelentés évi dátuma téves, és az eljárás 1578 novemberében ment végbe. Az 1597. április 19-i iktatóparancsra pedig április 18-án szálltak ki a vajdai emberek iktatni.⁸⁸ (Itt talán a mandatum keltezésénél történt a tévedés a bemásolásakor.) Ilyen esetekben bizonyosan sor került az oklevél dátumának javítására, vagyis az iktatást végzők fejedelmi parancsra⁸⁹ helyes kelet alatt újabb jelentést bocsátottak ki.⁹⁰ Példának okáért Báthory Zsigmond 1585. február 13-i ítéletét említjük meg, mellyel – miután kiderült, hogy bizonyos jószágok publikálásáról és iktatásáról szóló jelentés kelte korábbi (1584. február 11.), mint az azt elrendelő parancslevél dátuma (1584. március 8.) – meghagyta a relatoriát kiállító gyulafehérvári levélkeresőknek, hogy a téves dátumot – *iuxta publicam dominorum regnicolarum nostrorum constitutionem*⁹¹ *et etiam contenta decreti*⁹² *super erroribus litterarum relatoriarum in facto statutionis bonorum et iurium possessionariarum per capitula, conventus vel homines regio commissis aedita* – javítsák ki. Ennek megfelelően a levélkeresők a vajdai emberrel együtt, miután pontosabban kiszámolták a napokat (*habito superinde examine exatioreque computatione dierum*), és megvizsgálták a szomszédok és határosok vallomásait, úgy találták, hogy a *publicatio* és az iktatás március 11-én (*pridie festi beati Gregorii papae, hoc est undecima die Martii*) történt, a hibát pedig a káptalani jegyző vétette (*ex inadvertentia notarii in litteris nostris relatoriis conscripta*).⁹³

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a jelentőlevelek zömét az iktatás időpontjától, vagy ha az eljárás több napig tartott, rendszerint annak utolsó napjától számított 16. napon állították ki. E keltezési mód mellett egyszerűbb megoldásokkal is találkozunk, amikor hónap és nap megadásával vagy egyházi ünnep szerint datálják a jelentést. Ezek az statutiótól számított legkülönbözőbb napokon kelhettek, esetükben tehát közelebbi szabályt nem sikerült megállapítani. Bizonytalanság különösen ama jelentések kapcsán merül fel, amelyek dátumában csupán a *decimo sexto die ultimi diei introductionis et statutionis* keltezési forma (vagy annak említett változatai) tűnnek fel. Ezek esetében az *ultimi diei*-t a következőképp véljük feloldhatónak: ha az iktatás végrehajtására egy nap alatt került sor, akkor rendszerint

⁸⁶ KNLt, Beszterce város lt., Ser. I. nr. 5435.

⁸⁷ MNL OL, ErdKáptLt, Centuriae, D 67.

⁸⁸ KNLt, Matskási cs. lt., Reg. I. fasc. XXI. nr. 697. Lásd még MNL OL, Hatfáludy cs. lt., XVII (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1590. szept. 2.), ahol az 1590. aug. 19-én kelt mandatum végrehajtására aug. 18-án került sor.

⁸⁹ Pl. KNLt, KOklGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 125; MNL OL, KmKonvLt, Miscellanea, fasc. 1. fol. 255. Erre vonatkozó iratmintákat is ismerünk: MNL OL, KmKonvLt, Styliarium cancellariae Sigismundi Báthory (F 15: 12), pag. 14–15. (Praeceptorium ad vaivodales, ut relatorias errore plenas, super introductione et statutione confectas, corrigant), pag. 180–181. (Reformatio litterarum relatoriarum de sede exmissa.)

⁹⁰ A tévedések egy részének felfedésére alighanem már akkor sor került, amikor az illetékes kancelláriai hivatalnokok felnyitották a jelentőleveleket (amire az *aperta* jegyzettel utaltak), és ellenőrizték, hogy az iktatás szabályszerűen ment végbe vagy sem. Az *aperta* jegyzetről bővebben lásd Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII(2015). 3. sz. 89–92.

⁹¹ Alighanem az 1571. nov. 19. – dec. 1-i országgyűlés végzéseinek 42. articulusáról van szó. Vö. EOE II. 506–507.

⁹² Hármaskönyv II. rész, 12. cím, 4. §.

⁹³ MNL OL, ErdKáptLt, Miscellanea, Cista 1. fasc. 4. nr. 48.

a helyszínen eltöltött időszak utolsó, harmadik napja, ha viszont a művelet több napon át tartott, akkor annak utolsó napja értendő.⁹⁴ Ugyanakkor e „szabályszerűségek” mellett bizonyosak lehetünk abban, hogy akadnak olyanok is, melyek esetében a kelet időpontja csak hozzávetőlegesen állapítható meg.

Some Remarks on Dating Documents in the Early Modern Transylvania

Keywords: Gregorian calendar; princely chancellery; place of authentication, dating documents, litterae relatoriae

On the basis of archival sources the present study investigates two main topics related to dating documents issued by the princely chancellery and by the places of authentication of Alba Iulia, Cluj-Mănăştur and Oradea in the second half of the 16th century. The first subject deals with the introduction of the Gregorian calendar in the Principality of Transylvania since 25 December 1590, after which the documents issued by the above-mentioned institutions were dated according to the new calendar. The second refers to the dating of the so-called *litterae relatoriae*, which were written down at the *litterae statutoriae/introductoriae* issued by the princely chancellery. We concluded that these reports were dated in various forms, the most common being those, which were issued on the 16th day after the execution of entering into possession. Finally, based on the examined charters we propose two ways to solve the dating problems raised by those reports, in which appears the formula *decimo sexto die ultimi diei introductionis et stationis*.

⁹⁴ Utóbbira 1526 előtről is találunk példát: *Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia. I. Diplomata 1393–1540*. Szerk. Horváth Richárd–Neumann Tibor–C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 342–344; *A Héderváry-család oklevéltára*. Szerk. Radvánszky Béla–Závodszy Levente. I. Bp. 1909. 215–220.

Nagy Kornél

Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza

Kevés olyan bécsi apostoli nuncius akadt, aki hivatali ideje során (1696–1700) ennyire behatóan foglalkozott volna az erdélyi örmények ügyeivel. Ezek közül is kiemelkedik Andrea Santacroce¹ személye. Ezért írásunkban a közelmúltban feltárt levéltári források alapján Santacroce nuncius örmény egyházi kapcsolatainak az összefoglalására teszünk kísérletet. Ennek keretében kiemelten vizsgáljuk az 1697-ben kirobbant örmény egyházi viszályt, amelynek megoldásában Santacroce nuncius fontos szerepet játszott.

Andrea Santacroce 1656. november 22-én született Rómában, egy nevezetes arisztokrata család sarjaként. Nem ő volt az első a Santacroce családban, amely a római egyháznak főpapot adott. Legismertebb elődjei Ottavio Santacroce (megh. 1581) és Prospero Publicola Santacroce (1514–1589) voltak, akik a 16. század második felében rövid ideig a bécsi nunciátúra élén is álltak.²

A későbbi bécsi apostoli nuncius egyházi karrierje 1689-ben vett nagy lendületet. VIII. Sándor pápa (1689–1691) ugyanis Seleucia in Isauria³ címzetes (*in partibus infidelium*) érsekének nevezte ki, és Varsóba rendelte apostoli nunciussá az éppen távozó Giacomo Cantelmi (1645–1702) caesareai címzetes érsek helyére.⁴ 1696-ban XII. Ince pápa (1691–1700) bécsi

Nagy Kornél (1973) – tudományos munkatárs, PhD, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, nagy.kornel@btk.mta.hu

Ez úton szeretném őszinte köszönetemet és hálámat kifejezni dr. Balla Lóránt, dr. Tóth Gergely és dr. Mihalik Béla Vilmos irodalomtörténész, valamint történész kollégáknak, akik a jelen közleményt szakmai észrevételeikkel, kritikai megjegyzéseikkel és tanácsaikkal segítették.

¹ A főpap neve kétféleképpen, Santa Croce, illetve Santacroce formában ismeretes. Jelen írásunkban az utóbbi változatot használjuk.

² *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. Cardinalium ecclesiarum antistitum series*. Vol. 3. Ed. Guilelmus van Gulin–Conradus Eubel–Ludovicus Schmitz-Kallenberg. Monasterii 1923. 40, 163.; Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici a Vienna*. Città del Vaticano 1998. 73, 149. (a továbbiakban Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici*); Santacroce nuncius felmenői között ezenkívül szép számmal találtunk több római katolikus főpapot is, úgymint, Antonio Santacroce (1598–1641) bíborost, varsói apostoli nunciust, Urbino érsekét, Gregoriano Santacroce OSB (megh. 1611) bencés szerzetest, Giovinazzo püspökét vagy Marcello Santacroce (1619–1674) bíborost, Tivoli püspökét. Erről lásd még: *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 4. (1592–1667). Ed. Patritius Gauchat OFM Conv. Monasterii 1935. 311, 332, 337, 353. (a továbbiakban *Hierarchia Catholica*. Vol. 4.).

³ Az ókori Seleucia in Isauria. Ma Silifke városa Törökországban.

⁴ Cantelmi nuncius 1689-ben igen rövid ideig töltötte be a bécsi apostoli nuncius hivatalát a császárvárosban. Később Capua püspöke, majd Nápoly érseke lett, miközben 1690-ben bíborossá kreálta őt VIII. Sándor pápa (1689–1691). Cantelmiről lásd bővebben *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 133, 141, 283.

nunciussnak nevezte ki, és e tisztséget az 1700. év januárjáig látta el a császárvárosban.⁵ 1699-ben ugyancsak XII. Ince pápa bíborossá kreálta őt, és kardinális (bíborosi) egyháza a római Santa Maria del Popolo templom lett. A bécsi nunciusi hivatalt követően 1700-ban a pápai kinevezés értelmében Viterbo (*Viterbo e Tuscania*) püspöki hivatalát látta el érseki rangban 1712. május 10-én bekövetkezett haláláig.⁶

Santacroce nuncius nagyon fontos időszakban került Bécsbe, amikor javában zajlott Magyarországnak az oszmán-török iga alóli felszabadítása. Ezenfelül Santacroce aktív szemtanúja volt a hazai rekatolizáció korszakának is. Nunciusi hivatala idején vette kezdetét az erdélyi románság egyházi uniója (1697–1701), és ugyan ez időt tájt vett nagy lendületet a felső-magyarországi unitus ruténség egyházi életének, illetve a munkácsi görög katolikus püspökségnek az újjászervezése De Camellis József János (1641–1706) püspök vezetésével.⁷

A bécsi nunciussnak az örményekhez fűződő viszonya ugyanakkor kevésbé volt ismert a kutatás előtt, jöllehet már varsói hivatalának idején (1689–1696) közeli kontaktusba került mind az erdélyi, mind a lengyelországi örménységgel, a lembergi örmény unitus érsekséggel, valamint annak vezetőjével, Vardan Hunanean⁸ (1644–1715) érsekkel.⁹ Andrea Santacroce nuncius segédkezett az 1689. évi lembergi unitus zsinat rendelkezéseinek megerősítésében,

⁵ Santacroce nuncius 1696. február 12-én vette át hivatalát Bécsben. APF (=Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma) Acta SC (= Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide). Vol. 66. Fol. 185/r.-v.; APF SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali. Vol. 525. Fol. 57r., Fol. 68r.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 412r.; APF SOCG. Vol. 533. Fol. 196r.–203/v.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest, Magyarország). Coll. Hev. (= Collectio Hevenesian). Cod. 13. Pag. 108–152; PL (= Primási Levéltár, Esztergom, Magyarország) AEV (= Archivum Vetus Ecclesiasticum) SPK (= Sub Primate Kollonich). No. 303.

⁶ Andrea Santacroce nunciusról lásd még *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 352, 417; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1551–1711)*. S. a. r. Tuszor Péter–Tóth Krisztina. Bp.–Róma 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae 3.) 151, 154. (a továbbiakban Galla Ferenc: *Pápai kinevezések*).

⁷ Tóth István György: *A szaggatott kapcsolat. A Propaganda Fide és a magyarországi missziók 1622–1700*. Századok 138. (2002). 6. 843–892; Greta Monica Miron: *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Cluj-Napoca 2004. 37–43, 51–57, 65–74.; Péter Tuszor: *L'Ungheria e il Papato tra riforma Tridentina e guerre Turche (1600–1700)*. = *Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria. (Secc. 15–20)* In memoriam di Lajos Pásztor. A cura di Gaetano Plataia–Matteo Sanfilippo–Péter Tuszor. Bp.–Róma 2008. (Collectanea Vaticana Hungariae 4.) 51–87; Végheő Tamás: „...mint igaz ember egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza 2011. (Collectanea Athanasiana. Studia I. Vol. 4.) 111–143; Mihalik Béla Vilmos: „Ihon már most csak neveti Jesuita...” *Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694)*. = Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatallévtárosok Egyesületének konferenciája. Badacsony, 2010. július 9–11. Szerk. Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron. Bp. 2011. 62–71; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 59–79; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentsek és a magyar választófejedelemség gondolata a 17. század végén*. Történelmi Szemle 58. (2016)/3. 383–407.

⁸ Jelen közleményben szereplő örmény nevek és fogalmak esetében a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (AIEA = Association Internationale des Études Arméniennes) által javasolt tudományos átírási szabályzat szerint jártunk el.

⁹ Hunanean érsek 1686–1715 között volt lembergi örmény unitus érsek. Lényegében őt tekintik Lemberg első Rómához hű érsekének. Korábban Lengyelországban és az anyaországi örmény területeken végzett hittérítői munkát. 1675–1686 között Epiphania in Syria címzetes püspöke is volt. Lásd még APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 199/r.-v., Fol. 200/r.-v., Fol. 209r.-v., Fol. 227r.–228/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 462/r.-v., Fol. 465/r.-v.; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 5. (1667–1730). Ed. Remigius Ritzler OFM Conv. – Pirminius Sefrin OFM Conv. Patavii 1952. 196, 243. (a továbbiakban *Hierarchia Catholica*. Vol. 5.)

s közvetítő szerepet töltött be ez ügyben a Szentszéknak a missziókat koordináló szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja¹⁰ (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) és az érsekség között.¹¹

Santacroce nuncius az erdélyi örménységgel szintén varsói nunciusként került közelebbi kapcsolatba. Egyrészt lelkesen támogatta az erdélyi örmények katolizációjában elévülhetetlen érdemeket szerző Oxendio Virziresco (1654–1715) püspöki jelöltségét, amit külön is nyomatékosított a Propaganda Fidéhez eljuttatott jelentésében. Sőt levelében azt a véleményét is megfogalmazta, hogy a Szentszéknak Oxendio püspöki és apostoli vikáriusi hatáskörét nemcsak Erdélyre, hanem Moldvára is ki kellene terjeszteni az ottani örmény közösség katolizálása céljából.¹² Másrészt, 1691. július 30-án Vardan Hunanean érsekkel együtt szentelte fel latin és örmény unitus rítus szerint a lemergi Szent Istenszülő Mennybemenetele (*Mayr Tačar Verap'oxman Astuacacni Srboyn*) érseki főszékesegyházban Oxendio Virzirescót az erdélyi örmények címzetes püspökévé.¹³ Ugyancsak varsói nunciusként 1695-ben többször támogatta pénzügyileg Oxendio püspököt. Különösen amikor 1694-ben a csíkszépvízi örmények közül sokakat elhurcoltak a betörő krími tatárok, Santacroce nuncius pénzbeli adománnyal segítette a fogságba kerültek kiváltását.¹⁴

Santacroce – mint bécsi apostoli nuncius – az 1696. év nyarán már régi ismerőseként fogadta a Bécsbe látogató erdélyi örmény unitus püspököt. Kollonich Lipót¹⁵ (1631–1707) bíboros, esztergomi érsekkel együtt komoly politikai és diplomáciai támogatást nyújtott Oxendiónak, az erdélyi örmények számára I. Lipót (1657–1705) császárnál és királynál kieszközölje a szamosújvári, vagy más néven a gerlai uradalom megszerzését.¹⁶

Santacroce nuncius kiemelt figyelmet szentelt az 1697. esztendőben az erdélyi örmények körében kirobbant egyházi konfliktusnak, amelynek középpontjában az egyházi unió értelmezése, illetve félreértelmezése állt.¹⁷ Ennek a kérdéskörnek a megértéséhez azonban ki kell térnünk az előzményekre is.

¹⁰ A nevezett szentszéki intézményre az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a Propaganda Fide nevet használjuk.

¹¹ APF SOCG. Vol. 512. Fol. 224r.; APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 29. Fol. 613r.–617r.; APF Lettere SC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 82. Fol. 5r.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Parte terza (1686–1954). Roma 1988. (Studia Ecclesiastica, 17. Historica 10.) 27, 48, 50. (a továbbiakban Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia*).

¹² APF SOCG. Vol. 510. Fol. 96r.; APF SC Lettere SC. Vol. 80. Fol. 64/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 140r.

¹³ Lásd az alábbi szentszéki dokumentumokat: APF SOCG. Vol. 510. Fol. 95r.; APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 4r., Fol. 13/v.–14r., Fol. 65/v., Fol. 74/v.–75r., Fol. 86/v.–87r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 146/r.–v., Fol. 261/r.–v.

¹⁴ APF Acta SC. Vol. 65. Fol. 263r.–266/v.; APF Lettere SC. Vol. 83. Fol. 248r., Fol. 253/v., Fol. 255/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 350/r.–v., Fol. 369r.

¹⁵ Kollonich Lipót 1666–1669 között nyitrai, 1669–1686 között bécsújhelyi, 1686–1690 között győri püspök volt. 1686-ban XI. Ince pápa (1676–1689) bíborossá kreálta. 1690–1695 kalocsai érsek, majd 1695-től haláláig esztergomi érsek, Magyarország primása. Lásd még *Hierachia Catholica*. Vol. 4260, 278; *Hierachia Catholica*. Vol. 5. 164, 226, 285, 290, 364.

¹⁶ A szamosújvári vagy gerlai uradalmat az örmények csak 1712-ben „foglalják majd el” ténylegesen. APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 155/r.–v.; APF SOCG. Vol. 524. Fol. 363r.–364/v., Fol. 366/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 84. Fol. 6/v.–11r.; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 81r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 368r.–369/v., Fol. 374r.–375/v., Fol. 409r., Fol. 434/r.–v.; ASV (= Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano) ANV (= Archivio della Nunziatura in Vienna). Vol. 196. Fol. 151r.

¹⁷ Az 1697-ben Beszterce városában kirobbant örmény egyházi viszály kapcsán egy az örmény unitus püspökkel kapcsolatos mítoszra is fel kell hívunk a figyelmet. Az Oxendio Virziresco életével foglalkozó szerény szakirodalom kritika nélkül leírta, hogy a püspököt az 1697. évi krími tatár betörés alkalmával elfogták, rabszjára fűzték, és Konstantinápolyba küldték, ahol több mint két évig tartották őt fogságban, és csak az 1699. évi karlócai békekötést követően szabadult ki. Ez az állítólagos rabság azonban mítosz, mert a levéltári források egybehangzó tanúsága szerint

Az örmények 1668–1672 között menekültek be Moldvából és Lengyelországból Erdélybe a lázadások, a háborúk, az üldöztetések, valamint a belviszályok elől.¹⁸ Ottani letelepedésüket követően közel két évtizeden keresztül szabadon gyakorolhatták örmény apostoli hitüket. A római katolikus egyház látókörébe az 1670-es évek végén kerültek, és a térítésüket az 1627–1681 között unitussá váló lemergi örmény érsekség, valamint Francesco Giambattista Bonesana¹⁹ CR (1649–1709) theatinus szerzetes, a lemergi Örmény Kollégium (*Collegium Armenum, Dpratum Hayoc*)²⁰ prefektusa, Francesco Martelli²¹ (1632–1717) és Opizio Pallavicini²² (1633–1700) varsói nunciások együtt kezdeményezték az Apostoli Szentszéknél.²³ Nem sokkal

a püspök 1697–1700 között végig Erdélyben tartózkodott, tevékenységét pedig az erdélyi örmény közösségben kirobbant egyházi viszály orvoslásának szentelte. A krími tatárok pedig 1697-ben nem Erdélyben, hanem a Tiszántúlon portyáztak. Vö. Bárány Lukács: *Verzirescul Auxendius II.* Arménia 4 (1888) 4. 101; Éble Gábor: *A szamosújvári Verzár család.* Bp. 1915. 15.; Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* S. a. r. Mészáros Kálmán. Bp. 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) 455.

¹⁸ APF SC Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 535r.–526/v., Fol. 602r.–610/v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 155r.–156/v., Fol. 168r.–169r., Fol. 233r.–236/v., Fol. 257r.–259/v., Fol. 358r.–v.; a moldvai örmény diaszpóra történetéről lásd Aleksandr Osipian: *Trans-Cultural Trade in the Black Sea Region, 1250–1700. Integration of Armenian Trading Diaspora in Moldavian Principality.* New Europe College Black Sea Link Yearbook (2012–2013). 113–156.

¹⁹ Francesco Giambattista Bonesana később Caiazzo, majd Como püspöke lett. Erről lásd bővebben *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 134, 166.

²⁰ Az oktatási intézményt a Szentszék alapította 1664-ben Lembergben az örmény unitus papképzés céljából. A kollégium vagy papnevelde oktatói egytől egyik a theatinus rend tagjaiból kerültek ki, mivel hosszú időt töltöttek hittérítőként az anyaországi örmények lakta területeken. Az intézmény első prefektusa 1664–1666 között az olasz Clemente Galano (1610–1666) CR (= Ordo Clericorum Regularium, vagy az olasz Chierici Regulari, azaz a theatinus rend hivatalos rövidítése), második 1666–1678 között a francia Louis Marie Pidoux d’Olon (1637–1717) CR, 1687-től bagdadi címzetes püspök, míg a harmadik prefektusa 1678–1691 között az ugyancsak olasz Francesco Giambattista Bonesana CR volt. 1711-től az intézmény egyesült a lemergi Rutén kollégiummal, és ily módon a neve Örmény és Rutén Kollégiummá (*Collegium Armenum et Ruthenum*) módosult. Erről lásd még: APF Acta SC. Vol. 81. Fol. 23r.; APF SOCG. Vol. 228. Fol. 37r.–v., Fol. 122r.–v.; APF CP. Vol. 64. Fol. 41r.–47/v.; APF CP. Vol. 133. Fol. 270r.–310/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 50r., Fol. 51r., Fol. 118r.–v., Fol. 394r.; APF Collegio Armeno e Ruteno. Vol. 1. Fol. 176r.–v.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia* 69–71, 74–78.

²¹ Francesco Martelli 1675–1680 között állt a varsói nunciatúra élén. 1675–1698 között Korinthosz címzetes érseke, majd 1698–1717 között Jeruzsálem címzetes latin pátriárkája. Martellit 1706-ban XI. Kelemen pápa (1700–1721) bíborossá kreálta. Lásd még *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 173, 220.

²² Opizio Pallavicini 1680–1688 között volt varsói apostoli nunciás. 1668–1689 között Epheszosz címzetes érseke, 1686-ben bíborossá kreálta őt XI. Ince pápa (1676–1689). 1689–1691 között Spoleto, 1691-től haláláig Osimo püspökségének az élén állt érseki rangban. Lásd még *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 107, 195, 362.

²³ Ekkor az érsekséget a Szentszék döntése értelmében koadjutorként Deodatus Bogdan Nersesowicz (*Astucatur Nersēsean*) (1647–1709), Traianopolis in Rhodope címzetes (*in partibus infidelium*) püspöke irányította, mert az akkor kiszemelt jelölt és későbbi érsek, Vardan Hunanean éppen a történeti Örményország területén tevékenykedett misszionáriusként, Epiphania in Syria címzetes püspökeként. APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 123r.–124r.; APF Lettere SC. Vol. 75. Fol. 54/v–55r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 126r.–127r., Fol. 134r.–135/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 378r.–381/v.; A lemergi örmény érsekség egyébiránt Nikol Torosowicz (1604–1681) érseki hivatalának ideje alatt vált unitussá (1627–1681 között) igen botrányos körülmények között. Lásd Gregorio Petrowicz: *L’unione degli armeni di Polonia con la Santa Sede. Parte Seconda (1624–1681).* Roma 1950. (Orientalia Christiana Analecta, 135.); Edmond Schütz: *An Armenian-Kipchak Document of 1640 from Lvov and its Background in Armenia and in Diaspora. = Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe.* Ed. György Kara. Bp. 1987. 247–330; Nagy Kornél: *Vardan Hunanean hwówi uniált örmény érsek levele 1686-ból a lengyelországi és az erdélyi örményekről.* Századok 140. (2006) 4. 1007–1019; Simonetta Pelusi: *Un Codice Marciano Armeno-Polacco e l’unione degli armeni di Leopoli con la Santa Sede. = Humanistica Marciana. Saggi offerti a Marino Zorzi.* A cura di Simonetta Pelusi–Alessandro Scarsella. Milano 2008. 139–148. Nersesowicz püspökről *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 243, 384.

később a Szentszék méltányolta törekvésüket, és az erdélyi örmények áttérítését a Propaganda Fide hatáskörébe utalta.²⁴

A Szentszék missziós intézménye csakhamar a moldvai születésű és számos nyelven (köztük magyarul is) kiválóan beszélő moldvai születésű örményt, Oxendio Virzirescót, az 1627-ben VIII. Orbán (1623–1644) pápa által alapított római Collegium Urbanum (*Collegio Urbano, Dpratur Hayoc*) egykori növendékét bízta meg ezzel a feladattal 1685-ben.²⁵ A misszionárius a kezdeti nehézségek ellenére látszólag sikeres térítőmunkát végzett. Azonban missziója akkor tudott igazán kiteljesedni Erdélyben, amikor az egyházi uniót ellenző agg Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) örmény püspök 1686 decemberében elhunyt.²⁶

A keleti rítusú örmény püspök halála után az erdélyi örmények egyházi vezető nélkül maradtak, és az ebből adódó hatalmi vákuumot Oxendio jól kihasználta, meggyőzte a közösség képviselőit a vallási egyesülés hasznosságáról és fontosságáról. Ennek eredményeképpen 1689 februárjában népes örmény delegáció érkezett Lembergbe, ahol a küldöttség hivatalosan is letette Vardan Hunanean érsek kezébe az erdélyi örmény közösség nevében a katolikus hitvallást, és elfogadta a Rómával történő vallási egyesülést. Ez az aktus azért Lembergben és nem Erdélyben történt meg, mert a katolikus missziók kezdetén a Szentszék a megtérítendő erdélyi örményeket a lembergi örmény unitus egyház joghatósága alá rendelte.²⁷ Az egyházi unió kimondása azonban nem jelentette azt, hogy az erdélyi örmények egyik pillanatról a másikra a katolikus egyház híveivé váltak volna. A tárgyalások során az erdélyi örmények az egyházi unió kimondásakor ugyanis csupán a római pápa főségét ismerték el. Így megoldatlanul maradtak az egyházi egyesülés szempontjából olyan égető kérdések, mint pl. a 451. évi IV. khalkédóni egyetemes zsinat tanítása, a monofizitizmus kérdése, a liturgikus nyelv, valamint kalendárium használata, a Purgatórium (*K'awaran*) fogalmának tisztázása, a házaspapok státusa, az Eukharisztia (*Patarag*) kérdése, a Trisagion-himnusz helyes éneklése vagy a *Filioque procedit* imádság (*ew yOrduoyñ bli*) elfogadása stb. Az egyházi unió szempontjából e nélkülözhetetlen kérdéseknek a teljes figyelmen kívül hagyása utóbb komoly mulasztásnak bizonyult, és az 1690-es években konfliktusok forrása lett az erdélyi örmények körében.²⁸

Ennek ellenére Oxendio Virziresco misszionárius fáradozásait a Szentszék és a lembergi örmény unitus érsekség is nagyra értékelte. Hunanean érsek így 1687-ben apostoli adminisztrátor-nak, majd 1690-ben a pápa az erdélyi unitus örmények apostoli vikáriusának, illetve Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezte ki úgy, hogy az egyházi joghatóságot felettük közvetlenül már nem a lembergi örmény unitus érsekség, hanem a Propaganda Fide gyakorolta.²⁹

²⁴ APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 114r.

²⁵ APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v., Fol. 337v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 33r.–34r.

²⁶ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 418r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 90v.–91r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 462r.–v., Fol. 468r.–469v., Fol. 488r., Fol. 490r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13r.–v.; Fol. 374r.–375r.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472r.–v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 219r.–220r.; Kornél Nagy: *Did Vardapet Minas Tokhatetsi, Bishop of the Armenians in Transylvania, Make a Confessional of Faith in the Roman Catholic Church in 1686?* Haigazian Armenological Review 31. (2011). 427–442.

²⁷ APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 165r.–169r.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 103r.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 66r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 610r.–v., Fol. 651r.; APF Lettere SC. Vol. 78. Fol. 36v.–38r., Fol. 102r.–v.

²⁸ Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények hitvallása 1692-ből.* Történelmi Szemle 53. (2011) 2. 293–294.

²⁹ A Szentszék Oxendio 1690. évi püspöki kinevezésével egyidejűleg döntött arról, hogy az erdélyi örmények egyházi joghatóság szempontjából már nem a lembergi örmény unitus érsekség, hanem közvetlenül a Propaganda Fide alá tartoznak. APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 94r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 179r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 613r.–v., Fol. 628r.–629v., Fol. 644r.+646v., Fol. 645r., Fol. 647r.–v., Fol. 648r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 434r.–v., Fol. 498r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 215r.–v.

Az egyházi unió értelmezése kapcsán a bajok már az 1690-es évek legelején kirobbantak. Ebben szerepet játszott az is, hogy Oxendio római tanulmányaiból kifolyólag a latin rítus sziklaszilárd híve volt, és ellenezte az örmény rítus fenntartását. Ebben meghatározónak bizonyult az is, hogy Oxendiót latin rítus szerint szentelte pappá 1681-ben Rómában Odoardo Cybo/Cibo (1619–1705) Seleucia in Isauria címzetes érseke, a Propaganda Fide titkára.³⁰ Sőt Oxendio többször kért felhatalmazást a Szentszéktől és a Propaganda Fidétől, hogy kizárólag latinul misézhesen, nem pedig öörmény (*grabar*) nyelven.³¹ Ennélfogva ő a latinizáció (*latinac'um*) feltétlen híve lett, ami az ő értelmezésében azt jelentette, hogy Erdély-szerthe az örményeknek latin rítus szerint kell gyakorolniuk a keresztény hitüket, és nem az általa megvetettnek, valamint eretneknek aposztrofált keleti, örmény rítus szerint.³² Ezzel szemben az erdélyi örmény közösség többsége továbbra is makacsul ragaszkodott ősei hitéhez és annak bevett gyakorlásához. Számukra ugyanis az egyházi unió kimondása csak a római pápa főségének az elismerésére szorítkozott. Ezt tanúsította többek között a Vizeleti Zsigmond álnéven Erdélyben tevékenykedő Csete István SJ (1648–1718) erdélyi jezsuita páter 1692. évi jelentése Kollonich Lipót érsekhez. E szerint az erdélyi örmények túlnyomó része az egyházi unió ellenére továbbra is a régi rítus szerint élt, és kizárólag csak a püspök szűk köre, egy kisebbség volt katolikus.³³

Mindenesetre 1691–1692-ben Oxendio konfliktusba keveredett Elia Mendrul (1630–1701) besztercei örmény főesperessel (*awagerēc'*) és Andrea Alacz (1631–1698) ugyancsak besztercei örmény unitus pappal (*abelay*), mivel a püspök kifogásolta, hogy több erdélyi örmény paptársa házasságban él. A püspök ezt helytelenítette, mert szerinte az örmény unitus papoknak cölibátusban kellene élniük, és ezért el kellene válniuk az asszonyaiktól. A Propaganda Fide sem támogatta, ebben a kérdésben önmérsékletre utasította a püspököt, mert törekvései veszélyeztették az erdélyi örmények egyházi unióját.³⁴

A püspök türelmetlensége oda vezetett, hogy 1692-ben Besztercén két örmény szerzetes (*vardapet*) pap, Vardan Martinus Potoczky (1639–1700) és Astuacatur Nigošean (1632–1693) (*Nikolősean*) visszamondta az egyházi uniót, és örmény híveik jelentős része követte őket.³⁵ Ekkor Oxendio a két örmény pap és hívei ügyében a szentszéki és az erdélyi

³⁰ Cybo 1670–1689 között volt Seleucia in Isauria címzetes (*in partibus infidelium*) érseke. 1670–1679 svájci apostoli nuncius. 1689–1705 között Konstantinápoly címzetes latin pátriárkája. 1680–1695 között a Propaganda Fide titkára. 1695-ben XII. Ince pápa bíborossá kreálta őt. Érdekesség, hogy Cybót a Seleucia in Isauria címzetes érseki rangban Andrea Santacroce követte, miután Konstantinápoly címzetes latin pátriárkájának nevezték ki. Odoardo Cybóról lásd még: *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 170, 352.

³¹ APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 81r., Fol. 154r.–v., Fol. 232r., Fol. 255/v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 313r.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+31/v., Fol. 376r.+377/v., Fol. 378/v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v.; APF SOCG. Vol. 525. Fol. 83r.–86/v., Fol. 111r.–112/v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 42r., Fol. 54/v.; Lásd még Galla Ferenc: *Pápai kinevezések* 139, 141, 142, 152.

³² APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 263r.–267r., Fol. 361r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285r.; APF Lettere SC. Vol. 99. Fol. 82r.–v., Fol. 83v.–84r.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 265r.–268/v.

³³ PL AEV. SPSZ (= Sub Primate Széchenyi). No. 273/2.; Ezeket a viszonyokat megismételte 1695-ben Kollonich Lipót esztergomi érseknek írt levelében Rudolf Bžensky (1651–1715) SJ Erdélyben működő cseh-morva jezsuita páter is. Erről lásd ELTE EKK. G (= Historia. Res Transylvanica). Vol. 522. Fol. 173r.–v.; Bženskyről lásd bővebben Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. (TDI Könyvek 8.) Bp. 2009. 213–223. (a továbbiakban Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?*).

³⁴ APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 84r.–87/v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 94r.+101/v., Fol. 97r.–98r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 178r.–v., Fol. 179r., Fol. 180r., 183r., Fol. 181r., 186v.

³⁵ APF Acta SC. Vol. 62. Fol. 125r.–128/v.

világi hatóságokhoz fordult az ügy megoldása érdekében. Ám próbálkozásai hasztalannak bizonyultak.³⁶ A Szentszék ugyanis érdemi lépéseket nem tett, míg a bécsi udvar a felszabadító háborúval volt elfoglalva. Az erdélyi hatóságok ugyan Alvinczi Péter (1639–1701) ítélőmester vezetésével vizsgálóbizottságot hoztak létre az ügy kivizsgálása végett, de ez nem járt konkrét eredménnyel. Sőt a hittagadó örményeket nyíltan támogatta a református gróf Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár is, mert Oxendio egyházi tevékenységét veszélyesnek ítélte az erdélyi protestánság számára.³⁷ Ezért tudatosan támogatta az örményeket a püspök ellen, és azzal kecsegtette őket, hogy ha visszamondják az 1689-ben kimondott vallási uniót, akkor komoly adókedvezményeket biztosít számukra.³⁸

A kancellár tevékenysége hatásosnak bizonyult. Sok örmény a püspök ellen fordult, jó néhányan közülük pedig Astuacatur Nigoşean vardapet³⁹ vezetésével elhagyták Erdélyt, és Moldvába költöztek vissza.⁴⁰ Ezzel párhuzamosan Bethlen hatására II. Apafi Mihály (1672–1713), Erdély választott fejedelme – Bánffy György (1660–1708) kormányzó tudtával – Vardan Potoczky vardapet vezetésével hatvan örmény családot telepített le Ebesfalván, ahol szabadon gyakorolhatták apostoli hitüket, miközben 1692–1696 között komoly gazdasági kiváltságokat is kaptak a fejedelemtől.⁴¹ Ez a konfliktus nem használt az örmény unitus püspök tekintélyének, de indulatai, illetve a hittagadó közösséggel szembeni ellenérzései továbbra is megmaradtak.

Az örmény közösségen belül az egyházi viszály lángja az 1697. év legelején lobban fel újra. A konfliktus kiobbantója újfent maga Oxendio püspök volt. Ugyanis több beszercei, ebesfalvi és petelei örmény papot a püspök arra akart kényszeríteni, hogy váljanak el feleségeiktől, mert

³⁶ APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; A konfliktusról lásd Nagy Kornél: *Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi Fidelis relatio.)* Történelmi Szemle 50 (2008) 2. 251–285.

³⁷ PL AEV SPSZ. No. 273/4., No. 274/4.1., No. 274/8.3., No. 274/8.4.; Bethlen Miklós és Oxendio ellentétéről lásd még *Bethlen Miklós Művei. = Kemény János és Bethlen Miklós Művei.* Kiad. V. Windisch Éva. Bp. 1980. (Magyar Remekírók) 883.

³⁸ APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 219r., Fol. 233r., Fol. 267r.–268v.; Erről lásd Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata.* Viennae 1859. 70.

³⁹ Közép-perzsa (pehlevi) eredetű kölcsönzés az ó- és modern örmény (*grabar, ašxarahabar*) nyelvben. Jelentése: hittudós szerzetes. Erről lásd *Vardapet mint tisztség a korai örmény egyházban. = Studia Patrum. Ókeresztény szerzők, kortárs kérdések: a kulturális diverzitás és antropológia. Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság II. és IV. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból.* Szerk. Bugár M. István – Pesthy Mónika. Bp. 2010. 218–231.

⁴⁰ 1693-ban Astuacatur pap visszatért Moldvából Erdélybe, és az erdélyi örmények körében a hittagadás fontosságáról prédikált. Őt azonban Oxendio a katonaság segítségével elfogatta, és a brassói tömlöcbe vetette, ahol nem sokkal később tisztázatlan körülmények között elhalálozott. Mindenesre az Apostoli Szentszék és a Propaganda Fide alapos vizsgálatot rendelt el, amelyben végül megállapították, hogy Oxendiót nem terhelte felelősség az örmény pap halálát illetően. Viszont a közösség továbbra is gyanakodott a püspökre. Lásd APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; APF Acta SC. Vol. 65. Fol. 263r.–266v.; APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496v., Fol. 497r.–v., Fol. 498r.–v., Fol. 499r.–v., Fol. 500r.–v., Fol. 501r.–v., Fol. 502r.; APF SOCG. Vol. 522. Fol. 453r.–454r.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 100r.–v., Fol. 110v.–111r., Fol. 119r.–v., Fol. 147r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 263r.–v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 3. Fol. 322r.

⁴¹ APF SOCG. Vol. 512. Fol. 181r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 261r.–v., Fol. 265r.–266v., Fol. 267r.–v.; MNL-OL (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára). F 234 (= Erdélyi Fiskális Levéltár). I. 13. D.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77., Pag. 83–84.; Erről ld. még röviden Zolt Troč'ani: *Transilvaniayi hayeri irawakan kac'ut'yunë Leopoldyan hrovartaki šrjanum (1690–1848)* [Az erdélyi örmények jogállása a Diploma Leopoldinum korában, 1690–1848]. = *Hay-hungarakan patmakan ew mšakuytayin kaperi patmut'yunic'* [Az örmény-magyar történelmi és kulturális kapcsolatok történetéből]. Ašx. Vladimir Barxudaryan – Antal Vjoroš. Erewan 1983. 171–173. (a továbbiakban: Zolt Troč'ani: *Transilvaniayi hayeri irawakan kac'ut'yunë i.m.*).

életvitelük nem egyeztethető össze a római katolikus egyház tanításával.⁴² Ezenfelül azzal a váddal is illette őket, hogy karácsonyt a régi örmény „eretnek” módon január 6-án ünnepelték meg. Ezért nemcsak szodómiával, hanem hittagadással is megvádolta őket.⁴³ Oxendio név szerint főkolompusként a beszercei Elia Mendrul fősperest, Elia Teodorowiczot, valamint Andrea Alaczo, a petelei Yovhannēs Naxšunt és az ebesfalvi hittagadót, Vardan Potoczky vardapetet nevezte meg.⁴⁴

A nevezett papok életéről sajnos kevés adat maradt fenn. Elia Teodorowiczról szinte nem is áll hitelt érdemlő információ a rendelkezésünkre. Annyi azonban bizonyos, hogy mindegyikük még apostoli hitű örmény papként telepedett meg Erdély területén. Elia Mendrul még Minas T'oxat'ec'i örmény apostoli rítusú püspökkel együtt menekült el a moldvai Suceava városából.⁴⁵ Sőt a püspök 1686-ban bekövetkezett halálát követően gyakorlatilag az erdélyi apostoli hitvallású örmények lelki vezetője volt. 1689 januárjában azonban az akkor még misszionáriusként tevékenykedő Oxendio megnyerte Elia Mendrult az egyházi uniónak, és így ő vezette 1689-ben azt erdélyi örményekből álló küldöttséget Lembergbe, amely elfogadta a vallási egyesülést.⁴⁶ E küldöttség tagjai között szerepelt az 1692-ben a püspökkel szembe forduló Vardan Potoczky vardapet is, akárcsak a nevezett Andrea Alacz és Yovhannēs Naxšun papok. Ezek a papok kérvényezték még 1689-ben Giacomo Cantelmi varsói apostoli nunciustól, valamint a Szentszéknél a vallási unió létrejöttékor Oxendio püspöki kinevezését is.⁴⁷ Andrea Alacz és Yovhannēs Naxšun pedig 1692-ben a Vardan Potoczky-féle hittagadás ügyében – még Gyergyószentmiklóson szolgálatot tevő papokként – készítettek el román és örmény nyelven az erdélyi világi hatóságok (pontosabban a Gubernium) számára az unitus örmények vallási szokásáról készült jelentést is. Azaz e két pap az 1692. évi viszály idején még határozottan Oxendio püspököt támogatta.⁴⁸

⁴² Az 1697-ben Besztercén kirobbant örmény egyházi viszály forrásanyagának (*Miscellanea rerum armenicarum Garampis*) tekintélyes részét Giuseppe Garampi (1725–1792) bécsi (korábban varsói) apostoli nuncius, Berytus címzetes érseke, Corneto e Montefiascone érseki rangú püspöke, bíboros gyűjtötte össze a 18. század utolsó évtizedeiben. Garampiról kevésbé tudott, hogy 1751–1772 között a mai Vatikáni Titkos Levéltár (*Archivio Segreto Vaticano*) prefektusa is volt egyúttal. Garampi nuncius életéről és munkásságáról lásd *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 6. (1730–1799). Ed. Remigius Ritzler OFM Conv. – Pirminius Sefrin OFM Conv. Patavii 1958. 121, 295; Umberto Dell'Orto: *La nunziatura a Vienna di Giuseppe Garampi 1776–1785*. Città del Vaticano 1995. (Collectanea Archivi Vaticani, vol. 39.); Dries Vansacker: *Cardinal Giuseppe Garampi (1725–1792): An Enlightened Ultra-Montane*. Brussels–Rome 1995. (Bibliothèque de l'Institut Historique Belge de Rome, vol. 33.); Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici 182–185*; Ennek az ügynek a levéltári anyagáról röviden megemlékezik Vanyó Tihámér Aladár: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról. 1611–1786*. Bp. 1986. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris) 180; Kovács Bálint: *Az erdélyi örménykatolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedében. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely – Felekezet és identitás, 1.) 57–58.; Paul Shore: *Jesuits and the Politics of Cultural Pluralism in Eighteenth Century Transylvania. Culture, Politics, and Religion, 1693–1773*. Rome 2007. (Bibliotheca Institutii Historici Societatis Iesu, 61.) 78–79.

⁴³ Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*. Századok 143. (2009). 4. 953–955. (a továbbiakban Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy i.m.*).

⁴⁴ APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 523r.–v.

⁴⁵ Bárány Lukács: *Verziurescul Auxendius I*. Arménia 4. (1888) 3. 67.

⁴⁶ *Step'anosi Rōšk'ay Žamanakagrut' iwn kam Tarekank' ew Ekelec'akank'* [Kronológia, avagy egyházi évkönyvek]. Ašx. Hamazasp Oskean. Vienna 1964. (Calouste Gulbenkian Foundation Armenian Library – Haykakan Matenašar Galust Kiwlpēnkean Himmnarkut'ean.) 186.

⁴⁷ APF CP. Vol. 29. Fol. 630r.–631v., Fol. 638r. Fol. 644r.–v., Fol. 645r.–v. Fol. 647r., Fol. 648r.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 15. Pag. 251–252.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 34.

⁴⁸ Az eredeti (román és örmény nyelvű) változatok sajnos nem maradtak fenn. Azonban a dokumentumot még 1692-ben latin nyelvre fordította Lazar Budachowicz (1668–1721) beszercei örmény unitus pap. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77–80.

Visszatérve az 1697-ben Besztercén kiobbant vallási vizályhoz, a megvádolt örmény papok kifogásolták a püspök vádjait, és Giovanni Antonio (Gianantonio) Davia (1660–1740) varsói (későbbi bécsi) apostoli nunciusról, Théba címzetes érsekénél, valamint Vardan Hunanean lemergi unitus érseknél bepanaszolták a püspököt.⁴⁹ Ők azzal érveltek, hogy a Szentszék 1692-ben nem emelt kifogást házas mivoltuk kapcsán, hogy Oxendio tulajdonképpen csak a figyelmet akarja elterelni a saját zűrzavaros pénzügyeiről, amelyekről az erdélyi örmény közösségnek régtől fogva tudomása volt. Ezen túlmenően a püspök zsarnoki módszereit is kifogásolták, miszerint nem hagyja őket, hogy gyakorolják egyházi szolgálatukat az örmények körében.⁵⁰

A vizály híre a varsói nunciaturán keresztül csakhamar eljutott Rómába is.⁵¹ A Propaganda Fide vizsgálóbizottság felállítására tett javaslatot, amely végül is 1697 júniusában állt fel Besztercén a püspök vezetésével. Azonban ez nem hozott konkrét eredményt, sőt az ellentétek továbbra is fennmaradtak, és az álláspontok egyáltalán nem közeledtek.⁵² Ráadásul Elia Mendrul és paptársai sikeresen győzték meg a besztercei örmény közösség nagy részét, hogy mondják vissza az 1689-ben megkötött vallási uniót Rómával.⁵³ Az Oxendio püspök által vezetett vizsgálóbizottság elmarasztalta ugyan a megvádolt örmény papokat, fel is függesztette őket papi hivatásuk alól, de ezt az érintettek nem vették komolyan.⁵⁴ A püspök erről külön jelentést is készített Santacroce bécsi nunciusról számára, aki ezt továbbította a Propaganda Fidéhez.⁵⁵

A vizsgálóbizottság ténykedése azonban megosztotta Oxendio közvetlen munkatársait is. Lazar Budachowicz unitus pap, a lemergi Örmény Kollégium egykori növendéke szembe fordult püspökével, mert a módszereit kártékonynak találta. Szerinte az unitus hagyományokkal egyáltalán nem volt ellentétben, hogy a papok házasságuk ellenére is gyakorolhatták egyházi hivatásukat. Ezt viszont Oxendio nem tűrte el, és az örmény unitus papot egyrészt engedetlenséggel, másrészt monofizita eretnokséggel vádolta meg. A püspök továbbá azt is felrótta a papnak, hogy még szodomita is, mert felszentelt pap létére fiatal örmény szűzekkel hált. Ezért Oxendio Budachowiczot is külön vizsgálóbizottság elé akarta citálni.⁵⁶

⁴⁹ Giovanni Antonio Davia 1687–1690 között brüsszeli interim-nuncius, 1690–1698 között pedig Théba címzetes (*in partibus infidelium*) érseke volt. 1696–1700 között varsói, 1700–1706 között a varsói nunciusról hívatalt látta el. 1698–1726 között Rimini érseke. 1712-ben XI. Kelemen pápa (1700–1721) bíborossá kreálta. 1727-től 1740-ben bekövetezett haláláig a Szentszék tiltott könyvek indexének összeállításával foglalkozó hivatalának, az Index Kongregációnak (*Congregatio Indicis, Sacra Congregatio de reformando indice et corrigendis libris*) az élén állt bíboros-prefektusként. Davia nunciusról még *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 99, 373; Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici* 152–154.

⁵⁰ Az esetről a varsói nunciusról kívül, Sebastiano Mario Accorsi (megh. 1704) CR theatinus szerzetes, a lemergi Örmény Kollégium prefektusa is külön beszámolt a Propaganda Fidének. APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 522/r.–v., Fol. 526/r.–v., Fol. 542r.

⁵¹ A varsói nunciaturát az ügyről egyébiránt külön értesítette Bernardino Silvestri OFM Conv. Moldvában ténitő minorita (konventuális ferences) szerzetes is, aki éppen ekkor rövid ideig Erdélyben tartózkodott. Silvestri a bajok okát a rítusbeli különbségekben látta, az erdélyi örmények között azonban nem tapasztalt eretnek vagy szakadár szokásokat. APF CP. Vol. 31. Fol. 469/r.–v.; Silvestri-ről lásd még Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: A Királyságban és Erdélyben a 16–17. században*. S. a. r. Fazekas István. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 2.) 313–322 (a továbbiakban Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok i.m.*); *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. Vol. 5. Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 2008. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 4.) 3121. 3185. (Továbbiakban: *Litterae missionariorum Vol. 5.*)

⁵² APF Acta SC. Vol. 67. Fol. 303/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 86. Fol. 267/r.–v.

⁵³ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 159r.–160v., Fol. 161r., Fol. 164r.–v.

⁵⁴ APF SOCG. Vol. 529. Fol. 269/r.–v., Fol. 274r.–275v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 162/r.–v., Fol. 167r.–168/v.

⁵⁵ APF SOCG. Vol. 529. Fol. 272r.–273v.; ANV ASV. Vol. 196. Fol. 160/v., Fol. 166r.

⁵⁶ APF SOCG. Vol. 529. Fol. 267r.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 165r.

Az előző vizsgálóbizottság döntésének semmibevétele miatt a püspök egy újabbat kívánt felállítani, hogy megállapítsa, Elia Mendrul és paptársai az ősi monofizita eretnokség híveivé váltak-e vagy sem. Ezenkívül a már említett Lazar Budachowiczot is e bizottsága elé kívánta idézni a püspök, hogy számot adjon arról, titkos támogatója-e a monofizitizmusnak.⁵⁷ A megvádolt pap nem vette komolyan Oxendio vádjait, és a Propaganda Fidéhez fordult. Jelentésében a püspök túlkapásairól számolt be, és türelmetlen lépéseiről, melyek az erdélyi örmények vallási egyesülését veszélyeztették. Budachowicz levelében visszautasította a monofizitizmus vádját, mivel azt jóval az egyházi unió előtt, a 8. század elején az örmény apostoli egyház hivatalosan is eretnokségnek nyilvánította.⁵⁸

Ennek hatására a beszercei örmény közösség világi vezetői küldöttséget menesztettek Lembergbe Vardan Hunanean érsekhez, ahol részletesen beszámoltak a fejleményekről. A delegáció tagjai határozottan cáfolták a püspök azon vádjait, hogy a monofizitizmus híveivé váltak volna. Sőt beszámoltak arról is, hogy a püspök túlkapásai miatt sok erdélyi örmény visszamondta az egyházi uniót, és visszaköltözött Moldvába.⁵⁹

Budachowicz ellenállása érthető, hiszen lengyelországi születésű örményként, a lembergi Örmény Kollégium növendékeként jól ismerte az 1689. évi lembergi örmény unitus zsinat határozatait, amelyek többek között kimondták, hogy azok az örmény papok, akik a vallási unió előtt házasságban éltek, továbbra is gyakorolhatják egyházi szolgálatukat.⁶⁰ Ezzel ellentétben, mint tudjuk, Oxendio erősen latinista egyházi közegeből érkezett, és az unitus hagyományokat teljesen figyelmen kívül hagyta.

Mindenesetre Oxendio püspök tekintélyének ártott az ügy, s az erdélyi örmények sikkasztásért és lopásért is bevádolták az erdélyi hatóságok előtt. Ügyében gróf Apor István (1638–1704) kincstartó vizsgálódott. Azzal vádolták, hogy Oxendio rátette a kezét egy elhunyt, gazdag brassyói örmény kereskedő hagyatékára, amelyből Görgényszentimrén tekintélyes birtokot és nemesi kúriát vásárolt. A püspök nem tudta igazolni a jelentős ingatlan megvásárlásához szükséges pénz eredetét.⁶¹ Apornak is feltűnhetett a püspök hirtelen vagyonosodása, mert Oxendio a korábbi években szüntelenül a Guberniumhoz és hozzá folyamodott pénzügyi segítségért, mivel a

⁵⁷ Oxendio püspök erről külön jelentést is készített az erdélyi jezsuita páterekkel, azaz Csete Istvánnal, Kapi Gáborral (1658–1728) SJ és Baranyi Pállal (1658–1719) SJ együtt Kollonich Lipót esztergomi érsek, bíboros számára, amelyben leírta, hogy milyen eretnek és szakadár szokásoknak hódoltak a bevádolt örmény papok, valamint követőik. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma). Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/v.; *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Ed. Nicolaus Nilles. Vol. 2. Oeniponte 1888. 916–918.

⁵⁸ Az örmény apostoli egyház lényegében sohasem fogadta el a Jézus Krisztus egy, azaz isteni természetét (*moné fűszisz*) hirdető monofizitizmust. Sőt az 505-ben, 555-ben Dwinben, valamint 719-ben és 728-ban Manazkertben megtartott nemzeti zsinatokon az örmény apostoli egyház kiátkozta (*nzovum*) és egyúttal letettek nyilvánította a monofizitizmust, valamint e tanítás vezető teológusait (mint pl. Euthükhész, vagy Szevéroszi). Ennek ellenére a monofizitizmus vádja Konstantinápoly (Bizánc) és Róma részéről abból adódott, hogy az örmények nem voltak hajlandók maguk felett elismerni sem a bizánci ortodox, sem pedig a római katolikus egyház joghatóságát, továbbá az örmények kifogásolták (és nem tagadták) a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinatot. Erről bővebben Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London 1975. (2nd Edition.) 194–215; Nina Garsoïan: *L'Église arménienne et le Grande Schisme de l'Orient*. Louvain-la-Neuve 1999. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 574.; Subsidia Tomus 100.) 283–353; Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy i.m.* 962–963; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmény egyházi unió vitás kérdései (1685–1715)*. Történelmi Szemle 51. (2009) 1. 92–96.

⁵⁹ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 282r.–283r.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 170r.–171r.

⁶⁰ APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 520r.–v.

⁶¹ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 167r.–168r., Fol. 177r.+180/v.

Szentszéktől a püspöki rangjával járó évi 100 scudo fizetést csak ritkán és hosszas késésekkel kapta meg. Emiatt a püspöknek komoly megélhetési problémái is adódtak.⁶² Az erdélyi kincstartó azt is kifogásolta Oxendióval kapcsolatban, hogy 1697–1700 között a püspök anyagi jóléte ellenére több ízben követelte a Propaganda Fidétől elmaradt jussának a folyósítását.⁶³ A viszályt tovább bonyolította, hogy időközben az egyik megvádolt örmény pap, Andrea Alacz tisztázatlan körülmények között elhalálozott. A beszercei örmény közösség Oxendiót gyanúsította, hogy megmérgezte a vele szemben álló örmény papot.⁶⁴

Ezek az újabb fejlemények Bécs, Varsó és Lemberg érintésével szintén eljutottak 1697 nyarán Rómába. Ezért Vardan Hunanean leMBERGI örmény unitus érsek Oxendio püspök leváltására tett javaslatot a Propaganda Fidénel, mert egyedül őt tartotta felelősnek a viszály kirobbanásért és elmérgesedéséért.⁶⁵ Davia varsói nuncius szintén részletes vizsgálatot javasolt az ügy megoldása végett a Propaganda Fidének, s ő is kiemelte Oxendio püspök felelősségét.⁶⁶

Mindez Oxendio püspöknek is tudomására jutott, és Santacroce bécsi nunciussal próbálta menteni a helyzetét. Azzal védekezett, hogy Apor István kincstartó, az eretnek örmény papok, a beszercei, illetve az ebesfalvi örmény kolónia világi vezetői összejátszottak ellene, és lejáratására törekcszenek az egyházi és a világi hatóságok előtt. Jóllehet ezt a vádat, különösen a hithű katolikus Apor ellen, nem tudta meggyőzően bizonyítani, a püspök ugyanakkor a Propaganda Fidétől is részletes kivizsgálást kívánt.⁶⁷

A viszályal kapcsolatban a Propaganda Fide csak hosszas tanácskozások és egyeztetések után hozta meg a döntését 1698. március 3-án. Oxendio püspököt nem mentették fel egyházi szolgálata alól, és Andrea Alacz pap halálában sem találták őt vétkesnek. Ugyanakkor az ügy további kivizsgálására Santacroce bécsi nunciust kérték fel. A püspök így szerencsésnek mondhatta magát, hiszen a nunciussal régi ismeretségük alapján kifejezetten jó kapcsolatban állt. Mindazonáltal Oxendiót egyrészt az erdélyi örmény egyházi unió körüli érdemei miatt nem marasztalták el, másrészt a Propaganda Fide befolyásos bíborosai közül még mindig többségben voltak azok, akik mindvégig támogatták misszionáriusi munkásságát és a püspöki kinevezését 1685–1690 között.⁶⁸

A bécsi nuncius az ügy kivizsgálására Szebelébi/Szebellébi Bertalant (1631–1707), Erdély katolikus püspöki vikáriusát és Gebhardt Kristóf (1657–1720) SJ, nagyszebeni jezsuita pátert kérte fel, akivel a püspök már missziója kezdete óta jó kapcsolatokat ápolott.⁶⁹ Ezzel csakhamar Elia Mendrul és társai is szembesültek, és ezért nem jelentek meg Gebhardt és Szebelébi

⁶² A püspököt az 1690-es években több alkalommal gróf Federico (Friedrich) Ambrosio Veterani di Urbino (1643–1695) itáliai származású császári generális, Erdély katonai parancsnoka segítette ki 1691 és 1695 között. APF SOCG. Vol. 512. Fol. 179r., Fol. 181r., Fol. 183r.; Fol. 186r.; APF Lettere SC. Vol. 81. Fol. 18r./v., Fol. 108r./v., Fol. 153v./-154r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 215r./v., Fol. 219r./v., Fol. 233r., Fol. 235r., Fol. 253r./v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 322r.

⁶³ Az örmény unitus püspök és Apor István erdélyi kincstartó feszült kapcsolatáról lásd APF SOCG. Vol. 531. Fol. 237r.–238v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 213r.–214v., Fol. 223r.

⁶⁴ APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62r.–67v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 517r., Fol. 518r.

⁶⁵ APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 521r./v.; MNL-OL F 46 (= Gubernium Transylvanicum Levéltára. Ügyiratok). No. 238; Erről lásd még Žolt Troč'ani: *Transilvaniayi hayeri irawakan kac'ut yunë. i.m.* 174–175.

⁶⁶ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 186r./v.

⁶⁷ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 175r.–176v.

⁶⁸ Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)* Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 139.

⁶⁹ Gebhardt Kristóf SJ jezsuitáról lásd ARSI Fondo Austria. Catalogi Breves. Vol. 126/II. Fol. 645r., Fol. 688r.

színe előtt.⁷⁰ Mindenestre a vikárius lefolytatta a vizsgálatot, amely nem találta felelősnek a püspököt, és elmarasztalta az örmény papokat. Az ügy további kivizsgálása érdekében Gebhardt és Szebelébi újabb nyomozásra és kihallgatásokra tett javaslatot különös tekintettel a hittagadásokra.⁷¹

Mindezek után Oxendio püspök magához ragadta a kezdeményezést, és sürgette a Propaganda Fidé, hogy az egész erdélyi örmény közösség körében folytasson alapos vizsgálatot. Újabb vizsgálóbizottság létrehozására tett tehát javaslatot.⁷² Ezért helyettesét, Giuseppe Bonalinit (1650–1703) CR, theatinus szerzetest 1698 nyarán Kolozsvárra küldte, hogy Csete István jezsuita páterrel tárgyaljon. Ennek a célja pedig az volt, hogy egy újabb vizsgálóbizottság álljon fel Erdélyben, amely megállapítja a püspök ártatlanságát, és bebizonyítja Elia Mendrul bűnösségét. A megbeszélések eredményéről pedig értesítették Kollonich érseket és Santacroce nunciust is.⁷³

A bizottság csakhamar felállt, és összetétele egyértelműen a püspöknek kedvezett, hiszen a felkért egyházi személyek mindegyike jó kapcsolatban állt vele. Sőt ki kell mondani, hogy ennek a vizsgálóbizottságnak a munkája csakis a püspök számára hozhatott kedvező eredményt. Elia Mendrulnak és társainak pedig esélye sem maradt arra, hogy büntetlenül megússzák hittagadásukat, illetve megvédjék a püspökkel szembeni álláspontjukat. Oxendio javaslatára – a Propaganda Fide tudtával – Santacroce és Kollonich a bizottság vezetésével Csete Istvánt bízta meg. A neves teológus és hitszónok Csete – aki egyúttal Kolozsvár plébánosa volt – titkos jezsuitaként már 1682-től Erdélyben tartózkodott. A jezsuita páter jól ismerte a püspököt, hiszen az 1692. évi Vardan Potoczky-féle hittagadás idején ő készítette el a püspök javaslatára 1693-ban a *Fidelis relatio* című dokumentumot az erdélyi örmények egyháztörténetéről, illetve 1697-ben ugyancsak ő állította össze rendtársaival együtt az erdélyi örmények egyházi tévedéseiről szóló írást is.⁷⁴ Más szóval a jezsuita páter nagyon is jól informált volt az Elia Mendrul-féle hittagadásokról, valamint általánosságban véve is az erdélyi örmény egyházi ügyekről.⁷⁵ A bizottság tagja lett továbbá Szebelébi Bertalan Erdély katolikus püspöki vikáriusa, Antalfy/Antalfi János (1644–1728) csíkszentgyörgyi plébános, Szenkes/Zenkes Pál plébános, Giuseppe Bonalini CR, valamint Merczis Tamás (1648–1705) SJ, Gyergyószentmiklós plébánosa.⁷⁶

⁷⁰ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 191/r.–v.

⁷¹ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 186/r.–v.

⁷² Nagy Kornél: *Elia Mendrul-ügy* 964–966.

⁷³ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 192/r.–v.; Bonalini páter a vizsály kezdetén maga is konfrontálódott a püspökkel, mert helytelenítette Oxendio túlzott latinista álláspontját. A Propaganda Fidéhez írt jelentéseiben az erdélyi örmények egyházi uniójára nézve kifejezetten veszélyesnek találta az örmény unitus püspök egyházpolitikáját. Az 1698. évre vizsont rendezték egymás között a vitákat. APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 519/r.–v., Fol. 527/r.–v.

⁷⁴ ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 81–84.

⁷⁵ Csete István SJ páterről lásd bővebben APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 108r.–110/v.; ARSI Fondo Austria. Catalogi Breves. Vol. 126/I. Fol. 105r., Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r., Fol. 336r.; Cserei Mihály: *Erdély története [1661–1711]*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bánkúti Imre. Bp. 1983. (Bibliotheca Historica) 273–274; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 286; Balla Lóránt: *Jezsuita „Ál/Arc” és „Ál/Név” a kora újkori Erdélyben.* = „Irtam a’ magam Tanulo-házatskámban. = *Res Litteraria Transylvaniae Vetus. Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai.* Szerk. Köllő Zsófia. Kvár 2013. 11–47; Galla Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században.* S. a. r. Fazekas István. Bp.–Róma 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 11.) 399. (a továbbiakban Galla Ferenc: *Pálos missziók*)

⁷⁶ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 472r.

A felsorolt nevek közül egyes-egyedül Szenkes Pál plébánosról nem maradtak fent hiteles, megbízható adatok. Szebelébi Bertalan 1678 óta – Damokos Kázmér⁷⁷ OFM (1606–1677) halálát követően – volt Erdély vikáriusa, és Oxendióval már 1685 óta jó kapcsolatban állt. Sőt az örmény unitus püspököt az 1690. évi kinevezését követően Szebelébi felettesének tekintette.⁷⁸ Ennek oka az volt, hogy Szentszék, illetve a bécsi udvar által kinevezett erdélyi püspökök, mint például Kada István (1636–1696), vagy Illyés András (1637–1712) a bizonytalan konfesszionális állapotok miatt nem tudták tartósan megvetni a lábukat Erdélyben.⁷⁹ Így Oxendiónak, mint az Erdélyben tevékenykedő címzetes katolikus hitű püspöknek, nemcsak az unitus örmények, hanem az erdélyi katolikusok lelki gondozásával is törődnie kellett. De ez magától értetődött, hiszen 1690-ben Oxendio püspöki kinevezésekor ezt a szentszéki hatóság nyomatékosította is számára.⁸⁰

Antalfy János csíkszentgyörgyi plébános a későbbiekben komoly egyházi karriert futott be. Szebelébi Bertalan halálát követően 1709-ben ő lett Erdély következő püspöki vikáriusa, majd Mártonffy/Mártonfi György (1663–1721) püspök 1713. évi kinevezése után a gyulafehérvári székeskáptalan nagyprépostja. Mártonffy halála után három évvel, 1724-ben lett Erdély következő katolikus püspöke, és főpapi hivatalának ideje alatt kiemelt figyelmet szentelt az erdélyi örmény közösségnek.⁸¹

A római születésű Giuseppe Bonalini CR theatinus szerzetest a Propaganda Fide jelölte ki Oxendio püspök mellé, 1692 óta segítette munkáját. Bonalini rövid ideig tanított a lembergi Örmény Kollégiumban, viszont igen hosszú időt töltött a történeti Örményország területén misszionáriusként. Folyékonyan beszélt örmény, perzsa és török nyelven, és kiválóan ismerte az örmény egyházi hagyományokat.⁸² Merczis Tamás SJ Halász István álnéven működött Erdélyben, és 1695 óta állt a gyergyószentmiklósi plébánia élén. Jól ismerte az erdélyi, különösen a gyergyói örmények egyházi viszonyait, emiatt esett személyére Santacroce nuncius választása.⁸³

Mielőtt a vizsgálóbizottság megkezdte volna tényleges munkáját, a püspök – abban a tudatban, hogy az erőviszonyok öneki kedveznek – egy utolsó lehetőséget kívánt adni Elia Mendrulnak és követőinek. Ezért 1698 szeptemberében Bonalini theatinus atyát Petelére küldte, hogy az éppen ott tartózkodó Elia Mendrullal tárgyaljon. Az itáliai szerzetes kegyelmet és

⁷⁷ Damokos Kázmért 1668-ban IX. Kelemen (1667–1669) pápa Kóron címzetes püspökének nevezte ki. Azonban a protestánsok miatt nyíltan soha nem használta püspöki címét, és egyszerű ferences szerzetesnek öltözve folytatta Erdélyben egyházi szolgálatát. Erről lásd bővebben Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 189–256.

⁷⁸ Szebelébiről lásd Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok*. Kvár 1860. 1. kötet. 355–365. (továbbiakban Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok* i.m.); Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 308–310.; *Litterae missionariorum* Vol. 5. 3124–3125, 3189–3190; Galla Ferenc: *Pálos missziók* 397.

⁷⁹ Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 262–267, 270–272.

⁸⁰ APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.

⁸¹ Antalfyról lásd Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok* 363. 365–366; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 272.

⁸² Bonalíniról lásd: APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 143/v., Fol. 155/v.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 63r.–64r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 265/r.–v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutenia. Vol. 2. Fol. 386/r.–v.; *Litterae episcoporum historiam Ucrainiae illustrantes*. Vol. 4. (1681–1710). Ed. Athanasius Welikyj. Romae 1976. 79–80.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia* 96.

⁸³ Merczis István SJ páterről lásd ARSI Fondo Austria. Catalogi Breves. Vol. 126/I. Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r.; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok* 279; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?* 245.

büntetlenséget ajánlott az örmény papnak és híveinek, amennyiben újból leteszik a katolikus hitvallást Oxendio püspök kezébe, illetve elfogadják a vallási uniót, továbbá elismerik a püspököt előljárójuknak. Bonalini ugyanakkor figyelmeztette őt, hogy olyan vizsgálóbizottság kezd meg csakhamar munkáját az ügyében Csete páter vezetésével, amelynek teljes felhatalmazása van, és maga mögött tudja a szentszéki, továbbá az erdélyi világi és egyházi hatóságok támogatását. Elia Mendrult és híveit azonban nem hatotta meg Bonalini érvelése. Határozottan elutasította, hogy az örmény unitus püspököt elismerje előljárójának, újfent cáfolta az eretnekséggel és a szakadársággal kapcsolatban felhozott vádakat, és megtagadta, hogy újból katolizáljon.⁸⁴

A bizottság Csete István irányításával 1698 októberében kezdte meg munkáját Erdélyben. Végigjártak minden olyan települést, ahol apostoli hitvallású örmények éltek. A bizottság tagjai katonai támogatással Ebesfalván, majd Petelén, Besztercén, Bátoroson, Marosvásárhelyen, Marosfelfaluban és végül Görgényszentimrén vizsgáldták. Csete és társai mindenütt a megfélemlítés eszközához nyúltak. Az egyházi uniót megtagadó örmények közül sokakat letartóztattak, és teljes vagyonekzobzás, valamint bebörtönzés terhe alatt kötelezték őket a katolikus hitvallás letételére. Az erdélyi örmény közösség tagjai közül sokan engedtek a kényszerintézkedéseknek, de szép számmal akadtak olyan örmény családok is, amelyek a bizottság közeledtén a hírére végleg elhagyták Erdélyt, és Moldvában telepedtek le. Végül a korábban megvádolt Lazar Budachowicz örmény unitus pap ügyét is kivizsgálták: a bizottság felmentette őt, mert nem találta megalapozottnak a püspöknek vele szemben megfogalmazott vádjait.⁸⁵

A bizottság a legfontosabb célját azonban nem érte el. Nem tudta elfogni Elia Mendrult és közvetlen híveit, mert mindegyre kicsúsztak a bizottság hatóköréből. Végül 1699 januárjában ők is elhagyták Erdélyt, és Moldvában telepedtek le, ahol végleg elutasították az egyházi uniót.⁸⁶ Miután a vizsgálóbizottság a katolikus egyház szempontjából eredményesen bevégezte a munkáját, Csete István részletes jelentéseket küldött a bécsi, illetve a varsói nunciaturán keresztül a Szentszékhez, ezekben leszögezte, hogy az erdélyi örmények immár visszafordíthatatlanul a római katolikus egyház hívei lettek.⁸⁷

Az erdélyi örmény hittagadások ügyében tett vizsgálatok lezárulását a Propaganda Fide 1699. április 6-án megtartott általános ülésén tárgyalta. Az ülésező bíborosok nagy melegegdeéssel konstatalták, hogy a hittagadások kapcsán 1697-ben kialakult vallási helyzet a katolikusok javára eldőlt.⁸⁸ A Propaganda Fide ülésén felmerültek az Oxendio püspökkel kapcsolatos korrupciós ügyek, mivel a püspöknek ebben a kérdésben az erdélyi hatóságokkal is meggyűlt a baja. A bíborosi testületet Santacroce bécsi apostoli nuncius időközben a Szentszékhez beérkező levelei nyugtatták meg. A Propaganda Fidehez eljuttatott jelentéseiben ugyanis egyértelműen hamisnak minősítette a püspökkel szemben felhozott vádakat, továbbá kiemelte, hogy Oxendio példamutatóan vezet az örmény unitusokat és a székelyföldi katolikusokat.⁸⁹

⁸⁴ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 195/r.-v.

⁸⁵ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 466r., Fol. 467r.-468/v., Fol. 469r., Fol. 470r.-471/v.

⁸⁶ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 199r.-200r., Fol. 201r.-202r., Fol. 203/r.-v., Fol. 204r., Fol. 206/r.-v.

⁸⁷ APF SOCG. Vol. 532. Fol. 440r., Fol. 442r.-443r., Fol. 444/r.-v.

⁸⁸ APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 107r.-116/v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 434r.-440r.

⁸⁹ APF Lettere SC. Vol. 88. Fol. 30r.-31r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 592/r.-v., Fol. 601/r.-v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 212/r.-v.; Oxendio püspök a vizsály ellenére 1697-1700 között több alkalommal is végzett vizitációkat a székelyföldi katolikusok körében. Erről többek között lásd még: *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. 1. Szerk. Kovács András-Kovács Zsolt. Kvár 2002. (Erdélyi Múvelődéstörténeti Adatok) 14.

Ennek a hittagadási ügynek volt még egy apróbb utózőngéje. Elia Mendrul egyik híve, az úgyszintén pap Yovhannēs Naxšun ugyanis néhány társával együtt 1699 tavaszán visszatért Besztercére, és ismét az egyházi unió ellen kezdett prédikálni az örmény közösség körében. A renitens pap azonban nem tudta kiteljesíteni a küldetését, mert Oxendio püspök Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) császári generális, Erdély katonai parancsnoka segítségével elfogatta, s Nagyszebenben tömlöcre vetette. A püspök szodómiával, hittagadással, monofizita eretnkséggel vádolva kívánta őt bíróság elé állítani.⁹⁰ Yovhannēs Naxšun és társai ügyét csak 1699 októberében vették elő. A korábbiakból okulva Oxendio püspök még a per előtt egyezséget ajánlott az örmény papnak: amennyiben újból leteszi ünnepélyes keretek között a katolikus hitvallást híveivel együtt a püspök kezébe, akkor elejtik az ellene felhozott vádak, és szabadon gyakorolhatja egyházi hivatását.⁹¹ Yovhannēs Naxšun rövid gondolkodás után elfogadta a püspök által felkínált egyezséget. Ezt követően kiengedték a tömlöcből, és 1699. november 3-án híveivel együtt Petelén katolizált.⁹² Yovhannēs Naxšun pap és társainak ügyéről, illetve újbóli katolizálásukról külön is értesítette Santacroce nuncius a Propaganda Fidét. A missziós intézmény pedig ifjabb Carlo Barberini (1630–1704) bíboros-prefektus és Carlo Aogostino Fabroni (1651–1727) titkár elnökletével tárgyalta ezt az esetet, ahol megállapították, hogy Oxendio püspök hathatós fellépésével Yovhannēs Naxšun és követőinek hitvallásával az erdélyi örmények immáron visszafordíthatatlanul unitussá váltak.⁹³

A Csete István-féle vizsgálóbizottság munkájának lezárulásával, illetve Yovhannēs Naxšun pap újbóli katolizálásával kiteljesedett az erdélyi örmények vallási uniója. Így az örmények Santacroce nuncius hivatali idejének a végén, 1700-ban már visszafordíthatatlanul unitusokká, azaz katolikusokká váltak. Ezzel a vallási konfliktussal azonban az erdélyi örmény közösség lélekszáma jelentősen lecsökkent, mivel az egyházi unióval szembenálló örmények közül nagyon sokan 1697–1700 között Moldvába költöztek vissza, és végleg visszamondták az 1689-es lembergi vallási egyesülést. Oxendio püspök így számszerűleg kisebb, de felekezeti egységebb közösséget irányított.⁹⁴ Ezen túlmenően a püspök végig maga mögött tudhatta Santacroce nuncius személyén és erős befolyásán keresztül a Szentszék és általa a római katolikus egyház támogatását, miközben a vele szemben álló örmények támogatói bázisa a folyamatos kiköltözések miatt jelentősen lecsökkent. A püspököt tisztázták ugyan a korrupció gyanúja alól, de élete végéig kísérte ennek az ügynek az árnyéka.⁹⁵ Az egyházi vizsály nehézkes kezelése ártott a püspök 1697 előtt csorbítatlan tekintélyének is. Példának okáért 1699-ben a vizsgálatok után összevezett Csete István jezsuita páterrel, mert az erdélyi katolikusok legfőbb szerve, a Katolikus Státus előtt Csete nem adta meg neki a püspöknek kijáró tiszteletet, és többek között – a püspök elmondása szerint – gúnyolódott is rajta. Oxendio püspök Kollonich Lipót esztergomi érsekhez fordult panasszal az ügyben. Ebben felrótta a páter viselkedését, hogy paptársai előtt lekezelően és tiszteletlenül viselkedett vele.⁹⁶ Ennek az ügynek a további alakulásáról

⁹⁰ ASV ANV. Vol. 196. Fol. 207/r.–v.

⁹¹ APF SOCG. Vol. 534. Fol. 426/r.–v.+ Fol. 427/v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 224r., Fol. 225r.

⁹² ASV ANV. Vol. 196. Fol. 226r.–227r., Fol. 232r.–233r., Fol. 241/r.–v., Fol. 251r.

⁹³ APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 396r.–397/v.; APF Lettere SC. Vol. 88. Fol. 259/v.–260r.

⁹⁴ ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.

⁹⁵ Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy 972–974.*

⁹⁶ A latin nyelvű dokumentum címe *Querelae Auxendii Virziresci, episcopi Aladiensie, contra patrem Sigismundum Vizkeleti.* Erről lásd ELTE EKK. Coll. Pray. (= Collectio Prayana). Cod. 20. Pag. 283–284.+285.

sajnos források hiányában nincs tudomásunk. Ám mindez jól példázta, hogy mennyire megváltozott Erdélyben az 1697-ben kirobbant örmény vallási viszályt követően az örmény unitus püspök tekintélye az erdélyi katolikusok körében.

Andrea Santacroce Apostolic Nuncio in Wien and the Transylvanian Armenian Church

Keywords: Andrea Santacroce, apostolic nuncio, Transylvania, Armenian church

This article is dedicated to the less known chapter of the Armenians' church-history in Transylvania at the end of the 17th century. Further on, this study explicitly deals with Andrea Santacroce's (1656–1712), – Apostolic Nuncio in Vienna, Titular Archbishop of *Seleucia in Isauria* –, connection with Armenian community in Transylvania from a church-historical point of view. His ecclesiastical office in Vienna (1696–1700) essentially coincided with the case of apostasy broken out amongst the Armenians in Transylvania in 1697, which had nearly ruined their church-union concluded in 1689, in Lemberg, Poland. The reason of the conflict was focused upon the right interpretation of the church-union between Oxendio Virziresco (1654–1715), the Armenian Uniate Bishop, and Armenian community in Transylvania. Consequently, prior to his higher education at Urbanian College in Rome, the Armenian Uniate Bishop was faithful to pure Latinisation. In his point of view, the Uniate Armenians in Transylvania must have the same duties as the Roman Catholic believers. However, the Uniate Armenians was henceforward attached to old or ancient Armenian religious as well as liturgical costumes despite their church-union concluded in 1689. In their point of view, the church-union was confined to acknowledge the Roman Pope's primacy and nothing else. This problem of interpreting caused tension within the Armenian community in Transylvania, which led to conflict and the case of apostasy in the late 1690's. In this manner, this article aims at presenting and summarising the historical precedents and consequences of these events happened in Transylvania and, evidently, its relation to the ecclesiastical office of Nuncio Andrea Santacroce, resting upon the partly discovered and entirely undiscovered sources kept at archives in Hungary, Italy, and Vatican City.

Fehér Andrea

Lakodalmak a Székely családban. Adalékok a 18. századi erdélyi házassági szokásokról

Bevezető gondolatok

Tanulmányunkban borosjenői Székely László önéletírásán¹ keresztül kívánunk az erdélyi párvalasztási szokásokba, illetve lakodalmi rendtartásba betekintést nyújtani, ugyanakkor igyekszünk a Székely családban megkötött korábbi házasságok leírásai segítségével az erdélyi házassági szokások jellegzetességeire is reflektálni. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a család mindhárom házassági szándékát megvalósító tagjáról bőséges adatokkal rendelkezünk. Id. Székely László házasságáról Hidvégi Nemes János² és Bethlen Miklós³ írtak, ez utóbbi pedig Székely Ádám első házasságát is megörökítette.⁴ A gyalui lakodalom a maga teljességében fellelhető Apor Péter házassági szokásokról szóló fejezetében,⁵ melynek megírásában amúgy Cserei Mihály is készségesen közreműködött.⁶ Székely Ádám második házasságáról, mondhatnánk a „látástól a megvalósításig” legalább annyira részletesen tájékoztat Wesselényi István naplója,⁷ a harmadikról pedig maga a fia, Székely László. Kétségtől ez utóbbinak a házasságairól tudunk a legtöbbet, az ismertetésünk alapjául szolgáló önéletírás ugyanis meghaladja az előbb felemlített leírásokat, sok tekintetben kiegészíti az Apor-féle ismertetést is, ami akár azt is sugallhatná, hogy Székely előtt Apor szövege sem volt teljesen ismeretlen.⁸ Tanulmányunkban tehát teljes mértékben az emlékiratokra támaszkodunk,

Fehér Andrea (1981) – történész, tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, feher_andrea@yahoo.com

¹ Székely László élete azaz eredetének, eleinek, születetésének, neveltetésének, ifjúságának, megélemedett idejének s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása. Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) Quart. Hung 4312. (a továbbiakban Székely László élete)

² Hidvégi id. Nemes János naplója az 1615–1686. évekről. Közli Tóth Ernő. Magyar Történelmi Tár IV. (1902). 3. 556.

³ Bethlen Miklós élete leírása magától; (a továbbiakban Bethlen Miklós élete leírása) = Kemény János és Bethlen Miklós művei. Közzéteszi V. Windisch Éva. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1980. 691–692.

⁴ Uo. 909–910.

⁵ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. (a továbbiakban Apor: *Metamorphosis*) Közzéteszi Kócziány László. Kriterion, Buk. 1978. 114–122.

⁶ Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (a továbbiakban KNLt), Apor család levéltára (Fond no. 1006), Kéziratok: Cserei Mihály observatiói II/26. A ma már rendszerint Apor neve alatt szereplő gyalui lakodalom teljes terjedelmében Cserei munkája, amit Kazinczy kiadásában kellő mértékben hangsúlyoz. *Altorjai Apor Péter munkái*. Közzéteszi Kazinczy Gábor. = Monumenta Hungariae Historiae. Scriptorum, XI. Pest, 1863. *Cserei Mihály pójegyzékei*. 444–484.

⁷ Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. Közzéteszi Magyarai András. Kriterion, Buk. 1983. (A továbbiakban Wesselényi: *Sanyarú világ*). II. köt. 227–236, 650–651.

⁸ Székely esetében ugyanis az önéletírói és históriás szövegek gyűjtésére irányuló tudatosságot figyelhetünk meg, ő is, akárcsak kortársai, előszeretettel olvasta mások önéletírói próbálkozásait, önéletírásában ugyanis Bethlen Miklósról, Cserei Mihályra s Daniel István élettörténetére való utalás is található. Fehér Andrea: *Székely László Önéletírása*. Erdélyi Múzeum LXXV(2013). 4. 66, 68.

hisz a kor szokásrendszeréről ezekben találjuk a legtöbb – szerencsés módon – többnyire egybecsengő leírást.⁹ A *legszubjektívebb* hangvételű elbeszélő források ilyen jellegű felhasználása nyilván számos buktatót rejt magában, ezekre most nem kívánunk reflektálni, korábban már megtettük.¹⁰ Megjegyeznénk azért, hogy tanulmányunk szempontjából nem kis problémát okoz az, hogy a történeti, néprajzi kutatás által is többszörösen feldolgozott *Metamorphosishoz* a jelenlegi kutatás mintegy hivatalos historiográfiai támponthez viszonyul, s ezáltal felmenti az Apor-féle szövegeket a szubjektivitás vádjá alól. Ilyen körülmények között Székely önéletírása *csupán* a műfaj által immár hagyományosnak nevezhető szerepet töltheti be, vagyis több ponton kiegészíti, személyes élményekkel színezi és árnyalja a mostanára mondhatni kanonizált nézeteket. Ezzel azonban túlságosan is leegyszerűsítjük Székelynek a témához való hozzájárulását. Az önéletírás elsősorban nem mennyiségi, hanem minőségi többletet jelent mindazok számára, akik a 18. századi egyénre és ennek cselekvési terére kíváncsiak, mint ahogyan az Apor és Cserei tollából származó szöveg sem csupán egyszerű, objektív leírása annak, ami és ahogyan a valóságban történt.

A párválasztó Székelyek

Az erdélyi elbeszélő források nem győzik hangsúlyozni a felek közötti harmonikus együttlét fontosságát, s úgy tűnik, maguk a szerzők is törekedtek arra, hogy sikeres házasságban éljenek. A kor irodalmát olvasva pedig akár az az érzésünk is támadhatna, hogy Apor Pétert kivéve mindenki boldog házasságban élt,¹¹ s kedve szerint házasodott, hiszen a szerelem ekkor már (legalábbis a szakirodalom szerint) jó ideje a házasságokba szorult.¹² A valóság természetesen sokkal árnyaltabb. Az emlékiratok tragédiákról, válásokról és rokonok által befolyásolt, a kor szakkifejezésével élve, erőszakos házasságról is tudósítanak. Igaz, az

⁹ Vállalkozásunk korántsem egyedülálló, megemlítenék itt Sárdi Margitnak ugyancsak emlékiró irodalom alapján készült, mintegy 75 házasság adatait feldolgozó tanulmányát. S. Sárdi Margit: *Leánykérés, házasság, szerelem*. = Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Universitas, Bp. 2002. 49–65. (a továbbiakban Sárdi: Leánykérés, házasság, szerelem)

¹⁰ Fehér Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Argonaut–Mega, Cluj–Napoca 2012. 52–57. (a továbbiakban Fehér: *Sensibilitate și identitate*). Kiemelnék továbbá a Rudolf Dekker köré szerveződő holland történeti iskola kritikai észrevételeit. A többnyire személyes elbeszélő forrásokat kutató csoport meglátásai szerint a legnagyobb veszély, ami az egodokumentumokkal foglalkozó kutatókra leselkedik, az az elfogultság, amivel ezekben a szövegekben a többi forrásból aligha megválaszolható feltevéseikre megoldást szeretnének találni. Dekker finom ironiával tér ki azokra a kutatókra, akik buzgalmukban teljesen mellőzték a forráskritikát (gondol itt elsősorban Linda Pollockra), s a személyes elbeszélő forrásokban fellelhető adatok alapján akarták átírni a Lawrence Stone- és Philippe Ariès-féle gyermekkor, család, nő vagy érzelmek történetét. Rudolf Dekker: *Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History*. Memoria y Civilización, 2002/5. 23. (Az interneten is megtalálható: <http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>. Letöltés időpontja: 2012.12.05.)

¹¹ Főltöbb irónikus tehát, hogy pont Apor Péter örökíti ránk a házassági szokásokra vonatkozó legfontosabb adatokat úgy, hogy köztudottan rossz házastársi kapcsolatban élt. Apor: *Az én időmbe és élténre Erdély Országban történt nevezetesebb változásoknak leírása*. Kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár kéziratára, Mss. 214, 12r. *Báró Apor Péter testamentuma*. KNLt. Apor család levéltára. Családi iratok. (I/5), 3v.

¹² Péter Katalin: *Házasság a XVII. századi Magyarországon* = Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. Új Mandátum Könyvtár, Bp. 2005. 90–91. Még az amúgy szkeptikus történészek is (a diszkontinuitás megrögzött hívei), mint Lawrence Stone, elismerik, hogy a 18. századra a világot előntik az érzelmek, s hogy teljesen másként szeretnek az unokák, mint a nagyapák. Lawrence Stone: *The Family, Sex and Marriage in England. 1500–1800*. Harper&Row, New York–London 1977. 658.

emlékirók többnyire rosszállással tekintettek ezekre a szülők által előnyösnek vélt frigyekre,¹³ mint ahogyan az egyház is, mely az esketési szertartásban is igyekezett a szabad akarat fontosságát hangsúlyozni.¹⁴

Úgy tűnik azonban, hogy a szülői elvárásokat sok tényező befolyásolta, s így fordulhatott elő az, hogy id. Székely Lászlónak a nála tehetősebb, illetve – származásukat tekintve – fontosabb famíliák kéréivel szemben sikerült Bulcsesdi Sárát elnyernie. A házasság előtörténetéről Bethlen Miklóstól értesülünk, Bulcsesdi Sárát ugyanis előbb Bethlen Miklós Pál nevű öccsének ígérték. A jegyességet azonban, az erdélyi társadalom nem kis megrökönyödésére, a mostoha, Fekete Klára miatt felbontották. Ezt követően Bethlen Miklós még egyszer járt kérésben Bulcsesdi Sáránál, ekkor Macskási Boldizsár számára kellett volna őt elnyerni. Érvelése a hagyományörző erdélyi nemesség nézeteit közvetíti: „Több szó között találám én mondani Jósika Istvánnak, a leány mostohaatyjának: hogy én inkább adnám leányomat tősgyökeres régi főembernek, mintsem egy postamesternek. Azonban a leány az özvegy szakállánál jobban szerette a szakáttalan és valamivel ifjabb szerencse emberét”,¹⁵ így a kérés nem járt sikerrel. Akár úgy is vélekedhetnénk, hogy az ígéretes politikai karrier, a rövid időn belül szerzett vagyon fölülírta a társadalmi merevséget s elzárkózást.¹⁶ Ez nem volt azonban ennyire egyértelmű, az erdélyi társadalom ugyanis még mindig egyfajta érzékenységgel szemlélte a homo novusokat, s nem meglepő, hogy több kortárs is kitért arra, hogy „a kétlovú szegény jenei nemes ember” immár házassága révén is ragyogóan helyezkedett. Azonban régi nemesi családból való származás sem volt feltétlenül elegendő, s nem kis elégtétellel jegyezte fel ifj. Székely László önéletírásában, hogy nagyanyja Bulcsesdi Sára második, Haller Istvánnal kötött „férjhez menetele különbözött az elsőtől [...] nem a famíliára nézve mondom, a bizony mert nagy úri familia, hanem egyébre nézve, és ezt nem is vitatom tovább”.¹⁷

Amint az az újkori házassági piacot kutató munkákból kitetszik, az első generációs házasságok voltak a legfontosabbak, ezek alapozták meg az addig oklevéllel nem bíró családtagok jövőjét, ezt követően ugyanis megnyílt minden út a jobbnál jobb házasságkötések felé.¹⁸ A Székely családban ezt leginkább a fiú, Ádám esetében látjuk beigazolódni, aki a frissen megszerzett grófi rang (1700) birtokában jelenti be házassági igényét az egyik legbefolyásosabb erdélyi családnál. A gubernátor Bánffy György lányával, Annával kötött házasságnak azonban a halál igen rövid időn belül véget vetett. Ezt követően kéri meg Székely Ádám Naláczi Sárát, akitől később elvált. Ezután köt házasságot Rhédei Katalinnal, s ebből az utolsó frigyből származik az önéletíró is. Székely Ádám igen jó családi kapcsolatrendszert alakított ki, olyan barátságokat, kötődéseket, melyek évek múlva is visszaköszöttek. Tudjuk például, hogy jó viszonyt ápolt első feleségének családjával, hisz második házasságakor egykori sógorai álltak mellette a

¹³ Fehér: *Sensibilitate și identitate* 165–172.

¹⁴ Bárth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. MTA, Bp. 2005. 68. (a továbbiakban Bárth: *Esküvő, keresztelő, avatás*).

¹⁵ Bethlen Miklós élete leírása 672.

¹⁶ Ami amúgy ekkorra már úgy tűnik, hogy bevált szokás volt a 18. századi Franciaországban, ahol tudatosan törekedtek arra, hogy a javait ekkorra részben elvesztegető arisztokrácia mellé egy biztonságos anyagi háttérrel rendelkező hivatalnokai vagy polgári réteg kerüljön. Guy Chaussinand-Nogaret: *The French nobility in the eighteenth century. From feudalism to enlightenment*. (trans. William Doyle) Cambridge University Press, Cambridge. 1985. 123–125. (a továbbiakban Chaussinand-Nogaret: *The French nobility*)

¹⁷ Székely László élete 72.

¹⁸ Chaussinand-Nogaret: *The French nobility* 122.

rendszerint közeli rokonok által betöltött szerepkörökben:¹⁹ Wesselényi István mint násznagy, Bánffi Dénes pedig mint vőfély.

Merőben más a helyzet az önéletíró Székely László esetében, ő ugyanis nagyapja birtok-szerzési ügyködéseinek következtében jelentős anyagi, apja házasságai révén pedig figyelem-re méltó társadalmi tőkére tett szert. Így neki a házasságával már nem kellett különösebben bizonyítania, s mivel a párválasztáskor már árva, többnyire magára maradt a döntés meghozatalában is. De ő is tudatosan törekedett arra, hogy valamilyen szinten ugyanazzal a familiával hozzon létre újabb és újabb köteléket, s így választotta ki először az ekkor ugyancsak árva Bánffi Katát, az egykori gubernátor unokáját, a fiatalon elhunyt, *ideális* feleséget, akinek az alakja az önéletírásban, mint minden, többnyire az életút végéhez közeledve megszerkesztett élettörténet esetében, erősen idealizált. Sokkal bonyolultabbnak tűnt az eszményi feleség elvesztését követően újabb feleséget találni. Az újraházasodás gondolata sokáig idegen volt Székely László számára is, ugyanis saját bevallása szerint *nuptiae secundae raro secundae* – a második házasságok ritkán szerencsések. Mivel azonban testvéröccse, ifj. Székely Ádám nem kívánt házasságra lépni, a 32 éves szerzőnek a család fennmaradásáról, az utódlás kérdéséről is gondoskodnia kellett. *Isten kegyelmére bízva magát* kezdett el olyan feleséget keresni, aki a hagyományos nőszerepeknek eleget tudna tenni, vagyis szemérmes, vallásos és jó gazdasszony. Székely ezen második házasságakor kitért a leánynevelés kérdésére is, pontosabban Apor-féle rosszallással szemlélte azt, hogy a fent megnevezett klasszikus értékek a 18. század közepére barbárnak tűntek. Ekkoriban ugyanis divatosá vált a bálozás, a kártyajáték, a szalonok látogatása, egyszóval a nemeslányok elvárosiasodtak.²⁰ A fiatal lányoknak az olvasáshoz, és itt kivételt képeztek a *románok* – a regények –, sem kedvük, sem hajlandóságuk nem volt, ugyanis egy *qualifikált dámának* ezek mind haszontalannak bizonyultak. Már-már humorosnak tűnik a hosszú moralizáló rész, ha arra gondolunk, mekkora világi életet élt Szebenben Székely László második felesége, Toroczka Zsuzsanna, aki aztán sokakat botránkoztató életvitelének köszönhetően vonult be az emlékirat-irodalomba.²¹

A származása miatt sok megaláztatást elszenvedő Székely László tehát, mint az a fentiekből is kitetszik, párválasztásait tekintve igyekezett a régi erdélyi családok közé felzárkózni, s magánéleti elhatározásaiban az ezek által képviselt értékekkel azonosulni.

Látás – nézés

A házasságok leánynézéssel indultak. Erre Székely László önéletírása szerint nem annyira hivatalosan, kísérettel és pompával került sor, mint azt Apor Péternél olvashatjuk,²² szülők és gyámok szorgos munkálkodásai révén, hanem többnyire a fiatal legények s barátok segítségével, s ezt tűnnek alátámasztani a korábbi erdélyi emlékiratok is.²³ Az emlékiratokból

¹⁹ Radvánszky Béla: *Lakodalmak a XVI-XVII. században*. Századok. Bp. 1883. 17 évf. 229. (a továbbiakban Radvánszky: Lakodalmak)

²⁰ Székely László élete 653.

²¹ Rettégi György: *Emlékezetre méltó dolgok*. (Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond) Kriterion, Buk. 1970. (a továbbiakban Rettégi: Emlékezetre méltó dolgok) 163–164, 269–270, 377.

²² Apor: *Metamorphosis* 93–94.

²³ Sárdi: Leánykérés, házasság, szerelem 51

egyértelműen kitetszik, hogy a rokonok beleszólását megkövetelő párválasztás első soron mégiscsak a fiatalok dolga volt, mind a választás, mind a leánynézésben s majd udvarlásban való segédkezés. Így Székely László első feleségét, Bánffi Katát a lány nevelőszüleinek fiai, Bethlen Ádám és Gábor segítségével ismerte meg jobban. Az első leánynézés nem alakult éppen tökéletesen, hisz a nézésről mit sem sejtő Székelyt zavarba hozza a hirtelen reá szakadt felelősség. A nézés vagy látás ekkor konkrétan még annyit sem fedett, mint a megnevezés maga, hiszen, ha hihetünk az önéletírásnak, a szemérmetességre nevelt fiatalok igazából nem is nézték egymást, hanem a szobában foglalatostkodó háziakkal csevegtek. A szokás megkövetelte, hogy a leánynézőbe érkezőt vacsorára marasztalják, ahol a két fiatal szembeültették, hogy immár valóban nézhessék is egymást.²⁴ Értelemszerűen más a helyzet a második házasság idején. A leányt ajánló személyek ezúttal is a barátok közül kerültek ki.²⁵ A leánynézést a volt sógor, Bánffi Dénes szervezte meg, mégpedig úgy, hogy meghívta az akkor Szebenben tartózkodó Toroczkai családot a kertjébe vacsorára, ahol kis idő múltán Székely is feltűnt. Az ekkor valamivel bátrabb, özvegységének harmadik évében levő Székely már nem annyira szemérmes nézelődő. A második alkalom tehát kicsúszik a leányos ház irányítása alól, ugyanis egy harmadik személy szervezi meg az eseményt. Mindkét leánynézést beszélgetés követte: első házasságának idején a leányról Székelyt a két Bethlen legény faggatta, a Toroczkai leánnyal kapcsolatos nézeteit Bánffi Dénessel vitatta meg, aki fel is ajánlotta sógorának, hogy megkéri számára a kisebbik Toroczkai leányt.

Leánykérés – válasz

A bonchidai vendégséget követően Székely amúgy nem különösebben kedvelt gyámját, Jósika Dánielt kereste fel elsőben, a szokás megkövetelte ugyanis, hogy leánykérésre lehetőleg a család legbefolyásosabb személyét kérjék fel.²⁶ Székely gyermekkori sérelmeit féltetéve kereste meg újra Jósikát, aki megkérte számára Bánffi Katát. A válasz azonban négy hónapot várattott magára. Végül Bánffi Farkas volt az, aki megsürgette a leányos háznál a dolgokat, és jelentkezett 1741. január 2-án a jegybe szánt ajándékokért (gyűrű, 200 arany).

Mint annyi minden Székely életében, a második házasság sem tudott egyszerűen, bonyodalmak nélkül megkötetni. Az ok egyszerű: a kérő maga is megkedvelte a kisebbik Toroczkai leányt.²⁷ Úgy tűnik, Bánffi Dénest különösebben nem zavarta gyermekágyban fekvő felesége, akinek állapota akkoriban, az önéletírás tanúsága szerint, kritikus volt. Mi több, György fia keresztelőjében már lelkieken özvegységre és tanulmányútra készült.²⁸ Székely László végül nem várt segítséget kap Barabás András egykori kollégista társától, aki akkoriban Toroczkai Klára prefektusa volt, s ő lesz az, aki megviszi majd Székelynek a jó hírt. A jegyajándék cseréje

²⁴ Apor: *Metamorphosis* 93–94. Radvánszky: *Lakodalmak* 219.

²⁵ Az önéletírás szerint a leányt először felemlető személy Kun Farkas volt, aki 1748-ban egy beszélgetés során hívja fel Székely figyelmét Toroczkai Zsigmond két eladó sorban levő leányára. Ugyancsak ekkoriban kezdte sógora, Bánffi Dénes is a Toroczkai leányokra irányítani Székely figyelmét.

²⁶ Radvánszky: *Lakodalmak* 221. Valamivel bonyorultabb formában, de hasonló lépéseket követett a nyugat európai nemesség is. *Chaussinand-Nogaret: The French nobility 119–120.*

²⁷ Hasonló példákkal találkozunk még, s úgy tűnik, a kérő személyének kiválasztása korántsem veszélyektől mentes. Sárdi: *Leánykérés, házasság, szerelem* 53.

²⁸ Székely László élete 657.

ekkor is a fiatalok találkozása nélkül ment végbe, a Toroczkaikat ebben a kérdésben Teleki Ádámné Toroczka Klára képviselte. A jegyváltás tehát közvetítő segítségével történt, Székely ennek adta át a jegyet, s tőle vette át a leány részéről való ajándékot.

A kérés nem csupán családtagok, hanem barátok és ismerősök révén is végbemehetett, s mint láttuk, nem kis veszélyt jelentett legényt vagy özvegyembert (legalábbis az özvegyi állapokra készülődőt) lányos házhoz kérőbe küldeni. A kérést esetenként hosszabb várakozási idő követte, a lányos ház részéről elméletileg a családfő, de mindenképpen a befolyásosabb férfiak mérlegelték első alkalommal a kérést. Hogy mennyire tudták befolyásolni a szülők vagy gyámszülők (nevelt)gyermeküket (főként lányaik) párválasztás tekintetében, még mindig nyitott kérdésnek bizonyul a családdal foglalatosskódó történészek körében.²⁹ Tény, hogy a történelem formálásában nagyobb szerepet játszó személyeknél, az uralkodói elit esetében sokkal hangsúlyosabb volt a szülői befolyás.³⁰ A végső döntés pedig, legalábbis az emlékirat-irodalomban fellelhető adatok alapján, kevés kivételtől eltekintve a fiatalokra volt bízva.³¹

Mátkásság, hitlés

Így tehát a leánynézést vagy látást, kérés, ezt pedig – pozitív válasz esetén – általában a gyűrűváltás követte. A gyűrűváltás után vagy azzal egy időben került sor az esküvésre, hitlésre. Székely László, mint már kiderült, igen ragaszkodott az erdélyi szokásokhoz, s nagyra értékelte azokat a családokat, amelyek ebben a szellemben nevelték a leányokat, elítélte azonban már azt a merevséget, mellyel Bethlen Ádámné gyámlányát tartotta. Az ajándékok cseréjét követően ugyanis Székely, *régi magyar mód szerint*, nem találkozhatott s beszélgethetett mátkájával három hónapig. Az ezt követő találkozások pedig, legalábbis eleinte, szigorú felügyelet alatt zajlottak. Az első beszélgetésre is pár hónap elteltével került sor, amint a szerző írta, igen nehezen. Az esketés 1741. május 12-ére lett kitolva, vagyis szinte fél évre a kérésre megérkezett pozitív válasz után. A szűk körű eseményre a lányos háznál került sor. A hitlést istentisztelet előzte meg, s itt is előkerült az Apornál többször felemlgetett esketési szöveg.³² A kézfogás tehát a házasságra való kötelezettség jelképe volt, amit, mint

²⁹ Sárdi Margit tanulmánya a lányok párválasztására vonatkozó résznél többnyire azokat az adatokat rögzíti, melyek a leányok beleszólásáról tanúskodnak. Sárdi: Leánykérés, házasság, szerelem 54. Egy ugyancsak szemléletes példa erre vonatkozóan Béli Klára részletesen ismertetett kiházasítása Wesselényi István naplójában. A leánynak ugyanis másfél év alatt 5 kéréje is akadt, akik közül végül a gubernátor Bánffy György és Wesselényi István javaslatai ellenében mégis a hozzá rangban nem illő Alvinczi Sámuel választotta. Wesselényi: Sanyarú világ 2. köt. 141, 263, 617. További értékes adatokkal szolgál a kérdésben Mihalik Béla tanulmánya: Mihalik Béla Vilmos: „...nemcsak anya, hanem atyai gondjukat is viselvén”. *Anyák és fiaik egy kora újkori erdélyi nemesi családban*. Sic Itur ad Astra 64. 2015. 95–115.

³⁰ Rudolf M. Dekker: *Sexuality, Elites, and Court Life in the Late Seventeenth Century: The Diaries of Constantijn Huygens, jr.* Eighteenth-Century Life. 23. 1999/3. 95. (a továbbiakban Dekker: *Sexuality, Elites, and Court Life*).

³¹ Ezt sugallja Cserei Farkas törvénygyűjteménye is, véleménye szerint ugyanis a leányoknak nem kell mindenben szüleik parancsát követni, mint ahogy a szülők is kötelesek gyermekük elképzeléseit szem előtt tartani. Cserei Farkas: *A magyar és székely asszonyok törvénye*. Kvár 1800. 44. (a továbbiakban Cserei: *A magyar és székely asszonyok*)

³² „a terminált napon reggel 9 óra felé felmentünk gyalog, de oly lassan, hogy míg az alsó udvarból felsétáltunk a felső udvarig, majd egy óra tölt el benne, felmenvén isteni szolgálat lett, azután hitlésünk megese. Szöveg volt ugyan lábunk alatt, de bizony az is oly meleg volt mintha alól befűtötték volna az padimentumot.” Székely László élete 187.

minden rendkívüli fontosságú eseményt, egy szűk körű ebéd vagy vacsora követett.³³ A szerző csupán harmadnapon távozott, mégpedig igen szigorú instrukciók alatt, a család ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy Székely egy évig ne kérje az egybekelést. Az első mátkassága a szerzőnek tehát igen elhúzódott, mivel a lakodalomra 1742. augusztus 7-ig kellett várni. A második házasságakor a folyamat valamivel gyorsabb: miután sikerült a Bánffi Dénes által okozott bonyodalmakat tisztázni, júliusban megtörtént a gyűrűk és ajándékok cseréje, a hitlést pedig októberben, szintén szűk körben, a vingárdi pap jelenlétében tartották meg.

Az önéletírás tehát több lényeges kérdést is megvilágít. Például, hogy a hitlésnek, de már az ígéretnek is hatalmas súlya volt.³⁴ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Székely László atyjának, Ádámnak a második házasságát előkészítő történések. Nalácsi Lajos leányát ugyanis Székely Ádám kérését követően mások is megkörményezték, mint például a gubernátor, aki fiának, Bánffi Dénesnek szeretne volna megszerezni a leányt. A gubernátor szándékának hamar híre ment, ezért Székely Ádám igyekezett mielőbb sort keríteni a gyűrűváltásra és hitlésre, hogy ezáltal biztosítsa a maga számára Nalácsi Sára kezét.³⁵ A Nalácsi család, bármennyire is hízelgőnek bizonyult a gubernátor kérése, már nem tudta, vagy nem akarta ígéretét megváltoztatni (egyébként Bánffi Dénes sem mutatott különösebb lelkesedést apja elképzeléséért). A hitlés tehát kötelezett, s nem csupán magyar vidéken, ugyanis jogi ereje volt, de még az ajándékozást követően sem illett (s meglehetősen bonyolult is volt) felbontani a jegyességet,³⁶ ez utóbbihoz ráadásul már az egyház közreműködésére is szükség volt.³⁷ Ellenpéldák azért akadtak, s hogy a családi keretnél maradjunk, egy ilyen példa a már előzőleg felelgetett Bethlen Pál és Bulcsesdi Sára közötti mátkasságnak a felbontása.³⁸

Úgy tűnik tehát, hogy kérés, gyűrűváltás és hitlés a három jól elkülöníthető mozzanata a házasság előkészítésének, ez utóbbi pedig az egyházi szertartás révén kiemelt jelentőséggel bír, s akár évekkel az elhalást magába foglaló lakodalom előtt megtörténhetett. A lakodalomból tudniillik már hiányzik az egyházi ceremónia.³⁹ A hitlés, annak ellenére, hogy az egyház igyekszik ezt templomi keretek közé szorítani, mind Székely László, mind apja, Ádám esetében magánháznál, mégpedig a leányos háznál a család plébánosának közreműködésével történt, többnyire délelőtt (nem melleleg azért, hogy az esketésen részt vevő személyek józanok legyenek).⁴⁰ Székely a jegyadás és esketés között nem beszélgetett egyik feleségével sem, csupán a hitlést követő ebéden váltottak a fiatalok szót egymással.⁴¹ A gyűrű- vagy jegyváltással, mely

³³ Radvánszky: Lakodalmak 221.

³⁴ Sárdi: Leánykérés, házasság, szerelem 56

³⁵ Mivel azonban túl nagy volt az igyekezet, Wesselényi idézve: „föltették a koncot, a hitlést követő ünnepi ebédet másnapra halasztották.” Wesselényi: Sanyarú világ 2. köt. 233–236.

³⁶ Különleges esetekben azért szemet hunytak: pl. ha a felek egyike hosszú ideig külföldön tartózkodott, ha származását tekintve hazudott, nemi betegségek, lopás. Cserei: A Magyar és székely asszonyok 46. A helyzet Európaszerte hasonló: Dekker: Sexuality, Elites, and Court Lif. 94–95.

³⁷ Kiss Réka: *Matrimonialis causák a küiüllői református egyházmegye jegyzőkönyveiben. Házasság, válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében.* Fiala Egyháztörténetek Kollokviuma. ELTE, Bp. 1999. 46. (a továbbiakban Kiss: Matrimonialis). A jegyesség felbontásához esetenként pénzbírság is társult. Cserei: A Magyar és székely asszonyok 46.

³⁸ Bethlen Miklós élete leírása 630.

³⁹ S ezzel talán azt is meg lehet magyarázni, hogy a menyegzői meghívókon, kivéve néhány esetet, miért nem találunk utalást a házasságkötés egyházi részére. Szabó András Péter: *Menyegzőtől menyegzőig. Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről.* Századok 144. (2010) 5. 1055–1057.

⁴⁰ Bárth: Esküvő, keresztelő, avatás 45–47, 53.

⁴¹ Kiss Réka egyházi jegyzőkönyvekből gyűjtött adatai ellenben arra utalnak, hogy az erdélyi társadalomban az esketést követően már több esetben is együtt háltak vagy laktak a fiatalok. Kiss: Matrimonialis 47.

tehát nem esett egybe az esketéssel, kezdetét vette a mátkásság periódusa,⁴² mely az önéletíró esetében igencsak elhúzódott. Számtalan példát találunk arra vonatkozólag, hogy az erdélyi s magyarországi arisztokrácia egy, akár két évet is várt első házasságakor a lakodalomra s a leány hazavitelére. Valamivel lerövidült mindez a második házasság esetében. Így például a fent említett Székely Ádám sem várja már ki egészen az egy esztendő, fia, Székely László pedig fél év múltával szervezhette meg lakodalmát.

Egy emlékezetes lakodalomról

Alfejezetünk címválasztása nem véletlen, Székely László első házassági előkészületei ugyanis apja első lakodalmához hasonlíthatók, melyek több évtized múltán is nosztalgiát ébresztettek a szerzőben, aki úgy vélte, hogy a bonchidai lakodalmához hasonlótt többet nem is szerveztek, tekintettel arra, hogy az erdélyi nemesség ekkoriban már németesen, vagyis városon rendezte menyegzőit.⁴³ Mivel a Székely önéletírásában fellelhető lakodalmi ceremónia leírása kísérteties párhuzamokat mutat az Apor-féle szöveggel, ezért csupán azokra a lényegi kérdésekre kívánunk reflektálni, melyekben az önéletírás eltér ettől, vagy kiegészíti ezt.

Az önéletírásnak ez a része a vidéki lakodalmakra jellemző helyi szokások, pontosabban a koszorúfuttatás leírásával indít. Ennek a lakodalmi játéknak több változatát is említi a *Metamorphosis*, ide tartozik a gyűrűfuttatás, de ugyancsak ezek közé a szokások közé sorolnánk a Székely Ádám lakodalmának leírásakor említett fenyőhágást is.⁴⁴

Mivel a fiús ház Zsukon, a lányos pedig Bonchidán volt, a két település közötti távolság pedig nem volt számottevő, a násznép a nagyobb pompa kedvéért kerülő úton, Válaszút felé indult a menyegzőre. Csak az örömondók (Szentekereszti Sámuel és Rhédei Pál) mentek egyenesen Bonchidára.⁴⁵ A válaszüti kitérőt a koszorúfuttatás miatt is be kellett ékelni. Az igen látványos versenyt mindkét fél násznépe figyelemmel kísérte. A futtatásnak ceremóniamestere is volt Bethlen Imre személyében, aki előállította a vőlegény és menyasszony részéről kijelölt 12–12 lovas legényt. A győztesnek kijáró jutalmat (varrott keszkenő, gyűrű és pénz) tartó lovas a két násznéptől egyenlő távolságra, középen helyezkedett el. A futtatás a vőlegény legényének, Vásárhelyi Mihálynak a győzelmével ért véget a lányos ház nagy bosszúságára. Úgy tűnik, a versengést mindkét ház kellő komolysággal kezelte. A futtatáshoz Székely lovakat vásárol, többek között 70 forinton azt a Mikes István méneséből kikerülő lovat is, mely majd megnyeri a versenyt. A futtatást megelőző hetekben az újonnan beszerzett lovakat a helyszínen többször is kipróbálták, abrakoltatták, s egymás között versenyeztették. A vetélkedő komolyságát továbbá a bonchidai réten felállított szénaboglyákra helyezett őrzők is bizonyítják. Amennyiben a futtatást a menyasszony lovasai nyerték volna, akkor öltöztetett kecskével csúfolták volna ki a vőlegényt. A verseny végeztével mindkét sereg külön-külön elindult Bonchida felé. A vőlegényes menetet ezúttal a koszorút elnyerő lovas vezette.

⁴² Bárth: Esküvő, keresztelő, avatás 128–129.

⁴³ Székely László élete 221.

⁴⁴ Apor: *Metamorphosis* 98–99, 122.

⁴⁵ Ezeket a személyeket Apor „elől köszöntőknek” nevezi, s csupán miután megjárták a lányos házat, váltak örömondókká. Úgy tűnik, a 18. századra már összerosódik a két megnevezés. Apor: *Metamorphosis* 97–98.

A futtatás komolyságát bizonyítja az is, hogy a koszorú elvesztése miatt bánkódó gazdák megfélemltek a vőlegény násznépéről, s a falu nem kis öröme a számtalan lovas és hinto Bonchida utcáin türelmetlenkedett. A szállásosztó gazda felkészületlensége miatt már nem maradt idő az átöltözésre, csupán néhány asszony cserélt ruhát, a vendégek többsége a kényelmesebb, de kevésbé elegáns ruhákban jelent meg a lakodalomban. A nászmenet és fogadtatás leírása többnyire azonos az Apor-féle szöveg leírásaival, ezért erre különösebben nem térünk ki. Kisebb zavart keltett azonban a menyasszonyos háznál a leány kikérése, amikor is a gazdának, régi magyar szokás szerint, tréfálkozással és egyéb praktikákkal kellett volna késleltetnie a menyasszony elővezetését.⁴⁶ A lányos ház tagjainak felháborodására azonban az „öreg Bánffi László úr a násznagnak első kérésére ily jelesen felelt: én már öreg ember vagyok, én bizony nem bolondoskodhatnám, tudni való dolog miért jöttek az urak, keressék fel, ha feltalálhatják, én nem tartóztatom el”.⁴⁷ Ezt követően a nyoszolyóasszony átvitte a menyasszonyt a vőlegény asztalához. A régi szokások közül csak a kézmosás maradt el, az ételeket Székely 12 legénye hordta be, az asztalra azonban már Kun Farkas (a legények kapitánya) tette be a tálakat. A pár fehérbe volt öltöztetve, a menyasszony haja ki volt bontva s gyöngyökkel teleaggatva. A régi szokáshoz híven a menyasszony ilyenkor nem evett. Miután a vőlegény három kupát is elköszöntött a menyasszony nevelőszülei mögött, az ünnepi asztalt lebontották, a termet kiürítették, s a táncosztó gazda irányítása alatt nekiláttak a táncolásnak. Kivételt képezett a menyasszony, ő ugyanis aznap, amint az étkezésben, úgy a táncolásban sem vett részt. A táncolást a násznagy és nyoszolyóasszony, illetve a vőfély és nyoszolyóleány kezdték. A táncok sorrendje mit sem változott, Székely Ádám lakodalmában is ugyanabban a sorrendben ropták a táncot, akárcsak a fiáiban: előbb a lengyel változót magyar módra, majd a süveges táncot, végül pedig a minden bizonnyal legfájdalmasabbat, a lapockásat hiszen, ha hihetünk Wesselényi Istvánnak, ez utóbbi követően több nap múltával is fájt a táncosok háta.⁴⁸ A zenéről muzsikások gondoskodtak, és mind a lányos ház, mind a vőlegény részéről külön zenészek voltak felfogadva. Még a németesen tartott lakodalmakban is jelen voltak a szász zenészek mellett a cigány muzsikások, az előbbieket ugyanis nem ismerték a magyar nótákat.⁴⁹

Táncolás közben történt a rituális „kapatás” is, amikor a menyasszonyt a vőfély és a nyoszolyókisasszony a vőlegény hálójához kísérték. A menyasszony ellopását követően a lányos ház egyik gazdájának tiszte lett volna elvezetni a vőlegényt a hálóba. Székely életében ez sem alakult zökkenőmentesen, úgy tűnik ugyanis, hogy mindenki a szerepéhez megfelelő helyen tartózkodott, kivéve a vőlegényt. A menyasszony részéről a gazdák a Bánffi családból kerültek ki, kivéve Toroczkai Jánost, akinek feladata lett volna a vőlegényt a hálóba vezetni. Mivel azonban utóbbi régebről neheztelt Székely Lászlóra, nem kísérte őt be a szobájába, így a vőlegény igen megkésett a rituálisnak szánt találkozóóról. A helyzetet végül Bánffi Zsigmond oldotta meg. A menyasszonyt a hálóba a nyoszolyóasszony kísérte, aki levette fejéről a koszorút, levetkeztette felső öltözeteiből, s végül megáldotta őt. A leány fejéről levont gyöngyös koszorú

⁴⁶ A leány kiadásánál ugyanis illett tréfálkozni, más leányt elővezetni, kérdéseket feltenni. Erre való utalásokat Wesselényi naplójában is találunk. Wesselényi: Sanyarú világ 1. köt. 411. Radvánszky: Lakodalmak 236.

⁴⁷ Székely László élete 233.

⁴⁸ Wesselényi: Sanyarú világ 2. köt. 652: „többször pedig engedelmesen ütöttem, de ő sem maradt adós, mert megfizette ő is, most is fáj a hátam belé”.

⁴⁹ Uo. 651.

helyett virágos koszorút adtak át a vőfély Székely Ádámnak, aki ezt kardjára vonta, majd a vendégseregnek bemutatta, végezetül pedig táncolt egyet a nyoszolyóleánnyal.⁵⁰

Ez az a momentum, ahol rendszerint véget érnek az elbeszélések. A menyasszony elkapásáról még írnak ugyan a források, viszont a nász elhálásáról a személyes elbeszélő források szemérmesen hallgatnak. Székely azonban továbbkíséri a kíváncsi olvasót, ezúttal a hálószobába. A nász elhálására rendelt helységben két ágyat helyeztek el, az egyik közönséges, a másik párnákkal s finom anyagokkal gazdagon felszített ágy volt. A két ágyat azért vetették, hogy a fiatal pár ekkor még ne háljon együtt, azonban: „már csak ketten lévén az házban vártam ha társam mellém jó fekünni, de aki úgy is szemérmességre született vala úgy is neveltetett fel, csak öltözetiben ledőlt a más ágyban, én hívtam magam mellé, de kérte hadd hálhasson ott, melyre én is mondték: külön nem lehet, már azon túl vagyunk, vagy mellém jöjjön vagy én oda megyek. Végre magam felköltem ágyamból, japonikában odamenvén meg kellett lenni, reá vettem a más ágyhoz vittem, magam levetkeztettem, jóllehet nagy munkával, de annak csak meg kellett lenni s lefeküdtünk osztán.”⁵¹ A leány nevelőanyja, Bethlen Ádámné, Bánffi Klára meg szerette volna akadályozni a tulajdonképpeni elhálást, s gondoskodott is a felügyeletről, de az általa beküldött Borsainét Székely kitette a szobából, s aztán legényei is elkergették az ajtó elől, ahova amúgy őrzőnek lett volna állítva. A háló berendezése tehát kellékeiben utal ugyan az egykori formális elhálásokra, gyakorlatban azonban, főként a Székely érvelését is figyelembe vesszük, akkor már rég kiment a divatból.⁵² Az elhálásnak, legyen az szimbolikus vagy valóságos, minden lakodalomban, s minden körülmények között meg kellett történnie.⁵³

Másnap reggel az eredetileg őrzésre kirendelt Borsainé toppant be elsőként a szobába, s „hát a társamat nem látja a különös ágyban, engemet pedig a fejér superlátos ágy mellől kijönni lát s ezt mondja nékem: be gonosz ember nagyságod, én nem látom ott az ifjúasszonyt az hol az este hagyám. Melyre mondték: ki az ördög látta ifjúasszonynak lenni menyasszonyból és mégis nem hálni urával együtt, az egyéb dolog csak pompa, ezzel a mi eleink is úgy éltenek.”⁵⁴ A szoba hamarosan megtelt asszonyokkal, akik a nyoszolyóasszony irányításával Bánffi Katát a Székely Lászlótól kapott ajándékruhákba öltöztették.⁵⁵ De nem csupán ő, hanem maga a vőlegény is új ruhákat öltött, azokat, melyeket a menyasszony családjá készíttetett számára.

⁵⁰ Apor leírása itt többet mond, ugyanis ő már a kardra kitűzött koszorút, majd annak felnégyelésében az érvényben levő házasságtörésre vonatkozó törvényeket is beleszövi. Tény, hogy a koszorú kivételével véget ér a menyasszony leánysága. Apor: *Metamorphosis* 109.

⁵¹ Székely László élete 242.

⁵² A német szociológusok a nászészaka intimizálódását civilizációs folyamatként értelmezik, a násznép előtti történő formális elhálás véleményük szerint majd csak a 19. században fog intim momentumává válni a lakodalomnak. Jörg Wettlaufer: *Beilager und Bettleute im Ostseeraum (13. bis 19. Jahrhundert). Eine vergleichende Studie zum Wandel von Recht und Brauchtum der Eheschließung.* = Thomas Riss (szerk.): *Tisch und Bett. Die Hochzeit im Ostseeraum seit dem 13. Jh.* (Kieler Werkstücke. Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte, 19) Frankfurt am Main 1998. A szöveg az interneten is hozzáférhető: http://www.fibri.de/texte/Wettlaufer_1998_Beilager.pdf. Letöltés dátuma: 2016.12.06.

⁵³ A török betörések idején is gyakoriak voltak a rendkívüli megoldásokat igénylő lakodalmak és elhálások. Sárdi: *Leánykérés, házasság, szerelem* 56. De a 18. században sem volt a helyzet jobb, Wesselényi jegyzi fel Szentkirályi László lakodalmáról, hogy a hely szűke miatt, a kényszerű körülmények végett a fiatalok a nászt egy viskóban hálták el. Wesselényi: *Sanyarú világ* 1. köt. 412.

⁵⁴ Székely László élete 244.

⁵⁵ Cserei Farkas a jegy vagy nász-ruhát a házasság elhálásáért, a szüzesség feladásáért cserébe felajánlott ajándékként értelmezi, ezért is nem tarthat özvegy vagy elvált asszony hasonló ajándékra igényt. Cserei: *A magyar és székely asszonyok*. 54.

A lakodalom másnapja tánccal és lakomával telt el. A két násznép külön reggelizett, majd utána együtt folytatta a táncolást. Ezt követte az ebéd és a nap fénypontjának számító szimbolikus bélesbontás, ami igen nagy gondot tudott okozni a tapasztalatlan vőfélyeknek, akik közé az önéletírás Székely Ádámot is sorolja. Hogy testvérének megszegyenülését elkerülje, Székely némi pénzel rásegített a játékra, s megajándékozta a sütőt, abban a reményben, hogy ez majd megmutatja, hogy melyik bélestésztába kerültek a rongyok, drótok és patkók.⁵⁶ A vőfélynek ez volt a koszorú megtáncoltatása mellett másik fő szerepe. A szakirodalom gyakran kitér arra, hogy özvegyember házasságánál nem tartottak igényt násznagyra és vőfélyre.⁵⁷ A Bethlentől szerzett adatokra azért rációfólnak a Székely házasságok, ugyanis Székely Ádám Nalánczi Sárával kötött házasságakor násznagy és vőfély is volt, Székely László második házasságában csupán násznagy volt s vőfély nem, ugyanis nem loptak menyasszonyt. Így tehát a vőfély a fent említett két szerepkörön kívül, de ezekhez kapcsolódva, a leánylopáskor jutott még lényeges szerephez.

A második nap végén került sor, tanúk jelenlétében a menyasszony hozományának a kiadására is. Székely első házasságának leírásakor a harmadik napot nevezte meg kontyolónapnak, habár második házasságakor a már szakirodalomból is ismert második napra tette a kontyolást. Mindenképpen harmadnap búcsúzott el a menyasszony a nevelőszüleitől, s ment a vőlegény házához, ahol tovább folytatódott a mulatság.

Ezúttal Zsukot nem kerülő úton, hanem a legrövidebb úton közelítették meg. A vonatkozó irodalom gyakorta kitér arra, hogy a menyasszony és vőlegény gazdái más-más családokból kerültek ki, s hogy ennek valóban ez lett volna a rendje, mi sem bizonyítja jobban, mint Bethlen Ádámné zsörtölődése, aki zokon vette azt, hogy a bonchidai gazdák közül többen Zsukon is ugyanebben a minőségben voltak jelen. A zsuki lakodalomra nem jutott el ugyan a császár képe (mint egykor a Székely Ádáméba), de megjelenik a gubernátor, aki természetesen a legszebben felszönyegetett szobában szállt meg, és az ezüstkészlettel terített asztalnál foglalt helyet. Akárcsak a menyasszonynál, a vőlegénynél is három napot tartott az ünneplés, amit a rokonság további egy héttel toldott meg.

A második házasság leírása már szüksézzavú, mondhatnánk teljes mértékben igazodik az erdélyi emlékiratokhoz fűződő elvárásainkhoz, mivel a vendégek és fontosabb szerepet betöltő rokonok, barátok névsorának rövid leírására korlátozódik. A nász itt már csak egy homályos életrajzi tapasztalat, a szerző ugyanis szemérmesen hallgat a hálóról, s csupán az ide köthető gyermekáldásokat emlegeti majd fel. A második házasságról szóló elbeszélés szüksézzavúsága amúgy szerkezetileg is értelmezhető. Míg az első házasság leírása mondhatni a megszokott keretes elbeszélések sémáját követi, melyben a különféle életrajzi momentumok fejezetcímeket viselnek, addig a második házasság mint egy még nem lezárt, folyamatban levő tapasztalat napról napra bontakozik ki. Ezek közül az életrajzi mozzanatok közül emelkedik ki terjedelmében is az első házasság leírása, melyben ugyanaz ösztönözte a szerzőt, mint az oly sokszor felemlegetett Apor Pétert: egy letűnőben levő világ rekonstruálásához kívánt (ő már saját élettapasztalatával) hozzájárulni.

⁵⁶ Székely amúgy több szolgát is megajándékozott a menyasszony házában a három nap alatt: a sütőt, az ágyvetőt, a muzsikásokat, a konyhamestert, pohárnokot, kávéfőzőt. Ezekhez természetesen hozzá kell még adni a magával hozott szolgákat is.

⁵⁷ Radvánszky: Lakodalmak 229. Sárdi: Leánykérés, házasság, szerelem 58–59.

Weddings in the Székely Family. Contributions to the 18th Century Wedding Customs in Transylvania

Keywords: weddings, betrothal, nuptials, ego-documents, 18th century Transylvania

The purpose of our study is to present some customs and traditions related to 18th century Transylvanian marriages. The study aims at interpreting a wide range of published and unpublished biographical works from the 17-18th century, all regarding marriages in the Székely family. From these diaries, autobiographies, memoirs, written by members of the political elite, stands out the unpublished autobiography of Count László Székely, which provides a great amount of data regarding our subject. Grounded in the Count's very personal and emotional narratives, the paper briefly sketches the way our ancestors entered into marriage, from the first encounters and betrothal to ecclesiastical and secular wedding ceremonies.

Zsoldos Ildikó

A Vécseyek Szatmárban

A Vécsey név hallatán legtöbbször az 1849. október 6-án Aradon kivégzett gróf Vécsey Károlyra asszociálnak. Kevésbé köztudott, hogy a grófi ágon kívül bárói és köznemesi vonala is létezett a családnak. Míg a grófinak és a báróinak magva szakadt, a köznemesi nem halt ki. Az első ismert ős Szöllősi Balázs (1470–1553),¹ aki 1517-ben II. Lajostól királyi adományként kapta többek között az Abaúj vármegyei Hernádvécset. A hernádvécsei előnévhez a hajnácskeői a 17. században társult, amikor a Csapy Máriát feleségül vevő Vécsey Sándor megszerezte Hajnácskő várát. Sándor nevű fiukat és utódait császárhűségük jutalmaként 1692-ben I. Lipót emelte bárói rangra. A familia tagjai a 18. század folyamán is kitűntek feltétlen udvarhűségükkel, többen is katonaként szolgálták a dinasztíát. Vécsey Sándor fiai, Sándor és László révén szakadt a család gömöri és váradi vonalra. Az előbbi Vécsey Ágoston grófi rangra emelésével bárói és grófi ágra vált szét. A váradi vonal Vécsey László fiai, József, István és Gábor révén bomlott abaúj-zempléni, szatmári és ungi ágra.²

A szatmári Vécseyek nem tartoztak a legvagyonosabbak közé, felemelkedésük a nagyobb múltú magyar arisztokrata familiákétól jóval később, tulajdonképpen csak a 18. században vette kezdetét. A Szatmárnémetitől mintegy tíz kilométerre elhelyezkedő sárközi kastélyt Vécsey István tábornok emelte az 1760-as években. Az eredetileg kétemeletes épület felső szintje 1823-ban leégett, a kastély az újjáépítés során egyemeletesre zsugorodott. Vécsey István Miklós fia (1749–1829) 1803 és 1829 között Szatmár vármegye főispáni helytartójaként látta el a bécsi udvar képviselőtét. Az adminisztrátori rendszer kiépülése Habsburg-Magyarországon az örökös főispán intézményéhez kapcsolódott. Ezt a tisztséget a Rákóczi-szabadságharcot követően a vármegyében a Károlyi család kapta meg. Akkor került sor főispáni helytartó, helynök vagy más néven adminisztrátor kinevezésére, ha a főispánt kiskorúsága, vagy más ok tette alkalmatlanná a tisztség betöltésére (esetleg tisztsége betöltése alatt vált alkalmatlanná, vagy egyéb teendői miatt nem tudott főispáni feladataival foglalkozni). Károlyi József szatmári főispán 1803-ban 35 éves korában váratlanul hunyt el. Fiai (István, Lajos, György) ekkor még kiskorúak voltak, ezért került sor báró Vécsey Miklós sárközi birtokos kinevezésére. Az a tény, hogy Vécsey csak főispáni helytartója lett Szatmár vármegyének, jelezte azt az uralkodói szándékot, hogy a főispánságot továbbra is a Károlyi familia számára tartja fenn. A három Károlyi fivér 1827-ben vált nagykorúvá, ekkor került

Zsoldos Ildikó (1980) – történész, egyetemi docens, Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi Intézeti Tanszék, Nyíregyháza, zsoldosi@nyf.hu

¹ Nagy Iván genealógiai munkájában Szöllősy, Gudenus János Józsefnél a Szöllősy alak szerepel. A Vécsey család leszármazási vázlatát lásd Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. Pest 1857–1868. XII. 110–111.; Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–V. Bp. 1990–1999. V. 180.

² Nagy Iván még nem szerepelteti László vonala kapcsán ezeket az ágakat.

sor a családi birtok felosztására. György gróf örökölte többek között Nagykárolyt és környékét. Károlyi Györgyöt azonban liberális nézetei miatt a bécsi udvar alkalmatlannak tartotta a főispáni pozíció viselésére.³ Így 1829-ben a főispáni helytartó halálát követően annak fia, ifjabb Vécsey Miklós (1789–1854) lett a vármegye adminisztrátora, aki 1832-ben főispáni kinevezést kapott. Ezt a tisztséget 1845-ig viselte.

A Habsburg-dinasztiához lojális szatmári Vécseyek az 1848–1849-es magyar szabadságharc idején császárpárti álláspontra helyezkedtek. Vécsey Miklós legidősebb fia, a jogvégzett Vécsey József (1829–1902) 1847 novemberében még jelen volt Pozsonyban az utolsó rendi országgyűlés megnyitásán, de annak munkájában a továbbiakban nem vett részt, mert afrikai és ázsiai utazásokra indult.⁴ Majd beállt a haditengerészethez, melynek tiszthelyetteseként, nem sokkal később tisztjeként részt vett az osztrákok oldalán a szintén forradalmi utat választó Velence ostromában. 1858-ban Ferenc József ambiciózus öccsének, az 1854 és 1866 között a haditengerészet élén álló Miksa főhercegnek a hadsegédévé lépett elő. 1860-ban egészségügyi okokra hivatkozva búcsút vett a haditengerészettől, így nem merült fel esetleges részvétele a szerencsétlenül végződő mexikói vállalkozásban. A családi levéltárban őrzött iratokból nem derül ki, hogy távozásában játszott-e szerepet a flottának a szárd–piemonti–francia–osztrák háborúban nyújtott igen gyenge teljesítménye, amely a tisztikarban komoly frusztrációt váltott ki. Ez a frusztráció véglegesen csak az 1866-os lissai győzelmet követően oldódott fel. Az azonban kétségtelen tény, hogy Vécseyt élete végéig kínozza a köszvény. Fájdalmainak enyhítésére rendszeresen kezelte magát Karlsbadban.

Vécsey József a haditengerészet kötelékéből való távozását követően belevágott politikai karrierjének építésébe. Bekapcsolódott a szatmári közéletbe. A vármegye gazdaközönységét egyesületalapítás céljából Szatmárnémetibe hívta össze. Ez természetesen politikai fórumot teremtett az ország ügyeinek lokális szintű megvitatására. Megalakították a Szatmári Gazdasági Egyesületet, melyben Vécsey báró alelnöki pozíciót vállalt. A későbbiekben azonban nem bizonyult működőképesnek ez a szövetség. Az újjáalakításra tett sikertelen kísérlet után ismét Vécsey József vette kezébe a kezdeményezést, aminek eredményei az 1880-as évekre már kézzelfoghatóak voltak.⁵

Az 1860. október 20-án kibocsátott Októberi Diploma kiadása után az uralkodó Szabolcs vármegyében főispáni pozíciót ajánlott Vécseynek, aki ekkor még a bizonytalan politikai viszonyok miatt nem fogadta el a kinevezést. 1860 decemberében Szatmár vármegye másodalispánjává választották, minek következtében a megyeszékhelyre, Nagykárolyba költözött. Politikusi ambíciói miatt azonban alispáni teendőitől hamar búcsút vett, ugyanis a kiegyezési tapogatózások jegyében Ferenc József 1861 tavaszára összehívta a magyar országgyűlést. A választásokat 1861 márciusában az 1848-as választójogi törvény alapján bonyolították le. Vécsey József a „Deák-csoport”, azaz a Felirati Párt elképzeléseivel azonosulva Szatmár vármegye aranyosmeggyesi választókerületében lépett fel, ahol egyhangúlag választották meg. Az 1861. március 15-én felvett aranyosmeggyesi választási jegyzőkönyv szerint nemcsak Vécseyre,

³ Károlyi György politikai nézeteiről részletesebben Fazekas Rózsa: *Károlyi György és Nagykároly*. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XVII. (2006). 490–497.

⁴ Vécsey József tanulmányaihoz Zsoldos Ildikó: *A két Vécsey*. Századok 147. (2013). 749–751.

⁵ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (a továbbiakban ANDJC) 452 Fondul familial Vécsey (a továbbiakban 452) Nr. inv. 150. Acte judecătorești 1848–1902 (a továbbiakban Nr. inv. 150) Szatmárnémeti, 1886. április 19. Kováts Béla kir. tanfelügyelő Vécsey Józsefhez.

hanem a kerület 1848-ban megválasztott képviselőjére, Ternyei Jánosra is érkezett ajánlás, de ő kinyilvánította visszalépési szándékát a báró javára.⁶ Vécsey Józsefet 1865 novemberében ismét megválasztották az aranyosmeggyesi választókerület országgyűlési képviselőjének.

Vécsey báró 1861-ben feleségül vette a 19. századi magyar történelem egyik befolyásos formálójának, a reformkorban újkonzervatívnak tekintett, a későbbiekben ókonzervatívként emlegetett Dessewffy Emilnek a leányát, Dessewffy Blanka grófnót (1842–1917). A fiatal pár Sárközön telepedett le, s mivel a kiegyezési tárgyalások egy időre megakadtak, Vécsey József birtokaira húzódott vissza. A sárközi kastélyban együtt éltek néhai Vécsey Miklós özvegyével, cserneki Markovics Vilmával, valamint Vécsey József agglegény öccsével, Miklóssal (1835–1903). 1865 tavaszán a már négyfősre duzzadt Vécsey familia a szabolcsi Nyíracsadra költözött, ahol egy úrilakban rendezkedtek be, mely szerénysége ellenére valamennyi családtag legkedvesebb tartózkodási helye lett.

Dessewffy Blanka grófnő összesen nyolc gyermeknek adott életet, akik közül egyet, az 1867. április 25-én született Emilt 15 hónapos korában elveszítettek. Négy leányt és három fiút neveltek fel: Esztert (1863–1951), Máriát (1864–1928), Lászlót (1866–1924), Miklóst (1869–1951), Paulinát (1871–1931), Magdát (1873–1960) és József Aurélt (1883–1958).

Vécsey Józsefet a kiegyezési tárgyalások sikerre vitele Szabolcs vármegyében főispáni állásba emelte.⁷ 1872-ben pedig nevezett vármegye nyírbátori választókerületében szerzett képviselői mandátumot a kormánypárt színeiben. E feladatvállalások miatt szatmári aktivitása egy időre csökkent. Az 1873-as gazdasági válság, valamint a külpolitikai események hatására átstrukturálódott pártrendszerben Vécsey József nem találta meg a helyét. Nem tudta elfogadni a Tisza Kálmán nevével fémjelezhető új kormánypárt, a Szabadelvű Párt elképzeléseit, így a továbbiakban nem vállalt képviselőiséget. Gondolkodásmódjában döntően a konzervatív értékek voltak a meghatározóak. Ellenzékiségének fő motívumát egyrészt az agrárius érdekek képviselete jelentette, másrészt a katolikus egyházhoz fűződő viszony. 1902-ben bekövetkezett haláláig a főrendiház tagjaként vette ki részét a parlamenti munkából. Az 1890-es években Apponyi Alberthez és a Nemzeti Párthoz kötődött. A dualista rendszer haszonélvezői közé tartozó Vécsey József és fiai csak olyan politikai pártokhoz csatlakoztak, illetve csak olyan politikai pártokkal szimpatizáltak, amelyek '67-es alapon határozták meg magukat. Vécsey József a lokális Nemzeti Párt elnöke lett, mely alakuló ülését 1893 januárjában tartotta Szatmárnémetiben.

A Vécsey család 1882-ben, a legkisebb gyermek, József Aurél világra jövétele előtt visszaköltözött Sárközre. Ettől kezdve a sárközi kastély volt a vidéki rezidenciájuk. A báró nagy lendülettel fogott a birtok rendbehozatalához. Árkokat húzatott, megindult a belvizek lecsapolása, utak építése. „Pár esztendő múltával mindenüvé kényelmesen el lehetett kocsin vagy lóháton jutni”⁸ – emlékezett vissza Eszter leánya a birtokrendező munkálatokra. A fenyegető árvízveszély miatt a csegöldi uradalomban is jelentős erőket kötöttek le az árvízvédelmi és vízlevezetési (árokásás, ároktisztítás stb.) feladatok.

⁶ ANDJC 452 Nr. inv. 153/I. József Vécsey Correspondentja 1845–1891. (a továbbiakban Nr. inv. 153/I.). Választási jegyzőkönyv (Aranyosmeggyesi választókerület 1861).

⁷ Főispáni működésének értékeléséhez Czövek István: *Az önkényuralom és a dualizmus kora. = Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája* 1. Szerk. Cservényák László. Nyíregyháza 1993. 313–318.

⁸ ANDJC 452 Nr. inv. 179. Insemnári privind biografia Maria Vécsey – Egy néhány feljegyzés Nagytisztelendő Mater Vécsey Mária 1864–1928 a Szentséges Szívről elnevezett szerzetesnők társulatának fejedelmes tagja áldásos életéről

A sajnálatos módon csonkán fennmaradt gazdasággal kapcsolatos iratokból, a családi levelezésből és egyéb dokumentumokból az derül ki, hogy Vécsey József igyekezett több ezer holdra rúgó uradalmait⁹ fejleszteni, az elhanyagolt birtokrészeket, az amortizálódott gazdasági épületeket rendbe hozatni, szükség esetén új építményeket felhúztatni. Éppen aktuális „nyári lakhelyeire” is nagy gondot fordított. A sárközi kastélyt 1894-ben például parkettázták és krakói cserépkályhákkal látták el.¹⁰

Valamennyi uradalomban sokoldalúnak mondható növénytermesztés folyt. Bizonyos területeket a Vécseyek haszonbérbe adtak. A legfőbb gabona a búza volt, de rozst, árpát, zabot és repcét is vetettek. A cséplést gép végezte. A gazdatiszti jelentések szerint Sárközön repceből kinyert olajat is értékesítettek. A kapásnövények közül elsősorban kukoricát, burgonyát, répát termesztettek. Vécsey József acsádi uradalmában a dohánytermesztést fokozatosan egyre nagyobb területekre terjesztette ki. Babbal, borsóval, lencsével, dióval, almával és barackkal leginkább a csegöldi birtokokról látták el a sárközi háztartást. Vetésforgót alkalmaztak, és szisztematikusan trágyázták a talajt. A legfőbb takarmánynövények a lóhere, lucerna, zabosbükknövény voltak. Az acsádi és a sárközi uradalomban szőlőt is műveltek. A nagy kiterjedésű erdőkből kitermelt fa nagy része eladásra került. A termények jelentős részét is így hasznosították, de tartalékolnak étkezési és takarmányozási célra is.

Az állatállomány szarvasmarhákból, sertésekből, juhokból és lovakból állt. Természetesen istálló rendszerben működött az állattartás. Az 1890-es évek elején azonban előfordult olyan – nem éppen a korszerű gazdálkodásra jellemző – eset is, hogy a Csegöldön eladatlan maradt háromszáz malacot áthajtották Sárközre makkoltatni. A társadalmi elismertség biztosítását is szolgálta a csegöldi uradalom angol félvértenyésztete, melyben a régi lipicai fajtát tenyésztették. Vécsey József halála után a ménest felosztották, a lónevelés istállórendszerre redukálódott.¹¹

A Vécseyek nem tartoztak a magyar nagybirtokos arisztokrácia azon szűk köréhez, amely ipari vállalkozásaival tünt ki a 18–19. században. Gazdasági tevékenységük elsősorban a mezőgazdasághoz kapcsolódott. A mezőgazdasági feldolgozóiparba viszont bekapcsolódtak gőzmalmaikkal¹² és uradalmi szeszgyáraikkal. Ezek a szeszgyárok a gyengébb minőségű gabonát dolgozták fel. Az alkoholgyártás során keletkezett melléktermékeket állatok hizlalására használták.

Vécsey József jó gazda módjára rendszeres birtokszemléket tartott, fontos volt számára az írásbeli érintkezéseken kívül a szóbeli kommunikáció az uradalmait működtető gazdatiszti réteggel. A tisztartók számadásait nagy alaposággal tanulmányozta át, sok esetben rákérdezett bizonyos tételekre, magyarázatot kért, a jelentések késéséért felelősségre vonás járt.

Vécsey József mellett megbízható segítőtársként állt gondos és megfontolt öccse, aki rendkívül lelkiismeretesen foglalkozott a gazdasági ügyletekkel. Állandóan informálta, tanácsokkal látta el bátyját, részt vállalt a birtokszemlékben is. Döntési jogra nem tartott igényt, de a

⁹ A sárközi uradalom területe 16729 kataszteri holdat kitevő, nagyjából erdőbirtok volt, a csegöldi 2288, az Ung megyében található szennai (melyet Miklós testvérével együtt birtokolt) 2442, a Szabolcs megyei acsádi 3907 kataszteri holdat tett ki. *A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. II. k. Gazdaczintár.* Bp. 1897. 306–307, 380–381, 388–389, 398–399.

¹⁰ A kastélymunkálatokhoz lásd ANDJC 452 Nr. inv. 153/I.

¹¹ *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye/Szatmárnémeti szabad királyi város.* Szerk. Borovszky Samu. Bp. é. n. [1908.] 306.

¹² A gőzmalomok alapítói között alulreprzentáltak a nagybirtokosok, inkább a zsidó terménykereskedőkre volt jellemző ez a vállalkozási forma.

testvérek minden apró részletet megbeszéltek. József igényelte Miklós véleménynyilvánításait. Ezeken túlmenően a báró bátyja népes családjával is törődött. Figyelemmel kísérte a gyermekek tanulmányait, vizsgáikról informálta apjukat, de ha kellett fuvarozta is őket, segített mobilizálásukban. 1903 januárjában hosszas szenvedés utáni halálakor a Szamos így jellemezte: „Az elhunyt báró egyike vala a legzárkózottabb s legkülönösebb férfiakkal. Akik őt közelebről nem ismerték, joggal világgylőlőnek is tartották, holott nemesen érző szív dobogott keblében; erős jellem s világos fő volt, szabadelvű nézetekkel és igen nagy műveltséggel. Visszavonultságát sokan csalódásnak tulajdonítják. Ifjú korában több világrészt bejárt, s rettenhetlen bátorságról tesz tanúságot, hogy rendszerint csak királyi vadakra vadászott. Férfikora teljes visszavonultságban telt el; nem szerepelt, fényes tehetségeinek nagy kárára, sem a társadalomban, sem a közéletben, s bár az országgyűlés főrendiházának tagja volt, nem vett részt a politikában. [...] Zárkózott természetéből kifolyólag nőtlen maradt.”¹³ Vécsey Miklós általános örököse, ingó és ingatlan javainak és jogainak birtokosa Vécsey József legidősebb fia, László lett.¹⁴

Az arisztokraták köreiben az a szokás dívott, hogy tavasztól őszig kastélyaikban élvezték a természet szépségeit, majd a tél beköszöntésével Budapesten vagy valamelyik belföldi, illetve külföldi nagyvárosban időztek. A Szatmár vármegyei virilisjegyzékekben általában a második vagy harmadik helyen álló szatmári Vécseyek vagyoni helyzet tekintetében az arisztokrácia azon csoportjához tartoztak, akik azt nem engedhették meg maguknak – ellentétben például a Károlyiakkal –, hogy a fővárosban palotát építsenek vagy vásároljanak és tartsanak fenn, de rendelkeztek ingatlannal a Józsefvárosban, a Rökk Szilárd utca 24. szám alatt. Ez alkalmas volt bizonyos társasági összejövetelek tartására. Itt gyülekezett például 1899 tavaszán a Szatmármegyei Széchenyi-Társulat küldöttsége, melyet Vécsey József elnök vezetett a vallás- és közoktatásügyi, valamint a pénzügyminiszterhez, hogy a közművelődési egyesület számára segélyösszegért folyamodjanak.¹⁵ Vécsey báró birtokainak elhelyezkedése miatt nem a megyeszékhelyhez, hanem Szatmárnémetihez kötődött. Lokális aktivitása leginkább szatmárnémeti székhelyű társaságok, testületek működésében való részvételében mutatható ki. Ő volt az első elnöke például a Kőlcsey Körnek.

Vécsey Józsefné Dessewffy Blanka – aki aktív közéleti szerepet vivő férje mellett reprezentációs feladatokat látott el, és társadalmi kapcsolatait intenzíven felhasználta az érdekkijáráások során – szintén kivette részét a magyarosításért folytatott küzdelemből. Az 1890-es évek első felétől alkalmazottaik és cselédek leánygyermekéi számára iskolát működtetett Sárközön, mellyel a magyarosodást is elő kívánta segíteni a szlovákok és románok által is lakott településen.¹⁶ Pedig a család uradalmi központjában az 1900-as népszámlálás adatai szerint csak kis számban éltek nemzetiségek. A 2145 lakosból 1731 magyar, 288 szlovák, 70 román, 55 rutén és 1 német anyanyelvűnek vallotta magát. A statisztika szerint 2090 személy tudott magyarul beszélni.¹⁷ A báró Vécseyek a 18. század végén telepítettek szlovákokat Sárközre. Míg a Károlyiak telepesei német területekről érkeztek, a kevésbé tehető birtokosok (mint például a szatmári Vécseyek) a spontán migrációban rejlő lehetőségeket használták ki.

¹³ Szamos, 40. (1903). 2. sz. (január 8.)

¹⁴ ANDJC 452 Nr. inv. 209 Corespondență 1880–1930. Vécsey Miklós végrendelete. Sárköz, 1895. december 23.

¹⁵ ANDJC Nr. inv. 150 Szatmárnémeti, 1899. május 17. Szuhányi Ödön igazgató Vécsey József elnökhöz.

¹⁶ ANDJC Prefectura Județului Satu Mare. Acte comite administrativ III. 1905. 2221. cutia Sárköz, 1905. október 27. Özv. Vécsey Józsefné Dessewffy Blanka grófnő levele Szatmár vármegye alispáni hivatalához.

¹⁷ *Magyar statisztikai közlemények I. k. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség általános leírása községenként.* Bp. 1902. 318–319.

Vécsey József 1892–1893 folyamán a Szatmár-bikszádi vasútérdekeltség elnökeként jelentős erőfeszítéseket tett a megye kulturális központját Bikszáddal összekötő vasútvonal létesítéséért. A szóban forgó vasút jelentősége abban állt, hogy Szatmárnémetit az Avassal összekapcsolva lehetőség nyílt volna az avasi erdőségek kitermelésére. Az előmunkálatok megtételét követően azonban a bikszádi vasút ügye évekre elakadt. Vécsey József halálát követően 1904-ben Kristóffy főispán karolta fel a szatmári Vécseyek számára prioritást élvező kérdést.¹⁸ A szárnyvonal megnyitására 1906. április 19-én, az 1906-os választások kampányidőszakában került sor. Az átadáson való részvételből Vécsey László politikai tőkét kovácsolt.¹⁹

A hét Vécsey gyermek közül hatan egy ideig párban folytatták tanulmányaikat a köztük lévő kicsi korkülönbség miatt. Ebből adódóan a testvérek közül Eszter Máriaival, László Miklóssal, Paulina Magdával került a legszorosabb kapcsolatba. A legkisebb úrfi, József Aurél és a többiek között viszonylag nagy volt a korkülönbség. A Kolozsvárott őrzött családi archívumban fellelhető dokumentumok szerint mindegyikőjük anyanyelve a magyar volt. Nevelésük katolikus szellemben folyt. A szatmári Vécseyeket a patriotizmusnak az a válfaja jellemezte, amely összegegyeztethető a Habsburg-dinasztia iránti lojalitással.

A Vécsey gyerekek és szülei kapcsolatát nagyító alá véve megállapítható, hogy az aktív közéleti szerepet vivő báró amolyan távolról gondoskodó családapa és férj volt, ami persze nem tekinthető kuriózumnak abban a korban. Hol politikai teendői miatt, hol birtokainak ellenőrzésére hivatkozva hagyta magára feleségét. A rendkívül családcentrikus Dessewffy Blanka kitartó társnak bizonyult, biztos háttérrel nyújtva politikai férjének, de mint szentimentális levelei – melyekben hosszasan ecsetelte házastársa utáni vágyakozását – és Eszter lányának későbbi visszaemlékezései is bizonyítják, sokat gyötrődött az egyedüllétől.

A szülők – illetve elsősorban az erős akarátú apa – által fiaik számára kijelölt pálya rámutat arra, hogy a polgári átalakulás időszakában milyen társadalmi emelkedési lehetőségek maradtak a hagyományos arisztokrata családok számára. A sárközi uradalom várományosa, Vécsey László középiskolai tanulmányait a dualizmus kori politikai elit Budapest-centrikusságának megfelelően a fővárosi Piarista Gimnáziumban végezte. Az első négy évben magántanulói jogviszonyosként szerepelt a nyilvántartásban, 1879 szeptemberétől azonban rendszeresen látogatta a gimnáziumot. Magántanárok, korrepetítorok ezt követően is segítették a számonkérésekre való felkészülésben. Az érettségi letételét követően Vécsey József legidősebb fiát katonai pályára vezényelte, bár László nem érzett vonzalmat e karrier iránt, meghajolt a szülői akarat előtt.

Vécsey László katonai karrierje 1883-ban vette kezdetét.²⁰ Az uralkodó magyar állami alapítványi helyet adományozott részére a bécsújhelyi (Wiener-Neustadt) katonai akadémián.²¹ 1886 szeptemberében a 14-es dragonyosezredben hadnagyként kezdte meg katonai pályafutását cseh területeken. A dualizmus kori Magyarországon a katonatisztek társadalmi megbecsültsége

¹⁸ ANDJC 452 Nr. inv. 199 Socoteli financiare 1903–1917. (a továbbiakban Nr. inv. 199) Levélkivonatok Sárköz, 1904. augusztus 4. Dessewffy Blanka Vécsey Lászlóhoz.

¹⁹ Szatmár és Vidéke 1906. április 24.

²⁰ Vécsey László katonai pályájának értékeléséhez részletesebben lásd Zsoldos Ildikó: *Két arisztokrata karrierút a hosszú 19. századból. = A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok.* (Speculum Historiae Debreceniense 12.) Szerk. Papp Klára–Püski Levente. Debrecen 2013. 255–277.

²¹ ANDJC 452 Nr. inv. 1997241/1883 Szabolcs vármegye alispánjának értesítése a magyar királyi honvédelmi miniszteri leiratról. Vécsey László katonai pályára irányításában minden bizonnyal jelentős szerepet játszhattak a családi hagyományok, valamint a hadsereget szívügyének tekintő Ferenc József osztrák császár és magyar király iránti lojalitás.

jelentősnek minősíthető még akkor is, ha az 1880-as évek végéig a magyar társadalom erős ellenérzést táplált a hadsereggel szemben. A hivatásos tisztikar anyagi elismerése viszont – legalábbis az első világháború előtti évekig – nem volt kiemelkedően magas. A tőlük elvárt mobilitásból adódó áthelyezések gyakran sok kellemetlenséggel és pluszki költséggel jártak, hiszen Vécsey – stabil anyagi háttere miatt – a tiszteknek ahhoz a csoportjához tartozott, akik nem a kaszárnyában laktak. A közeli magánszállás a laktanyai létnél valamivel szabadabb életvitelt tett lehetővé. Előmenetel tekintetében Vécsey László tisztí pályafutását nem értékelhetjük dinamikusnak, hiszen hároméves akadémiai tanulmányokat követő tizenhat évi szolgálat után – apja halálának évében – századosként lépett ki a hadsereg kötelékéből. Természetesen ebben releváns szerepet játszott az a tényező is, hogy szolgálati ideje alatt nem zajlottak jelentősebb háborúk. A 9. számú Nádasdy-huszárezred kapitányaként lépett tartalékállományba.

A dualizmus kori Magyarországon az arisztokratáknál (akárcsak a köznemeseknél) bevett szokásként működött a politikusi pálya családon belüli öröklődése. A fiúgyermek szocializációjuk során azt látták, hogy a legfontosabb társadalmi szerep, amelyet egy férfi betölthet, az országgyűlési képviselőség. Vécsey József valószínűleg Miklós fiát szánta az apáról fiúra „hagyományozódó” politikusi pályára. Vécsey Miklós – aki rendkívül kényelemszerető, felelőtlen ember volt egész életében – nem lett országgyűlési képviselő, bár az 1905-ös választások alkalmával felmerült jelölése Szatmár vármegye aranyosmeggyesi választókerületében. Minden bizonnyal az ifj. Andrássy Gyula nevével fémjelezhető „disszidens” programmal lépett volna fel, de végül nem indult a mandátumért. Vécsey Miklós 1905-ben szerezte meg a főrendiház ülésein való részvételhez szükséges meghívólevelet. A Horthy-korszakban az 1926. évi XXII. törvénycikkkel felállított felsőház tagja lett.²²

A legkisebb Vécsey fiú, József Aurél az egyházi vonalat választotta. Rómában a Germanicumban tanult, ahonnan felszentelt papként és doktorált teológiatanárként tért haza 1910-ben. Ő az 1895-ben alakult, az egyházpolitikai reformok revízióját célként kitűző Katolikus Néppártot részesítette előnyben.²³

Vécsey József halálát követően birtokai fiaira szálltak. A sárközi és az ungszennai uradalmat László, a nyírcsádi Miklós, a csegöldit József Aurél örökölte. Vécsey József Aurél extraneus birtokos volt Szatmárban. Annak ellenére, hogy mindhárom Vécsey báró megélhetésének forrásául a földbirtokaiból származó jövedelem szolgált, apjuk nem tartotta fontosnak, hogy fiai gazdászati, a modern gazdálkodással kapcsolatos tanulmányokat folytassanak. Arra sincs adatunk, hogy Vécsey József látogatott volna gazdászati kurzusokat. Gazdasági ügyeinek intézésében is segítségére lévő testvére, Vécsey Miklós azonban 1853 és 1854 között a Stuttgart melletti, 1847-től akadémiai rangra emelkedett hohenheimi mezőgazdasági tanintézet hallgatója volt.²⁴

A két idősebb fivér sikertelen gazdasági ügyleteitől a lánytestvérek igyekeztek távol tartani öccsüket. „Magdi még azt a megjegyzést tartja opportúnusnak, hogy tapasztalatból látva László és Mixi balsikereit a gazdálkodás terén, nem találja tanácsosnak részedre velők közösen valamit

²² Püski Levente: *A magyar felsőház története 1927–1945*. Bp. 2000.

²³ Vécsey József Aurél karrierútjához lásd Zsoldos Ildikó: *Neveltetés és oktatói tevékenység a szatmári Vécseyeknél. = Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe.* (Speculum Historiae Debreceniense 18.) Szerk. Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen 2014. 559–572.

²⁴ Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919*. Bp. 2001. 610.

vállalni [...] máris tele vannak adóságokkal, gazdasági befektetésekre pedig semmiképpen sem hajlandóak”²⁵ – írta Sztáray Sándorné Vécsey Paulina. A hitelekkel terhelt birtokokra jelzálog került, az adósságok egyre inkább halmozódtak. Kölcsönöket a Magyar Földhitelintézettől és különböző bankoktól vettek fel. Vécsey László gazdasági sikertelenségében a megváltozott viszonyokon túlmenően óriási szerepet játszott túlzottan kényelmes Miklós öccse, akivel több mint tíz évig érdek- és vagyonszövetségben működött. Ez rá nézve inkább hátrányos volt.

Vécsey László 1905 végén kapcsolódott be Szatmár vármegyében a Fejérváry-kormány elleni rezisztenciát irányító 60-as bizottság munkájába, de túl nagy aktivitást nem fejtett ki. Rövid politikai pályafutása tehát egy válságszituációból adódott, sokkal inkább kényszerből, mint élvezetből. A krízist követő országgyűlési képviselőseget – mint ahogyan egyéb, apjánál szerényebb közéleti szerepvállalását – társadalmi rangjával együtt járó kötelezettségeként fogta fel. Míg apja lokális szinten is aktív volt, róla ez nem jelenthető ki.

Az 1905–1906-os politikai krízis lezárulását követően a mandátum megszerzéséért az apja által is képviselt aranyosmeggyesi választókerületben szállt ringbe az Alkotmánypárt színeiben. Nem követte a szatmári Vécseyekkel jó viszonyt ápoló Apponyi Albert és Károlyi István által választott magatartásformát. A sárközi Rózsabokor vendéglőben megrendezett jelölőértekezlet lebonyolításában főszerepet vállaló Böszörményi Zsigmond megkísérelte rávenni a bárót a Függetlenségi és 48-as Pártba való belépésre, ő azonban nem állt kötélnek. „Soha! csak alkotmánypárti programmal – feltételek vagy megszorítások nélkül tehetem. – S így is jó volt”²⁶ – informálta a báró édesanyját a történekről. „Programbeszédből egy lesz, Újvárosban [Avasújvárosban]. Megpróbálom rávenni Károlyi Pistát, hogy megtartsa, vagy a szatmári jelöltet, a híres zsidót, Kelement. Ami engem illet, nem sok hozzáfűzni valóm van. Követni kell a divatot: a nagyközönség szája íze szerint beszélni vagy beszélgetni”²⁷ – vélekedett Vécsey báró, aki ifjúkorában alapos felkészítést kapott a társasági életben való sikeres helytálláshoz, de nagy valószínűséggel nem lelkesedett a szónoklásért. Ennek ellenére a helyi sajtó híradásai szerint „a népszerű jelölt az Alkotmánypárt programját meggyőző és népies módon ismertette választói előtt”²⁸. Az ilyenkor alkalmazott rítusrendet követve a bárót vállalkon vitték kocsjához a választópolgárok. Mivel az avasi választók jelentős részben román ajkúak voltak, meggyőzésük érdekében Kelemen Samu szónoklata után Demján Titusz lekeneci görög katolikus lelkész intézett román nyelven beszédet a hallgatósághoz. Szatmár vármegye kevert etnikumú kerületeiben mind az Alkotmánypárt, mind a Függetlenségi és 48-as Párt alkalmazott román korteseket. A választókra gyakorolt nyomás eszköztárában a pénz is jelentős súllyal bírt. Vécsey báró családi archívumában fellelhető dokumentumok szerint a szavazók anyagi juttatásban részesítésén túl a román lakosság véleményformálói, a görög katolikus lelkészek is jelentékeny összegeket tehettek zsebre.

A Vécsey család nem megfelelően rendezett archívumában a legkülönbözőbb típusú és évkörökből származó iratanyagok között „kortesyugták” lapulnak. Az általam eddig megtalált

²⁵ ANDJC 452 Nr. inv. 210. Paulina Vécsey Corespondență 1881-1900. Vécsey Paulina Vécsey József Aurélhoz dátum nélkül.

²⁶ ANDJC 452 Nr. inv. 189. Corespondență 1881-1914. (a továbbiakban: Nr. inv. 189) Nagykaroly, 1906. április 18. Vécsey László Dessewffy Blankához francia nyelven; A hivatalos jelöléséig előfordult, hogy a helyi lapokban függetlenségi jelöltként emlegették.

²⁷ Uo.

²⁸ Szamos, 1906. április 29. A programbeszédéről tudósítottak továbbá: Szatmárnémeti, 1906. április 29.; Szinérváralja, 1906. május 1.

elismervényekből, pénzügyi elszámolásokból természetesen nem áll módunkban megállapítani, hogy Vécsey bárónak mennyibe került az 1906-os – az ország jelentős részén tulajdonképpen kampánymentes – választás megnyerése, bizonyos következtetések levonására mégis alkalmasak. Összegük megközelítőleg 15 000 koronát tesz ki, ami azt jelenti, hogy ennyi kiadása biztosan volt Vécseynek. A báró kampányában aktívan közreműködtek gazdatisztjei, jószágigazgatói. A törvényt megszegve már a választás előtti időszakban is történt kifizetés korcsmárosoknak, akiktől bort, pálinkát, sört, szivart és cigarettát kaptak a választópolgárok. Egy aranyosmeggyesi vállalkozóval kötött szerződés rögzítette a választás napján az „élelmiszerjegy” ellenében felszolgálendő menüt: reggelire pörköltet és kenyeret fejenként 60 fillérért, ebédre pedig gulyást és fánkot 1 korona 20 fillérért, amihez természetesen az „italjeggyel” rendelkezőknek bor is dukált.²⁹ Mivel az aranyosmeggyesi választókerület több községből állt, ez nem minősült illegális költségnek. Vécsey László édesanyjához írt leveléből tudjuk, hogy a társadalmi hovatartozás meghatározta az ellátás minőségét, és a zsidó vallásúak étkezési szokásait is figyelembe vették. „A választás napján megpróbálnék egy kis fogadást adni, mint a lóversenyeken és a meggyesi vadászatokon. A »főnséges népet« három különböző menüvel ajándékozunk meg: a. gatyások, b. félurak és mesteremberek, c. kóserkonyha. Az úri rend nagyon be fog csiccsenteni”³⁰ – nyerünk betekintést a kampány részleteibe.

A számadások szerint a választók 10 koronát kaptak szavazatukért, de szőlő elismervény 100 koronáról is. Utóbbi az átcsabított véleményformáló Tatár-pártiak tarifája volt. A berenci községi előljárók minden általuk összeszedett szavazóért 2 korona juttatásban részesültek. A józsefházi jegyzőtől a kampány költségeinek fedezésére 100 koronáért folyamodó aktivista 1906. május 1-jén, a választás előtt két nappal azt jelentette, hogy „megbeszélésünk szerint 8 tatárt már fogtunk”.³¹ Dán János berenci tanító felvette Vécseytől a 10 koronát, de mégis Tatárra szavazott. A pénzt viszont megtartotta.³²

A Román Nemzeti Párt dr. Tatár János tekintélyes színérváraljai ügyvédet indította az aranyosmeggyesi kerületben. Az Avasfelsőfaluban született Tatár helyi jelöltként szállt ringbe a mandátumért, ami növelte népszerűségi indexét, de nem bizonyult elegendőnek a győzelemhez. A Színérváralja információi szerint a helyi értelmiséghez tartozó, a színérváraljai kaszinó ügyvédjeként is tevékenykedő mérsékelt nemzetiségi Tatárnak április 22-én ajánlották fel a jelöltséget. Érdekében szintén kimutatható a gazdasági nyomásgyakorlás alkalmazása, elsősorban a színérváraljai Satmareana román takarékpénztár részéről,³³ melynek igazgatójaként és ügyvédjeként funkcionált, továbbá a pénztévezéssel szorosan összefonódott papság részéről is. A nemzetiségi jelölt 1906. április 29. és május 1. között utazta be az Avas községeit. Nem találtunk adatot arra vonatkozóan, hogy a hatóságok akadályozták volna programbeszédének megtartását. Tatár jelölésében minden bizonnyal szerepet játszott 1906 januárjában a nagybányai román ajkú Pokol Elek aranybánya-tulajdonos mostohalányával, Marosán Matilddal

²⁹ ANDJC 452 Nr. inv. 199. Vállalati szerződés báró Vécsey László képviselőjében Pethő György jószágigazgató és Mészáros István vállalkozó között. Aranyosmeggyes, 1906. április 25.

³⁰ ANDJC 452 Nr. inv. 189. Nagykároly, 1906. április 18. Vécsey László Dessewffy Blankához.

³¹ ANDJC 452 Nr. inv. 199. Józsefháza, 1906. május 1. Hermann János a józsefházi jegyzőhöz.

³² Uo. Válasz Méltóságos Báró Vécsey László úr választásánál felmerült kiadásokról vezetett számadásomra tett megjegyzésekre, Aranyosmeggyes, Nagy Imre Pethő György jószágigazgatóhoz

³³ A dualizmus kori román hitelhálózat struktúrájának vizsgálatához lásd Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848–1914*. Kvár 2002. 140–141.

kötött házassága, amivel szorosabbra fűzte kapcsolatát a vármegyei román nemzeti mozgalom vezetőivel. Tatár János az 1911-es birtokstatisztika adatai alapján középbirtokos volt Szatmár vármegyében.

Vécsey bárónak akadt még egy ellenfele, mégpedig a költő-politikus Csizmadia Sándor, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt képviselőjelöltje. A szociáldemokrata jelölt a Szatmár megyei hatóságok részéről negatív diszkriminációban részesült.

Vécsey Lászlót az 1906. május 28-i parlamenti ülésen katonai múltjából adódóan a véderőbizottságba választották be.³⁴ A képviselőházi naplók arról tanúskodnak, hogy a báró a „néma honatyák” csoportjához tartozott, ugyanis egyszer sem szólalt fel. Inkább családjá, mintsem választóközönsége érdekében tevékenykedett. Keményen lobbizott a Miklós testvére tulajdonában lévő acsádi uradalom területén létesítendő szeszgyárért. A földművelésügyi minisztériumban dr. Mezőssy Béla egyengette az ügyet.

Vécsey László a késő barokk stílusú sárközi római katolikus templomot 1909 és 1911 között átépíttette. Ekkor fejezték be a templomtoronnyal kapcsolatos munkálatokat is. A Vécseyek által készített harangot azonban 1915–1916-ban hadi célokra lefoglalták.

A szatmári Vécseyek világháborús szerepvállalásának vizsgálatakor feltétlenül említést érdemel, hogy László bárót a Honvédelmi Minisztérium automobilítaként³⁵ újra szolgálatba állította. Elsősorban bécsi megbízatásokat kapott, de helyi fuvarjai is akadtak. Vécsey báró veszélyesnek tartotta ezeket az utakat. 1914 szeptemberében a péterváradai főhadiszállásra vezényelték. Novembertől Temesvárott teljesített szolgálatot. Leveleit egy éven keresztül innen keltezte.³⁶ 1916 elején sikerült elérnie a rég áhított áthelyezést Teschenbe, ahol széles körű nyelvismeretét hasznosítva irodai aktafordítóként dolgozott. Katonai összecsapásokban sem eddig, sem ezt követően nem vett részt. Őrnagyi előléptetésére meglehetősen hosszú várakozás után került sor 1916 decemberében. Ötvenesztendősen lépett a törzstisztek sorába.

A katonai kötelezettségét önkéntesi rendszerben teljesített, negyvenhat éves Vécsey Miklós 1915 augusztusában a sárközi uradalom jószágigazgatója, Pethő György volt szatmárnémeti városi gazdasági tanácsos javaslatára maga jelentkezett szolgálatra. „Így most az önkényt jelentkezők privilégiumaiban fog részesülni, ha csakugyan behívják, ami szept. hó folyamán lenne”³⁷ – világított rá Vécsey Magda a motivációs tényezőre.

A legfiatalabb Vécsey báró 1912 óta a gyulafehérvári papnevelde tanáraként dolgozott. A papnevelő intézetben a világháború első évében még zavartalanul folyt a tanítás, 1915-ben már kevesebb hallgatóval. Románia 1916. augusztusi hadba lépése Erdélyt is hadszínterré tette. A román hadsereg betörése elől menekült a lakosság. A veszélyeztetett területek kiürítése szervezetlenül folyt, ami késleltette a csapatfelvonulásokat, ugyanis az út- és vasútvonalak áteresztőképessége nem tette lehetővé az ellenkező irányú mozgások egyidejű kivitelezését. A román csapatokat csak német segítséggel, Mackensen tábornagy irányításával sikerült

³⁴ *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I. Bp. 1906. 19.

³⁵ A világháború kitérésekor a katonai hatóság a Vérmezőre rendelte az ország automobiljait, melyekből egy bizottság a tíznapos rekvirálás alkalmával 400 személy- és 144 teherautobilit hadi célra lefoglalt. A rekvirálás vidéken is végbement. Az Automobiltestületet 1916 tavaszán feloszlatták, a tiszteket csapatszolgálatra osztották be. A szatmári Vécseyek 1904 óta rendelkeztek a századelő modernitásának egyik szegmensét jelentő automobilal.

³⁶ Időnként szolgálati feladat teljesítése céljából Bécsbe távozott. Ilyenkor Budapesten megállva alkalmát nyílt gazdasági ügyek intézésére is.

³⁷ ANDJC 452 Nr. inv. 217. Aurel Vécsey Corespondență 1896–1913. H. n. [Sárköz] 1915. augusztus 29. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

kiszorítani Erdélyből 1916 őszén. Az év végi „visszatelepítésben” József Aurél is tevékeny szerepet vállalt.

A viláégés alatt a legidősebb lánytestvér, a hajadon Vécsey Eszter többnyire a sárközi kastélyban tartózkodó édesanyja ápolásának szentelte magát. Vécsey Józsefné Dessewffy Blanka 1917 januárjában távozott az élők sorából.

A világháború elvesztése, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és az ezt követő történelem váratlanul érték és megdöbbentették az arisztokrata családokat. Sokkhatást gyakoroltak a dualizmus haszonélvezői közé tartozó szatmári Vécseyekre is. Az új államhatárok kijelölésével Vécsey László sárközi uradalma Romániához került, az ungszennai Csehszlovákiához. A trianoni határhúzás fölerősítette a családi kohézió Blanka grófnő halálával már elindult meg-lazulását. A testvérek között megnőtt a fizikai távolság. Vécsey László Eszterrel Sárközön, új nevén Livadán élt. Mária, Miklós, Magda és József Aurél Magyarországot választotta állandó lakhelyként. Paulinának a csehszlovákiai Nagymihályon, azaz Mihalovcén maradtak. Az utazási lehetőségeket a vámprocedúrán és a magas útiköltségeken kívül az útlevelkiadás mechanizmusa is erősen korlátozta. Ezekhez járult még a történelmi magyar arisztokrácia jelentős léptékű társadalmi státusvesztése. Az előbbieken felvázolt gazdasági természetű és mentális traumák hatására ez az előkelő, de gazdaságilag egyre kevésbé stabil család válsághelyzetbe jutott.

A sárközi uradalomban 1922 végére lezajlottak az első tárgyalások a földbirtokreformmal kapcsolatosan. „Csináljuk a földreform-effektuálást. Rengeteg hanyagság, rendetlenség, zsarolás közepette. Ezt itt, az erkölcstelenség ezen pocsolójában már megszokhattam volna, – ott a baj, hogy nem tudom megszokni!”³⁸ – írta László a nővérenek 1923 áprilisában, és pillanatnyi célként a birtokcsontítás prolongálását tűzte ki. Ezt 1923 decemberéig sikerült elhúzni. Jelentős területeket veszített el Vécsey báró, ami azzal a következménnyel is járt, hogy a tisztek és cselédek egy részét el kellett bocsátani, mert a megmaradt birtok képtelen volt az eddigi alkalmazottak eltartására.

A birtokcsontítások lehangolták László bárót, akinek a trianoni trauma előtt is voltak depresszív hajlamai. A Monarchia fennállása idején örökösen utazgató mágnás nem tudta megszokni a sárközi „hermetikus elzárkózottságot”, az útlevelre várakozás méltatlan szituációit, a társadalmi pozícióvesztést, az egyhangú életvitelt. Kedélybetegségéhez egészségi állapotának jelentős romlása is társult. Légzési nehézségekkel küszködött, és rendkívül legyengült. A vele egy fedél alatt élő Eszter nővére gondoskodott róla. László 1924 júliusában egyik barátja unszolására rászánta magát, hogy a Salzkammergutban fekvő Bad Gasteinba utazzon megrendült egészségét kúrálni. Éppen útlevelre és a szükséges vízumokra várva érte a halál. 58 éves korában, 1924. július 14-én agyszélhúdés végzett vele.³⁹

Vécsey Józsefnek egyik fia sem nősült meg, ami a szatmári Vécseyek magszakadásához vezetett. Vécsey László sárközi uradalmának megmaradt részét keresztfia, Sztáray Mihály örökölte, ugyanakkor Vécsey Eszter a kastély lakója maradt. A családi birtokok a II. bécsi döntés értelmében rövid időre visszakerültek Magyarországhoz.

Anzik Albert sárközújlaki helytörténész személyes élményeiből tudjuk, hogy 1944. október 21-éről 22-ére virradóan a német katonák vadászgépeikkel elhagyták Sárközt. Anzik Albert,

³⁸ *A szatmári Vécseyek a 19–20. században*. Vál., jegyz. Zsoldos Ildikó. Nyíregyháza 2011. 162. Sárköz, 1923. április 30. Vécsey László Vécsey Eszterhez.

³⁹ ANDJC 452 Nr. inv. 82. Fragmente de însemnări 1817-1905. Vécsey Eszter 1929. június 28-i feljegyzése Vécsey László haláláról.

aki ismerte Eszter bárónőt és Mihály grófot, tizenéves kamaszként vészelte át a második világháborút. Ő írt arról is, hogy 1944 októberének utolsó napjaiban a Vécsey-kastélyban rendezte be főhadiszállását az itt tartózkodó szovjet katonaság. Az idős Vécsey Eszter bárónő a kastély elhagyására kényszerült. Sztáray Mihály gróf azonban nem várta meg a szovjet katonákat. Sofőrje fuvarozta őt feleségével és kisfiával együtt az osztrák-olasz határig. Eszter bárónő nem volt képes elhagyni az otthonának tekintett Sárközt, pedig a kastélyba sosem térhetett már vissza. Szobalánya, Csuka Miklósné született BánCSI Julianna fogadta be egykori úrnőjét.⁴⁰

A Vécsey-kastélyban 1948-tól az Állami Gazdasági Vállalat székelt, 1962-től a Mezőgazdasági Kísérleti Állomás, majd árva gyermekek üdültetésére használták.⁴¹ Több mint egy évtizede azonban kihasználatlanul áll, jelenleg a Szatmár Megyei Tanács tulajdonában van, az Ifjúsági Igazgatóság felügyelete alatt. Az egyre rosszabb állapotú kastély felújításra szorul. Ha azonban ezek a munkálatok még sokáig váratnak magukra, féltő, hogy az enyészeté lesz a szatmári Vécseyek egykori vidéki rezidenciája.

The Vécsey Family in Szatmár/Satu Mare

Keywords: Vécsey Family, Szatmár, Sárközüjlak

The present article aims to evaluate the role of the Vécsey family in Szatmár which can be treated as the second most prestigious family in the said county. Furthermore, the article focuses on the political views, party preferences, life strategies of the family members bonded to the Habsburgs and the economic activities carried out in the manor of Sárköz located 10 kilometers from Szatmárnémeti.

⁴⁰ Anzik Albert: *Sárközüjlak története*. Sárközüjlak 1999. 151; Anzik Albert–Csáki Ferenc: *Községből lett város Sárközüjlak*. Sárközüjlak 2006. 6–8.

⁴¹ Anzik–Csáki: *i. m.* 8–9.

Lőrinczi Dénes

Nagy-Románia oktatáspolitikája a Székely Mikó Kollégium történetében (1918–1938)

Előzmények

Háromszék vármegye reprezentatív oktatási intézménye, a Székely Mikó Kollégium, megépítésétől fogva kiemelkedő szerepet töltött be.

A református Székely Mikó Kollégium múltját már számos szempontból vizsgálták. Tanulmányunkban az első világháborút követő korszak romániai oktatáspolitikai rendelkezésének hatását vizsgáljuk a Székely Mikó Kollégium sorsán keresztül.

Az első világháborút követő impériumváltások története századunk elején egyre kutatottabb téma. Az újabb eredmények segítenek megismerni és megérteni az impériumváltás történéseit. A hatalomváltás nemcsak a korábbi dualista államszerkezet közigazgatására volt kihatással, hanem – egyebek mellett – jelentős módon befolyásolta az oktatáspolitikát is.

Tanulmányom hipotézise, hogy mindez igaz Háromszék és annak székvárosának esetében is: a zűrzavaros hatalomváltás előtti, alatti és az azt követő idők romániai oktatáspolitikája jelentősen befolyásolta a háromszéki, sepsiszentgyörgyi oktatásban résztvevő diákok, tanárok és oktatási intézményeik sorsát is. Tanulmányomban az oktatást alakító impulzusokat a református Székely Mikó Kollégiumon keresztül kívánom ismertetni.

A Székely Mikó Kollégium „bölcsoje”

Háromszéken első alkalommal 1836-ban a Rikánbelüli Kommunitásban,¹ majd 1848-ban és végül 1855. november 22-én tartott gyűlésen merült fel, hogy egy református középiskolát építsenek a vármegye székhelyén, Sepsiszentgyörgyön. A határozat eredményeként a városban 1859. szeptember 1-jén megnyílt az első református iskola. Igazgatója Vajna Sándor volt,

Lőrinczi Dénes (1990) – történész, történelemtanár, Református Kollégium, Sepsiszentgyörgy, lorinczi_denes@yahoo.com

¹ A Rikánbelüli Kommunitás elnevezés alatt a Bethlen Gábor által 1614-ben kiadott, majd I. és II. Rákóczi György erdélyi fejedelmek által 1648-ban, illetve 1654-ben „megerősített kiváltságlevelek tanúsága szerint a sepsi, kézdi, orbai és erdővidéki református egyházak és az ugyan ezen területen létező unitárius egyházak közösségei elkötelezettek a kölcsönös védelmére törekvés mellett egyházak közösségeik, híveik és saját maguk ügyes-bajos dolgainak könnyebb és eredményesebb elintézésére céljából való egyesületét kell értenünk”. *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium gimnáziumának és leány középiskolájának Évkönyve 1940/41. Sepsiszentgyörgy. 1941. 9.*

és munkásságának ideje alatt fejlődött ki a négyosztályos algimnázium, amely 1870–1876 között épült fel, ez volt a kollégium épületének első, piactéri szárnya. Az építkezések legnagyobb adományozója a zabolai származású gróf Mikó Imre (1805–1876) volt, aki végrendeletében 120 000 koronát adományozott a Kollégium felépítésére. Halála után az ő tiszteletére nevezték el a gimnáziumot református Székely Mikó Kollégiumnak.²

A második szárny felépítéséhez 1891. július 20-án fogtak, legfőbb támogatója és a gyűjtések szervezője az akkori polgármester, Császár Bálint volt. Az iskola közben nyolcosztályos főgimnáziummá fejlődött. Az új épület kapuit 1892. szeptember 7-én nyitották meg.³

A református Székely Mikó Kollégium első korszaka – az algimnázium kora – tehát 1859. szeptember 1-től 1892. július 1-ig tartott. 1892-ben az akkori erdélyi református püspök, Szemerjai Szász Domokos, a már említett Császár Bálint polgármester adományaiból, más adakozásokból és állami hozzájárulásból a Kollégium főgimnáziummá fejlődött, s mint ilyet 1893-ban avatták fel.⁴

Az épület a diákság foglalkoztatására szűkösen bizonyult, ezért az iskola bővítése a nagyvonalú Ujjvárossy József (1838–1919), a Székely Mikó Kollégium főgondnoka révén oldódott meg.⁵ Ujjvárossy József 1911-ben felajánlotta 220 kataszteri holdas karatna-voláli (torjai) erdejét örök alapítványként egy modern főgimnázium és internátus megépítésére. A bentlakás megépítéséhez a kultuszminisztériumtól a kollégium előjárósága államsegélyt kért, amit kilátásba is helyeztek. 1912-ben a kollégium közelében található Kolcza-kertből megvásároltak erre a célra 5 holdat. Ujjvárossy József 60 000 korona értékű adományáért hálából a Kollégium vezetősége a főgondnokról nevezte el az újonnan megvásárolt telket Ujjvárossy-kertnek.⁶

A világháború kitörésekor a református Székely Mikó Kollégiumban összesen 321 diák, 18 tanár és 7 betanító lelkész (a reformátuson kívül más felekezetű) tanított.⁷ Az 1914-ben kitört világháborút követően 1916-ig a főgimnázium működését csak rövidebb időre (pl. járványok) miatt kellett szüneteltetni. 1916-ban a román betörést követően a központi hatalmak ellentámadásba lendültek. Az új, Sepsiszentgyörgyhöz is közel került frontszakasz miatt a kollégium több tantermét, bentlakását és konviktusát is lefoglalták a német és az osztrák-magyar csapatok. Az 1917-es tanévet csak november 26-án tudták megkezdeni. A háborús körülmények közepette az intézményben néhány tanteremben összevonva tanították az I., VI., VII. és VIII. osztályos diákokat. 1918. január 28-tól a II. és az V. osztályosok számára is üresedett tanterem. A háború utolsó évében tehát az oktatás 1917. november 26-tól – és január 28-tól – egészen június 21-ig tartott. Az előírásoknak megfelelően előírt tananyag leadása a háború végéig lassan haladt, mivel pótolni kellett az 1916-ot követő lemaradásokat is.⁸

² Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre. Erdély Széchenyije*. Bp. 2014. 110.

³ *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium gimnáziumának és leány-középiskolájának Évkönyve* 1940/41. 9.

⁴ Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága (továbbiakban RNL KovMI), Prim. Oraş. F 14, Inv 42/207, vol. I. 207.

⁵ Egyed Ákos, Boér Hunor, Cserey Zoltán (főszerk.): *Emlékkönyv. A Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy 2009. 178.

⁶ RNL KovMI Liceul Real-Umanist nr. 1 Sf. Gheorghe. Sf. Gheorghe F171 Inv. 55/1925. Vol. III. 175.

⁷ *A sepsiszentgyörgyi Református Kollégium éves értesítője 1914–1915*.

⁸ *A Sepsiszentgyörgyi Református.... 1917–1918*, 19.

A háromszéki Magyar Nemzeti Tanács hatáskörében

Az 1918–1919-es tanév novemberét és decemberét leszámítva az épület a kollégium vezetőségének irányítása alatt működhetett.⁹ 1918 utolsó két hónapjának eseményei az oktatási intézményre is sorsdöntő hatással voltak.

1918. október végén kitört az „őszirózsás forradalom”, a Monarchia összeomlott, és Magyarországon az addig ellenzékben levő Károlyi Mihály került hatalomra. A Károlyi által létrehozott és vezetett Magyar Nemzeti Tanács a háború mielőbbi befejezésére törekedett. A béke első lépéseként először november 3-án a Monarchia képviselői Padovában aláírták a fegyverszünetet. Közben országos szinten létrejöttek a Nemzeti Tanácsok. Háromszéken, Sepsiszentgyörgyön november 3–4. között alapították meg a Magyar Nemzeti Tanács háromszéki tagozatát. A tanács elnökévé a vármegye főispánját, dr. Király Aladárt, titkárává pedig Zayzon Ferenc kollégiumi tanárt választották.¹⁰ Az említett, november 3-án megkötött fegyverszünetet november 13-án kiegészítették a belgrádi egyezményvel, amely szigorú feltételeket szabott Magyarország számára. A feltételek legsúlyosabbikának a demarkációs vonal meghúzása számított. Ennek értelmében a Marostól keletre és délre fekvő területeket – így Székelyföldet is – antant, illetve román csapatok szállhatták meg.¹¹

Időközben fokozatosan érkeztek haza a háborúból kiábrándult és a leszerelés előtt álló katonák. A közbiztonság érdekében a háromszéki Nemzeti Tanács egyik elsődleges feladatát képezte a fegyverek összegyűjtése és biztonságos tárolása. A fegyvereket az akkor éppen üresen álló kollégiumi étkezde, tornaterem és az internátsi elnöki lakása fogadta be, ugyanis az 1918–1919-es tanév szeptember 24-i megkezdése után a diákok körében spanyolnátha járvány tört ki, amelynek megszüntetésére dr. Török Andor alispán október 11-én elrendelte az iskola bezárását. Az üresen álló épületrészeket a helyi Nemzeti Tanács – a megalakulását követő második napon, november 4-én – lefoglalta, hogy a vasúti állomáson található, nehezen őrizhető katonai raktárak készleteit ideiglenesen biztonságosabb helyen tudják tárolni. Másnap, november 5-én pedig a konviktust, az osztálytermeket és az internátsi elnöki lakást foglalták le hasonló célra.¹²

A spanyolnátha a kollégium igazgatóját, Csutak Vilmost is elérte, őt az akkori gazdasági felügyelő, Demeter Béla helyettesítette, aki nem tehetett semmit a lefoglalásokkal szemben. Csutak Vilmos november 11-én tért vissza. Hivatalba lépését követően sürgetni kezdte az intézmény kiürítését vagy legalább az oktatás folytatásához szükséges tantermek és étkezde felszabadítását. A helyi Nemzeti Tanács november 18-án tartott ülésén kiadott 205-1918 szám alatt küldött átiratában közölték, hogy a tantermek és étkezde helyiségek kiürítését december 24-re tűzték ki.¹³ A kollégium vezetőségének küldött iratból kiderül, hogy az ígért dátumra a tornatermet nem fogják tudni kiüríteni. Másnap az iskolai előljáróság egy visszaküldött válaszban tovább sürgette a főgimnáziumban összegyűjtött katonai javak gyors elszállítását, hogy „egy esetleges ellenséges betörés, vagy megszállás esetén tápintézetünk anyagkészletei s általában kollégiumunk pótolhatatlan felszerelése oly súlyos kárt vallanának, mely az intézet működését hosszú időre lehetetlenné tenné”.¹⁴

⁹ *A Sepsiszentgyörgyi Református ... Értesítője 1918–1919.* 38.

¹⁰ *Székely Nép* 1918. november 6.

¹¹ Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Bp. 1983. 73.

¹² *A Sepsiszentgyörgyi Református ... 1918–1919.* 38.

¹³ *A Sepsiszentgyörgyi Református ... 1918–1919.* 38.

¹⁴ RNL KovMI F171 inv 42/207 vol. I. 207.

A kollégium vezetősége november 25-én kapott újabb választ. A Nemzeti Tanács kormányrendeletre hivatkozva közölte, hogy a már összegyűjtött katonai javakat csak katonai hatóságoknak adhatja át; a Tanács, mint polgári hatóság a szóban forgó javakat csak leltározásra gyűjtötte össze, ezeket a hadseregnek kell majd elszállítania. A katonai raktárakban különválasztották a polgári és a katonai javakat. A katonai javakat november 24-én Benkő Gyula százados, állomásparancsnok rendelkezésére bocsátották, a polgári részt pedig a város helyettes polgármestere, dr. Kovásznai Gábor vette át. Néhány tantermet ezzel sikerült felszabadítani, viszont a tornateremben található katonai javak felügyelete továbbra is a Nemzeti Tanács feladata maradt.¹⁵

Antant–román katonai megszállás alatt

A már említett padovai katonai szerződés, majd az azt felváltó szintén novemberi belgrádi konvenció¹⁶ értelmében a fegyverszünetek megkötésének utolsó órájában Románia november 9-én újból hadat üzent a már kapituláció előtt álló Németországnak, és megkezdte előrenyomulását nyugati irányba, Erdélybe.¹⁷

December 7-én Dumitru Tigoianu százados vezetése alatt mintegy 120 fős katonai alakulat foglalta el Sepsiszentgyörgy stratégiai pontjait. Többek között egy 40 fős csoport megszállta a pályaudvart, továbbá ellenőrzésük alá vonták a postát, elrendelték a fegyverek beszolgáltatását, minimalizálták a helyi nemzetőrség személyzetét, az utazást engedélyhez kötötték, illetve lefoglalták a katonai raktárakat.¹⁸ Aznap a kollégium tornatermében található fegyvereket szintén lefoglalták, őrzésüket román katonai jelenlét biztosította.

Az iskola vezetősége ezt követően a térparancsnokot kérte fel az épületek kiürítésére, hogy az oktatás elkezdődhessen. Néhány nappal később elkezdődött a főgimnázium helyiségeinek a kiürítése, viszont a termek csak december 28-ra szabadultak fel. Az oktatás végül január 7-én kezdődhetett el, mivel addig tartottak a szükséges fertőtlenítések, javítások. Ezt követően a gimnázium újra zavartalanul tudott működni, egy eset kivételével, amikor az egyéb épületrészekről külön álló tornateremben néhány napra el kellett szállásolni a román csendőrséget.¹⁹

A Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) érájában

Az akkor még jogilag Magyarországhoz tartozó területeket 1918 végétől a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) volt hivatott integrálni Romániába. 1920. április 4-ig a Kormányzótanács gyakorolta a hatalmat az új területek tanügyi intézményrendszerében is.²⁰

¹⁵ Uo. 207.

¹⁶ A katonai egyezmény értelmében Magyarországnak ki kellett ürítenie az ország délkeleti területeit, a magyar csapatokat vissza kellett vonni a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, valamint a Maros folyó vonalától Szegedig húzott határtól délre eső területekről is. A kiürített területeken megmaradhatott a magyar közigazgatás. Vö. Gottfried Barna–Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Barót 2011. 43.

¹⁷ Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp. 2007. 64.

¹⁸ Székely Nép 1918. december. 11. 1–2.

¹⁹ *A Sepsiszentgyörgyi Református ... 1918–1919*. 38.

²⁰ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 276.) EME, Kvár 2013. 19.

1918. december 1-én az elfogadott gyulafehérvári határozatok 3. pontjában utalást tettek a nemzeti kisebbségek tanzabadságára.²¹ E területek magyar állami iskoláinak tanítási nyelvét azonban az új államnyelv váltotta fel. A kisebbségbe került nemzetiségek anyanyelvi oktatása így a vallásfelekezetekre hárult.²² A volt magyar állami iskolák tanítóit hűségeskü²³ letételére kötelezték I. Ferdinánd román királyra és a Kormányzótanácsra. Az esküt megtagadóra úgy tekintettek, mint aki önként mondott le állásáról, elveszítette jogait az új államon belül, lemondott fizetéséről, a különböző kedvezményekről és a nyugdíjról, nem tölthetett be semmiféle állami hivatalt Romániában.²⁴

1919 nyarán, Sepsiszentgyörgyön államosították a magyar állami iskolákat. A román tanügyi hatóságok a magyar királyi polgári leányiskola igazgatónőjét, Zayzonné Stóger Adélt felkérték, hogy az intézetet adja át a román államnak. Ezt követően az épület és annak felszerelése a román állam tulajdonába került. A volt magyar állami tantestület tagjai nem vállalták az új, állami szolgálatot, így közülük néhányan repatriáltak, míg mások a Székely Mikó Kollégiumban próbáltak elhelyezkedni.²⁵

A református kollégium a következő tanévtől befogadta a volt állami elemi iskola, a leánygimnázium és a tanítónőképző diákjait és tanárait. A sepsiszentgyörgyi tanítónőképző (*I. kép*) már a világháború idején sem tudott folyamatosan működni, mivel épületét mindvégig hadicélokra (kórház, raktár stb. gyanánt) használták fel.²⁶ A túlszűfolt kollégiumi épületben 1919-től a tanítónőképzőt fokozatosan felszámolták. Az 1921–1922-es tanévtől végül már nem indulhatott újabb évfolyam,²⁷ a tanítónőképző először Nagyenyedre, majd Székelyudvarhelyre költözött.²⁸

Az 1919–1920-as tanév kezdetén a Nagyszebenben székelő Kormányzótanács Közoktatásügyi Reszortja a 15673/1919. számú rendelettel engedélyezte, hogy a kisebbségi egyházak szükség szerint új felekezeti iskolákat hozzanak létre.²⁹ Ezzel a rendelettel jelentősen megnőtt a háromszéki református Székely Mikó Kollégium szerepe. A Sepsiszentgyörgyön történt nyári államosítások ellenére 1919. szeptember 1-én megnyílt a kollégium új tagozata, a református polgári leányiskola.³⁰

²¹ Uo. 19.

²² Uo. 29.

²³ Szövege: „Én N.N. hűséget esküszöm I. Ferdinánd Románia királyának és a Consiliul Dirigentnek, hogy megtartom az ország törvényeit és rendeleteit, feljebbvalóimnak engedelmeskedni fogok, a hivatalommal járó kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen fogom teljesíteni, az állam és polgárok javainak gondját viselem és megőrzöm a hivatali titkot. Isten engem úgy segítjen.” Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban MNOL) K610 32. cs 2 dos-17.

²⁴ A Hivatalos Közlöny 1919. február 6/19-i 11. számában megjelent a román igazságügyi kormányzat 121/1919. sz. rendelete, mely az azonnal leteendő eskü szövegét s az esküt megtagadó tisztviselők azonnali elbocsátására vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. MNOL K610 32 cs 2 dos-17.

²⁵ *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium gimnáziumának és leány-középiskolájának évkönyve 1940/41.* 71.

²⁶ Szabó Kálmán Attila: *Az első világháború és az azt követő békediktátum hatása az erdélyi tanítónőképzésre és népoktatásra*, http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2014/tavaszy-nyar/17szabokhaboru112_135.pdf 115. (Letöltés dátuma: 2015. 05. 04)

²⁷ József Álmos: *A Székely Mikó Kollégium Képes Története*. Sepsiszentgyörgy 2008. 47.

²⁸ *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium gimnáziumának és leány-középiskolájának évkönyve 1940/41.* 72.

²⁹ Barabás Béla – Diószegi László – Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Bp. 1990. (a továbbiakban: Barabás et al. Hetven év) 22.

³⁰ A református polgári leányiskolát az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa 14.479-1919 és 37.133-1920 szám alatt, a Kormányzótanács pedig 2740-1919 szám alatt jegyezte be. A seps. ref... 1940/41, 71.

Az 1919 nyarán államosított magyar királyi polgári leányiskola szeptemberben a tanév kezdetén üresen állt. Mivel a sepsiszentgyörgyi román állami iskolának nem volt sem tanára, sem diákja, a szeptemberi tanévet nem lehetett elkezdni. Az államosítás ellenére a volt magyar királyi polgári leányiskola épületét és felszerelését az 1919–1920-as tanévre végül visszaadták a református polgári leányiskola tanárainak és diákjainak. Az állami iskolába visszatért leány növendékeknek – mivel állami tulajdonban levő intézményben tanultak – a román nyelvet románul heti 4–5 órában kellett oktatni. „Székely gyermekeinket – akik csak az iskolában gyakorolták a román nyelvet – ez a követelmény nehéz feladat elé állította, de ők is érezték, hogy ezzel vagy áll, vagy esik az iskola s minden erejük megfeszítésével iparkodtak kötelességüknek eleget tenni” – emlékezett vissza a II. bécsi döntést követően az iskola akkori igazgatónöje, Bibó Erzsébet.³¹

A Kormányzótanács működése alatt a magyar nyelvű oktatás Sepsiszentgyörgyön nem szenvedett jelentősebb károkat. A Kormányzótanács 1920. áprilisi megszűnését követően az erdélyi oktatás kérdésével a Kolozsváron felállított Közoktatásügyi Főtitkárság foglalkozott, amelynek elsődleges feladata a román oktatás országos szinten való egységesítése volt.³²

Nagy-Románia tanügyi rendszerében (1920–1938)

Az 1922–1924 közötti ciklus hatásai

A kollégium az erdélyi református egyházkerülethez tartozott. A dualizmus időszakában a kollégium mindvégig az egyház tulajdonában állt, és annak oktatási szabályzata szerint működött. Az iskola ügyeivel a Kolozsváron székelő egyházkerületi igazgatótanács foglalkozott, rajta keresztül érkeztek a közoktatásügyi minisztériumtól a rendeletek.³³

1920. június 4-én aláírták, majd 1920. november 26-án ratifikálták a trianoni békeszerződést.³⁴ A nemzetközi szerződések aláírását követően tették közzé azokat a rendeleteket, amelyek hátrányos helyzetbe hozták a romániai kisebbségek anyanyelvi oktatását. Az oktatásügyi kormányzat Angelescu közoktatásügyi miniszter vezetése alatt elsősorban a meglévő felekezeti iskolahálózat működésének a megnehezítésére törekedett.³⁵

A kolozsvári Közoktatásügyi Főtitkárság vezetése alatt létrehozták a négyosztályos állami leánygimnáziumot. Az 1919–1920-as tanévre visszaadott magyar királyi polgári leánygimnázium épülete, tehát újra az államhoz került. A leány növendékek oktatására a kollégium vezetősége az épület földszinti részét jelölte ki. A felekezeti iskolában, annak érdekében, hogy a fiú- és leány növendékeket egy épületben oktathassák, a kollégium épületét kettéválasztották (*2. kép*), a két tanártestület pedig kölcsönösen kiegészült.³⁶

³¹ Uo. 71.

³² Barabás et al.: Hetven év 23.

³³ *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium gimnáziumának és leány-középiskolájának évkönyve 1923–1924.* 27.

³⁴ Bővebben: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Bp. 2007.

³⁵ Barabás et al.: Hetven év 24.

³⁶ *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium gimnáziumának és leány-középiskolájának évkönyve 11940/41.* 71.

Az új oktatási stratégia mellett hátrányosan érintette az egyházakat a földreform is. A Romániához került erdélyi területeken az egyház volt a legszervezettebb intézményrendszer, amely a felekezeti iskolarendszereken és egyházközségeken keresztül lefedte a magyarok lakta területeket.³⁷

A kiegyezést követő évtizedekben a felekezeti iskolák fenntartását az egyházak ingatlan vagyonuk bérbeadása, közvetlen hasznosítása révén biztosították.

Az erdélyi földbirtokreformmal már az 1918-as gyulafehérvári határozatok 3. cikkének 5. pontjában foglalkoztak. Az erdélyi Kormányzótanács ennek alapján bocsátotta ki az 1919. szeptember 10-i 3911/1919 számú rendelet törvényét, amit az Averescu-kormány 1920. július 9-i 2478/1920 számú rendelet törvénye módosított. A földreformot az 1921. július 23-i Garofild-féle törvény³⁸ alapján valósították meg.³⁹ Ennek értelmében az egyházi és az iskolai testületek számára csak 32 holdat hagytak jóvá.⁴⁰ A földreform Háromszék vármegyében is súlyosan érintette az egyházak birtokait.⁴¹

Az 1920. december 12-én a budapesti Bocskai Szövetségnek⁴² küldött bizalmas jelentésből kiderül, hogy a megnevezett községek egyházi javaiból a földreform során 7908 kataszteri hold területet kívántak államosítani.⁴³

A háromszéki települések egyházainak esetében, ahogy az alábbi grafikon is mutatja, a felekezetekhez tartozó ingatlan birtokok jelentős veszteségeket szenvedtek. Az egyházaknak szinte csak jelképes birtoka maradt a földreform után.⁴⁴ Az egyházi földek kisajátítása mellett Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégium tulajdonát képező Ujjvárossy-kertet is ki akarták sajátítani, amelyre az érdekeltek egy görög katolikus templomot kívántak felépíteni.⁴⁵

A fennálló körülmények között 1923 májusában a Református Kollégium vezetősége elhatározta a telek beépítését. A kollégium jegyzőkönyvéből kiderül, hogy az Ujjvárossy-kert területén akkor épp egy korcsolyapálya és a diákok számára játszótér állt. Az igazgatótanács elképzelése szerint a telek város felőli részén egy tanári lakással összekötött leányinternátust hoztak volna létre, a maradék területre pedig egy faházból készült szolgálati lakást és a sportünnepélyek céljára lelátót kívánt felépíteni. A leányinternátus és tanári lakás tervezésére Kós Károly műépítést kértek fel, megbízták továbbá dr. Keresztes Károly jogtanácsost, hogy Csutak Vilmos igazgató mellett képviselje a tárgyalásokon a kollégium érdekeit.⁴⁶

Az egyházi vagyont érintő rendeletek mellett megjelentek a felekezeti tanárokat érintő diszkriminatív rendelkezések is. Ilyen volt a 12.867/1922 államtitkári rendelet, amelynek értelmében a „mikós”

³⁷ György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori disszertáció. Bp. 2006. 15. (Letöltés dátuma: 2015.04.04)

³⁸ A Garofild-féle törvény értelmében a Kormányzótanács által felszólított, a volt osztrák–magyar hadseregben szolgált román nemzetiségű katonák igényelhetek földet. Az igényjogosultak között gazdák, 10 holdnál kisebb területtel rendelkező kisgazdák és földnélküliek lehettek. A kisajátításokat korrupció kísérte. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Bp. 1941. 31.

³⁹ Mikó Imre: *i. m.* 30.

⁴⁰ MNOL K26- M.E. 1920. XXXiX.9967 17.

⁴¹ MNOL K26- M.E. 1920. XXXiX.9967 26.

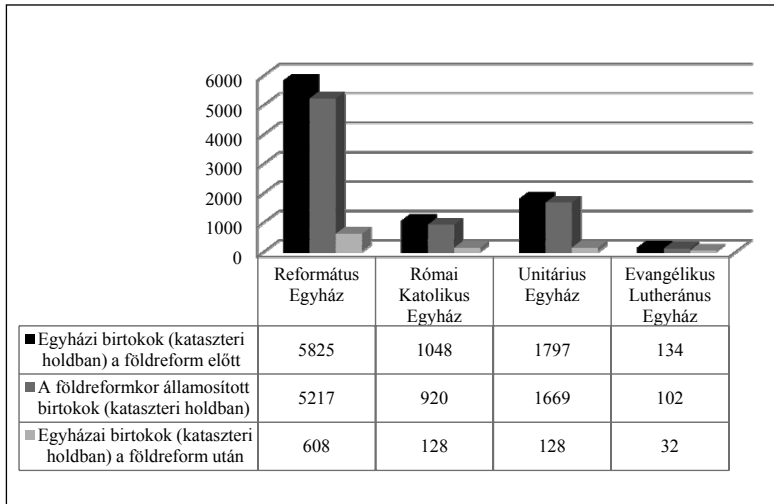
⁴² A Bocskay Szövetséget 1920 áprilisában hozta létre a magyar kormány. A trianoni békeszerződés előtt azt a célt szolgálta, hogy az éppen katonai fennhatóság alatt levő, még jogilag magyar területeken többek között az egyházi intézményeket is tudja támogatni közvetlenül a minisztérium. Vö. Bárdi Nándor: *A Keleti Akció*, Regio 6. (1995). 3. sz.

⁴³ Sebess Dénes úrnak a Bocskay Szövetség ügyvezető elnökének küldött 1920. december 12-én bizalmas jelentés, amelyre felkérést intéztek november 5-én eln. 229 sz. alatt „a románok részére juttatott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdésekre vonatkozólag”. MNOL. K26- M.E. 1920. XXXiX.9967.

⁴⁴ Községre és felekezetre részletesen lebontva az *I. táblázatban*.

⁴⁵ Egyed Ákos, Boér Hunor, Cserey Zoltán (főszerk.): *i. m.* 178.

⁴⁶ RNL KovMI F171 Inv. 48/1923. 38.

1. grafikon

tanároktól is megvonták a vasúti félárú kedvezményt, a 63.875/1921 közoktatásügyi minisztérium rendelet pedig előírta, hogy nem taníthatnak más vallású tanárok a felekezeti iskolákban. A tanárokat román nyelvvizsgára kötelezték, elégtelen vizsgaeredmény esetén el is bocsáthatták őket.⁴⁷

Angelescu közoktatásügyi miniszter 1923-ban rendeleteket adott ki az iskolák egységsítése céljából. A 100.088/1923 rendelet megtiltotta a más vallású tanulók felvételét az egyházi iskolákba. A bizonyítványokat, osztálykatalógusokat, anyakönyveket, órarendeket, statisztikai adatokat és évkönyveket (értesítőket) román és magyar nyelven kellett elkészíteni. A 100.090/1923 számú rendelet szerint a felekezeti iskolákba is bevezették az állami tantervet, így a magyar nyelvet és irodalmat csak a román nyelvvel és irodalommal azonos óraszámban lehetett a tanév második felétől tanítani, ezáltal kétnyelvűvé váltak a magyar felekezeti iskolák.⁴⁸ A rendelet értelmében a református Székely Mikó Kollégiumban is bevezették az állami tantervet. E szerint 1924. január 15-től kezdve a román nyelvet a legtöbb osztályban tanították, továbbá Románia történelmét, földrajzát és alkotmánytanát a IV. osztályban, valamint szintén Románia történelmét és alkotmánytanát a VIII. osztályban román nyelven kellett tanítani. A felsorolt tantárgyakat 60, a többi tárgyat pedig 50 perces órákban kellett oktatni.⁴⁹

A kötelezővé vált román nyelvű oktatás miatt elsősorban a kollégium diákjai számára bírt nagy jelentőséggel András Tivadar⁵⁰ román–magyar és magyar–román nyelvű szótára, amely 1924-ben látott napvilágot Sepsiszentgyörgyön⁵¹ (3. kép).

⁴⁷ Barabás et al.; 24.

⁴⁸ Mikó Imre: *i.m.*. 50.

⁴⁹ *A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium főgimnáziumának és leányközépiskolájának 1923–1924 értesítője*, 28.

⁵⁰ András Tivadar a Székely Mikó Kollégium lelkésze, román nyelv és irodalom tanára, igazgatói titkára, a VIII. osztály osztályfőnöke és a Székely Nemzeti Múzeum öre volt. Ezenkívül pedig román nyelvet tanított a III–VIII. osztályokban, történelmet és alkotmánytant a IV. és VIII. osztályban, valamint földrajzt a IV. osztályban – *A Sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium főgimnáziumának és leányközépiskolájának 1923–1924 értesítője*. 25.

⁵¹ József Álmos: *A Székely Mikó Kollégium Képes Története*. Sepsiszentgyörgy 2008. 48.

A közoktatásügyi minisztérium 121.840-1922 számú rendelete előírta, hogy a diákokról arcképes ellenőrző igazolványok készüljenek, továbbá meghatározták egyenruhájukat is.⁵² A fiúk egyensapkát, karjukon pedig karszámot, a lányok sötétkék szövetből és vászonból készült „berakott aljú matróruhákat” kellett viseljenek. Az algimnáziumi fiú tanuló sapkáján annak függvényében, hogy hányadik osztályos gimnazista, egy-négy ezüst, a felsősök fejfedőjét egy-négy arany színű zsinór kellett díszítse⁵³ (4. kép).

1924. március 12-én Brassóból értesítették a kollégium vezetőségét, hogy a közoktatásügyi miniszter 17732-1924 számú rendelete értelmében a zsidó diákok csak az 1923/24-es tanév végéig maradhatnak az iskolában.⁵⁴ Sepsiszentgyörgyön már 1921-ben megszavazták a zsidó hitközség közgyűlésén, hogy felállítanak egy zsidó elemi népiskolát.⁵⁵

Az erdélyi református egyházkerület igazgatósága 1924. május 24-én ismertette a kollégium igazgatóságával a IV. és a VIII. osztály számára előírt abszolváló vizsgával kapcsolatos információkat.⁵⁶

Az állami oktatásba betagolt felekezeti főgimnázium állami segély hiányában kiadásait többek között úgy próbálta fedezni, hogy az igazgató, Csutak Vilmos 1924. július 2-től bérbbe adta az iskola tornatermet dr. Gyárfás Albertnek, aki az épületrészben beindította a városi mozit.⁵⁷

Az egyházi iskolák helyzetét tovább gyengítette Angelescu 1924. július 26-án elfogadott oktatásügyi törvénye. Ennek a 8. és a 159. §-a érintette leginkább a felekezeti iskolákat. Az előbbi előírta, hogy azok a román származású szülők, akik elfelejtették anyanyelvüket, gyermekeiket csak román nyelvű iskolába járathatják. Ezzel kezdődött el a származás kutatás, és a névelemzésre alapozott románosítás. A másik a „kultúrzóna” felállításáról rendelkezett.⁵⁸ A kultúrzónákat⁵⁹ azokban a megyékben vezették be, ahol a nemzeti kisebbségek többségben vagy legalábbis jelentős számban éltek.⁶⁰ Azok a tanítók, akik nem a kultúrzóna valamelyik megyéjéből származtak, és vállalták, hogy ezen megyékben legalább négy évig tanítanak, 50%-os fizetésemelésben, a próbaidőnél és a korpótléknál kedvezményben részesültek, azokat pedig, akik hajlandók voltak letelepedni, földdel támogatták.⁶¹ Így a kultúrzónákba sorolt megyéket elárasztották okiráltságbeli tanítókkal.⁶²

A 159. § XIII. és XIV. fejezete ismertette az iskolafenntartási követelményeket. A tanszemélyzet fizetésén kívüli költségeket (iskolafenntartás stb.) a községeknek kellett fedezniük. A kisebbségbe került felekezeti egyházak állami támogatás nélkül működtek, a kis jövedelmű, döntően magyarok lakta községeknek különösen nehézé vált egyszerre fenntartani a felekezeti és az állami iskolát.⁶³

⁵² *A Sepsiszentgyörgyi Református... 1923–1924.* 28.

⁵³ József Álmos: *i. m.* 51.

⁵⁴ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 Inv. 51/1924. vol. III. 4.

⁵⁵ Székely Nép 1921. augusztus 31.

⁵⁶ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 Inv. 50/1924 Vol.II. 152.

⁵⁷ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 Inv. 50/1924 Vol.II. 147.

⁵⁸ Mikó Imre: *i. m.* 50.

⁵⁹ A Magyarországtól elcsatolt területek közül a következő megyék tartoztak a kultúrzónához (zárójelben a magyarság aránya %-ban kifejezve): Bihar (33,8), Szatmár (31,9), Szilágy (36,6), Kolozs (32,6), Szolnok-Doboka (15,8), Torda-Aranyos (22,2), Maros-Torda (45,9), Udvarhely (95,1), Csík (85,7) és Háromszék (86,6) Vö.Barabás et al.: *i. m.* 45.

⁶⁰ Gidó Attila: *i. m.* 25.

⁶¹ Mikó Imre: *i. m.* 50.

⁶² Uo. 51.

⁶³ Barabás et al.: *i. m.* 26–27.

Az 1925–1928 között

Becsei Pál, aki az 1924–1925-ös tanév V. osztályos tanulója volt, majd az 1960-as évek második felében az 1-es számú líceum tanára – így hívták a Székely Mikó Kollégiumot a kommunizmus időszakában –, a következőképpen emlékezett vissza az akkor uralkodó körülményekre: „Az állam részéről anyagi támogatás nélkül maradt iskola működéséhez rendezvények és társadalmi akciók által, állandó jellegű anyagi alapot kellett teremteni. Akkor a társadalmi munka tanárok, tanulók részére létkérdést jelentett s ezt jól tudta a közönség is. Az Oktatásügyi Minisztérium 1923-ban, majd 1928-ban a nyilvánossági jogot csak olyan feltétellel biztosította, ha a törvényben előírt követelményeknek meg tud felelni. A tanároknak pedig meg kellett küzdeniük a naponként felmerülő anyagi és társadalmi nehézségekkel és ezt tették fél fizetéssel, több mint egész munkával, támaszkodva népük bizalmára, gazdasági erejére.”⁶⁴ Szintén az 1968-ban írt tanulmányában olvasható, hogy az 1924-ben bevezetett oktatásügyi reform megtiltotta az iskolának, hogy a lánytanulók a fiúkkal közös felső tagozatra járhassanak. Kiemelte azt is, hogy a korábbi gyakorlattal szemben, az iskolákban a tanároknak nem volt joguk saját anyanyelvű tanulóik számára magánvizsgákat tartani.⁶⁵

1925. március 7-től bevezették a bakkalaureátusi törvényt. Ennek értelmében a középiskolai tanulóknak az addig megszokott érettségi helyett az állami iskolák tanáraiból összeállított bizottság előtt kellett érettségi vizsgát tenniük. A bizottság tagjai gyakran a magyarul tanított tárgyakból is románul vizsgáztatták a diákokat. Így főleg az első években a magyar tanulók 70–80%-a elbukott, ezzel – Mikó Imre⁶⁶ szerint – *sikerült egy rövid időre megbénítani a magyar értelmiségi utánpótlást.*⁶⁷ A Református Kollégiumból az 1924–1925-ös tanévben az új érettségi vizsgára 25 diák jelentkezett. A „mikós” VIII. osztályosok Brassóban G. Popa-Lisseanu igazgató irányítása alatt összeállított bizottság előtt vizsgáztak június 24-én. Az írásbeli vizsgán 15 diák bukott el, a maradék 10 szóbelizett, ebből sikeres vizsgát tettek 9-en, viszont abszolváló bizonyítványt csak két tanuló kapott.⁶⁸ A polgári leányiskolában az 1924–1925-ös iskola tanév végén az V. osztályba való felvételit és érettségi vizsga új módját szabályozó törvényt alkalmazták. Ennek értelmében a polgári leány középiskola I–IV. osztályos növendékeinek az év végén nem kellett se osztály-, se abszolváló vizsgát tenniük, hanem anélkül léptek magasabb osztályba, azok, akik egész évben szorgalmasan tanultak. Így kapott az akkori IV. osztályból abszolváló bizonyítványt 22 lánytanuló a 24-ből.⁶⁹

Tőkés Ernő bukaresti református esperes 477. számú kolozsvári jelentésében arra hívta fel a kollégium vezetőségének figyelmét, hogy csak az 1924–1925-ös tanévre engedélyezte Nae Dumitrescu vezérigazgató a fiú és leány növendékek egy épületben való oktatását.⁷⁰ A felmerülő problémára a kollégium vezetősége újból felhozta az építkezési javaslatot, valamint ismertette, hogy a „kollégiumunknak nincs olyan megfelelő külön épülete, amelyben a polgári le-

⁶⁴ Becsei Pál: *Az 1-es számú líceum története a két világháború között.* Gyökerek II. (1986). 5 sz. február 24. 57.

⁶⁵ Uo. 62.

⁶⁶ Politikus, jogász és tanár.

⁶⁷ Mikó Imre: *i. m.* 51.

⁶⁸ *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium – Főgimnázium és Polgári Leánygimnázium - Értésítője 1924/1925 iskolai évről* 28.

⁶⁹ Uo. 32.

⁷⁰ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 inv 56/1925 Vol. IV 10.

ányiskolát elhelyezhetné, abban az anyagi helyzetben sem vagyunk, hogy a polgári leányiskola részére pár hónap alatt már a jövő 1925–26-ik iskolai év elejére megfelelő külön épületet építtessünk, arról sem lehet szó, hogy megfelelő épületet bérbe fogadjunk, mert ilyen épület a városon nincsen, azért teljes tisztelettel kérjük a Méltóságos Igazgatótanácsot, méltóztassék újabb előterjesztést tenni a közoktatásügyi miniszter úrhoz, hogy vonja vissza a fenti rendeletét, vagy tekintettel az idáig megtartott hivatalos vizsgálatokról felvett kedvező jelentésekre, valamint az új építkezésre rendelkezésünkre álló rövid időre, legalább még két esztendőre engedélyezze a polgári iskola jelenlegi elhelyezését, hogy az alatt a megfelelő külön épületet építhessünk.”⁷¹

A földreform körüli bonyodalmakban már felmerült az Ujjvárossy-kert. Csutak Vilmos maga sem tudta, hogy mivel építsék be a vármegyeház melletti telket. 1925. május 2-án kelt levéléből kiderül, hogy az agrártörvény értelmében államosíthatják, ha 1926. március 1-ig nem építik be. Javaslatot a püspöktől várt az építés ügyében. „Tanári lakással egybekötött polgári leányiskolai internátust [építsenek], amit kedvező miniszteri döntés esetére eddig tervezetünk, vagy polgári leányiskolát, amit a jelenlegi kedvezőtlen döntés javasol és parancsol?”⁷²

Néhány hónappal később, 1925. július 11-én a kollégium fejlesztésére és leminősítésére vonatkozó irat érkezett meg a tanfelügyelőségtől.⁷³ A tanügyminisztérium az intézetet „nyilvános megintéssel” büntette. Az ürügyet az előző év végén történt diák-tanár „katonai” menetelés és magyar dalok éneklése szolgálta. Ismertették az ellenőrző tanügyi vezetőség javaslatát is, mely szerint az iskola működését a következőképpen korlátozták volna:

„1.) A polgári leányiskola növendékei többé nem léphetnek be a főgimnázium udvarára és pinchelyiségeibe még étkezés céljából sem, a leánytanulók részére az ételt a leányinternátusban kell feltálni.

2.) László Árpád helyettes tanár úr [ő vezette az átvonuló fiatalságot], akinek nincs meg a szükséges készülsége és a román nyelvet sem ismeri jól, többé nem taníthatja ezt a tárgyat.

3.) A jövőre nézve tilos növendékekkel, magyar énekekkel egybekötött tüntető meneteléseket tartani.

4.) A zene és karének órákról kizárandók a kifejezetten szerelmi jellegű énekek.

5.) Az önképzőkörben az összes tantárgykból kell irodalmi kísérleteket végeztetni és az iskolában előadatott nyelvek mindenikén, mert ellenkező esetben az önképzőkör nem működhetik.

6.) A román nyelven való beszédgyakorlatokat fokozni kell.

7.) Az iskola igazgatójának, valamint az illető tanároknak is jól kell bírnia a román nyelvet.”⁷⁴

A felsorolt elvárásokkal kapcsolatban a kollégium tanári karának nevében Csutak Vilmos nyilatkozatot tett a félreértésekről.⁷⁵ Az 1924-ben tüntető és katonai menetelésnek nevezett felvonulás csupán az év végi nyilvános tornavizsgára való előkészület volt. A tanárok délutánonként egyes osztályokkal a kollégium udvaráról a város szélén, az intézettől mindössze 1500-2000 lépésre található Ujjvárossy-kertbe való átvonulást gyakorolták. Az érintett tanárok a gyakorlatozással arra törekedtek, hogy a tornakertbe fegyelmetten és a legrövidebb úton haladjanak át, „dob és trombitászó helyett, hogy egyformán léphessenek, székely dalokat éne-

⁷¹RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 inv 56/1925 Vol. IV. 23.

⁷²RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 inv 56/1925 Vol. IV 31.o

⁷³ A leminősítés 11137-1925 szám alatti iratában a tanügyminisztérium 50697-1925 számú levélre hivatkoztak.

⁷⁴RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 inv 56/1925 Vol. IV. 11.

⁷⁵Az igazgatótanács 2671-1925. III. szám alatt foglalta jegyzékbe a vádakot és az arra adott válaszokat. Uo. 12.

keltek, de tüntető felvonulást nem rendeztek, de nem is rendezhettek és a közönség őket nem kísérte, mert a főpróbák idejéről tudomása nem volt, nem lehetett és a tornavizsgálat napján is a sport-telepet az ifjúság hagyta el utoljára”.⁷⁶ Közölte továbbá, hogy a kollégium vezetősége „idáig sem a közoktatásügyi minisztériumtól, sem az egyházi főhatóságtól nem kapott olyan rendeletet, mely az év végi nyilvános tornavizsgálatokat és tornaversenyeket megtiltaná, sőt azok a rendeletek, melyek a tornatanítás ügyében idáig kiadattak és még érvényben vannak, egytől egyik a tornatanítás és a testnevelés ügyének fontosságát hangsúlyozzák.”⁷⁷ Megemlíti, hogy a főgimnázium vezetősége és tanári kara „az utóbbi években napról napra tapasztalta, hogy a folytonos tantervi változások és az újabb tantervi követelések bevezetése következtében ifjúságunk annyi időt tölt az osztálytermekben és a dolgozóasztal mellett és szellemi képességét annyira egyoldalulag veszi igénybe, hogy testi és lelki egészségének lehető összhangzatos megtartása és nevelése érdekében feltétlenül szükséges, hogy a tanulás mellett testi egészségének az ápolására is buzdíttassék és általában a tornázásra az érdeklődő szülők és tanügybarátok, s általában a nyilvánosság előtt rendezett vizsgák és versenyek útján is serken [a diákok képessége és az] ilyen nyilvános vizsgák a legalkalmasabb külső segítő eszközök.”⁷⁸ Csutak Vilmos megjegyezte továbbá, hogy a nyilvános vizsga során a közönség szórakoztatása mellett jövedelemgyűjtés is történt, amellyel a világháborús években tönkrement, vagy elpusztított tornaszereket kívánták pótolni. Részben a koedukáció, részben pedig a világháborút megelőző szűk hely miatt vásárolt Kolcza-kert az ilyen események lebonyolítására szolgált. A felsorolt érvek után a Székely Mikó Kollégium igazgatóság nevében felkérte az igazgatótanácsot, hogy a félreértéseket és az abból származó büntetéseket oldják fel.⁷⁹

1925. december 22-én a román Hivatalos Közlönyben (Monitorul Oficial) megjelent a magánoktatási törvény, amely szabályozta az egyházi, egyesületi és magánjellegű iskolák oktatási intézményeinek működését.⁸⁰ A törvény szerint a nagy múlttal rendelkező erdélyi felekezeti iskolákat magániskolákká fokozták le, feltételekhez kötötték a tanerők működési engedélyét, illetve hosszadalmas eljárást írtak elő az iskolák nyilvánossági jogának megszerzéséről. A decemberben megjelent Hivatalos Közlöny értelmében öt tantárgyat kellett románul oktatni.⁸¹

Csutak Vilmos 1926. február 15-én jelentést küldött arról, hogy a kollégium az állami líceumoknak megfelelően működik,⁸² egy másik levélben pedig elküldte a kollégium tanáraitól készült kimutatásokat⁸³ (lásd 2. táblázatot).

1926 második felében az Oktatásügyi Minisztérium 15.83368. szám alatt kiadott rendeletére hivatkozva a kollégium vezetősége fontos értesítést kapott. Közölték, hogy a törvény és a magánoktatási szabályrendelet a nyilvánossági jogot vagy az anélküli magániskolai működési engedélyt mindaddig azért nem tudta megvalósítani, mert mind a törvényt, mind a szabályrendeletet – előbbit 1925 decemberében, utóbbit pedig 1926 februárjában – későn hirdették ki, ezért a törvényben előírt szükséges okmányokat későre és hiányosan terjeszthették fel a

⁷⁶ Uo., 12.

⁷⁷ Uo., 12.

⁷⁸ Uo., 12.

⁷⁹ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F.171 inv 56/1925 Vol. IV 12.

⁸⁰ Gidó Attila: *i. m.* 29.

⁸¹ Mikó Imre: *i. m.* 53.

⁸² RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe. F.1717 inv 61/1926 Vol. V. 68.

⁸³ Uo. 73.

közoktatásügyi minisztériumnak. Ebből kifolyólag az következett, hogy a maradék szűkös idő miatt az ellenőrzésekre már nem lett volna idő, ezért figyelembe vették az Állandó Tanács (Consiliul Permanent) 1926. július 15-i 1640. számú átiratát, aminek nyomán a határozat született.⁸⁴

Az értesítést követően a kollégium vezetősége hozzáláthatott, hogy az Ujjvárossy-kert területén a tervezettek szerint megépítse a polgári leányiskola új épületét. A tervet Kós Károly építész készítette, és az ő vezetése alatt indult meg az építkezés.⁸⁵ A helyi újság, a Székely Nép 1927. augusztusi lapszámában a „kicsi Mikó” megépítéséről a következőket írta: „Öröm nézni és látni azt az építkezést, melynek elkészítésén serény munkáskezek szorgalmatoskodnak Szentgyörgy város főterén. A város legszebb pontján, a felsősétatér emelkedett magaslatán napkelettel szembe fordulva áll az épület művészi terv szerint formába öntve Isten dicsőségére és a kultúra céljaira.”⁸⁶ Az újságíró kiemeli, hogy a kor gazdasági helyzetében, állami támogatás nélkül önerőből sikerült az építkezést megvalósítani. Az épület földszinti részébe az étkezdé, első emeletére az osztályok, felső részébe pedig a bentlakások kerültek (5. kép). Az újságíró végül kiemelte, hogy „a magyar felekezeti oktatás életrevalóságának, Nagyrománia területének Erdély részében élő magyar nemzetiségű kisebbség műveltségben való tökéletesebbülése által az állami konzolidáció nagy művében méltó helyet”⁸⁷ tud elfoglalni az újonnan elkészült leányiskola (6. kép).

Az 1928–1929-es tanévtől megszüntették a régi nyolcosztályos főgimnáziumot. A közoktatásügyi minisztérium 98607/1928 sz. rendeletével elküldte az új középiskolai törvényt, melynek értelmében a nyolcosztályos főgimnázium hétosztályos főgimnáziummá alakult át, szintén két tagozattal működve, az alsó tagozaton három, a felső tagozaton négy osztállyal. A tanítás az új tanterv szerint történt,⁸⁸ amely az I. és II. osztályos diákok tananyagát véglegesnek, a III–VII. osztályosokét átmenetileg csak arra az iskolai évre állapította meg. A vallástan tanításánál irányadó volt a református egyházkerület igazgatótanácsának intézkedése a magyar nyelv tanításával kapcsolatosan,⁸⁹ amelyet az igazgatótanács is megerősített.⁹⁰ Az órarend a közoktatásügyi minisztérium rendeletei⁹¹ szerint módosult, a tanév folyamán bekövetkezett változásokat a közoktatásügyi minisztérium az új tantervben foglalta össze.⁹²

⁸⁴ „1. §. A nyilvánossági jogú vagy anélküli magániskolák ideiglenesen az 1926–1927 iskolai tanévben is azokat a jogokat fogják élvezni, melyeket a magánoktatási szabályrendelet kihirdetése előtt is, hogy ez által pótolják azokat a hiányokat, melyeket konstatálni fognak, másrészt hogy a beérkező információk alapján a miniszter végleges határozatot hozzon.

2. §. Azok a magániskolák, melyekről a Consiliul Permanent mostanáig kedvező jelentést adott a nyilvánossági jog megadására vonatkozólag, ezeket a jogokat az 1926–1927 évtől kezdve élvezni fogják.” A rendeletek végrehajtásával a magánoktatási vezérigazgató (Director General) volt megbízva. Uo. 106.

⁸⁵ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F171 inv. 67/1928 VOL. II 153.

⁸⁶ Székely Nép 1927. augusztus 25

⁸⁷ Székely Nép 1927. augusztus 25

⁸⁸ A közoktatásügyi minisztérium az új tantervekről a 122127/1928. sz. alatt rendelkezett.

⁸⁹ Az igazgatótanács 8971/1929 szám alatt intézkedett a magyar nyelv oktatásáról.

⁹⁰ Az igazgatótanács 9855-1928 számú leiratában tett erről utasítást.

⁹¹ A közoktatásügyi minisztérium a 110.273/1928 és a 122.127/1928 szám alatt rendelkezett az órarendek összeállításáról.

⁹² *A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium – Főgimnázium és Polgári Leánygimnázium – Értesítője az 1928/29-ik iskolai évről.* 28.

1928. április 23. és 29. között a Székely Mikó Kollégium épületeiben általános vizsgálatot tartottak. Az ellenőrzésről Kolozsvárra jelentették, hogy a kollégiumban található nyolcosztályos főgimnázium mellett a fiúbentlakás és a polgári leányiskola tantermei is az épületben vannak. A polgári leányiskola bentlakása már az új, modern épületbe költözött, amelynek első emelete készen állt. A tervek szerint pedig szeptemberben a tanítás is elkezdődhetett már a „kicsi Mikóban”. 1928-ig tehát a fiúiskola és a leányiskola tantermei, sőt az udvart is egy intézményen belül találjuk, de teljesen elkülönülve, úgy, hogy még a kollégiumba való bejárás is különböző helyekről történt.⁹³

1928-ban az új épület tető alá került, csupán a II. emeletre a manzárd, valamint a pince, illetve alagsor befejezése maradt hátra. Az építkezés 1928-ig 3 319 560 lei 48 baniba került. A kiadásokat adományokból és közadakozásból gyűjtötték össze. „Kétségtelen, hogy a kollégium előljáróságának ezen szép, de egyszersmind szinte merész vállalkozása nem várt eredménnyel járt, melyért az áldozatkész közönségen kívül az elismerés és köszönet a sepsiszentgyörgyi kollégium előljáróságát, tanárkarát és kiváltképp ügybuzgó lelkes igazgatóját illeti meg” – összegezték a kollégium jegyzőkönyvében.⁹⁴ A közoktatásügyi minisztérium végül a 166 990 szám alatt „nyilvánossági joggal” engedélyezte a polgári leányiskola működését, amellyről a kollégium vezetősége jelentést küldött a kolozsvári igazgatóságnak 1928. február 16-án 90/1928 szám alatt, amelyben azt is megemlítették, hogy a bentlakást ideiglenesen engedélyezték, míg véglegesen be nem fejeződnek az építkezések.⁹⁵

Az 1928–1929-es tanév kezdetén a „Mikó” vezetősége az új iskola gazdasági ügyeivel foglalkozott, Makkai Sándor⁹⁶ mint az értekezletet vezető elnök jelenlétében. Határozat született, hogy a polgári leányiskola tanári karának a fizetését a főgimnáziumi tanárok fizetésével egységesítik. A püspök elnöklété alatt tartott értekezleten az egyházmegyéék tehervállalásával biztosították a polgári leányiskola költségvetését. Az új leányiskola építési költségei nem kerültek a pénztári naplóba. Az új épület fenntartásáról az egyházmegyéék, a kollégium és egyházközség képviselőiből álló közös értekezleten a püspök kiemelte, hogy a fenntartás terhéért valószínűleg az egyház fogja biztosítani.⁹⁷ A református Székely Mikó Kollégium épületeiben tehát elkezdődhetett a tanítás, megszüntetve az addigi főgimnázium épületének túlsúlyfólságát.

Az 1930-as évek változásai

1931-ben az addigi Angelescu-féle iskolapolitikát Nicolae Iorga új oktatásügyi reformjavaslata váltotta fel. Kormányzása kezdetén az új bakkalaureátusi indítvány szerint a felekezeti iskolák diákjai a román nyelven kívül minden tantárgyból anyanyelvükön érettségizhettek, így román történelemből, földrajzból és alkotmánytanból is. Javaslatát a képviselőházi bizottság úgy alakította át, hogy végül a nemzeti tárgyakon kívül az egyéb vizsgákon használhatták saját anyanyelvüket is mint kiegészítő nyelvet. Egy másik törvénymódosítás szerint az állami elemi iskolákat – a tanítók fizetésén kívül – a községeknek és a megyéknek kellett fenntartaniuk. Így

⁹³ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F171 inv67/1928 Vol. II 124.

⁹⁴ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F171 inv. 67/1928 VOL. II 154.

⁹⁵ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe F171 inv65/1927 Vol. IV 48.

⁹⁶ Makkai Sándor erdélyi református püspök 1926–1936 között. Középiskolai tanulmányait Nagyenyeden, Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön végezte. Dr. Osvát Kálmán (szerk.): *Erdélyi lexikon*. Nagyvárad 1928. 183.

⁹⁷ RNL KovMI, Prim. Oraş. Sf. Gheorghe. F171 inv.67/1928 Vol. II. 148.

Sepsiszentgyörgy esetében is a román állami elemi iskolák fenntartása mellett a helyi közösgnek a Székely Mikó Kollégiumot is fenn kellett tartania.⁹⁸

1935-től a 18. életévüket betöltött diákok számára egy újonczó bizottság minden héten egy alkalommal katonai kiképzést tartott. Az állam részéről egyre fokozottabb ellenőrzésekre került sor, az érettségi vizsgákon igen magasra tették a mércét. Az említett iskolafenntartások miatt a szülők és az iskola kapcsolatát állandóan erősíteni kellett. Ezek szükségessé tették a szülői értekezletek bevezetését. Évente általában négy alkalommal tartottak értekezletet, amelyeken a városi és vidéki szülők egyaránt nagy számban jelentek meg – emlékezett vissza Becsei Pál.⁹⁹

1936-ban súlyos veszteség érte a református Székely Mikó Kollégium vezetőségét. Csutak Vilmos igazgató 1936. május 11-én agyvérzésben, 58 évesen elhunyt. Csutak (1878–1936) a helyi oktatásügy legjelentősebb személyisége volt. Az első világháborút követően 1918-ban egyetemi katedrát ajánlottak fel számára Szegeden, amit nem fogadott el.¹⁰⁰

Az impériumváltást követően legelső feladatának a román nyelv és irodalom oktatásának beindítását tartotta.¹⁰¹ Ő szervezte újjá a Székely Mikó Kollégiumban a diákok tanítását, befogadta a megszüntetett magyar nyelvű állami iskolák növendékeit, illetve nem kis szerepe volt a Székely Mikó Leánygimnázium megépítésében.¹⁰² Az igazgatói tisztséget Demeter Béla vette át, akinek a működését a későbbi igazgató, dr. Konsza Samu így foglalta össze: „A román uralom utolsó éveiben körültekintő gondossággal úgy vezette a gondjaira bízott intézetet, hogy a román nevelésügyi minisztérium nem tudott ürügyet találni az iskola ügyeibe való beavatkozásra, annak bezárására, javainak elkobozására.”¹⁰³

Visszaemlékezés a „mikós” diákéletre

A két világháború közötti „mikós” diákéletről csupán a már idézett Becsei Pál visszaemlékezés, leíró jellegű tanulmányára támaszkodhattam. A következőkben ebből kiindulva próbálom vázolni a két világháború közötti „mikós” diákélet egyes részleteit.

Az 1986-ban megjelent a *Gyökerek* című iskolai folyóiratban közölt visszaemlékezése szerint „fogyatékosága ellenére ezt a korszakot az iskola küzdelmes időszakának tekinthetjük. Számos új feladat hárult az iskolára, amit saját erejéből, soha nem járt úton nagy önmegtartóadalással kellett a tanári karnak, az elöljáróságnak, iskolabarátoknak segítségével megoldani.”¹⁰⁴

Tanulmányában a számos jelentős név mellett kiemelte a zágoni, szegény családból származó Csutak Vilmost¹⁰⁵ és az utódát, Demeter Bélát. Csutak Vilmosnak és egy szűk kollégiumi vezetőségnek köszönhető, hogy az első világháborút követő években sikerült a kollégium működését az új elvárásoknak megfeleltetni, s ők voltak, akik egy újabb, a mai napig működő

⁹⁸ Mikó Imre: *i. m.* 107.

⁹⁹ Becsei Pál: *i. m.* 62.

¹⁰⁰ Fülöp Anna: *i. m.* 36.

¹⁰¹ Uo. 36.

¹⁰² Uo. 44.

¹⁰³ Uo. 42.

¹⁰⁴ Becsei Pál: *i. m.* 57.

¹⁰⁵ Történelem–latin szakos tanár volt, 1916–1936 között a kollégium igazgatója. A Kollégium előjárójaként a volt diák visszaemlékezése kiemeli a kiváló szervezőt, az „oktató-nevelőt”, aki mindezek mellett a Székely Nemzeti Múzeumot is irányította, és kiállításokat szervezett.

iskola¹⁰⁶ felépítésében is nagy szerepet vállaltak.¹⁰⁷ A volt diák leírta, hogy a kollégium VIII. osztályos diákjai az 1923-as tanévtől kezdve Brassóban vizsgáztak. „Legtöbbször tolmács vagy rokon szakos tanár fordításának közvetítésével vizsgáztak fizikából, kémiából, természetrajzból. Azon kívül az iskola tanárai közül senki nem lehetett tagja az érettségi bizottságnak. Ez a pedagógiaileg elfogadhatatlan, de jogilag is sérelmes helyzet szülte azt a sajnálatos tény, hogy évek hosszú során át nemcsak iskolánknak, amely pedig az évkönyvek bizonyossága szerint a nemzetiségi iskolák érettségi eredményeit illetően élenjáró volt, de országszerte, a többi kisebbségi iskolánál is az érettségi eredmények kétségbe ejtették nemcsak a szülőket és a tanárokat, de az egész kisebbségi társadalmat.”¹⁰⁸ Kitért arra is, hogy a szülők jelentős hányada földművelő, kisiparos vagy épp értelmiségi volt, akik nehezen tudták a saját egzisztenciájukat fenntartani, mégis minden jövedelmüket gyermekeik oktatására költötték, hogy „tisztviselői pályán, vasútnál, postánál, egyetemi diplomával”¹⁰⁹ tudjanak elhelyezkedni.

Miután a kollégium megkapta a nyilvánossági jogot, diákjai és tanárai nagyobb mozgásteret szereztek az intézetben belül. A belső autonómia mellett mindvégig figyelembe vették az állam által előírt szigorú szabályokat. „A leszűkített belső autonómia az iskolában az élet, a bentlakás rendtartásában, szokások hagyományok továbbvitelében, a rendkívüli tantárgyak tanulásában mutatkozott meg” – emlékezett vissza tanulmányában Becsei Pál. – „Ilyen volt a hagyományos február eleji műsoros vendiák bál, a júniusi vendiák találkozó, mely nemcsak a szülők nagy részét [vonzotta], de a vidék és a város egyre terebélyesedő számú iskolabarátait is, akik ilyenkor lelkesedésük és rokonszenvük mellett anyagilag is szépen adóztak az iskolának. Erre bizony igen nagy szükség volt, mert az akkori állam részéről parancsokon és ellenőrzésen kívül az iskola egyebet sem kapott. Ugyanilyen tömegmozgósító jellegük volt az akkori viszonyokhoz képest a júniusban megrendezett tornaversenyeknek is, amelyekben 150-200 tanuló szabad gyakorlatokat mutatott be. De szerepeltek a szertornászok, atléták, füles labda játékosok és a kintlakó-bentlakó tanulók labdarúgó játéka, valamint olyan vidám számok, mint a kötélhúzás, zsákba futás stb.”¹¹⁰ A kollégium vezetősége különféle rendezvényekkel próbálta elősegíteni az intézmény fennmaradását és pótolni a későbbi bővítések költségeit.

Becsei Páltól megtudhatjuk azt is, hogy a Székely Mikó Kollégium oktatói hatásköre nem csak Sepsiszentgyörgy városhatáráig terjedt. A tanulmányból megtudjuk, hogy a tanárok diákjaikkal gyakran kirándultak főleg a szomszédos falvakba, ahol alkalmakkor különböző ismeretterjesztő előadásokat tartottak. Azonkívül pedig nevelési és társadalmi kérdésekről a tanárok szintén tartottak előadásokat a sepsiszentgyörgyi múzeumban, ahol a tanulók mellett más érdeklődők is jelen lehettek.¹¹¹

A két világháború közötti időszakban a mikós diákok számára mindössze két alkalommal adódott lehetőség, hogy hosszabb tanulmányi kiránduláson vegyenek részt. Úticéljuk Bukarest és a Fekete-tenger volt. Mivel a kollégium és a szülők sem engedhették meg maguknak a nagyobb költségeket, többnyire a környező vidékre, a szomszédos vármegyékbe szerveztek kirándulásokat. Így a legtöbb kollégiumi diák eljutott Sugásfürdőre – ez 12 km-re található

¹⁰⁶ Napjainkban az említett iskola tervezője nevét viseli: Kós Károly Szakközépiskola.

¹⁰⁷ Uo. 58.

¹⁰⁸ Uo. 59–60.

¹⁰⁹ Uo. 60.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. 61.

Sepsiszentgyörgytől –, ellátogattak Brassóba, Rozsnyóra és a töröcsvári kastélyhoz. Becsei ki-tért arra is, hogy mivel a legtöbb diák szülei földművelésből éltek, azok „alig várták az iskola végét, hogy hazatérő fiaikat minél hamarabb munkába állíthassák. Nem is esett ki a kapa meg a villa a legtöbb kezéből, amíg el nem jött megint a szeptemberi tanévkezdés. Ebből a szempontból igen sok tanuló örömmel várta az új tanév kezdetét, no meg azért is, hogy ebben a szigorúan megszokott iskolai hierarchiában minden évben egy fokkal feljebb lépkedett és ez igen hízelgő volt személyi és osztályi tekintélyének. Ennek a ranglétrának volt a kifejezője az V. és VI. osztályosok (ma IX. és X. osztály) kurzorsága.”¹¹²

A kollégium életében a diákoknak az oktatási elvárásokon kívül az intézmény életében is teljesíteniük kellett. Mint kiderült, felváltva felügyeltek az iskola bejáratánál a délutáni órákban (17–19 óra között), ellenőrizték diaktársaik ki-be járási engedélyeit.¹¹³

Az említett szerző visszaemlékezése szerint „1924–1925-ben az iskola nagyon nehéz anyagi viszonyok közé került és az internátusi elnök a tanulókkal gyűlést tartott, hogy a személyzet helyett a bentlakásban vállalják a takarítást. Bár amikor gyűlésre mentünk a többség hangulata nagyon seprű ellenes volt, látva a nehézségeket, egy évre vállaltuk a takarítást. Néhányan jártunk a múzeumba, ahol a járdákat tisztogattuk, tüzet tettünk és a látogatókat kalauzoltuk. [...] Az önművelést a házi olvasmányokon kívül [...] az a néhány regény jelentette, ami még mellettük volt. Igaz, hogy akkor csak 25 körül járt az osztály létszáma és párhuzamos osztályok sem voltak. A tanuló létszám és olvasói igény mellett 1–2 kötelező példány, ami az utóbbi évekig létezett, bizony kevés.”¹¹⁴

Mint ahogy a fentebbi terjedelmes idézetből is kiderül – Becsei diákkori visszaemlékezése szerint – a Kollégium nehéz anyagi helyzetéből a diákok segítségével próbált kilábalni.¹¹⁵

Összegzés

A református Székely Mikó Kollégium vezetősége az 1916-os eseményeket követően s a két világháború közötti időszakban folyamatosan akadályokba ütközött.

Az első periódusban (1916–1918) az intézmény épületrészeit katonai és közbiztonsági okokra hivatkozva rekvirálták.

A hatalmváltás idején a városban levő iskolák államosítása terhelte túl a Székely Mikó Kollégium tantermeit.

Az 1920-tól a magyar nyelvű oktatás fokozatosan visszaszorult a felekezeti iskolákba.

A diákok számára az új kötelező tantárgyak, illetve az új bakkalaureátusi vizsga komoly kihívásokat jelentettek. Az új érettségi törvény az 1924–1925-ös tanév végétől lépett életbe.¹¹⁶ A „mikós” diákok a két világháború közötti időszakban a megjelenő tanügyi rendeletek hatására a különböző vizsgaidőszakokban közepes eredményekkel tudtak teljesíteni a bakkalaureátusi vizsgákon.

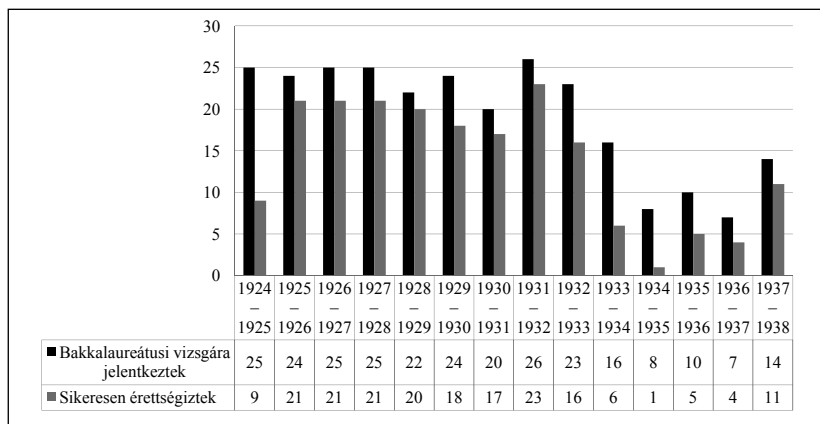
¹¹² Uo. 63–64.

¹¹³ Uo. 64.

¹¹⁴ Uo. 66.

¹¹⁵ Uo. 67.

¹¹⁶ Becsei Pál: *i.m.* 61.

2. grafikon

Míg az első bakkalaureátusi vizsgán a jelentkezők közül kevesebb mint felének sikerült átmennie, addig a harmincas évek első éveiben csupán néhányan nem sikerült az érettségije. De az is megfigyelhető, hogy az 1932–1933-as tanévtől nehezített bakkalaureátusi vizsgákra egyre kevesebben jelentkezték. Becsei Pál szerint ezt három tényező indokolta. Az első kettőt a két gazdasági válsággal magyarázta (1929–1933; 1937–1938), ezek jelentősen megnehezítették a nemzeti kisebbségek gazdasági és politikai helyzetét, a háborús készülődés miatt pedig csökkent az iskola tanulóinak a létszáma, annyira, „hogy az V–VIII. osztályokban évfolyamonként az osztálylétszám 20-25 között váltakozott”.¹¹⁷ (2. grafikon.)

Hasonlóképpen megállapítható, hogy az Erdélyi Református Egyházkerület más kollégiumaihoz képest nem teljesített gyengébben, számarányukhoz képest közepes eredményt értek el a „mikós” diákok az érettségi vizsgákon. Az egyházkerület igazgatótanácsának az 1927. június 24. – 1928. november 1-je között készült jelentéséből kiderült, hogy a református egyház hatásköre alá tartozó felekezeti kollégiumok a „gátló körülmények ellenére is kielégítő” eredménnyel zárták a bakkalaureátusi vizsgákat.¹¹⁸

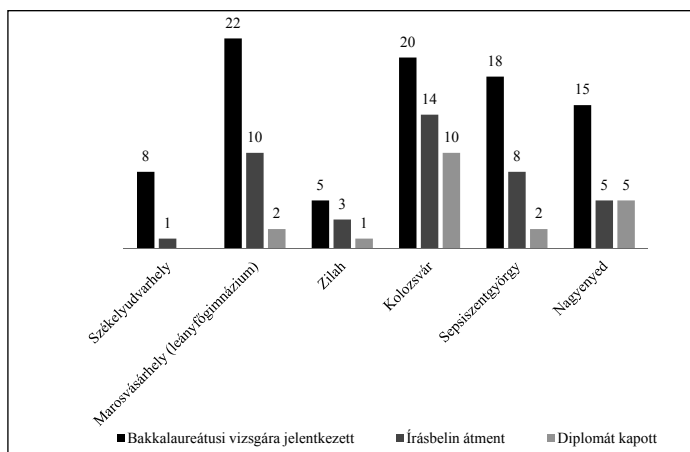
A kimutatás szerint,¹¹⁹ mint látható, a kollégiumi diákok arányukhoz képest közepesen teljesítettek az 1927-es bakkalaureátusi vizsgán. Az egyházkerület hat fiú és egy leánygimnáziumából összesen 88-an jelentkezték az év végi vizsgára, ez 41-nek, vagyis a résztvevők 48%-nak sikerült. (3. grafikon.)

A következő tanév végén a bakkalaureátusi vizsgára jelentkező református kollégiumi diákok összesen 111-en voltak, közülük 20-an újrjelentkező. A résztvevők közül 68-nak sikerült

¹¹⁷Becsei Pál: *i. m.* 59.

¹¹⁸Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának jelentése 1927. június 24.–1928. november 1-ig. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj-Kolozsvár 1928. 20.
http://documente.bcucluj.ro/web/bibdgit/periodice/erdelyevangreformalteghazkerulet/PDF/BCUCLUJ_FP_103922_1928.pdf (Letöltve: 2015. november 30. 14:00)

¹¹⁹Megjegyzés: Kolozsváron 6, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy és Nagyenyed esetében 4–4 a korábbi évekből újra jelentkező diákok száma.

3. grafikon. Az 1927-es bakkalaureátusi vizsga eredménye

az érettségi vizsga. A sepsiszentgyörgyiek, a második legjobb eredményt érték el magyar viszonylatban.¹²⁰ (4. grafikon.)

A Székely Mikó Kollégium a két világháború közötti időszakban mindvégig a református egyházi hatóságok felügyelete alatt működött. Ennek megfelelően egyházi szellemben zajlott az oktatás. Minden tanévnyitó és tanévzáró ünnepségét a református vártemplomban tartották meg, minden évben megünnepelték a reformációt, és 1930-tól bevezették az imahetet is.¹²¹

Összegezve elmondható, hogy a sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium vezetősége az adott kor és körülmények között erős kapcsolati hálózattal kellett rendelkezzen, hiszen nemcsak hogy képesek voltak fenntartani a felekezeti iskolát a földreform bevezetése után is, de módjukban állt több-kevesebb sikerrel befogadni egyéb oktatási intézmények tanárait és diákjait is. Mindezek mellett, a különböző, egymást követő rendeletek ellenére sikerült megépíteniük egy újabb épületet a felekezeti oktatás számára. A diákok által gyakran szervezett bálokkal, jótékonyasági estekkel, nyilvános tornagyakorlatokkal képtelenek lettek volna egyszerre fenntartani a főgimnáziumot, segíteni az egyházat a tanári fizetések folyósításában, továbbá még anyagi támogatást biztosítani az építkezésekhez is. Ma már tudjuk, hogy egy körülbelül 22,5 millió koronás összeg 1919 első felében – a Székely Hadosztálytól hátramaradva – a „székely kulturális élet támogatása” céllal a hátrányos helyzetbe került tisztviselők és tanárok között osztódott szét,¹²² viszont ennél jóval lényegesebb a „Keleti Akció”,¹²³ melynek révén a magyar kormány a már említett egyházi hálózaton keresztül támogathatta a kollégiumot.

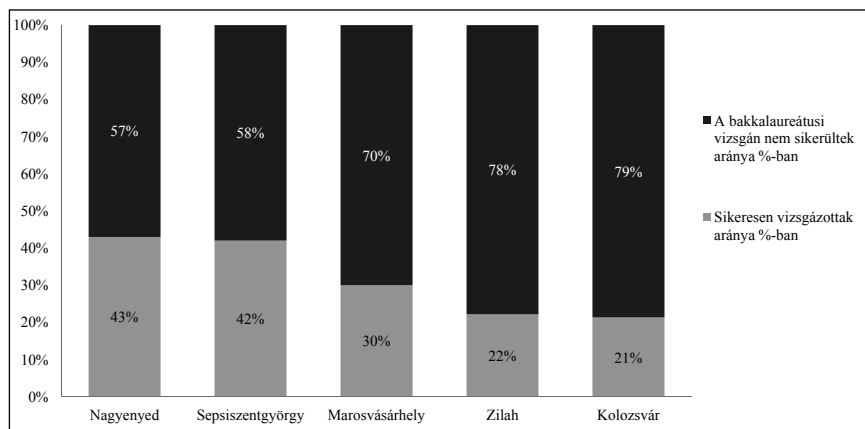
Az I. világháborút követően gyakorolt román oktatáspolitikai, az államosítások, földreformok és a bakkalaureatusi törvény bevezetésével, a kultúrzonák felállításával, illetve más rendeletekkel jelentősen megnehezdedek az oktatási intézmények – köztük a Székely Mikó Kollégium –, illetve az oktatás szereplőinek a körülményei is. A sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó Kollégium

¹²⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület... 22.

¹²¹ József Álmos: *i. m.* 49.

¹²² Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Barót 2011. 117.

¹²³ Bárdi Nándor: *A Keleti Akció*. Regio – Kisebbség, politika, társadalom 6. (1995). 3–4. sz.

4. grafikon

esetében láthattuk, hogy mindezek ellenére az iskola tovább tudott működni, s a többi magyar felekezeti kollégiumhoz viszonyítva a tárgyalt Kollégium diákjai közepes érettségi eredményeket tudtak elérni. A két világháború közti időszak második felében az intézmény újabb épülettel gazdagodott, ezzel is hozzájárulva a felekezeti szellemben folyó magyar oktatáshoz.

Függelék

Táblázatok

1. táblázat

Község neve	Az egyházi vagy közalapítványi birtok neve	Kat. hold	Az egyházak tulajdonából elvett területek kat. hold-ban
Aldoboly	Ref. Egyház	106	74
Aldoboly	Ev. luth. egyház	134	102
Angyalos	Ref. Egyház	105	73
Árapatak	Ref. Egyház	105	73
Barót	Róm. kat. egyház	248	216
Bikfalva	Ref. egyház	369	337
Bodok	Ref. egyház	328	296
Bölön	Ref. egyház	387	355
Bölön	Unit. egyház	1364	1332
Gelencze	Róm. kat. egyház	276	244

Község neve	Az egyházi vagy közalapítványi birtok neve	Kat. hold	Az egyházak tulajdonából elvett területek kat. hold-ban
Kálnok	Unit. egyház	146	114
Kálnok	Ref. egyház	146	114
Kézdimartonos	Róm. kat. egyház	109	77
Kovászna	Ref. egyház	203	171
Középjajta	Ref. egyház	1107	1075
Lisznyó	Ref. egyház	290	258
Málnás	Ref. egyház	269	237
Miklósvár	Róm. kat. egyház	415	383
Nagyajta	Ref. egyház	83	51
Nagybaczon	Ref. egyház	110	78
Nagyborosnyó	Ref. egyház	178	146
Sepsibesenyő	Ref. egyház	107	75
Sepsiköröspatak	Unit. egyház	126	94
Sepsiszentkirály	Ref. egyház	138	106
Sepsiszentkirály	Unit. egyház	161	129
Szárzajta	Ref. egyház	1164	1132
Zabola	Ref. egyház	460	428
Zalán	Ref. egyház	170	138

2. táblázat

Folyószám	Tanár neve	Fokozati cím	Alkalmazása, elhelyezkedése	Milyen állampolgár?	Letett-e a hűségesküt?	Észrevétel
1	Csutak Vilmos	Történelem és latin szakos tanári diploma 1906-ból	végleges tanár	román	igen	Részt vett a nyári francia nyelvű továbbképzésen a svájci lausanne-i egyetemen.
2	Dániel Victor	Német-magyar szakos tanári diploma 1909-ből	végleges tanár	román	igen	Részt vett a nyári francia nyelvű továbbképzésen a svájci lausanne-i egyetemen.
3	Demeter Béla	Latin-magyar szakos tanári diploma 1907-ből	végleges tanár	román	igen	

Folyószám	Tanár neve	Fokozati cím	Alkalmazása, elhelyezkedése	Milyen állampolgár?	Letett-e a hűségessküt?	Észrevétel
4	Döme Valentin	Matematika-fizika szakos tanári diploma 1907-ből	végleges tanár	román	igen	
5	Felszeghi Ștefan	Történelem és földrajz tanári diploma 1912-ből	végleges tanár	román	igen	
6	Péter Moise	Latin tanári diploma 1894-ből.	végleges tanár	román	igen	
7	Szász Béla	Jogi diploma és teológiai diploma. Érettségizett és vizsgázott a filológia szakon magyarul	végleges tanár	román	igen	Nem kaptam még meg a diplomáját Kolozsvárról.
8	Andrási Teodor	Teológiai diploma	ideiglenes tanár	román	igen	
9	Gödri Francisc	Rajz tanári diploma 1914-ből.	ideiglenes tanár	román	igen	
10	Dr. Konsza Samoila	Tanári diploma magyar-latin nyelvből 1914	ideiglenes tanár	román	igen	
11	Kovács Gheorghé	Matematika-fizika tanári diploma 1924-ből.	ideiglenes tanár	román	igen	
12	László Árpád	Levéltári képeztetésű diploma és 6 féléves egyetemi képzés latin nyelv és történelemből	ideiglenes tanár	román	igen	
13	Brosz Emil	Természettudományi és földrajzi tanári diploma 1908-ből	segéd tanár	román	igen	
14	Jancsó Gavril	Tanári diploma civil jog és történelemből 1887	segéd tanár	román	igen	
15	Dr. Benedek Zoltán	Egészségügyi diploma 1894.	segéd tanár	román	igen	
16	Gyárfás Ecaterina	Tanári diploma 1924-ből.	segéd tanár	román	igen	Működését 1926. január 11-én kezdte meg.
17	Nagy Josif	Tanító diploma 1902-ből	tanító	román	igen	

3. táblázat. A református elemi iskolák „beszédés” statisztikája az 1926–1927-es tanévből

Egyházmegye neve	Az összes 7-15 éves tanuló kötelesek száma	Ref. elemi iskolába járt	Magyar tanuló felkezesi iskolába járt	Magyar tanuló állami iskolába járt	Magyar tanuló középiskolába járt	Ref. középiskolába járt	Más magyar tanuló középiskolába járt	Iparos tanuló iskolába járt	Német anyanyelvű iskolába járt	Román tanuló el. iskolába járt	Román anyanyelvű középiskolába járt	Nincs beiskolázva
Erdővidéki	2218	301	14	1688	-	32	38	-	-	18	10	117
Kézdi	1729	222	106	975	60	45	78	-	-	61	90	92
Orbai	2523	206	7	2051	10	40	34	-	-	20	5	150
Sepsi	3478	1009	137	1283	151	351	164	21	21	112	52	198
Háromszéken összesen	9948	1738	264	5997	221	468	314	21	21	211	157	557
Összesen	63 483	23 869	978	21 462	582	2374	3153	243	243	3539	1092	6164

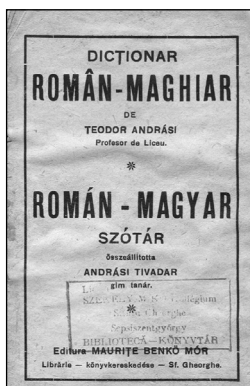
Képek

1. kép. A sepsiszentgyörgyi tanítónőképző épülete. Napjainkban a Mihai Viteazul Nemzeti Kollégium

2. kép. A kollégium udvarának különválasztása a fiú és leánytanulók között

3. kép. Andrási Tivadar szótára a diákok számára

4. kép. Mikós diákok a kötelezővé vált egyenruhában

5. kép. A „kicsi Mikó” tanári és leány bentlakása

6. kép. A „kicsi Mikó” a leányövendékek számára. Napjainkban Kós Károly nevét viselő szaklíceum

The Romanian Education Policy Following the First World War (1918-1938) in the History of the Székely Mikó Kollégium (Székely Mikó College)

Keywords: Romanian education policy, history of Székely Mikó College

The history of Székely Mikó Kollégium was being analysed from many approaches. A recent study tries to undertake after the First World War the Romanian education policy, the nationalization, the land reforms and inauguration of the latest baccalaureate laws, setting up the culture zones, how and how deeply effected the teachers and students of the epoch. Taking in consideration the other Transylvanian church schools, in this boarding school the students achieved medium results on graduation and also on exams. In the second part between the two world wars there was added another building to this boarding school, thereby it came off a contribution to the assignment of Hungarian educational spirit.

M. Lezsák Gabriella

„Ott békültem ki magammal és a sorssal...”

László Gyula kolozsvári évei (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában¹

László Gyula (1910–1998), „*a legismertebb és legnagyobb hatású magyar régész*”² 1940 ősztől, a II. bécsi döntés után visszacsatolt Észak-Erdély területén, a Szamos-parti Kolozsváron élt és dolgozott. Életének legmeghatározóbb kilenc évét töltötte el a „kincses” városban: 1949-ig tanított a Magyar Királyi Ferenc József, 1945-től a Bolyai Tudományegyetem bölcsészettudományi karán, és egyúttal munkatársa volt a Teleki Pál miniszterelnök által 1940-ben létrehozott Erdélyi Tudományos Intézetnek (ETI). Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter által megerősített kinevezését egykori főnökének, Zichy Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának és Kelemen Lajos kolozsvári történész-levéltárosnak köszönhette.³ A fiatal tudós Kolozsvárra települése tulajdonképpen repatriálásnak számított, hiszen az 1940-ben 30. életévét betöltő fiatalember székely szülőktől, a dél-erdélyi Köhalomban látta meg a napvilágot.⁴

1. A kezdetek – László Gyula indulása

A László családnak többször kellett menekültként elhagynia az országrészt, a trianoni döntés után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. Édesapja a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást, így a fiatal László Gyula közvetlen ismeretségbe került a korszak vezető néprajzkutatóival, köztük Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal és Viski Károllyal. A fiatal tudósra nagy hatással volt Szekfű Gyula szellemtörténeti irányzata és Teleki Pál magyarságtudományi és geopolitikai érdeklődése is. Kialakuló világnézetét jelzi, hogy főként Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót, Illyés Gyulát és Szabó Dezsőt olvasott,⁵ tagja volt a Turul Szövetségnek,

Lezsák Gabriella (1974) – tudományos segédmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, lezsak.gabriella@btk.mta.hu

¹ Ezúton is köszönöm László Gyula fiának, László Zoltánnak, hogy a családi hagyatékot hasznosíthattam munkám során.

² Fodor István: *Az idő mérlegén László Gyula életműve*. 1910–1998. Rubicon 2011/11. 22.

³ Balassa Iván–László Emőke: *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Püski Kiadó, Bp. 2001. 47; Benkő Elek: *László Gyula kolozsvári évei, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága*. Korunk (2012). 2. 70.

⁴ László Gyula részletes életrajzát lásd: Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. Rövidebben M. Lezsák Gabriella: *László Gyula*. Lásd arpad.btk.mta.hu/eletrajzok/105-laszlo-gyula.html

⁵ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 33.

eljárt a Bartha Miklós Társaság előadásaira,⁶ rokonszenvezett a Márciusi Fronttal és a népi írók mozgalmával.⁷ A népi mozgalom a történettudományban is éreztette hatását, ahol a népi-ségtörténeti iskola megteremtése főként Mályusz Elemér (1898–1989), Németh Gyula (1890–1976) és Pais Dezső (1886–1973) nevéhez fűződött. A harmincas évek végén a Pázmány Péter Tudományegyetemen már hungarológiát is oktattak: 1939-ben nyitotta meg kapuit az Eckhardt Sándor nevével fémjelzett Magyarságtudományi Intézet.⁸

László Gyula a Magyar Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), illetve a budapesti tudományegyetem bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre lett, itt érte 1940 őszén a felkérés a kolozsvári egyetem régészeti tanszékének nyilvános rendes tanári állásának betöltésére. A képzőművészeti végzettséggel is rendelkező fiatal tudós nagy ambíciókkal utazott Erdélybe, ahol nézeteire az 1940-es évek elején csúcspontra jutott magyar népi mozgalom mellett döntően hatott a kolozsvári tudományos közeg: Pósta Béla (1862–1919) régészeti iskolájának szellemisége, a néprajzos kollégákkal való szoros baráti viszony, a kolozsvári tudományegyetem és a Teleki Pál által újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet inspiráló légköre.

2. Tudományos élet Kolozsváron a visszatért Észak-Erdélyben

Kolozsvár az erdélyi magyarság életében évszázadokon át központi szerepet töltött be, és talán a hely szellemének is köszönhető, hogy a „kincses” város több kiváló személyiséget is adott a magyar hazának. Olyan írókat, költőket, tudósokat és művészeket, akik az egyetemes magyar kultúrát ápolva annak hírét nemcsak itthon, hanem a nagyvilágban is öregbítették. A Trianon utáni impériumváltással azonban a helyzet válságosra fordult. „Alig volt a kisebbségi sorsban a magasabb nemzeti műveltség szempontjából az erdélyi művelődéspolitikának súlyosabb, kilátástalanabb kérdése, mint az erdélyi tudomány ügye [...] A magyar uralom megszűntével az új uralom rövidesen végzett a tudósképzés szerveivel, az erdélyi magyar oktatásügy felsőbb intézményeivel [...] Ennek következtében a kolozsvári magyar egyetemnek csaknem minden tanára és jórészt egész segéd-tanszemélyzete rövidesen a csonka-hazába vándorolt. Csak az erdélyi tudomány néhány régi, önzetlen, szerény munkása maradt itt az örökös zaklatás és bizonytalanság közepette addig, míg helyzete tűrhetetlenné nem vált, vagy míg két évtized után a csüggedező reménykedésből valóság nem lett.”⁹

1940. augusztus 30-án, a II. bécsi döntést követően Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar közigazgatás helyreállításával egyidejűleg megindult a tudományos élet újjászervezése is. Az erdélyi tudománypolitika három nagy intézményre, az Erdélyi Múzeum-Egyesületre (EME), a Szegedről repatriált Ferenc József Tudományegyetemre és az újonnan létesített Erdélyi Tudományos Intézetre (ETI) számíthatott. A magyar kormány tudománypolitikájának elsődleges célja Erdély szellemi visszahódítása volt, és ennek egyik fontos alapköve a történettudomány és a népvándorlás kori régészet lett. Az új célnak megfelelően az egyetemet is át

⁶ Uo. 66.

⁷ Uo. A Márciusi Frontról és a magyar népi mozgalomról lásd Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski Kiadó, New York 1983.

⁸ Kósa László: *A hungarológia rövid története*. Hungarológiai ismerettár 5. (1990). 66–74.

⁹ Szabó T. Attila: *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*. Hítel 2. (1940–1941). 183.

kívánták szervezni. A kolozsvári értelmiségiek egyik jelentős csoportja szerint az új kihívások alapfeltétele a személyi változások véghezvitele volt: „A Ferenc József Tudományegyetem jelen összetételében, bár sok kiváló kutató van tanárai között, nem felel meg annak a hivatásnak, hogy Erdély harcos magyarságtudományi egyeteme legyen. Összetétele ma is a múlt század humanisztikus gondolatát képviseli. Vele szemben a kolozsvári román egyetem – román szempontból – mintaszerű és gyönyörű munkát végző nemzeti egyetem volt. Feltétlenül szükséges, hogy a magyarság és egész Európa e keleti végvárában ősi hivatását felismerő s a magyarság sorskérdéseiben szervezetszerűen is építőmunkát vállaló egyetem fejlődjék.”¹⁰ Az anonim irat szerint az egyetemen még 1942-ben is „aggasztóan” gyenge volt a magyarságtudomány haladása által önállóvá fejlődött tudományszakok képviselője, amit az előző nemzedék klasszikus beállítottságának tulajdonítottak. A régészetben öt tanszék is volt, de ezekből három tanszéken ősrégészetet, kettőn pedig római kori régészetet oktattak, s így „a nemzeti szempontból legfontosabb korra, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korára nincs fóruma egyetemeinknek. Annál bántóbb ez a helyzet, mert köztudomású, hogy éppen ebből a korból olyan rendkívül gazdag leletanyaggal rendelkezünk, amely nemcsak a magyar és a magyarral rokon népek őstörténetének nélkülözhetetlen forrása, hanem az egész közép-európai néptörténet kusza kérdés-csomójának is megoldását rejtje magában.” A tervezetben azt javasolták, hogy „a két klasszika-filológia tanszék üresedésben lévő egyik katedrája szüntessék meg, és helyébe a népvándorlás és az első magyar századok régészete c. katedra állítassék, gazdájaként László Gyula egyetemi magántanár neveztesse ki.”¹¹ Ennek megvalósítása azonban csak 1944-ben vált lehetővé, de a fiatal tudós az egyetem nyilvános rendes tanáraként addig is a leghangsúlyosabban a honfoglalás korával foglalkozott, hiszen a két évtizedes román tudománypolitika érvényesülése miatt ebben volt a legnagyobb elmaradás. Magántanári kinevezését László Gyula 1941. április 30-án kapta meg „a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának régészete” tárgy köréből. Az 1942–1943. tanév első felében a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon „A honfoglaló magyarok régészeti emlékei”, a második felében „A honfoglaló magyarok régészeti emlékei különös tekintettel Erdélyre” címmel, az következő tanév mindkét felében „A magyar őstörténelem régészete” címmel heti kétórás előadást tartott.¹²

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem mellett óriási szerep hárult az Erdélyi Tudományos Intézetre is,¹³ amely a világháború lezárásáig a „tudományos életben eddig nem tapasztalt gazdag anyagi eszközökkel és hatalmas apparátussal” működött.¹⁴ Az intézet legfőbb feladata az 1920 után „erősen visszaesett erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások pótlása”, illetve az újabb – főként magyar népiségtörténeti – munkák irányítása volt.¹⁵ A kormányzat

¹⁰ Sas Péter: *Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből*. Korunk 16 (2005). 4. 104. A Hóman Bálintnak címzett anonim tervezetet a feltételezések szerint a kolozsvári nyelvész, Szabó T. Attila készítette.

¹¹ Sas Péter: *i. m.* 107.

¹² A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1942–43. tanév első és második felére. Kolozsvár, 1942–1943; A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az 1943–44. tanév első és második felére. Kolozsvár, 1943–1944.

¹³ Az ETI tevékenységéről bővebben lásd Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet. = Erdély magyar egyeteme*. Kvár 1941. 409–416; Szabó T. Attila: *i. m.* 1940–1941. 183–189; Mikecs László: *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 190. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása. Kvár 1944.

¹⁴ Mikecs László: *i. m.* 1944. 1.

¹⁵ Kósa László: *Erdélyi Tudományos Intézet. = Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 713.

a kutatóktól a trianoni döntéssel megtépzott magyarság öntudatának erősödését is remélte.¹⁶ Az ETI tudományos kutatáson túli célját a legérzékletesebben Mikecs László néprajzkutató, az intézet fiatal munkatársa fogalmazta meg. „Ha megérti az ETI, hogy neve ugyanazt jelentheti a magyarság tudományában, mint Bartóké meg Kodályé a zenéjében, népi íróink az irodalmában, szerepét és jelentőségét tökéletesen felfogta, s rajta áll, hogy Bartókkal, Kodállal s népi íróinkkal a vezérszerepet játssza abban a szellemi megújulásban, mely – jöjjön akármi is ránk a háború végén – a magyar nép megújulását is fogja eredményezni.”¹⁷

Az ETI régészeti szakosztályát megalakulásától, 1940 őszétől László Gyula vezette, amelynek célja „Erdély népvándorlás-kori és főleg az első magyar századokból származó emlékeinek felkutatása és feldolgozása”. Tamás Lajos, az ETI első elnöke szerint újításnak számított, hogy „Ásatásainak anyagát nemcsak reálarcheológiai szempontból értékeli, hanem viselettörténeti szempontokat is figyelembe vesz, összehasonlító módszerrel elemzi a temetkezési szokásokat és a népi kismesterségek eszközeit is feldolgozza”.¹⁸

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen – az ország egyik legrégebbi alapítású egyetemén¹⁹ – 1899-ben indult a régészképzés a kecskeméti születésű Pósta Béla (1862–1919) vezetésével.²⁰ Pósta Béla tevékenysége alatt a kolozsvári régészeti iskola a magyar régészettudomány hajtómotorjává vált, lendületével, újításaival ebben az időszakban a budapesti tanszéknek nemcsak méltó társa, de követendő példája is lett.²¹ Lendületes munkájának, az erdélyi magyar régészet kiteljesedésének az első világháború, majd a trianoni békediktátum vetett véget. A román tudománypolitika irányítása alá került erdélyi régészettudomány két évtizedig szinte kizárólag az őskori és ókori – főként a dák és római – emlékekre koncentrált.²² A magyar emléktanyag és a vele rokon népvándorlás kori kultúrák felszínre hozatala és tanulmányozása csak Észak-Erdély visszacsatolása után vált ismét lehetővé. A repatriált Ferenc József Tudományegyetem régészeti tanszékének vezetőjévé 1940 nyarán az erdélyi származású Roska Márton (1880–1961) nevezték ki. Roska egykori mestere, Pósta Béla szellemében folytatta a megkezdett munkát: „Egykori tanítványa a Mester nyomdokain kíván és köteles haladni, mert ez vezet a célhoz, amelyet Ő tűzött ki: tanítványok nevelése, Erdély földjének a múlt emlékei felszínre hozatala érdekében való megváltása, ezeknek az emlékeknek a közönség és a szakemberek részére való hozzáférhetővé tétele...”²³ Roska

¹⁶ Mikecs László: *i. m.* 1944. 5.

¹⁷ Mikecs László: *i. m.* 1944. 25–26.

¹⁸ Tamás Lajos: *i. m.* 1941. 410–413.

¹⁹ Szögi László–Varga Júlia: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története*. I. rész. A Báthory egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872. Szeged, 2011.

²⁰ Pósta Béla életéről és munkásságáról Buday Árpád: *Pósta Béla*. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből. I. Szeged 1925. 5–17; Banner János: *Emlékezés Pósta Bélára, születése száz éves fordulóján*. Régészeti Dolgozatok 1963. 17–27; Csorba Csaba: *Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”*. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve, 1969–1970. 117–145.; Vincze Zoltán: *Pósta Béla iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjének levéltárában*. Erdélyi Múzeum, 2002. 25–44.; Vincze Zoltán: *Pósta Béla és tanítványai*. Korunk 2004. 7. 58–73.; Vincze Zoltán: *Pósta Béla (1862–1919)*. = *Hivatás és Tudomány*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület személyiségei. Kvár 2009. 410–427.; Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban 1899–1919*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2014.

²¹ Csorba Csaba: *i. m.* 1969/70. 141.

²² Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 47. 56.

²³ Vincze Zoltán: *Roska Márton, a kolozsvári régészeti iskola megalapítója*. Honismereti Szövetség Folyóirata, 33, 5. (2005). 15.

a katedrával megörökölte az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatói tisztségét is.²⁴

A kutatómunkában Roska Márton László Gyulán kívül²⁵ többek között Kovács István, Méri István, ifj. Koós Károly, Entz Géza, Mozsolics Amália, Novák József, Pálfy Antal, Szabó György és a Sepsiszentgyörgyi Múzeum későbbi vezetője, Székely Zoltán tevékenységére számíthatott.²⁶ Kovács István (1880–1955) Roskához hasonlóan szintén Pósta-tanítvány volt. Tudományos munkásságának jelentős része is a Pósta Béla-korszakhoz köthető, majd újabb lendületet csak Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása (1940) után vett.²⁷ A kolozsvári régészeti iskola másik, Kolozsváron maradt tagja, vitéz Ferenczi Sándor (1894–1945) viszont a Roskával való rossz viszonya²⁸ miatt nem az egyetemen, hanem az Erdélyi Nemzeti Múzeumban kapott helyet, majd rövidesen az Egyetemi Könyvtárba került. 1943-ban behívták katonának, orosz hadifogságban halt meg, ismeretlen körülmények között.²⁹ László Gyula egy 1943 őszen kelt levél tanúsága szerint kutatói állást ajánlott az ETI régészeti szakosztályánál Ferenczinek, amit azonban az akkor már erősen kiábrándult tudós elhárított: „... azt tartanám helyesnek, ha a jövőre vonatkozó szándékaikat illetőleg talán a nálam sokkal kiválóbb és valódi magyar szakemberekkel, mint pl. dr. Entz Géza, dr. Novák József, dr. Bíró József stb. egyeznének meg. Semmi esetre se hiszem el, hogy én nélkülözhetetlen, pótolhatatlan vagyok, hogy én nélkül nem oldhatni meg a kérdéses feladatokat.”³⁰

1940 ősztől László Gyula és munkatársai fellépésével a régészeti kutatások új lendületet kaptak. A kutatási eredmények publikálására Roska elindította a *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* című szakkiadványt, amely 1941-től 1944-ig működött. Ebben az időszakban jelent meg Roska tollából *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában* (1941) és *Erdély régészeti repertórium I. Őskor* (1942), amelyek több évtizedes feldolgozó munka eredményei voltak. Kovács István közreadta a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temetőről készült feldolgozását (1942) és a honfoglaló magyarság szablyahasználatáról írott tanulmánya is jelentős adatokkal gazdagította a korszakról alkotott képet.³¹

László Gyula elsősorban olyan történeti-régészeti kérdésekre fókuszált, amelyek Erdély magyar múltjának hiteles megismeréséhez és az ún. román–magyar vitához is döntő szempontokkal járultak hozzá.³² Ilyen volt pl. az 1911-ben megtalált Kolozsvár-Zápolya utcai honfog-

²⁴ Roska Márton kolozsvári tudományos tevékenységéről lásd Gáll Erwin: *Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat VI–VII. kötet. Kvár, 2011–2012. 27–56.

²⁵ Bár Roska Márton László Gyulát utódjának szemelte ki (lásd alább), nem mindig nyilatkozott elismerően róla. Erről Gáll Erwin: *i. m.* 2011–2012. 31/26. lábjegyzet.

²⁶ M. Lezsák Gabriella: *Epizódok a kolozsvári régészeti iskola történetéből. Trianon előtt és után*. Életünk (2013). 3. l. évf. 117–125.

²⁷ Csorba Csaba: *i. m.* 1969/70. 136.

²⁸ Sas Péter: *i. m.* 2005. 102.

²⁹ *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Szerk: Bodó Sándor, Viga Gyula, Élesztős László. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Bp. 2002. 269.

³⁰ Ferenczi Sándor levele László Gyulához. Kelt Csiktaplocán, 1943. október 8-án. (A levél László Gyula családi hagyatékában található).

³¹ Kovács István: *Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát?* Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. 1941. 129–131.

³² A Trianon utáni politikai szempontokról lásd Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emléktárájának kutatása, mint nemzeti régészet*. Kutatástörténeti áttekintés. Korall 24–25 (2006. június). 99–102.

lálás kori temető feltárásának folytatása 1941–1942-ben, amelynek során többek között egy honfoglaló magyar vitézi sír is napvilágra került.³³ László Gyula szerint „az az elmélet, hogy Erdélyt a magyarság csak Szent István korában vagy még később szállta volna meg, helytelennek bizonyult. A kolozsvári lelet magyarázatot ad az Erdélyt átszelő régi kereskedelmi utak mentén másutt is talált honfoglalás kori emlékekről, s új kutatásokra biztat.”³⁴ A Kis Újság című lap szerint bár „egyszerű közkatona sírjáról van szó, de László Gyula meggyőződéssel hangsúlyozza, hogy az ilyen leletekből jobban meg lehet ismerni a honfoglaló magyar nép életét, mint a nemzetségtők, vagy törzsek élén állt vezérek gazdag sírjai nyomán. Ez a felfogás már a tudományos életben is megerősödött népi irányzat kifejezése: új tudós nemzedékünk már nem annyira a politikai keretek történetével foglalkozik, hanem inkább népünk múltbeli sorsát kutatja. László Gyula munkásságában a régészeti kérdések történelmi néprajzzá szélesülnek s a honfoglalás kori sír muzeális anyagából a honfoglaló magyarok mindennapi élete színesedik elő.”³⁵ A fiatal tudós ennek a leletnek köszönhetette, hogy a korabeli médiában is ismertté vált, mert a kormányzat a vitézi sír anyagának múzeumbeli elhelyezésekor, 1942. szeptember 20-án, vasárnap hatalmas ünnepséget rendezett. A korabeli filmhíradó beszámolója szerint a kiásott maradványokat katonai díszkísérettel vitték át az Erdélyi Nemzeti Múzeumba, ahol üvegfedél alatt mindenki megtekinthette. A felravatalozás Kömöcsi Pál hóstáti gazda udvarán (Zápolya utca 76.) történt meg, és itt adta át László Gyula a földkoporsót vitéz Horvát Győző tábornoknak. A lelet jelentőségére a korabeli filmhíradó narrátora is rámutatott: a vitézi sír „ékesen bizonyítja, hogy Kolozsvár területén a honfoglalás után állandó jellegű településben éltek őseink, és hogy Erdély ezer évvel ezelőtt is szervesen Magyarországhoz tartozott.”³⁶ László Gyula több, ekkor született cikkében is hangsúlyozta, hogy a Dél-Oroszországból a Kárpát-medencébe települt magyarság egy magasrendű, több évezredes hagyományt magába olvasztó keleti műveltségkör utolsó és igen fejlett képviselője volt. Az európai keresztény kultúrkörbe anélkül illeszkedett be, hogy ősi művészetét elvesztette volna, sőt, azokat beépítette alkotásaiba.³⁷ László Gyula kolozsvári évei alatt³⁸ megkezdte a Kalevala utcai 10–11. századi temetőrészlet feltárását is,³⁹ és a főtéren végzett mintaásatás során Méri Istvánnal együtt megtalálta Kolozsvár 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.⁴⁰ A fiatal tudós ebben az időszakban írta legfonto-

³³ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 59; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *Kolozsvár 10–13. századi temetőinek és szórványleleteinek kutatástörténete*. Acta Siculica 2009. 215–217; Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. I. Szeged 2013. 268–292.

³⁴ Kis Újság 1942, október 11.

³⁵ Uo.

³⁶ Magyar Világhíradó 978. 1942. november. Nemzeti Audiovizuális Archívum, <http://filmhíradok.nava.hu>. Idézi: Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*. Jaffa, Bp. 2011. 173.

³⁷ Lásd a fentiekre László Gyula tanulmányait: László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Kvár 1943; *Kolozsvári Márton és György szobrának lőszerszáma*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1942. 75–170; László Gyula: *A magyar őstörténelem régészete*. Hítel 1942. 144–157; László Gyula: *A honfoglaló magyarok lelkiállatáról*. Hítel 1942. 540–551.

³⁸ László Gyula kolozsvári tudományos tevékenységéről: Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 46–60, 69–89; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *i. m.* 2009. 216–217; Benkő Elek: *i. m.* (2012). 2. 70–74.

³⁹ Ferenczi István: *Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál*. Erdélyi Múzeum, 58. (1996). 18.; Gáll Erwin–Gergely Balázs: *i. m.* 2009. 215–216; 217; Gáll Erwin: *Az Erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői*. I. Szeged 2013. 257–260.

⁴⁰ Gáll Erwin–Gergely Balázs: *i. m.* 2009. 217. A feltárás megindítója és vezetője László Gyula volt, aki azonban más irányú elfoglaltsága miatt az ásatás folytatását és vezetését Méri Istvánnak adta át. Erről Méri István: *Ásatás a kolozsvári Fő téren*. 1943. Bp. 1986. 9.

sabb munkáit a kolozsvári Szent György-szobor lószerszámáról (1942), a honfoglaló magyarok művészetéről Erdélyben (1943), a honfoglalók nyergéről és lovas temetkezéseiről (1943) és népkönyvnek szánt kötetét a honfoglaló magyar nép életéről (1944). Legfőbb érdeme, hogy a régészetet a népi mozgalom célkitűzéseivel összhangba hozva, főként az író Veres Péter és a korszak legnevesebb néprajzkutatója, Györfly István hatására a „szegény ember régészeként” szakítva a korábbi gyakorlattal, nemcsak a fejedelmi sírok leletanyagát, hanem a népvándorlás kori lovas népek és a magyarság tárgyi hagyatékát összességében kívánta vizsgálni. Erdélyi évei alatt dolgozta ki a régészeti néprajz alapelveit is. Lényege Móra Ferenc elvein alapult, aki szerint „a régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet”.⁴¹ Amint arra Fettich Nándor, László Gyula pályatársa rámutatott, a fiatal tudós azt a „speciális feladatot” tűzte ki maga elé, hogy „a régiségek eredeti rendeltetését, alakját, használatát stb. néprajzi párhuzamok beható vizsgálatával világítsa meg, és ezen túlmenően az ősmagyarság és a rokon népek régészeti emlékeit a maguk egészében mintegy etnográfiai anyagnak tekintve, az egykori élet képét idézze vissza”.⁴² Munkássága elismeréseképp László Gyula 1944 júniusában egyetemi katedrát kapott a kolozsvári egyetemen, amelyet kifejezetten a népvándorlás és a honfoglalás korának kutatására szerveztek meg. Népszerűségét jelzi, hogy a következő hónapban az ETI igazgatói posztjának betöltésére is felkérték, amelyet azonban nem fogadott el.⁴³

3. A kijevei út

Amíg a kolozsvári tudósok többsége a szellem fegyverével küzdött Erdély visszahódításáért, Európában, így hazánkban is egyre több civilt érintettek a mozgósítások: dúlt a II. világháború. A frontszolgálat alól az 1939. évi II. törvény 60. paragrafusának határozata szerint a fontosabb közszolgálati személyek felmentést kaptak,⁴⁴ így László Gyulának sem kellett bevonulnia.⁴⁵ 1941 decemberében viszont a magyar kormány megbízásából pályatársával, Fettich Nándorral együtt a szövetséges német csapatok által megszállt Kijevbe utazott, hogy a helyi régészeti gyűjtemény honfoglalás kori magyar emlékanyagát tanulmányozza.⁴⁶ E célból 1941–

⁴¹ Móra Ferenc: *Néprajzi vonatkozások Szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben*. Ethnográfia 43. (1932). 54. Fettich Nándor recenziói László Gyula kolozsvári évei alatt írt könyveiről: Századok 78. (1944). 329.

Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, 1944. július 17. A levél a családi hagyatékban található.

⁴² Fettich Nándor recenziói László Gyula kolozsvári évei alatt írt könyveiről: Századok 78(1944). 329.

⁴³ Makkai László, Kovács László és Juhász Zoltán által aláírt levél, 1944. július 17. A levél a családi hagyatékban található.

⁴⁴ „A kik a közszolgálat fontos érdekeire vagy fontos honvédelmi közérdekre való tekintettel hivatalukban (alkalmazásukban), illetőleg polgári hivatásukban nélkülözhetetlenek, mozgósítás (hadiállományra való kiegészítés) esetében és háború idején a szükséghez képest meghagyhatók foglalkozásukban. Az erre vonatkozó rendelkezéseket a honvédelmi miniszter az érdekelt miniszterekkel egyetértőleg adja ki.” Az adatot Illésfalvi Péter hadtörténésznek köszönöm.

⁴⁵ A családi hagyatékban két „meghagyási igazolvány” található az 1942/43 és az 1944/45 évekből, amelyet a magyar királyi honvédelmi miniszter adott ki. Az 1939. évi II. tv. 60 paragrafusában foglalt rendelkezés alapján a „Telegi Pál Tudományos Intézet” javaslatára László Gyulát polgári foglalkozásában időlegesen meghagyták, a határozat következményeként a mozgósítási hirdetményben, valamint a katonai behívójegyben foglalt bevonulási parancs teljesítése alól felmentést kapott. A „meghagyási igazolványban” László Gyula rendfokozataként a karpaszományos címzetes tizedes szerepel. Erről lásd még Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 45.

⁴⁶ A kijevei útról lásd részletesen Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 60–66.

1942 telén a két magyar tudós közel hat héten át Kijevben tartózkodott, és nemcsak a visszavonuló szovjet csapatok által felrobbantott Lavra kolostor régészeti anyagát rendezték szakszerűen, hanem annak egyházi műkincseit is megmentették. A kijevi tanulmányút alatt „körülbelül 300 fényképfelvételt, rajta több ezer tárgyat, egy sereg rajzot, és tömérdek jegyzetet”⁴⁷ készítettek, amelyek „felbecsülhetetlen értéket jelentenek a magyar és a magyarokkal rokon népek őstörténetére, de a germán előidők történetének megírására is”.⁴⁸ László Gyula a leletek és a helytörténeti adatok alapján arra is rámutatott, hogy „Kijev stratégiaileg két fontos pontján: a Dnyeper átkelőhelyénél és a kereskedőváros (Podol) feletti uralmat biztosító másik helyen – a magyarok voltak az urak a honfoglalást megelőzőleg és magyar vezérek még a X. században is igen nagy szerepet játszottak az eddig normann-szlávnak tudott kijevi fejedelemségben.”⁴⁹ A kijevi tanulmányút másik lényeges tapasztalatát az ukrán múzeumok emberközpontú kiállítás-rendezési alapelvei adták: László Gyula ezeket a tapasztalatokat később fel is használta az itthoni tárlatrendezései során, és egy tanulmányt is szentelt a témának.⁵⁰

László Gyula és Fettich Nándor kijevi tudományos tevékenységét 1944-ben egy moszkvai rádióadás keretében az orosz hatóságok is dicséretben részesítették, mégis évekig alapul szolgált arra, hogy a II. világháború lezárása után Magyarországon berendezkedő kommunista diktatúra mindkét tudóst megbélyegezze. A vád ellenük az volt, hogy a „mende-monda szerint SS egyenruha”⁵¹ lett volna” rajtuk, és „elég valószínűtlennek látszott az, hogy a német hadvezetőség csupán tudományos feldolgozásra küldött volna ki embereket német egyenruhában a megszállott hadműveleti területre”.⁵² „Tisztázatlan [...] hogy [László Gyula] a hitleristák evakuációs munkájában részt vett-e, az a tény azonban, hogy a hitleri megszállás idején (SS egyenruhában) dolgozott a nevezett múzeumokban ideológiai, politikai megalkuvást jelent részéről, ha ugyan nem szovjet ellenességet.”⁵³ A vádak alól azonban a Magyar Nemzeti Múzeum Igazoló Bizottsága már 1945. május 30-án tisztázta őket: „Beigazolást nyert, hogy dr. Fettich Nándor igazgató 1941–42. telén nemcsak (politikamentes) oroszbarát módon járt László Gyulával együtt Kijevben, de a német köteléknek, amelybe beosztva kellett működnie, nyomása ellenére a kijevi múzeum és kijevi személyzet érdekeit a legmesszebbmenően támogatta, a múzeum anyagát megmentette szakszerű feldolgozásával. Ezért az orosz hatóságtól az orosz tudomány nevében, Moszkvában köszönetet kapott.”⁵⁴ A leírtak „hűségét” 1952. október 11-én Ortutay Gyula, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának akkori elnöke igazolta, ezzel is

⁴⁷ *A honfoglaló ősök ezeréves nyomdokaiban*. Fettich Nándor és László Gyula nyilatkozata. Országépítés 1942. április 15. 7–9.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ László Gyula: *A korszerű régészeti múzeum*. Erdélyi Múzeum I. kötet. 1–2. füzet. 1945.

⁵¹ László Gyula elmondása szerint nem SS-egyenruhában, hanem SA tiszt egyenruhában utaztak Kijevbe, amit fényképek is igazolnak. A német katonai egyenruhára azért volt szükség, mert „hadműveleti területre polgári öltözkében nem lehetett belépni [...] a Magyar Honvédség nem adhatott ki rendfokozat nélküli tiszt egyenruhát, erre csak a német SA-nak volt joga, amit hosszú huza-vona után kénytelenek voltak elfogadni.” Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 61.

⁵² Részlet Füleper Ferenc: *Feljegyzés László Gyula ügyében*. c. dokumentumból. (Budapest, 1952. július 9.) A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁵³ Részlet Tóth Tibor: *László Gyula jellemzése* c. dokumentumból. (Budapest, 1952. július 2.) A dokumentum László Gyula családi hagyatékában található.

⁵⁴ Az MMOK által kiadott dokumentum Ortutay Gyula elnök aláírásával László Gyula családi hagyatékában található.

hozzájárulva ahhoz, hogy a „hazai száműzetés éveitől”⁵⁵ 1957-ben László Gyula megkaphatta kinevezését a pesti egyetemre óraadó tanárnak.

4. *A honfoglaló magyar nép élete* a szárszói konferencián

László Gyula kolozsvári éveitől írt meg *A honfoglaló magyar nép élete* c. könyvét is, amelyet a szakma napjainkig alapműként tart számon.⁵⁶ A kötet témájának vázát Balatonszárszón, a református diákok Soli Deo Gloria (SDG) szövetségének telepén, 1943. augusztus 23–29. között a népi írók és fiatalok által rendezett 6 napos eszmebeszélgetésén tárta először az érdeklődő nagyközönség elé. A szárszói konferencia szervezője Püski Sándor (1911–2009), a népi írók legfőbb megjelenési fórumának számító Magyar Élet Kiadó tulajdonosa volt. A konferencián a közel 600 fiatal arra kereste a választ, hogy a számukra kétségtelen német vereség után kiknek és hogyan kell felépíteniük az akkoritól merőben különböző, új államberendezkedést és társadalmat.⁵⁷ Németh László ekkor fejtette ki a politikai mozgalmaktól (fasizmus, kommunizmus) független „harmadik út” szükségességét. Máig ható nézete szerint a magyarságnak gazdasági és műveltségi tekintetben a saját útját kell járnia, amihez a szomszéd népek támogatását is meg kell nyernie.⁵⁸ A politikai tárgyu felszólalások mellett a tudomány területéről Kovács László a néprajz szerepéről és jelentőségéről, Dömötör Sándor a magyar hagyományok életéről, Balla Péter a magyar népzeneről, Kiss István az állam életéről, Muharay Elemér a közösségi kultúráról, Karácsony Sándor pedig a magyar nevelésről beszélt.⁵⁹

László Gyula Püski Sándor felkérésére augusztus 26-án, csütörtök délután tartotta meg előadását.⁶⁰ A konferencia házigazdája visszaemlékezésében az eseményről így írt: „László Gyuláról az első bennem élő kép: az 1943-as szárszói táborozás negyedik napján, augusztus 26-án ott áll egy iskolai tábla előtt, néha rajzol rá valamit, mondja a magáét a honfoglalásról a régészet tükrében, s a nagy részben 16–40 éves közönség figyelmes nyugvással hallgatja [...]. Különleges csoda volt, hogy a magyarság östörténetéről beszélve László Gyula legalább arra a pár órára le tudta csillapítani a baljós jövő nyugtalanságát.”⁶¹ A megnyilvánult nagy érdeklődést talán Kovács Imre író, politikus mondatai – aki egyébként a tanácskozást a „*bátrak találkozó-jának*” nevezte – fejezték ki a leghívebben: „Soha nem gondoltam volna, hogy a sírok elhelyezéséből és tartalmából olyan szépen rekonstruálható a honfoglaló magyarság politikai és társadalmi berendezkedése, mindennapos élete, anyagi és szellemi kultúrája. László Gyula előadását nagy élvezettel hallgattuk: azt hiszem, lélekben akkor egyek voltunk.”⁶² László Gyula a

⁵⁵ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 89.

⁵⁶ Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve*. Századok 127. (1993). 281–285.

A kötetről legutóbb M. Lezsák Gabriella: *László Gyula életműve egy évforduló apropóján*. Életünk LII(2014). 11. 57–74.

⁵⁷ Sebestyén László: *Szárszó*. Bp. 2006. 11.

⁵⁸ Borbándi Gyula: *i. m.* 1983. 339–340.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Az előadás törzsanyagát a Magyar Élet folyóirat júniusi és júliusi száma *Régészeti néprajz és magyar östörténelem* címmel közölte. Lásd Magyar Élet, VIII(1943). 6. és 7. sz.. Az előadás anyaga a „*Szárszó, 1943 előzményei, jegyzőkönyve és utóélete*” címmel a Kossuth Kiadónál kiadott kötetben is olvasható. Bp. 1983. 274–295.

⁶¹ Püski Sándor emlékezése. = Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*. Püski, Bp. 2002. 168.

⁶² Sebestyén László: *i. m.* 2006. 65.

szárszói találkozó 50. évfordulóján így vallott előadásáról: „Miről beszéltem? Nagyjából arról, amit később »A honfoglaló magyar nép élete« című könyvemben megírtam. [...] Vajon miért fogadták ezt olyan megható melegséggel, miért tapadtak erre rá akkor az egyébként a politikai küzdelem útvesztőibe belevesző barátaink? A kisebbség-érzésük alól jelentett szinte boldog felszabadulást előadásom, amelynek háttérében ott élt Zrínyi Miklós tanítása: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Ebben láttam előadásom és életem értelmét.”⁶³

A szárszói konferencián elhangzott anyag kibővített változata közel egy évvel a találkozó után, az 1944. évi könyvnapra jelent meg Püski Sándor kiadójánál. A könyv megírására a korszak két jelentős írója, Veres Péter és Sinka István biztatta László Gyulát, még a szárszói találkozón.⁶⁴ László Gyula saját bevallása szerint 1944. január 15-én kezdte el írni a könyvet Kolozsváron, és két hónap alatt, március 14-re befejezte munkáját „hosszú előkészületek” és „jegyzetelés” előzte meg.⁶⁵ Az 512 oldalas kiadványt széles rétegeknek, vagyis népkönyvnek szánták, és valóban az lett, hiszen az egyetlen olyan régészeti kézikönyv, amely öt kiadást ért meg.⁶⁶ László Gyula az addig kialakult nézeteit, kutatási eredményeit írta meg könyvében. A szintézis alapmű lett, amelyben többnyire minden későbbi nézetének a csírja már megtalálható, és bár pályája során finomított rajtuk, élete végéig kitartott mellettük. A kiadványban „egy régész fogalmazza könyvvé ásatási tapasztalatait, egybevetve azokat az írott forrásokra hivatkozó történettudomány érveivel”.⁶⁷ A könyvben az új eszme, a népiségtörténeti nézet az uralkodó, amely szerint „egy régésznek nemcsak fejedelmi sírokra és díszes aranyleletekre kell pályáznia, hanem a földbe temetett múlt minden nyomát értelmeznie kell”.⁶⁸ A könyv gerincét a honfoglaló magyar nép életének teljességre törekvő bemutatása adta. László Gyula sorra vette nemcsak a temetkezések jellegzetességeit, hanem a honfoglalók mindennapi életét, viseletüket, anyagi és szellemi javaikat, hiedelmeiket, hitvilágukat is bemutatta, a régészeti néprajz módszerét alkalmazva. Újdonság volt a rajzos rekonstrukciók felhasználása a kutatás során, amelyek eredményesen szemléltették a korszak jellemző viseletét és használati eszközeit. Szemléletmódja és módszere akkoriban teljesen újnak számított, hiszen leszámítva a kolozsvári régészeti iskola Pósta Béla-korszakát, Móra Ferenc és a kecskeméti archeológus, Szabó Kálmán munkásságát, a magyar régészek többsége német mintára szinte kizárólag tárgytipológiával foglalkozott.

A könyv a népiségtörténeti kutatásokat vezető Szabó Istvánnak *A magyarság életrajza* című, az 1940-es évek első felének egyik legjelentősebbnek tartott művéhez kapcsolódott: a sorozat tervezet első köteteként látott napvilágot.⁶⁹ A kiadvány születésére az új tudományos kutatási eredmények mellett nemcsak a kolozsvári szellemi élet, a kormányzat új tudománypolitikája, a népiségtörténeti iskola szemléletmódja hatott pozitívan, hanem a szerző vizuális-művészi látásmódja, képzőművészeti végzettsége is. Olvasmányos stílusa miatt László Gyula ezzel a művével keltette a legnagyobb érdeklődést. Írásáért 1944 nyarán a „magyar értelmiségi emberek filléreiből” megalakult Magyar Irodalompartoló Társaság 10 ezer pengővel jutalmazta a

⁶³ László Gyula emlékezése a 43-as szárszói találkozó 50. évfordulóján. = Püski Sándor: *i. m.* 169.

⁶⁴ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 72.

⁶⁵ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 69.

⁶⁶ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 71.

⁶⁷ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 302.

⁶⁸ Mikecs László: *i. m.* 1944. 4.

⁶⁹ Mikecs László: *i. m.* 1944. 14. 23. lábjegyzet.

fiatal tudóst. A társaság megfogalmazása szerint a nagydíjjal olyan könyvet kívántak kitüntetni, amely „alkalmas széles rétegek nemzeti tudatának építésére és gyarapítására”.⁷⁰

Amikor 1945 után a Csonka-hazában berendezkedő kommunista diktatúra politikai tisztogatásba kezdett, László Gyula ellen a kijevei út mellett a másik támadási alapot a magyar népi mozgalomban való részvétele, *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvének „polgári történelemszemlélete”, illetve a „szellemtörténeti eszmével való kapcsolata” jelentette.⁷¹ A Bartha Antal és Erdélyi István tollából született írás aktualitását a népi írók politikai elítélése adta,⁷² célja pedig a megbélyegzés volt. A cikkekre László Gyula nem reagált, a halála után kiadott Emlékkönyvből viszont kiderült, hogy egyetlen pozitív vetületének azt tartotta, hogy a bírálók legalább elolvasták a könyvét.⁷³ Munkamódszerét is többször kifogásolták,⁷⁴ de minden esetben kitartott annak helyessége mellett,⁷⁵ amit az idő is igazolt: egyetemi munkásságából nőtt ki aztán az ún. László iskola,⁷⁶ amelynek intenzív és emberközpontú kutatásai alapvetően járultak hozzá a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának komplexebb megismeréséhez.

5. Visszatérés az erdélyi tudományos és társadalmi életbe 1945 után

1944 nyarán László Gyula egyetemi katedrát kapott a Kolozsvári Tudományegyetemen, a tanszék felállása azonban a front közeledése miatt egyelőre nem valósulhatott meg. Szeptember elején a magyar kormány elrendelte Kolozsvár kiürítését, az egyetem pedig felszólítást kapott arra, hogy értékes tárgyait elszállíttassa. Miskolczy Dezső, az egyetem rektora „bizonyos pótolhatatlan és értékes eszközök” helyben történő megőrzését szorgalmazta, és az egyetem vezetősége a határozott utasítás ellenére szintén a helyén maradt.⁷⁷ 1944. október 13-án a szovjet és román katonaság bevonult Kolozsvárra, és rövidesen megkezdődött a magyar értelmiség tudatos megtizedelése. Az akció során mintegy 5000 magyart hurcoltak szovjet légerekbe, ahonnan közel harmaduk soha nem tért vissza.⁷⁸ Még az ősz folyamán megindult az egyetem átszervezése is.

László Gyula a háború végét Budán élte meg, és arra készült, hogy családjával mielőbb visszatér a Szamos-parti városba. A II. világháború lezárása után, az újabb román hatalomátvétel hírére, 1945 márciusában Roska Márton a nyugdíjazását kérte. Utódjának László Gyulát nevezte meg: „... Pár hét múlva betöltöm a 65. életévemet, 44 éve tartozom a múzeum kötelékébe, a legnehezebb időkben úgyszólván egyedül kellett tartanom a posztomat. Idegeim megkoptak,

⁷⁰ Féja Géza: *László Gyula könyve és a Magyar Irodalompartoló társaság nagydíja*. Magyar Élet 1944. 7. sz. 25.

⁷¹ Bartha Antal–Erdélyi István: *Népvándorlás kori régészetünk módszertani és elméleti kérdéseihöz*. Archaeologiai Értesítő. 88. (1961). 68–76.

⁷² Borbándi Gyula: *i. m.* 1983. 484–486; Fodor István: *László Gyula, a régész*. = Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 195.

⁷³ Fodor István: *László Gyula, a régész*. = Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 195.

⁷⁴ Fettich Nándor: Századok 81 (1947). 281–287; Banner János: *Elnöki zárászó László Gyula előadásához*. MTA Közleményei II. 6. (1957). 487–488.

⁷⁵ László Gyula: *Honfoglalás kori régészetünk és a magyar nagycsalád*. Archaeologiai Értesítő 77. (1950). 137–142; Banner János: *Elnöki zárászó László Gyula előadásához*. MTA Közleményei II. 6. (1957). 487–488.

⁷⁶ Mesterházy Károly: *A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve*. Századok 127. (1993). 281–285.

⁷⁷ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 75.

⁷⁸ Erről lásd Murádin János Kristóf: *A történelem sodrában*. = Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában*. Kolozsváriak a Gulágon. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár 2006, 7–18.

egészségi állapotom sem a legjobb, a románok felé vörös posztó vagyok... László Gyula kartársunk fiatal, tetterős, a románokkal való érintkezésben mi sem feszélyezi, oroszul is tud s így az oroszország felé is megvan a könnyebb érintkezési lehetősége... Négy év előtt, amikor László kartársunk magántanárságát beindítottam, kijelentettem előtte, hogy utódomnak szemeltem ki. Ezt az ígéretemet most kívánom beváltani, mielőtt még valami non putarem adódna elő.⁷⁹ Roska Márton nemcsak a katedrától köszönt el, hanem Kolozsvártól is: a román hatalom letartóztatása elől Szegedre volt kénytelen távozni.⁸⁰ 1945 kora nyarán a Groza-kormány hozzájárult 30 magyar állampolgárságú tanár alkalmazásához, így Teleki Géza vallás- és közoktatási miniszter utasítására László Gyula is elfoglalhatta egyetemi tanszékét.⁸¹ A körülmények azonban korántsem voltak biztatóak. 1945. május 29-én hivatalosan is törvénybe iktatták a nagy-szebeni román egyetem visszatelepítését Kolozsvárra. A Bolyai Egyetemnek távoznia kellett a Farkas utcai épületből: a Régész Tanszék a Természettudományi és Jogi Karral a Sétatéren lévő épületekbe költözött. Munkaerőhiány miatt László Gyulának az egyetemen nemcsak a népvándorlás korát kellett oktatnia, hanem az őskort és a középkort is. Ebben az időszakban főként ifj. Kós Károly segítette munkáját, és bár a hallgatók létszáma jelentősen csökkent, László Gyula óráit mégis sokan látogatták. Közéjük tartozott pl. Bajor Andor, a későbbi humorista-író, Tarisznyás Márton, a gyergyószentmiklósi múzeum fiatalon elhunyt néprajzosa, Ferenczi Sándor két gyermeke: Ferenczi István és Géza, illetve Jakó Zsigmond tanítványai: B. Nagy Margit és Benkő Samu. László Gyula ebben az időszakban szinte alig jutott ásatásokhoz, tudományos munkáinak száma is csökkent, amit nemcsak az időhiány okozott, hanem megfelelő könyvtár sem állt rendelkezésére. Ekkor is sikerült azonban maradandót alkotnia. Figyelme elsősorban a magyar ősvallás felé terelődött: 1945-ben jelent meg a szatmári kocsisztörténetről írt dolgozata, amelyben a honfoglaló magyarok lovastemetkezéseinek nyomát vélte felfedezni,⁸² 1947-ben pedig a lovas-nomádok ősvallásáról közölt egy összefoglaló tanulmányt,⁸³ majd ugyanabban az évben a magyarszentpáli pillérfő asszonyalakját elemezte.⁸⁴ Ekkor kezdte meg a Szent László-legenda kereszténység előtti rétegének feltárását is.⁸⁵ Múzeumi tárlatrendezéseken sem volt hiány: 1947-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kiállítását rendezte,⁸⁶ 1948 május elején pedig az EME vezetősége kérte fel, hogy régészeti, történeti, művészeti és néprajzi tárainak korszerűsítésére tervezetet készítsen.⁸⁷

László Gyula egyetemi, tudományos tevékenységével összhangban részt vállalt a Móricz Zsigmond Kollégium létrehozásában is, amely a tovább tanulni szándékozó vidéki magyar

⁷⁹ Roska Márton levele a Kolozsvári Magyar Egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához. (Kolozsvár, 1945. március 29.) MTA Kt. (Bp.) Ms. 4547/73. Közli: Sas Péter: *i. m.* 2005. 101.

⁸⁰ Szegeden Roska Márton élete végéig megélhetési gondokkal küzdött, nemcsak az egyetemi állásából távolították el, hanem a kommunista államtól egy ideig a nyugdíját sem kapta meg. Erről Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 82.

⁸¹ A körülményekről részletesebben lásd Benkő Elek: *i. m.* 2012. 72.

⁸² László Gyula: *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsisztörténetben*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, Kvár 1945. 219–248.

⁸³ László Gyula: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1943, II. kötet, Kvár 1947. 63–105.

⁸⁴ László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Jegyzetek a magyarszentpáli pillérfő néprajzához*. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet. Kvár 1947. 22.

⁸⁵ László Gyula: 1910-ben születtem... 1995. 35.

⁸⁶ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 80.

⁸⁷ Az EME Régiségétárának levele, 1948. május 4. A levél a családi hagyatékban található.

fiatalok elhelyezését szolgálta. Az új kollégiumra nagy szükség volt, hiszen a Ferdinánd Egyetem diákotthonaiban a magyar fiatalok csak másodsorban kaphattak helyet, vagy ha be is jutottak, a román fiatalok között szétszórva helyezték el őket. A Kós Károly vezetésével felújított kollégium új otthonát 1946. november 30-án avatták fel Kolozsváron, Mátyás király szülőházában. A megnyitón László Gyula, a Móricz Zsigmond Kollégium „tanárelnöke”, a szemináriumok tematikájának kidolgozója példaként Mátyás királyt, Bolyai Jánost és Móricz Zsigmondot állította a kollégisták elé: „[...] Kötelességet ró e három név azokra, akik igézetük alatt vállalták a munkát: Mátyásé, az igazságosé, Bolyaié, aki semmiből teremtett új világot, s világossága holta után is fényvel áramlik a tudomány világában és Móricz Zsigmondé, aki életével és a földműves szegény magyar életnek s igazi valójának megmutatásával egyúttal éltünk célját vetítette elénk.”⁸⁸

Az erdélyi magyar értelmiség nemcsak a Móricz Zsigmond Kollégiumot indította útjára, hanem további népkollégiumokat is alapított. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) első, 25 személyes népkollégiuma a kolozsvári származású író, Szabó Dezső nevét vette fel. Az eseményről a Falvak népe c. újságban László Gyula is beszámolt.⁸⁹ A cikk szerint az EMKE minden iskolavárosban tervezte a szegény falusi és munkásgyermek számára a népkollégiumok felállítását, amelynek fő célja a magyar értelmiség kinevelése volt. A nevelőmunkát a kollégium fenntartásából alakult iskolatanács (Kolozsváron az üzemek, a Magyar Népi Szövetség – MNSZ – és az egyházak) ellenőrizte.

László Gyula tudományos, közéleti és képzőművészeti tárgyú újságcikkei,⁹⁰ előadásai mellett a romániai magyarság művelődési és politikai szervezetének, a Kurkó Gyárfás által vezetett MNSZ-nek is segítette munkáját. Az 1944 őszen alakult baloldali elkötelezettségű párt vezetésével és holdudvarával szinte kivétel nélkül baráti viszonyt ápolt, szimpatizánsként⁹¹ több rendezvényen, vidéki gyűlésen és újságcikkben kampányolt mellettük, illetve saját maga rajzolta képekkel és választási plakáttal is népszerűsítette az MNSZ-t.⁹² Bár László Gyula életének egyik nehéz, embert próbáló időszakát élte meg a II. világháború utáni években, mégis be tudott illeszkedni az újrászerveződő kolozsvári társadalmi életbe, sőt, saját lelki békéjét is meglelte. Megfogalmazása szerint „ismét otthon éreztem magamat »Tündérorszáiban«, mert, hogy nekem valóban az volt: ott békültem ki magammal és a sorssal.”⁹³

6. Végleges távozás Kolozsvárról

A „Tündérorszáiban” berendezkedő román hatalom azonban 1949-ben elérkezettnek látta az időt, hogy a magyarellenes, totális kommunista diktatúrát megvalósítsa. A kolozsvári magyar értelmiségi vezetők elleni leszámolás és bebörtönzés előtt röviddel, 1949 februárjában

⁸⁸ Világosság 1946. dec. 4.

⁸⁹ Falvak Népe 1946. december 15.

⁹⁰ Nagy sikert aratott pl. az *Édes őcsém* című sorozata (1945–1947 között) a Falvak Népében, ahol közerthető módon írt a régészek munkájáról és az általuk megelevenedő történelmi korszakok kultúrájáról, mindennapi életéről.

⁹¹ László Gyula saját elmondása szerint az MNSZ-nek soha nem volt tagja, elhidegülése a párttól pedig akkor kezdődött, amikor az egyik gyűlése azt kezdték el megvitatni, hogy Kolozsváron milyen módon lehetne a románságot többségbe juttatni. Erről László Gyula: *1910-ben születtem...* i. m. 35–36; Balassa Iván–László Emőke: i. m. 2001. 77.

⁹² Erről bővebben Balassa Iván–László Emőke: i. m. 2001. 77–82.

⁹³ Levél Balassa Ivánnak, 1989. december 21. A levél a családi hagyatékban található.

László Gyula levelet kapott Tolnai Gábortól, a magyar kultuszminisztérium Felsőoktatási és Tudományos Ügyosztálya vezetőjétől: „arra kérnék, sürgősen gyere fel Pestre [...]. Különbféle tudományos tervek merültek fel veled kapcsolatban, s meg kellene ezeket beszélnünk.”⁹⁴ A megbeszélés után Tolnai Gábor levélben kereste meg Balogh Edgárt, a Bolyai Egyetem rektorát: „A magyar kultúrpolitika átszervezése során az elmúlt fél évben hajtottuk végre felsőoktatásunk reformját. Most kerül sor tudományos intézményeink és múzeumaink újjászervezésére. [...] Az Országos Magyar Történeti Múzeum átszervezésénél nélkülözhetetlen szükségünk van László Gyulára. Őt szeretnénk kinevezni főigazgatóvá. (Azt is ide írom, hogy a pesti egyetem bölcsészeti karán az egyik régészeti tanszékre is őt akarjuk kinevezni.) Főlöszlegesen éppen Neked beszélnem László Gyula képességeiről. Hazajövetelét különösképpen sürgeti az a körülmény, hogy Alföldi András Svájcba disszidált, Fettich Nándort pedig eltávolítottuk.”⁹⁵ A tervek szerint László Gyulát a budapesti egyetemen a Népvándorlás és az első magyar századok régészete tanszékre nyilvános rendes tanárnak akarták kinevezni, majd szabadságolni szándékozták, hogy a Bolyai Egyetemen befejezhesse az 1948/49-es tanévet. Ezután a tavaszi féléveket szerződéssel, magyar állampolgárként a Bolyai Egyetemen töltötte volna. Kolozsváron helyetteseként László Gyula Székely Zoltánt, a sepsiszentgyörgyi múzeum vezetőjét és/vagy Szabó György kolozsvári régészt, klasszika-filológust nevezte meg.⁹⁶ A politikai történések azonban mindezt megakadályozták, Budapesten a kommunista hatalom megkezdte az első koncepciós pereket. Mint utóbb kiderült, a Rajk-per nyomozati anyagában László Gyula neve is szerepelt, és „nemzeti beállítottságúként”, illetve a kijevei út miatt „németbarátként” jellemezve, ellenfelei megakadályozták, hogy a neki ígért egyetemi katedrát, illetve az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatói posztját elfoglalhassa.⁹⁷ Ekkorra már pártfogóját és barátját, Ortutay Gyulát is menesztették a vallás- és közoktatásügyi tárca éléről, és az új vezetés nemcsak a minisztériumot, hanem az alá tartozó intézményeket is a saját embereivel töltötte meg. László Gyula visszatérve Budapestre néhány hónapon át megbízásos munkákból (pl. kiállítás-rendezés) tartotta el családját, míg 1949 végén Ortutay Gyula hívására beosztott régészeti előadóként a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához (MMOK) került, és csak évekkel később helyezkedhetett el a Magyar Nemzeti Múzeumnál, illetve óraadóként a budapesti egyetemen.⁹⁸

László Gyula még 40 éves sem volt, amikor már negyedszer kellett menekültként elhagynia Erdélyt és a teljes létbizonytalanságban új életet kezdenie. Ha Erdélyben marad, valószínűleg őt is bebörtönzik, ahogy tették ezt barátaival, pl. Csögör Lajossal, a Bolyai Egyetem rektorával, Balogh Edgár íróval és az MNSZ vezetőjével, Kurkó Gyárfással. László Gyula azonban, annak ellenére, hogy soha nem lett kiszolgálója a kommunista rezsimnek, tehetsége és kiemelkedő szakmai tudása révén mégis meg tudott maradni a tudományban, ahol hamarosan a legmagasabb szintre jutott: nemcsak az egyetemi hallgatókkal szeretette meg a régészetet, hanem népszerűsítő előadásai, könyvei révén az egész magyarsággal. A régészettudomány és a magyar közélet ikonikus alakja lett, azzal az üzenettel, hogy a történettudományt és segédtudományait,

⁹⁴ Tolnai Gábor levele, 1949. február 18. A levél a családi hagyatékban található.

⁹⁵ Benkő Elek: *i. m.* 2012. 73.

⁹⁶ A *Pro memoria. A Bolyai Egyetem régészeti tanszékének 1948/49. évben történő ellátása ügyében* című, László Gyula által Kolozsváron, 1949. július 18-án írt dokumentum alapján. A dokumentum a családi hagyatékban található.

⁹⁷ Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 88; Benkő Elek: *i. m.* 2012. 74.

⁹⁸ Mesterházy Károly: *i. m.* 1993. 281–282; Balassa Iván–László Emőke: *i. m.* 2001. 89–98; Benkő Elek: *i. m.* 2012. 74.

köztük a régészetet lehet úgy is hitelesen művelni, ha az igazságkeresés mellett a nemzeti érdekeket, az identitástudat emelését is célul tűzzük ki. Pósta Béla öröksége, a kolozsvári régészeti iskola szellemisége részben László Gyula által hagyományozódott tovább, és ma is meghatározza a magyar régészet arculatát.

Gabriella M. Lezsák: “Ott békültem ki magammal és a sorssal...” [“That Place I’ve Become Reconciled to Myself and My Fate...”] Gyula László’s Years in Kolozsvár (1940–1949), in *Serving Science and His Homeland*

Keywords: Gyula László, biography, Hungarian archaeology, Kolozsvár/Cluj, the period of 1940–1949

Gyula László (1910–1998) “the most well-known and most effective Hungarian archaeologist” from the autumn of 1942 was working in North-Transylvanian Kolozsvár, lying by the Szamos bank reannexed by the Second Vienna Verdict. The Transylvanian young researcher spent the most determinant nine years of his life in this so-called ‘treasury’ city: he gave lectures on the Faculty of Arts of the Hungarian Royal József-Ferenc-University, while at the same time he was a research fellow of the Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) [Transylvanian Scientific Institute] founded in 1940 by Pál Teleki, the Prime Minister of Hungary.

In this paper I’ve accompanied Gyula László through these years – his career as a public character as well as a researcher. By the aid of contemporary documents I’ve analysed his tutorial activity at the university, his archaeological researches and his publications of these years, in details. I’ve also elucidated the fact how the experience of either his 1941–1942 winter study trip in Kiev under World War II or the events of the so-called Szárszó-Conference in 1943 had importantly influenced his later scientific life. Finally I was given attention to how, after the end of World War II, he had returned to the Transylvanian scientific and social life, observing the circumstances of his departure from Kolozsvár and also put a short glance on his later scientific career.

By the end of this paper I’ve to conclude that these years in Kolozsvár fundamentally had controlled Gyula László’s vocation. The wide range knowledge accumulated there, the inspiring atmosphere had its positive, while his patriotism in public and political life – under the communist autocracy – has its negative influence on the scientific career of this excellent researcher. For all this Gyula László never became a servile person of the communist regime and because of his talent and outstanding professional knowledge he was able not only to carry on his scientific work but reaching the highest level of it. He put his undergraduates on the way to like archaeology and moreover, throughout his popular science lectures and books also the whole nation. Béla Pósta’s legacy, the inwardness of the Transylvanian archaeological school was partly inherited through the activity of Gyula László, determining Hungarian archaeology even today.

SZEMLE

A Wesselényiek földjén: Erdély és az Alföld peremén

A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 277). 323 old.

2012 szeptemberében Kolozsváron nemzeti történeti konferenciát szerveztek a kötet címében jelölt témával. A kétnapos konferencián elhangzott tizenhét előadásból tíznek a szerkesztett változatát tartalmazza az Erdélyi Tudományos Füzetek 277. száma.

Szilágyság mint történelmi tájegység a középkorból ismert – miként a borítóra jó érzékkel kiválasztott 16. századi térképrészleten is látható. Szilágy nevet viselő közigazgatási egység ugyan csak 1876-tól létezik Szilágy vármegye néven, de a Szilágyság mint tájegység egyáltalán nem volt ismeretlen. Közigazgatásilag a középkorban még Középszolnok és Kraszna vármegyéhez tartozott a Szilágyság területe. (A történelmi Szilágyságon ma három megye osztozik.)

Az eredetileg nógrádi származású Wesselényi család 1584-ben, Báthory István fejedelemsége idején kapta adományként szilágysági birtokát, és ettől fogva a térség jelentős szereplőjének számít, levéltárai pedig meghatározó forrásai e vidék történetének. Innen is eredhet a kötet címe.

Az első tanulmány szerzője Szócs Péter Levente (*Az ákosi monostor és az Ákos nemzetség*), bemutatja a Szatmár megyéhez tartozó Ákos településen ma református templomként szolgáló, egykori bencés monostortemplomot. A román stílusú kéttornyú téglatemplom a 12. század második felében épült. A templomot többször fel kellett újítani, a legalaposabban a 19. század végén renoválták, amikor mai arculatát elnyerte. Legutóbb az elmúlt két évtizedben került sor felújítására. A szerzőnek a legutóbbi felújítást megelőzően lehetősége volt a

templom mellett és részben a belsejében régészeti kutatásokat végezni.

A település nevét adó és a monostortemplomot építtető Ákos nemzetség az Árpád-korban és azt követően is jelentősebb birtokokkal rendelkezett a térségben, valamint a szomszédos Bihar vármegyében. Később a nemzetség egyes ágai, Magyarország más részein is birtokosok.

Zsoldos Attila (*A Borsa-tartomány igazgatásának kérdései*) a 13–14. század fordulója körüli évtizedekben a Tiszántúl nagy részét ellenőrzése alatt tartó kiskirályok, Borsa Kopasz nádor és fivére, Beke, valamint rokonságuk tartománya igazgatásának problémáját mutatja be. Károly Róbert trónra lépése előtt és utána is még egy darabig, kiskirályok uralták Magyarország jó részét. Az uralkodónak hosszas erőfeszítések után sikerült megtörni a tartományurak, így a Borsák hatalmát is. A téma annyiban kapcsolódik a Szilágysághoz, hogy a Borsák birtoklása kiterjedt Kraszna és Középszolnok vármegyék jelentős részére is.

Hegyi Géza (*A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban*) Engel Pál és mások példáját követve megpróbál a birtokviszonyok sokszor szövevényes és gyakran változó rendszerében követni egy vezérfonalat. Felhasználja a korabeli oklevelek és azokról készült forrásközlések sokaságát. Megállapítása szerint a 11–13. század között a Szilágyságban még igen jelentős királyi birtok az Árpád-kor végére lemorzsolódik, és az egyes birtokszerző előkelők (Borsák vagy Gutkelek) mellett főleg egyfalu köznemesi birtokok találhatók a térségben. A 14. század első negyedében Károly király visszaszerzi

az egykori királyi birtokokat és várakat, sőt megerősíti a királyi váuradalmakat a térségben. Emellett még egyes középirtokosoknak sikerül gyarapítani nem túl nagy birtokaikat. A 14. század második felének érdekessége, hogy ekkor szereznek birtokot Szilágyban a később oly befolyásos és ismert Drágfi, Báthori, Jakcs, Bánfi és Csáki familiák. Ezzel párhuzamosan a királyi birtokok szinte teljesen elapadnak a század végére, legkésőbb a következő elejére. A 15. század végén a nevezett családok már a bárói rendbe emelkedve növelik birtokaikat és befolyásukat, miközben folyamatosan pörölnek és vitatkoznak egymással a térség fölötti vezető szerepért. A tanulmány következtetésében a szerző megállapítja, hogy a birtokok igazából nem jelentettek gazdáiknak kiemelkedő jövedelmet, mert az úrbériség alacsony hozadéka és az udvartartások magas költsége miatt nem lehettek jövedelmezőek. A csatolt *Függelékben* a szerző bemutatja a térség (Kraszna és Középszolnok vármegyék) 1341-es, 1446-os, valamint a végpontot jelző 1549-es évek nagyobb birtokosainak listáját.

C. Tóth Norbert (*Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása*). A Máramarosból Moldvába majd onnan 1365 körül Magyarországra visszatérő Szász vajda fiainak a pályáját mutatja be. Ők lesznek a későbbi Balkfi és a sokkal ismertebb és befolyásosabb Drágfi család ősei. A vajdafiak első adományukat 1365-ben kapták Lajos királytól. Ezt később további adományok és tisztségek követték, amelyek nyomán a 15–16. században meghatározó szerepük lesz nemcsak a Szilágyországban, hanem a szomszédos Máramarosban is. A három vajdafi (Balk, Drág és Oláh János) a birtokadományok mellett főispáni tisztségeket szerzett, sőt még a székelyek ispánja tisztséget is betöltötte. A szerző még bemutatja a vajda leszármazottainak birtokait a 14. század elejéig, a Nyaláb vára és uradalma körüli bonyodalmakat, valamint a Balkfi és Drágfi családok elkülönülését. Az első rövidesen kihalt, az utóbbi közel két évszázadon át jelentős szerepet töltött be a Szilágyországban és országosan.

Horváth Richárd (*A békési Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában*).

A Drágfi család jól helyezkedett az udvar körül Luxemburgi Zsigmond, I. Ulászló és Mátyás király korában egyaránt. De jól is házasodott, mert rokonságba került a térség két legfontosabb családjával, a somlyói Báthori és a kusalyi Jakcs familiával. S mivel e kapcsolatokat igen jól kihasználták, birtokaik nagysága és váraik száma jelentősen gyarapodott: míg a 14. század közepén még csak Kővár vára volt birtokukban három mezővárossal és valamivel több mint száz egész faluval vagy falurésszel, a 15. század végére, az akkor már vajdai tisztséget is betöltő Drágfi Bertalan három várat, két erődített kastélyt és több mint 200 falut birtokolt (teljesen vagy részben). Előbb az apa, Miklós szolgálta rendületlenül és eredményesen a királyokat, majd a fia Bertalan is, Mátyás fontos bizalmi embere, és ezeket a szolgálatokat az uralkodók viszonozták is adományokkal és tisztségekkel.

A kenyérmezei csatában is részt vevő Drágfi Bertalan nevéhez fűződik a család erdői rezidenciájának (várának) megépítése, valamint az sem elhanyagolható tényező, hogy még Mátyás életében az ő lányát adják István moldvai vajda fiához, ezzel is erősítve a magyar állam és a szövetséges Moldvai Fejedelemség viszonyát.

Neumann Tibor (*Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején*) az előző tanulmányban is fontos szerepet játszó Drágfi Bertalan báró karrierjét ismerteti a Mátyás halálát követő évtizedben, különös tekintettel az 1493–1498 közötti évekre, amikor, pályája csúcán, az erdélyi vajdai tisztséget is betöltötte. Az első másfél évben másodmagával viselte a vajdai címet, később egyedül. Karrierjében kiemelkedő mozzanat volt, hogy az ő vajdasága idejére esett II. Ulászló király erdélyi látogatása, melyet Drágfi szervezett meg és bonyolított le igencsak sikeresen. A látogatás célja egyebek mellett nemcsak országjárás, hanem az elmaradt királyi bevételek, hadiadók behajtásának a siettetése vagy tényleges kieszközlése volt. Ugyanakkor a király az erdélyi sereget is számba vette és egy részét az országból való távozásakor magával vitte.

Drágfi Bertalannak vajdaként számottevő jövedelme volt: 9000 aranyforint és 3000 forintnyi

só. Továbbá több vármegyének is ő volt a főispánja: Középszolnok és Kraszna vármegyéknek mondhatni már családi alapon régebről, mert itt voltak a jelentősebb birtokai, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa vármegyéknek vajdai mivoltából fakadóan, hogy ezzel a török támadásnak kitett Erdélyt jelentősebb erővel védelmezhesse.

A király kíséretében Drágfí is elhagyta Erdélyt, és a következőkben főleg hadjáratokban jeleskedett, míg a vajdaság kormányzását helyettesére bízta. Időközben harmadszor is megnősült. Úgy a királyi szolgálata, mint a nősülése révén tovább növelte a birtokait.

Az erdélyi vajdai címről többször is le akart mondani, míg végül Ulászló 1498 nyarán tett elegendő kérésnek. Úgy tudjuk, hogy Drágfí még három évet élt, utódaira pedig jelentős birtokokat és vagyont hagyott.

Weisz Boglárka (*A Szilágyság helye a középkori Magyar Királyság gazdasági életében*) a nevezett tájegység helyzetét pontosítja, hogy Szilágyság területén a két vármegye osztozott: Kraszna és Középszolnok. (Sőt ez utóbbi egy ideig még Külsőszolnoknak volt a része.) A Szilágyság hovatartozását illetően megoszlik a történészek véleménye, mert korábban inkább úgy tartották, hogy a két vármegye Erdélyhez, a vajdasághoz tartozott, de újabban inkább az a nézet jellemző, hogy az Alföldhöz.

A két középkori megye gazdaságtörténetét vizsgálni lehet a kamaraispánságok, majd kamarahaszna-ispánságok területi illetékessége függvényében is. A tájegység gazdaságát jelentős mértékben befolyásolták az itt átvezető kereskedelmi utak, amelyek az erdélyi só szállításának fontos útvonalai is voltak, valamint a vámszedőhelyek. Ez utóbbiak nem csupán komoly jövedelmi forrást jelentettek az államnak, illetve később azoknak, akik ezekből adományként részesedést kaptak, hanem elég sok iratanyag keletkezett közvetlenül vagy közvetve e kiváltságok és adományok kapcsán, amelyek egy része szerencsére fennmaradt.

A heti és éves vásárok rendszerének kialakulása, vásári kiváltságok megszerzése, a körülöttük folyó perek, a vásárok és sokadalmak

látogatottsága mind fontos elemei egy vidék gazdasági életének, melyeket a szerző igyekszik bemutatni. A tanulmányhoz csatolja a kelet-magyarországi kamarák 14. századi illetékességi térképvázlatát és a Szilágyság vásáros helyeinek a térképét is.

Pálmány Béla (*A Wesselényi család nógrádi gyökerei*) egyértelműen tisztázza az Erdélyben jelentős karriert befutó Wesselényi család származását. Az általa is jelzett források szerint a nógrádi köznemesi család neve a Losonc és Osgyán közötti Veselény településről származik, melyet a család birtokolt. Igaz, ugyan, hogy a 16. századi összeírásokban a helység már pusztaként (lakatlanként) szerepel, de az összeírásokban, sőt térképeken is rajta van még egészen a 18. század végéig.

A család tagjai már szerepelnek a 14. századi forrásokban, de igazi karriert a 16. században futnak be, amikor Wesselényi Ferenc 1582-ben bárói rangot kapott, és Báthory István fejedelmet Lengyelországban is hűségesen szolgálva megkapta Hadad várának birtokát Zsibóval és összesen 26 faluval együtt. Ő a család hadadi ágának az alapítója, még Lengyelországban halt meg, de utódai már Zsibón raktak fészket. Testvére, Miklós a család gyekői ágának alapítója előbb Ferdinánd királyt szolgálta, majd János Zsigmond hívévé szegődött, és erdélyi ítélőmesterként halt meg. Így lett a köznemesi rangú nógrádi családból neves erdélyi arisztokrata família. A szerző 2012-ben tett utazást az egykori pusztára Veselény helyén, és talált egy mindössze három lakott házból álló *Vișlan* települést.

Szász Anikó (*A hadadi Wesselényi család erdélyi birtokai a fejedelemség korában*) bemutatja, hogy a kusalyi Jakcs család férfiágának kihalása után 1584 márciusában a Báthory István fejedelmet és lengyel királyt hűségesen szolgáló Wesselényi Ferenc miként kapta meg adományként a hadadi uradalmat egy várral, két mezővárossal (Hadad és Zsibó), valamint 17 egész és 7 részbirtokkal. Wesselényi Ferenc ezeket, valamint a későbbi szerzeményeit végrendeletileg a családjára hagyta.

Két fia, István és Pál 1614-ben megosztotta az apai örökséget, Pál kapta az erdélyi örökséget. A Pál korai halála miatt fia, (II.) István érdekeit előbb gyámjai képviselik, majd nagykorúsága után ő maga. Tőle pedig Pál nevű fia örökölte a hadadi uradalmat. Voltak a családon belül birtokviták, és perek is, de a lengyelországi és hadadi birtokok megosztásáról szóló egyezséget többször is megújították. A családnak voltak még kisebb birtokai a fejedelemség területén, melyeket ugyancsak a Báthory családból való fejedelmek alatt kaptak, de ezek a hadadi birtokhoz képest nem voltak sem számottevőek, sem pedig tartósak.

Fejér Tamás (*A Wesselényi család iratóröksége és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára*) mint a dolgozat címe is mutatja a Wesselényiek iratórökségéről számol be. Az erdélyi arisztokrata családok levéltárainak és iratainak kalandos sorsa a Wesselényi család anyagát sem kerülte el, de ennek ellenére a legnagyobbak mondható írott anyag maradt meg a Wesselényiek nyomán. Ennek legnagyobb része 1896-ban került báró Wesselényi Miklós jóvoltából az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében működő kolozsvári székhelyű Erdélyi

Nemzeti Múzeum Levéltárába. Az EME 1950-es felszámolása után a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárhoz került az iratanyag, majd innen az Állami Levéltárhoz. Ebből az anyagból egy kisebb középkori állomány átkerült a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárába. A családi levéltár kisebb töredékei: a drági, a hadadi és a kolozsvári, valamint Kolozsváron a Református Kollégium levéltári anyagába keveredett családi iratok ugyancsak az Állami Levéltár kolozsvári fiókjánál találhatóak. A szerzőt idézve: „...megállapíthatjuk, hogy a Wesselényi család iratórökségének sem sikerült elkerülni az erdélyi családi levéltárak tipikusnak mondható hányattott sorsát... Ennek ellenére mind méreteit, mind forrásértékét tekintve az erdélyi régiség egyik legjelentősebb iratórökségének tekinthető.”

A kötet érdekes és hasznos olvasmány a szakemberek, de az érdeklődő olvasó számára is. Jó lenne, ha egyszer kézbe vehetnénk a kötetnek az újkorra vonatkozó folytatását, hisz a Szilágyság és a Wesselényi család kapcsolata a 18–19. században volt igazán meghatározó.

László László

Szövegbe zárt normaszegők

Jörg Rogge (szerk.): *Recounting Deviance. Forms and Practices of Presenting Divergent Behaviour in the Late Middle Ages and Early Modern Period. [transcript]*, Bielefeld 2016. (Mainz Historical Cultural Sciences, vol. 34) 208 old.

„Deviáns az, amit mások annak neveznek” – idézi Jörg Rogge bevezetőjében Howard S. Becker híres meghatározását, s e gondolat köré szerveződnek a kötetben található tanulmányok is. A [transcript] kiadó kultúrtörténeti sorozatában (Mainzer Historische Kulturwissenschaften) angol nyelven napvilágot látott kötet célja a klasszikus forrásközpontú kutatásoknak az újszerű módszerekkel és elméletekkel való ötvözése. A német és olasz történészek által jegyzett szövegek egy

2015-ös műhelyvita során elhangzott előadások bővített változatai. A szerzők krónikákban, útleírásokban, törvénykezési és inkvizíciós jegyzőkönyvekben fellelhető leírások alapján értekeznek a 15–18. századi nyugat-európai devianciáról, ennek társadalmi képzeteiről. A bevezető tanulmány kivételével mind a hét szöveg nagy mennyiségű, főként kiadatlan forrást dolgoz fel. Jörg Rogge indító gondolatai pedig (*Recounting Deviance. Forms and practices of presenting divergent behaviour in the*

Late Middle Ages and Early Modern Period – An Introduction) tökéletes keretet biztosítanak ezek számára, akár azt is mondhatnánk, hogy egyfajta olvasói kulcsot kínálnak fel. A rendkívüli elméleti tájékozottságról tanúskodó bevezetőből egyértelművé válik, hogy a nyelviség nem kísérő, hanem meghatározó eleme Rogge (és körének) devianciáról vallott nézeteinek. Az általa vázolt normaszegő a fennmaradt szövegek rabja, pontosabban a szövegeket jegyző szerzők és az illető kor kulturális és társadalmi kontextusának szüleménye. Rogge szerint ugyanis a ránk örökített narratívák többet mondanak el azokról, akik lejegyzik a normaszegést, mint azokról, akik elkövetik azt. S ez a narratív tudatosság jellemzi majd a kötet további tanulmányait is.

Regina Schäfer Ingelheim 14–16. századi törvénykezési jegyzőkönyveit dolgozta fel (*Talking about deviance? Insult and humiliation in the Ingelheim Court Records*), jogtörténeti megközelítése középpontjában pedig a sértés, rágalom és megalázás áll. A teljesen klasszikus hangvételű írás kiter azonban néhány módszertani kérdésre is, illetve vázolja a szakterület (főként német jogtörténeti munkák) jelenlegi haladási irányait. Schäfer nem bonyolódik bele semmiféle erőltetett elméletbe, módszeresen tárgyalja az ingelheimi törvényszék elé került sérelmi ügyeket, a rágalom és erőszak közötti kapcsolatot, illetve ezek helyrajzi leképződését.

Két tanulmány angol elbeszélő forrásokat dolgoz fel. Judith Mengler szövege a crowlandi krónikák folytatóiról értekezik (*The Presentation of Deviant Behaviour in the Crowland Chronicle Continuations*). Olvasata szerint az elbeszélő források között leginkább pártatlannak vélt krónika sem több, mint szerzőjének szubjektív válogatása, az anonimitás mögött ugyanis ott rejtőznek az írók előítéletei, preferenciái. Így fordulhat elő az, hogy a kolostori életről szóló krónika egyik folytatója a Crowlandot közvetlenül érintő adatok mellett főként politikátörténeti perspektívából szemlél, s az ezzel kapcsolatos normaszegéseket örökíti meg, míg a másik szerző már a vallási deviancia iránt fogékony, ezért ebben a tárgykörben találja meg

a legtöbb emlékezésre méltó eseményt. Ez utóbbihoz kapcsolódik Sebastian Becker tanulmánya is (*“Miscellaneous remarks”. Recounting deviance in Early Modern travel accounts*), szövegének központi témája tudniillik a vallási deviancia, pontosabban a katolicizmus mint deviancia. A tanulmány az erdélyi kutatók számára is tanulságos lehet, a brit utazók társadalmi és vallási tapasztalatai ugyanis kísértetiesen hasonlítanak a protestáns erdélyi utazók leírásaira. A katolikus országokban szerzett élmények úgy az angol, mint az erdélyi utazóknál ugyanazon központi motívumok köré csoportosulnak, mint például a babonás hívők, a tájékozatlan klérus, a neveléses rituálék, a kijátszott bűjt stb. Ezekkel a felszínes keresztényekkel szemben határozza meg magát a racionális, tájékozott protestáns és nem utolsósorban brit utazó, a szerző szerint ugyanis az angolok számára a 17–18. században az utazás a protestáns identitás feltárásának és megalkotásának eszköze volt. Ezért az utazás irodalmi végtérmekek elemzésekor az irodalmi nyilvánosságot is figyelembe kell venni. Becker egyrészt arra keresi a választ, hogy az addig nyomtatásban megjelent útleírások milyen mértékben befolyásolták az utazók katolikus országokról alkotott véleményét, másrészt pedig arra, hogy miként határozták meg a protestáns olvasók elvárásai a lejegyzetteket.

A kötet további tanulmányai inkvizíciós jegyzőkönyvek alapján íródtak. Luca Vettore az istenkáromlást vizsgálja a velencei levéltár 17. századi anyaga alapján (*Blasphemy on Trial. Splinters of deviant recounts from 17th century Venice*). Mivel ez a kötet legterjedelmesebb elemzése, tetemes rész jutott a szakirodalom, terminológia és módszertani kételyek ismertetésére is. Vettore úgy véli, hogy a verbális devianciának egyfajta identitásteremtő funkciója volt, pontosabban egy bizonyos szubkultúra szerves részét képezte. A középkorban az egyházra irányuló sértések vagy a nemiségről és testiségről való nyílt beszéd valamilyen szinten elfogadott normaszegésnek bizonyultak, s felemészthetők még mielőtt bűncelekménnyé fejlődhetek volna – mi több,

bizonyos társadalmi körökben a szocializáció elfogadott formái voltak. A 16. századtól azonban megnő a büntetett esetek száma, a jogi irodalom is egyre többe foglalkozik az istenkáromlással, vagyis megváltozik a társadalom, pontosabban az elitnek e kérdéshez való viszonyulása. Vettore ugyanis ebben a hatalmi (elit- és szubkultúra) viszonyrendszerben értelmezi forrásait. A tanulmány második része a szócsaták helyszíneiről, a vétség súlyosságát meghatározó kontextusokról s az ezek köré épített védekezési stratégiákról szólna, amennyiben a szerző képes lenne a fikció és valóság között feszülő ellentétől elszakadni s szereplőit a sok bizonytalanságból kiemelni.

Sokkal szemléletesebben sikerült ez a három nőtörténettel foglalkozó írásban. Monika Frohnapfel-Leis spanyol inkvizíciós jegyzőkönyvek segítségével szemlélteti a 17. századi nők (nem egészen) mindennapi kihívásait (*An enchantress, a saint and a prophetess. How religious deviance is described in Spanish Inquisition trials*). Három alfejezeten keresztül kísérhetjük figyelemmel a környezetük által megbélyegzett asszonyokat. Először a varázslóasszony képe rajzolódik ki, majd a tökéletesség ideálját szem előtt tartó kolostoralapító és „szent életű” nőket ismerhetjük meg. A képet végül a Richard L. Kagan által is elemzett (Richard L. Kagan: *Lucrecia's dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain*. Berkley 1990.) álomfejtők és jövőmondók egészítik ki. Frohnapfel-Leis szerint ezek a nők azáltal váltak normaszegőkké, hogy átlépték a számukra társadalmilag, vallásilag és politikailag engedélyezett határokat, mivel túl nagy befolyásra tettek szert. Ugyancsak hasonló megvilágításban jelennek meg Giulia Morosini tanulmányában a 16–17. századi velencei kurtizánok is (“...*fossimo presi per incantamento*”. *Witchcraft and love deviances in the trials of Venice's Santo Uffizio in the XVII century*). Az évszázadokon át szerelmi mágiával foglalkozó, tudásukat tapasztalati úton átörökítő nők mindaddig kedvelt és keresett szolgáltatói voltak a velencei társadalomnak, míg egy-egy gazdagabb férfi

nem bonyolódott bele túlságosan a látogatásukba. A tanulmány érdekessége, hogy nem a prostitúció mint deviancia, hanem a mágia mint deviancia áll középpontjába, ezáltal azt sejtetve, hogy az előbbi tolerált volt, s csupán akkor vált zavaróvá, amikor gazdasági (öröklés) vagy társadalmi (házasság) következményei lettek. A boszorkányság vádjával bíróság elé állított nők ugyanazokba a csapdába estek, mint társaik Európa-szerte: rendbontók voltak, visszaéltek rossz hírnevükkel, és gyakorta fenyegetőztek vélt vagy valós mágikus tudásukkal. A két előző gender tematikájú tanulmányt érdekes módon egészíti ki Federico Barbierato egyházi jegyzőkönyvek alapján megrajzolt tévelygő nő képe (*Representations of Deviance. Inquisitorial Practices and Feminine Divergence in Venice between the 17th and 18th centuries*). A tanulmány a már saját forrásainkból is jól ismert női bűncselekményekre vonatkozó kettősséget domborítja ki. Mégpedig azt, hogy a kor (férfiszempontú) értelmezése szerint a nők természetüknél fogva hajlandóbbak bűnbe esni, ezért a hatóságok elnézőbbek velük szemben. Értelmi képességeiket illetően a gyermekek és félkegyelműek mellett sorakoznak, ezért a normától való eltávolodásuk, egyházi kérdésekben való állásfoglalásuk semmiképp sem önálló gondolkodás eredménye, hanem egy külső befolyásé. Az enyhítő körülményt jelentő együgyű és műveletlen nő kártyáját pedig sikerrel játszották ki mind a Barbierato által bemutatott nők, mind az előző két tanulmányban szereplő szent életű nők vagy boszorkánysággal vádolt prostituáltak.

Mindent összevetve egy erdélyi kutató számára nyilvánvalóan nem elsősorban az adatok vagy analógiák végett lehet ez a kötet érdekes, hanem arra szolgálhatna pozitív példával, hogy hogyan lehet klasszikus forrásokat újabb szempontok szerint elemezni. A szövegek végtelen nyitottsága (K. Jenkins) ugyanis, legyen szó kiadott vagy kiadatlan forrásokról, lehetővé teszi azt, hogy állandóan újraolvassuk a múltat.

Fehér Andrea

Az írás, amely megörökít és emlékeztet

Papp Kinga: Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben. EME, Kvár. 2015. (Erdélyi Tudományos Füzetek 284.) 291 old.

A 17–18. században a háromszéki Kálnoki család aktív szereplőjévé vált a politikai életnek. Bár nem sorolható az erdélyi nemesi familiák legjelentősebbjei közé, a 18. századra sikerült fontos szerephez jutnia a Habsburg-udvarban. Köztudott, hogy a Kálnokiak nem tartoztak koruk elit írástudó rétegéhez sem, inkább a kardforgatásban jeleskedtek. Ennek ellenére a családi levéltárban és más családok levéltárában is nagyon sok kordokumentum maradt fenn, amelyeket a család valamelyik tagja írt, többnyire saját kezűleg. Papp Kinga, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos segédkutatója és könyvtárosa kötetében a Kálnokiak íráshasználatát, írással kapcsolatos szokásait igyekszik feltárni az említett levéltári források vizsgálatával. A szerző kutatási területe a nemesi íráshasználat a kora újkori Erdélyben. Témáját kissé behatárolva, a szerző a székelyföldi Kálnoki család íráshasználatát vizsgálta a levelek, naplók, kalendáriumi bejegyzések, végrendeletek, illetve más írott dokumentumok alapján. Jelen kötet nemcsak történeti tárgyú kutatás, hanem az irodalom módszertanát is alkalmazva újszerű megvilágításba helyezi a Kálnoki család történetét. Ennek eredményeként egy teljességre törekvő s az interdiszciplinaritás előnyeit is kiaknázó művet tarthatunk a kezünkben.

A szerző a Kálnoki család négy tagját választotta kutatása tárgyául. Kálnoki István, Sámuel, Ádám és Antal írásgyakorlatát, szokásait, tudását vizsgálja, melynek mentén nemcsak a család történetét, az említett személyek karrierjét és kapcsolatait ismerhetjük meg, hanem írásaikon keresztül érzelmeik, intelligenciájuk, és a korszak nagy eseményei is az olvasó elé tárulnak. A kötet rövid bevezetőjében a kutatás célkitűzését, a témaválasztás indoklását olvashatjuk. Ezt követően a szerző egy nagyon részletes historiográfiai áttekintést, a téma legfontosabb és legismertebb szakirodalmát tárja elénk, kontextusba helyezve és

megalapozva saját kutatásának témáját. A következő fejezet a székely nemesség társadalmi, gazdasági és felekezeti helyzetét tárgyalja a 17. század végén és a 18. század elején. A fejezet ugyancsak historiográfiai áttekintésnek tekinthető, mert a székely nemességgel kapcsolatos eddigi kutatások eredményeit összegzi, beleágyazva a Kálnoki családdal kapcsolatos információkat. A fent említett részek hozzásegítik az olvasót a téma megértéséhez és kontextusba helyezéséhez. A kötet korpuszát a négy Kálnoki személyéhez kötődő írások, és azok elemzése teszi ki. Elsőként Kálnoki István életét mutatja be, majd rátér a tőle fennmaradt naplóra és végrendeletre. Ő a család első tagja, akitől fennmaradtak személyes jellegű iratok. Egyszerű székely primorként, I. Rákóczi György idején vicekirálybíróként, főhadnagyként és székülöként szerepelt a közéletben. Részt vett az 1644-es hadjáratban, amiről naplót is vezetett. Levelezése nem maradt fenn, de naplójából kiderül, hogy távolléte alatt levelezett feleségével. A fennmaradt napló úti-naplónak is tekinthető, részletesen ismerteti azokat a helyeket, ahol járt. Papp Kinga a napló minden egyes témáját ismerteti és elemzi azt a korszak naplóírói szokásaival összehasonlítva. Egy másik fontos, Kálnoki Istvánhoz köthető irat, a végrendelete 17. századi szokásoknak megfelelően készült, ingó és ingatlan vagyonát feleségére és családjára hagyta. A kötet szerzője elemzésében Kálnoki István írói szokásaival kapcsolatban megjegyzi, hogy Kálnoki csak akkor folyamodott íráshoz, amikor fontos megörökíteni valója volt. Erről tanúskodnak a rövid, tömör naplóbejegyzései, illetve a fennmaradt végrendelete is.

Fia, Kálnoki Sámuel a család legnagyobb ívű karrierjét befutó személyisége. Mint kiderül, Kálnoki Sámuel Bécsben tanult, majd katonai pályára lépett. Feleségül vette Lázár István főkirálybíró leányát, Lázár Erzsébetet. Katonai sikereinek köszönhetően

I. Apafi Mihály kinevezi Háromszék főkapitányának, majd főkirálybírójának. Hűségéért I. Lipót császár grófi címmel jutalmazta, majd kincstartónak nevezte ki. Láthattuk Kálnoki István esetében is, hogy a különböző fennmaradt dokumentumok szorosan kapcsolódnak az életéhez, mindennapjaihoz. Ez teljes mértékben áll Kálnoki Sámuelre is, akinek iratait vizsgálva elengedhetetlen életútjának és karrierjének ismertetése. Papp Kinga a könyvkiadó Kálnoki Sámuel mutatja be, majd elemzi a kalendáriumát. Az említett forrás jellegét tekintve közelebb áll a diáriumhoz, nehezen olvasható latin szövege rengeteg gazdasági jellegű adatot tartalmaz. Egyértelmű, hogy Kálnoki Sámuel saját használatra készítette. Ugyanez nem mondható el a naplójáról, melyet édesapja naplóját olvasva kezdett, hogy példát mutasson a gyermekeinek. A levelezés az udvari alkancellár mindennapjainak a kísérője. Legjelentősebb részét a feleségével váltott, rendezetlen szálkás betűvel írt levelek teszik ki. Ezzel szemben felesége írásképét rendezett, kerek betűk jellemzik. További levelei a vállalt szerepköréhez tartoznak. Máramarosi követsége idejéből több levél is származik, magán- és közéleti tudósításokat olvashatunk bennük. Több családtagjával is levelezik, lányaival, vejeivel, Teleki Mihállyal. Mindezekből és familiárisaival történő levelezéséből körvonalazódik kiterjedt kapcsolatrendszere. Fennmaradt egy, a felesége számára írt, memoriálé, amelyben hasznos tanácsokkal látja el a birtokigazgatás és gazdálkodás kapcsán. Utasításait pontokba szedve rendszerezte. Halálának évében elkezdett, de befejezetlenül maradt testamentumát saját kezűleg írta. Ebben anyagi és szellemi javait leltározza, foglalkoztatja a család jövője. A szerző összehasonlítja apa és fia írásgyakorlatát, megjegyzi, hogy Kálnoki Sámuel bejegyzései nagyobb műveltségről tanúskodnak, de a gyakorlatiasság mindkettőjük szövegeit jellemzi.

Kálnoki Ádám Kálnoki Sámuel fiaként iskoláit a kolozsvári jezsuita kollégiumban kezdte, majd a bécsi egyetemen tanult tovább. Korai halálával magyarázható, hogy nem sikerül fényes karriert befutnia. Bécsi tanulmányai idején jelent meg egy ünnepi oráció, amelyet a hagyomány szerint az akadémiai nemzet

legkiválóbb tagjai mondtak el. A 16 levélnyi latin szöveg a szónoki beszéd szabályai szerint lett megszerkesztve. Témáját tekintve az aktuálpolitikai kérdéseket kapcsolta össze Szent László király életével, az udvari propaganda részének tekinthető. Ezt a dokumentumot részletesen ismerteti a szerző. A korszak hagyományait ismertetve, a korabeli viszonyokat, az ünnepség mikéntjét bemutatva válik érthetővé és értelmezhetővé e szöveg fontossága. Kálnoki Ádám levelezése szegényes, mert nem töltött be közéleti funkciót, kortársaival nem sokat levelezett. A kevés fennmaradt levél alapján a szerző úgy vélte, hogy Kálnoki Ádám nem volt gyakorlott tollforgató, hivatalos leveleit is sógorával fogalmaztatta meg.

Kálnoki Antal írásbeli tevékenysége igencsak jelentősnek számít elődeihez képest. Apjához, Kálnoki Ádámhoz hasonlóan Kolozsváron kezdte tanulmányait, majd katonai pályán folytatta tovább karrierjét. Szorgos levélírónak tekinthető, nemcsak családtagjaival, hanem kortársaival is gyakran váltott levelet. Katonatisztként leveleiben mindig a katonaság érdekeit védte. Írásaiban megjelenik az ideális levél képe, dicsérte levelező partnerét, ha szorgalmasan írt neki. Fiával való levelezéséből összesen 63 levél maradt fenn. Ezekben nyomon követhető az apa-fiú viszonyának változása. Legfőbb témák a tanulás, oktatás, bécsi események és mindennapok voltak, melyekről Kálnoki Lajos számolt be apjának. Az idő teltével, a fiú nagykorúvá válásával megváltozik a levélírók pozíciója, az apa egyenlő félként kezeli fiát, beszámol a birtokügyekről. A levelek nyelve igen sokszínű, hiszen találhatunk köztük francia, magyar, latin és német nyelvűeket egyaránt. Túlnyomórészt magyarul írták, a francia és német egyenlő arányban fordul elő. Nemcsak fiával, de rokonaival is folyamatosan levelezett, kézben tartva a családi ügyeket. Végrendelete német nyelven íródott. Tíz pontban olvashatjuk végakarátát. Nemcsak vagyonáról hagyakozott, hanem a családi iratokról is. A Kálnokiak könyvtárának legnagyobb gyarapodása is a generális Kálnoki Antal nevéhez fűzhető. Fennmaradt egy könyvlajstrom is, mely az 1761-es állapotokat tükrözi. Az itt őrzött kötetek nyelve és tematikája is igen változatos, a család sokszínű érdeklődésére derít fényt.

A kötet zárszavában a szerző összefoglalja kutatásának célját és eredményeit, felvázolja a további kutatási lehetőségeket a témával kapcsolatban. Az irodalomjegyzéket követő Függelékben több olyan szöveget közöl teljes terjedelmében, melyeket elemzett a kötet első részében. Naplórészek, levelek, Kálnoki Sámuel memoriáléja, kalendárium részlete, eddig ismeretlen szövegek kerültek be a válogatásba.

Összegzésként a kötetről elmondható, hogy a szerző részletesen feltárja a családhoz és írásgyakorlatához kapcsolódó szövegeket, teljességre törekedve közzé is teszi azokat, úgy, hogy háttérüket is felkutatta az idézett szövegek jobb megértése érdekében. A szöveggözlést illetően nem tartanám szükségesnek a rövidítések feloldásának jelzését az olvasást nehezítő zárójellel. Itt jegyezném meg azt is, hogy néha túlterheli saját szövegét a korabeli levél, naplórészletek szó szerinti, az olvasást nehezítő idézésével. Szerencsésebbnek tartottam volna egyes szövegek tartalmi idézését és értelmezését az eredeti forrás lábjegyzetben közölt szövegű átírásával. Több esetben is előfordul, hogy egyes következtetéseit ismétli. (A kötet 76. oldalán

ismétli a 64. oldalon is leírt Kálnoki Sámuel kalendáriumi jegyzeteivel kapcsolatos következtetését. Ugyanígy ismétli a Kálnoki Sámuel levelezésével kapcsolatos következtetések 109. oldalon leírt sorát a 116. oldalon is.)

A kötet erőssége a széles körű szövegelemzés, a korabeli textusokkal való összehasonlítás, a történelmi háttér felkutatása. Nyomon követhető a család tagjainak írásbeli fejlődése, amelynek háttérében iskolázottságuk, karrierjük, a politikai, katonai életben betöltött szerepük áll. Mindezeknek köszönhetően igényes, jól megírt művet tarthatunk a kezünkben, mely újszerű megvilágításba helyezi a Kálnoki család történetét. A függelékben található szöveggözlésnek köszönhetően az olvasó is betekintést nyerhet a szerző által használt forrásokba. Nagy mennyiségű feltárt levéltári anyag segíti a kutatót további témák megközelítésében, éppen ezért mindenkinek ajánlom a kötetet, akit a székelység, a 17–18. századi Erdély története érdekel, vagy aki családtörténeti kutatásokat folytat.

Markaly Aranka

A Kölesériána sorozat első kötetéről

Jakó Zsigmond: Köleséri Sámuel tudományos levelezése: 1709–1732.

Szerk. Font Zsuzsa, a latin szöveget gondozta, a regesztákat írta Magyar László András.

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2012 (Kölesériána 1.). 252 old.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Kölesériána* cím alatt új sorozatot indított, melynek célja a 18. századi erdélyi polihisztor, Köleséri Sámuel (1663–1732) életművének a közreadása. Jelen első kötet a korabeli tudományosságban nagy hírnévnek örvendő erdélyi szaktekintély tudományos levelezését tartalmazza. A református lelkészcsaládból származó ifjú nyugateurópai egyetemeken szerzett teológiai és filozófiai doktorátust, majd azt követően orvosi tanulmányokat is folytatott, s Nagyszébenben orvosi

álláshoz is jutott. Sokoldalú tudása, érdeklődése és a Habsburgok iránti tudatos elkötelezettsége gyümölcsöző karriert eredményezett számára. Az erdélyi bányák főfelügyelője, majd guberniumi titkár lett. Számos tudományos munka bizonyítja sokoldalú tevékenységét. A levelezését közreadó kötet a bizonyítéka szerteágazó európai szintű tudományos kapcsolatrendszerének. A levélkorpusz nagy részét Jakó Zsigmond kutatta fel és szerezte meg az 1950-es években erdélyi, hallei, londoni és zürichi kéziratárból.

Bakk Antal-Pál (1988) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Kar, történelemtanár, Avram Iancu Technológiai Líceum, Marosvásárhely, bakk.antal@yahoo.com.

Munkájának kiindulópontja a *Köleséri leveleskönyve másolatának* nevezett kézirat, mely az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárából került a Kolozsvári Nemzeti Levéltárba. A kötet 112 levelet tartalmaz Jakó Zsigmond eredeti gyűjtéséből, az Appendixben 14 később azonosított levél található. A levelek az 1709–1732 közötti időszakból származnak. Jakó Zsigmond 1962-ben fejezte be a levelek rendezését, jegyzetelését, s kéziratát átadta a szegedi egyetem régi magyar irodalom tanszékének kiadásra további kutatás, kiegészítés és a szakirodalom frissítésének kérésével. A kötet nem a teljes levelezést adja közre, hanem a csupán a tudományos kérdésekkel, könyvekkel, könyvkiadással foglalkozó, illetve a tudományos kapcsolatokat szemléltető leveleket.

A kötetet Font Zsuzsa Jakó Zsigmond Köleséri levelezésével kapcsolatos munkásságát tárgyaló szerkesztői előszava indítja. Kitér a levelek származási helyére, gyűjteményekre és levéltárakra. Kiemeli, hogy a levelezés a professzor által elképzelt rendben kerül kiadásra, aki a levelekhez rövid regesztákat csatolt, melyek a fejléc után következnek, ezeket a fordító, Magyar László András részletes regesztái követik. A regesztákat követi a levelek teljes szövege. A kötet szerkesztői jegyzeteit helyenként újabb szakirodalommal egészítették ki, illetve feltüntették a lelőhelyet és a keltezt. A latin nyelvű levelek átírásakor a modern kritikai szövegkiadás elveit követte a gyűjtemény összeállítója és modern szerkesztői is. Az Előszót a szövegközlésben használt forrásmegjelölések követik, majd a lelőhelyek és az irodalom jegyzéke.

A kötet anyagát a Jakó Zsigmond által 1962-ig talált 112 levél, illetve az azt követően fellelt 14 levél adja. A 126 levél 3 kivételével latin nyelvű, a Károlyi Sándornak írt levelek magyar nyelvűek. 78 levelet Köleséri írt, 48-at pedig neki címezték. 39 személlyel folytatott levelezését foglalja magába a kötet, darabjainak többségét nyugat-európai tudósok vagy Erdélyből elszármazott tudományos érdeklődésű ismerősök, patronáltak írták. Található közöttük svájci, németországi,

italiai, angliai, konstantinápolyi és szentpétervári beszámoló is, nagy részük a tudományos életről, könyvek-szakfolyóiratok beszerzéséről, a járványok-betegségek elleni küzdelem új módszereiről, filozófiai vitákról, a föld keletkezésének új elméleteiről, őslénytanról, régészetről, epigráfiáról, bányászatról és numizmatikáról szól.

A legtermékenyebb levelezést Mihail Şendóval (Michael Schendo von Vanderbech), a havasalföldi vajda száműzött orvosával folytatta, 1720–1726 között 27 kapott és 4 küldött levél található a kötetben. Személyes hangvételő, baráti levelekről beszélhetünk. Şendo értesíti Kölesérit tartózkodási helyéről (München, Augsburg, Velence, Amsterdam és Szentpétervár) és az ott folyó tudományos tevékenységéről. Levelezés útján új kiadványokat szerezhetett be, illetve új, külföldi kapcsolatokra tett szert. Könyvekről, könyvkiadásról, egyéni tevékenységéről, nemzetközi politikai eseményekről folyik a párbeszéd. Levelezőpartnere Szentpétervárról például beszámol az Akadémián folyó tudományos munkáról. Köleséri felkéri, hogy gyűjtsön adatokat a magyarok északi őseiről, válaszként egy finn–magyar szójegyzék összeállítását vállalja Şendó.

A gróf Lázár Jánossal folytatott levelezésből 17 levél található a kötetben, mialatt a gróf 1725-ben Bécsben tartózkodott az Apaí-hagyaték dolgában. Köleséri könyvek vásárlásával bízta meg, egyházi, teológiai és orvosi könyvekre tesz utalást. Általa került kapcsolatba Köleséri Esterházy Imre kancellár, későbbi esztergomi érsekkel, akinek műveiből is küldött. Esterházy Lázár János közvetítésével orvosi véleményét kérte a köszvény gyógyításáról. Könyvkötődíszek és betűk beszerzésével bízta meg levelezőtársát. Híreket közöltek egymással a bécsi udvar eseményeiről és az erdélyi politikai, tudományos újdonságokról.

A híres zürichi természettudós, orvos és matematikus Johann Jakob Scheuchzerrel folytatott levelezésből 14 darabot találunk a kötetben. A tudós erdélyi ásványokat és őslénytani leleteket kért Köleséritől a kövületekről írni tervezett lexikonja és természettudományi bibliográfiája számára.

Köleséri szívélyes segítségét ajánlotta fel, beszámolt az Erdélyben talált öslénytani leletekről, és anyagot küldött számára. Cserében matematikai műveket kért tőle, és jelezte, hogy ki szándékszik adni matematikai kézikönyvét Erdélyben. A pestist tárgyaló munkájáról mondott véleményt, és közölte az általa megfigyelt betegséggel kapcsolatos jelenségeket. Ugyancsak a pestissel kapcsolatos észrevételeit osztotta meg Johann Kanold orvossal 1720–1722-ben, tájékoztatva őt az 1718–1719. évi erdélyi pestis pusztításairól és az intézkedésekről, melyeket a járvány megakadályozása érdekében foganatosítottak.

Michael Gottlieb Hanschhoz írt leveleiben könyvek beszerzését kérte, többnyire filozófiai és teológiai művekről írt. Christian Wolf filozófusról is érdeklődött, akit szabados szellemű tanítása miatt ateizmussal vádoltak. Arról is említett Köleséri, hogy Drassóban van gyógyfürdőn megromlott egészségi állapota miatt. A kötetben fellelhető Köleséri-levelek keltezésében többször feltűnik a drassói keltezés, melyből következtethetünk rossz egészségi állapotára.

Lorenz Weidenfelder, szász evangélikus lelkészhez címezve 6 levél található a kötetben, melyeket 1719–1724 között írt. Történelemmel kapcsolatos témákat vázol fel, és kéri, hogy a gyűjtött feliratanyagban kutasson a dákok ősválása és történelme iránt. Római kori feliratokról osz meg információkat levelezőtársával, illetve orvosi meg gyógyszerészeti kérdéseket fejteget.

Johann Burkhard Mencken, leipzig-i történészprofesszor cáfolta Köleséri megállapítását a római kori Dacia aranykitermelésének mennyiségével kapcsolatban. Leveleiben Köleséri igyekszik megvédeni és bizonyítani a kitermelt arany mennyiségével kapcsolatos álláspontját. Ismerteti a gyulafehérvári vár építése során előkerült római régiségeket. Könyveket és folyóiratokat küldött neki Mencken, melyeket a Pragmatica Sanctio erdélyi elfogadásának emlékére vert érmével vizonzott Köleséri. Nyelvészeti észrevételeit is megosztotta levelezőtársával a tangut írással kapcsolatban.

Constantin Brâncoveanuhoz, Havasalföld fejedelméhez az 1709–1714 közötti időszakban írt levelek is megtalálhatóak a kötetben. Bennük az uralkodót a kuruc háborúról és a lengyelországi eseményekről tájékoztatta. Könyveket közvetített számára Németországból, illetve patikaládáskát készíttetett. Érdeklődött a római feliratos kövekkel kapcsolatban, megkérve a fejedelmet, hogy ha ilyen köveket találnának, akkor értesítse. Friedrich Wilhelm Sommersbergtől, aki a római kori Daciáról és a románok történetéről szóló munkájához kért adatokat, 3 levelet találok 1721–1722-ből. Pieter Burmantól, 1721-ben hozza írt levelében ugyancsak epigráfiai kérdésben kért felvilágosítást, mégpedig egy gyulafehérvári feliratos kőről kérdezte a véleményét. Stephan Bergler filológustól felvilágosítást kért két görög nyelvű felirat olvasása és értelmezése tekintetében. Philipp Hecquet-től a párizsi orvosi egyetem dékánjától egyházi régiségekkel kapcsolatos feliratokat kért.

Nicolae Mavrocordat fejedelem újonnan nyomtatott görög nyelvű munkájából küldött neki példányt, és kérte, hogy fejtsse ki róla a véleményét. Köleséri könyvújdonságokról tájékoztatta, és érdeklődött a konstantinápolyi himlőoltás módszeréről. Ugyancsak himlőoltással kapcsolatban írt levelet 1725-ben a havasalföldi vajda orvosaihoz, melyben a készülő himlőjárvánnyal kapcsolatos munkájához igyekezett anyagot gyűjteni.

Károlyi Sándor grófnak 1722–1723 között írt 3, egyedülállóan magyar nyelvű levelét tartalmazza a kötet. Megköszönte az ígért lengyel forrásmunkákat, s a magyar országgyűlés reformintézkedéseiről érdeklődött. Kiderül a levelezésből, hogy sikerült megszereznie a gróftól a szatmári békekötésre vonatkozó iratokat is.

Hans Sloane angol természettudóshoz és orvoshoz 1725-ben írt két levele is megtalálható a kötetben, tőle a walesi nyelvről kért felvilágosítást a román nép és nyelv eredetével kapcsolatos kutatásaihoz. Bibliát kapott tőle ajándékba, amiért vizonzásul egy aranyérdarabot küldött. Bél

Mátyás történelem- és földrajztudós levelében bízta Kölesérit, hogy fejezze be a daciai régiségekről tervezett munkáját, könyvekről illetve a magyar rovásírás kutatásáról értesíti. A borszlói könyvkiadóhoz az Újszövetség kinyomtatása kapcsán írt levelet, utasítva azt, hogy magyar anyanyelvű korrektort kérjen fel a munkára, mivel a nyelvi hibákat szeretné elkerülni. Luigi Ferdinando Marsigli földrajztudós 1724-ben írt levelében a Duna mentéről készül munkájához kért Köleséritől adatokat az erdélyi bányákról és ásványokról. A jénai egyetemen tanuló Johann Lutschtól leveleiben tájékoztatást kért az ottani tudományos élet újdonságairól, és könyvek beszerzésével bízta meg. Johann Peter Ludwig hallei filozófia-, történész- és jogászprofesszornak 1732-ben írt, értesíti jogi művek küldéséről, és közvetíti neki az utolsó három magyar országgyűlés cikkelyeit is. Jóny János löcsei ügyvédet az erdélyi igazságszolgáltatás megreformálását célzó munkálatokról és különböző jogi forrásmunkák felől tájékoztatta. Huszti Andrásához 1730-ban írt levelében kifejezi örömét, hogy jogi tanulmányokat folytat, és támogatásáról biztosítja őt. Ioan Patachi püspököt igyekezett rávenni, hogy a Fogarason fogva tartott drassói pópát engedje szabadon. Frankenianus bárónak írt levelében ígérte, hogy meggyógyítja a leányát. Cristoph Voigt professzor, minthogy vallási viták miatt távoznia kellett Szebenből, búcsúlevelében mondott köszönetet Kölesérinek a segítségéért. Savoyai Jenő hercegnek 1717-ben újévi jókívánságait és ajándékként az *Auraria Romano-Dacica* frissen megjelent kötetét küldte. Gyalogi János jezsuita levelében közli, hogy új verseskötetét neki ajánlja. Martin Friedrich Leonhardhoz 1724-ben írt levelében üdvözölte döntését, hogy beiratkozik a tübingeni egyetemre, s kérte, hogy küldjön neki az ott megjelenő tudományos dolgozatokból. Grigore Vlastónak 1724-ben keltezett levelében ígéretet tett peres ügyében való közbenjárásra. Girolamo Albrizzinek segítségét ígérte kiadványainak erdélyi értékesítésében.

A leveleket egészíti ki az aprólékos és figyelmes munkát tanúsító tárgy-, helynév- és személy-

névmutató. A szerkesztő, Font Zsuzsa értő összefoglalója követi a mutatókat, ebben a *Köleséri Sámuel és Jakó Zsigmond által összegyűjtött levelezése* címet viselő szintézisben aprólékos áttekintést nyújt Köleséri Sámuellel kapcsolatban, alpontokba szedve származása, tanulmányai, karrierépítése, levelezése, könyvgyűjtése és könyvtárépítése legfontosabb mozzanatait. A kötetet román és német nyelvű összefoglaló zárja.

Következtetésként elmondható, hogy egy aprólékosan átgondolt és kivitelezett kiadványt vehetünk kezünkbe. Kijelenthetjük, hogy a Jakó Zsigmond által gondosan elkezdett munka beérett, hiszen a kötet összeállítói igyekeztek körültekintően követni és kiteljesíteni a professzor elképzeléseit, mely eredményre vezetett. Az információkban és adatokban gazdag szöveg hasznosítása és jobb megértése érdekében készült részletes regeszták Magyar László Andrást dicsérik. Így jött létre ez a korszakkal foglalkozók számára kiemelkedően értékes forráskiadás. A kiegészítő jegyzetek, szakirodalmi utalások ugyancsak a kutatókat és érdeklődőket szolgálják, általuk könnyebben megérthető az adott levél tematikája.

A kiadványban szereplő levelek híven tükrözik Köleséri Sámuelnek a sokoldalú érdeklődését, Európára kiterjedő kapcsolatrendszerét és a tudományos munka iránti fáradhatatlan elkötelezettségét. A kiadvány átolvasását követően nem csodálkozhatunk azon, hogy könyvgyűjteménye megközelíthetően 4000 kötetet foglalt magába, hiszen nagyrészt könyvek, folyóiratok beszerzésére vonatkozó utalások töltik ki az írásait. Tudása, sokoldalú érdeklődése, munkabírása a korszak kiemelkedő tekintélyévé tette Erdélyben. A korszakkal foglalkozó kutatók számára ajánlom, de minden olyan érdeklődőnek is, akik szeretnének képet kapni egy 18. századi erdélyi tudós mai szemmel hihetetlenül sokirányú, a filozófia, természet- és orvostudomány, gyógyszerészet, őslénytán, numizmatika, epigráfia és régészet kérdéseiről.

Bakk Antal-Pál

Erdély aranybányászata

*Köleséri Sámuel: Erdély aranybányászata. Auraria Romano-Dacica. Cibinii, 1717. (Kölesériána 2.)
Kiadta a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája
és az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár–Szeged, 2015. 190 old.*

A kötet a szerző szellemi hagyatékának az összegyűjtésére és kiadására hivatott Kölesériána-sorozat második darabja. Köleséri Sámuel¹ nagyszabású, erdélyi aranybányászattal foglalkozó munkája 1717-ben jelent meg Nagyszébenben, latin nyelven. Ez a mű egyedülálló információkat tartalmaz Erdély aranybányászatáról, az ókortól a kötet megjelenésének időpontjáig. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája és az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent kötet közel 300 év után az első magyar fordítása Köleséri Sámuel munkájának. Azt, hogy az olvasó a szerző latin nyelvű művének magyarra fordított változatát kézhez veheti, Magyar László Andrásnak köszönhetjük, aki az értő fordítás mellett az utószónak és a jegyzeteknek is a szerzője. Köleséri kora egyik sokoldalú tudósa, polihisztor volt szerteágazó tudományos munkássággal. Elkötelezett Habsburg-pártisága megkérdőjelezhetetlen, így került be református vallása ellenére az erdélyi Bányaugyi Bizottságba, majd 1701-ben a császár Erdély bányaugyi főfelügyelőjévé nevezte ki. Feladata az erdélyi bányák felmérése és újraindítása volt. Ezt a munkát odaadással, s mint művéből kiderül, nagy hozzáértéssel végezte. Megbízata sarkallhatta arra, hogy megírja *Auraria Romano-Dacica* című művét. A címben egyértelmű utalást tesz arra, hogy elsősorban az egykori római Dacia provincia

aranybányászatát, annak gazdasági, társadalmi vetületeit igyekszik vizsgálni. Művében következetesen a Dacia szót használja Erdély megnevezésére. A kötetet III. Károly császárnak ajánlja, s az ajánlásban megfogalmazza lojalitását a császár és a Habsburg-ház iránt, háláját a császár elődeinek is, hogy megbíztak benne, és a bányák főfelügyelőjévé nevezték ki. Rövid előszóban szól az olvasóhoz, benne főlvázolja a kötet témáját és kutatási területét, azaz a római-dák-erdélyi aranybányászat történetét.

A mű hat fejezetből áll, és szinte minden aranybányászattal és arannyal kapcsolatos kutathatósági területre kitér. Első fejezetében, amely a római-dák bányászat történetét tartalmazza, kiemeli, hogy Erdély bányászati, aranybányászati szempontból Európa leggazdagabb területe, és Traianus császár tévedett volna, ha nem foglalja el. A szerző a provincia aranybányászatával és annak megszervezésével, intézményi rendszerével, bányásaival, lelőhelyeivel foglalkozik, s mondandójának a hitelességét epigráfiai adatokkal támasztja alá. Kissé túlzva állítja, hogy a Római Birodalom gazdasági felvirágzása Dacia elfoglalásával és az itteni arany- és ezüstbányászat fellendítésével kezdődött, a provincia feladása pedig a Birodalom hanyatlásához vezetett. Ezt követően a terület bányászattörténetét ismerteti saját koráig. Utalást tesz a százok betelepítésére, akiknek munkája és szakértelme elengedhetetlen volt a bányászat felvirágoztatása tekintetében a középkori Magyar Királyság történetében. A bányavárosok közül Abrudbánya fontosságát hangsúlyozza. Az Erdélyi Fejedelemség korszakát bányászati szempontból a hanyatlás, pusztulás időszakaként jellemzi, a Habsburg-ház hatalomátvételével ezzel szemben gazdasági szempontból a virágzás, gyarapodás korának tekinti. A szerző kiemeli a bányászat újjáélesztésében betöltött saját szerepét is.

¹Köleséri Sámuel (1661/1663)–1732) Szendrőn született, Hollandiában, Belgiumban és Angliában folytatott tanulmányiból hazatérve lelkészként működött, ez azonban nem várt zsákutcába vezetett karrierjét. Lelkesi karrierjéről lemondva Teleki Mihály kancellár támogatásával Hollandiába utazott, hogy orvosi tanulmányokat folytasson. Feltehetően nem szerzett oklevelet, de tudása és kapcsolatai révén Nagyszébenben mégis orvosi álláshoz jutott.

Elítéli és elfogultan, lojalitását hangsúlyozva „zavaros közzjátéknak” nevezi a Rákóczi-szabadságharcot.

Munkája második fejezetében az arany bányászatának, kitermelésének részleteit mutatja be. Fejtegetéséből körvonalazódik, hogy tisztában van a korszak arannyal és bányászattal kapcsolatos külföldi szakirodalmával. Ezt a tudást nem csupán 4000 kötetet számláló könyvtárából, hanem nyugat-európai tudósokkal, szaktekintélyekkel folytatott kiterjedt levelezéséből is meríti. Egyértelműsíti, hogy három módon lehet aranyat találni: a földfelszínen, folyókban és a földfelszín alatt, bányászat révén. Technikai utalásokat fogalmaz meg a bányászattal, zúzómalomokkal, az arany tisztításával és mosásával kapcsolatban, illetve megemlíti a Havaselvén folyó aranybányászatot is. Antik és modern bányászati szerzőket sorakoztat fel, és igyekszik cáfolni a különböző babonákat, melyek az aranyelőhelyek megtalálásának módszereire és módozataira utalnak.

A következő, az arany pénz veréséről szóló fejezetben jelentős numizmatikai adatokat találunk. Az arany megtisztításának módszereit járja körül következetesen, kiemelve a higany használatát a munkafolyamatban. Felsorolja azon vegyszereket, amelyek segítségével az aranyat megtisztították az ezüستől, különböző ércektől és más szennyeződésektől. Az arany-, ezüst- és rézpenz kialakulásáról és a római pénzérmékről ír, igyekszik bizonyítani, hogy Daciában arany pénzverés is folyt. Kiténik lelkesedése az érmék iránt, az erdélyi fejedelmek pénzérméiről pedig értékes, aprólékos leírást készít.

A negyedik fejezetben a bányászattal és pénzveréssel kapcsolatos fejedelemségekori törvényeket és rendeleteket mutatja be, ezáltal igyekszik a bányászatot szabályozó törvényes és jogi keretet felvázolni. A bányászati jogról folytatott eszme-futtatásából kiderül, hogy a jog a fejedelmet illeti, de a haszonélvezet részben átengedheti magánszemélyeknek is. Kiemeli, hogy bárki nyithat bányát, de a jövedelemből tizedet köteles a kincstárnak fizetni. A kitermelt aranyat nem volt szabad kivinni az országból, beváltani pedig csak a fejedelmi kincstárnál lehetett. A pénzverési jogot elemzi és a pénzhamisítás témáját is körüljárja.

Az ötödik fejezet az arany eredetét, létrejöttét és tulajdonságait vizsgálja. A fémekről, de főként az arany anyagáról elmélkedik, mely szerinte a Föld középpontjából tör fel folyékony formában. Szerinte a folyókban levő aranyat nem a hegyekről mosta le a víz, hanem a Föld mélyéről kerül oda. Megállapítja, hogy az arany folyamatosan termelődik, még ha nincs is bizonyíték ezen folyamat időtartamára. Az arany különlegességét hangsúlyozza, és elemzi szilárdsága, képlékenysége, színe és súlya szempontjából. Kitér az úgynevezett aranycsinálókra, amihez két történetet is fűz. Nem tartja teljességgel lehetetlennek az aranycsinálást, de ha mégis létezik, akkor szerinte meg kell akadályozni, mert ha túl sok arany kerülne forgalomba, a nemesfém elveszítene az értékét.

Az utolsó fejezetben az arany orvosi hatását vizsgálja, rámutat arra, hogy az arany bizonyos mértékig az orvostudományban is jelen van, ez azonban szerinte nem bizonyítékok, hanem a babonaság következménye, s igyekszik az arany orvosi-gyógyászati használhatósága körüli babonákkal végérvényesen leszámolni. A fémekben levő sóról és az aranyporról ír, keresi a választ, hogy mi képes folyékonytá tenni a szilárd aranyat. Sokak szerint az aranykészítmények minden betegségre jók, de ez az állítás szerinte orvosiilag nem bizonyítható. Végkövetkeztetésként kifejti, hogy a drága aranygyógyszerek, tinktúrák sem hatékonyabbak, mint az olcsóbb gyógyszerek, az aranyat inkább az élet megszépítésére s az erszény vigasztalására kell használni.

Köleséri Sámuel művét a fordító utószava követi, mely a szerző rövid életrajzát, munkásságát és tevékenységét tárja az olvasó elé. Ezt követi a Kölesérről kapcsolatos fontosabb irodalmat tartalmazó 41 történeti és irodalmi alkotás felsorolása. A kötet erőssége a személynévmutató és földrajzi nevek mutatója, mely következetes és aprólékos munkáról tesz tanúbizonyságot, és hozzájárul a szövegben való keresés hatékonyságához. Fontos kiemelni a fordító és lektorok munkáját, akik precíz odafigyeléssel és következetes jegyzeteikkel hozzájárultak ahhoz, hogy a mű törzsszövegében előforduló kifejezések, utalások érthetőbbé váljanak. Ugyancsak a fordító munkáját dicséri, hogy igyekezett Köleséri művét szerkezetileg

megőrizni, szövegszerkesztése, nyelvezete a mű érthető és könnyen értelmezhető olvasását eredményezi.

Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy Kölesérinek az *Auraria* a legjelentősebb műve, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a császári Leopoldina Akadémia és a londoni Royal Society a könyv megjelenését követően Kölesérít a tagjai közé választotta. Munkája az erdélyi aranybányászat és arany legátfogóbb leírását tárja az olvasó elé, értékes éremtani, régészeti, felirattani, jogtörténeti, alkimista, kémiai, gyógyszerészeti-orvosi, geológiai, kozmológiai adatokat és fejtegetéseket tartalmaz. A szerző igyekszik vallásosságát hangsúlyozni, de gondolatait, eszmefuttatásait jól körülhatárolható materialista

szempontok határozzák meg. A szerző elméleteinek, érveléseinek, megállapításainak, következtetéseinek egy része nem tükrözi napjaink tudományos megállapításait, de ez aligha csorbitja hitelességét és korszerűségét. Fontos megemlíteni, hogy műve mind a mai napig a magyar aranybányászat és arany kutatási területének egyedülálló és meghatározó, elismerést érdemlő alkotása. A kötet szerzteágazó és érdekes adatai, megállapításai egyértelműen hasznos információkkal szolgálnak a bányászat, gazdaság, éremtan, felirattan tanulmányozóinak, de remélhető, hogy a korszak és az aranybányászat iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség tetszését is elnyeri.

Bakk Antal-Pál

Hit – tudomány – közélet

Hit – Tudomány – Közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Összeállították Kovács I. Gábor, Takács Árpád. (Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.) (Történeti elitkutatások – Historical Elite Research 9.) ELTE Eötvös Kiadó, [Bp.] 2014. 221 old

Az ELTE BTK Szociológiai Intézetének Történeti Szociológia tanszékén közel negyven éve folynak történeti kutatások, melyek a politikai, gazdasági, egyházi elitet vizsgálják. Kovács I. Gábor kutatásainak középpontjában a tudáselit áll. Az ő szerkesztésében 2012-ben¹ és 2014-ben napvilágot látott részletes adattárak, életútleírások és elemzések készítésének motivációját az évtizedek óta végzett tudáselit-vizsgálatok eredménye adta. Kimerítő és alapos kutatással ugyanis arra az eredményre jutottak, hogy a két világháború közötti tudáselit meghatározó törzse, a kulcsfontosságú tudáselit-pozíciók birtoklói az egyetemi tanárok, összesen 1044 személy. Lényegében tehát ez az impulzus indította el

a *Történeti elitkutatások – Historical elite research* könyvsorozat *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című folyamát. A sorozatszerkesztő és az egyes kötetek szerkesztését is jegyző Kovács I. Gábor már korábbi elemzéseiben is utalt a téma részletes vizsgálatának szükségességére. Ugyanakkor logikusan érvelt amellett a – véleményünk szerint igen alaposan végiggondolt – szempont mellett is, hogy az egyetemi tanárok életrajzi adattárát etnikulturális alakzatok, felekezeti-művelődési tömbök szerint haladva szükséges közölni. Szerinte a karrier vizsgálatát egyrészt felekezeti, ezen belül pedig területi bontásban érdemes csoportosítani, ugyanis – feltételezése szerint – az egyes egyházkerületek területéről származó tanárok a református felekezeti-művelődési alakzat más-más változatát, sajátos vonásait mutatják. Meglátása szerint ez az a konstrukció, ez az a keret, amelyben vizsgálódva igen pontosan leírhatók az egyetemi tanárok egyes csoportjai.

¹ *Diszkrimináció, emancipáció-asszimiláció, diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok.* Szerk. Kovács I. Gábor. (Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944 I.) ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2012

A zsidó és zsidó származású egyetemi tanárokat felsorakoztató első, 2012-es kötet után a mostani ismertetésünk tárgyát képező, 2014-ben megjelent debreceni adattár némileg eltér a fentebb megfogalmazott szerkesztési elvektől. Nem egy adott egyházkerület területéről származó tanárokat vesz górcső alá, hanem a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karán 1914–1944 között tevékenykedő hús tanár életútját vizsgálja történeti szociológiai módszerekkel. Megmaradt tehát a felekezeti elem mint csoporthatározó, de ez esetben egyetlen intézményre, a debreceni egyetem hittudományi karára szűkült le a kör. A különálló *debreceni* kötet megjelenését véleményünk szerint igen fontos szempont indokolta: a Hittudományi Kart is magába foglaló Debreceni Tudományegyetem volt Magyarország első egyértelműen protestáns dominanciájú egyeteme, és ez a jelleg a két világháború között mindvégig megmaradt. Értelemszerűen a hittudományi kar tanári pozícióit református lelkészek és/vagy teológusok töltötték be. Életútjaik vizsgálatával Magyarország első számú református jellegű felsőoktatási intézményének tudáselit-pozíciót betöltő csoportját sikerült bemutatni, éppen a kar megalakulásának centenáriuma alkalmából.

A kötet bevezető fejezete részletesen ismerteti a magyarországi egyetemek kezdeti hitfelekezeti jellegét. Meggyőző számadatokkal érzékelteti a tanári kar összetételében az egyetemen többségénél mindvégig megmaradt katolikus dominanciát, majd azt, hogy Eötvös József oktatásügyi miniszter idejében a felsőoktatási intézmények „államintézeti minőség” jellegének hangsúlyozása ellenére a legjelentősebb egyetemek összességében mindvégig erőteljes katolikus színezetűek maradtak (Budapesti Tudományegyetem 75%, Budapesti Műegyetem 69,5%, Kolozsvár 52,8%). Kivételt ez alól – amint már említettük – az 1912-ben alapított Debreceni Tudományegyetem jelentett, ahol 1914–1944 között a professzorok csaknem kétharmada (64%) protestáns, többségük református vallású volt. A fejezet konklúziója, hogy az egyes egyetemek tanári karának sajátos felekezeti struktúrája mindvégig megmaradt, hosszabb távon azonban megfigyelhető egy

egyértelmű tendencia: a protestánsok (főként evangélikusok) előretörése.

A könyv a történeti szociológia eszköztárával vizsgálja a hús egyetemi tanár alkotta csoportot, abból a feltevésből indulva ki, hogy az egyes személyek részletes életrajza, életútja segítségül szolgálhat pontosan és meggyőzően megragadni azt a felekezeti-művelődési kört, melyből a csoport tagjai származnak, a különböző szociokulturális, etnokulturális jellemzőket. A gyökerek pontos letapogatásának kelléke az életrajzi adattár, a kötet legvaskosabb (135 oldal) és legigényesebb (a ráfordított munkaidő szempontjából is) fejezete. Harminchárom címszóban ismerteti a személyek, családok mindkét ágú származását, nemességét, iskolázottságát, nyelvtudását, tudományos fokozatát, egyetemi tanári kinevezésének idejét, egyetemi tisztségeit, MTA-tagságát, díszdoktori címeit, hazai és nemzetközi egyesületi és tudományos testületi és szervezeti tagságát, közéleti, egyházi és politikai tevékenységét, kitüntetéseit, foglalkozását, vagyoni állapotát. A címszavak mindegyike részletes és pontos adatokat tár az olvasó elé. Az *életút* címszó alatt lenyűgöző részletességgel, prozopográfiai munkákban ritka alaposággal kíséri végig a hús debreceni professzor életét valamennyi állomáshelyével tanulmányainak befejezésétől kezdve a nyugdíjazásig nyúló aktív életperiódusa alatt. A kutatott forráscsoportokról, kutatási módszerekről, szisztematikus adatgyűjtésről és azok feldolgozásáról, a nehézségekről és a befektetett óriási munka részleteiről igen sokat megtudhatunk a szerző egyik korábbi írásából.² Ezek legfontosabb csoportjait jelen kötet bevezető fejezetének végén is felsorolja.

Az adattárat követő fejezetben a teológiai professzorok származásának és tudományos pályájának elemzése következik. Először az egyes személyek részletes családtörténeteiből kiindulva azokat a jellemzőket rajzolja meg a szerző, amelyek e csoport sajátosságait képezik, szociológiailag írja le a református felekezeti-művelődési alakzat összetevőit.

² Kovács I. Gábor: *A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történeti kutatásában.* = Uő: *Elíttek és iskolák. Felekezetek és etnikumok.* Bp. 2011. 199–208.

Azokat a jegyeket villantja fel, amelyek már a 18. századtól kezdődően kontinuuusan léteznek, és előfordulnak a legtöbb személy családjában. A debreceni teológiai professzorok esetében ez a lelkészi, tanítói, kollégiumi tanári felmenőket jelenti: a húsz apa közül tizenhárom ebbe a körbe helyezhető, többségük iskolája a debreceni kollégium. Ezek a jellemzők tekinthetők tehát az alakzat magjának. További két apa diplomás értelmiségi, kettő kiskereskedő, kettő pedig iparos és végül egy földműves család tagja. Utóbbi hét apa jelenléte a református felekezeti-művelődési alakzat alulról történő kiegészülését, „felfrissülését” mutatja. A más társadalmi csoportok képviselőiből – nemesi háttérű kisbirtokos és iparos familiákból, idővel pedig nem nemesi eredetű földművesek és iparosok családjából – jövő fiatal lelkészek alakzatba integrálódásának fontos eleme volt a házasodás. Patinás lelkészcsaládokba való beházasodás révén a református felekezeti-művelődési alakzat részeivé váltak. Érdemes hangsúlyozni tehát, hogy a szakirodalomban Pfarrausként emlegetett, kétségtelesen létező többgenerációs lelkészdinasztia a látszat ellenére nem egy zárt, belterjes világot testesítettek meg. Folyamatosan megfigyelhető az alakzat alulról történő kiegészülése, mondhatni bevett módon, más társadalmi csoportok képviselőinek bekapcsolásával. A jelenség kézzelfogható a debreceni teológusprofesszorok esetében: a húsz személy közül négyen apai ágon első generációs értelmiségiek, hétnek pedig apja tartozott ebbe a kategóriába. Az első generációs értelmiségiek aránya egyébként a debreceni teológiai tanárok között magasabb, mint más professziók egyetemi professzorai között. Csak érdekességként jelezzük, hogy a 19. századi háromszéki református egyházi elit 36%-a szintén első generációs református értelmiségiként írható le.³ Összefoglalva tehát a debreceni teológiai professzorok származását vizsgálva a következőket állapítja meg: a felekezeti-művelődési alakzat centrumában a papi rend áll, ez kiegészül a

tanár, tanító, falusi jegyző és gazdatiszt elemekkel. Ez a csoport szoros szimbiozisban élt a kismenességgel, jellemző a papi hivatás öröklődése, a lelkészcsaládok összeházasodása, a német Pfarraushoz hasonló prédikátori dinasztia kialakulása.

Utolsóként a tudományos pályára kerülés útjainak részleteivel ismerkedhetünk meg. Ennek során olyan mutatókat vizsgál, amelyek befolyással voltak a pályakezdésre: külföldi tanulmányok, tudományos fokozat szerzése. A debreceni hittudományi kar 1914–1944 közötti tanárainak peregrinációs gyakorlata két fontos tendenciát mutat: nemzedékenként új tanulmányi célpontok bukkannak fel, és az egyéni tudományos építkezés egyre tudatosabban jelentkezik. Ezek a folyamatok az egyre szélesebb tájékozódást, a magyar teológiai gondolkodás színvonalát segítették elő, a legifjabb generáció teológusai már valamennyien nemzetközileg elismert és megbecsült szaktudóssá váltak. Így nem meglepő, hogy a tudományos fokozatok jelentősége folyamatosan növekedett, a fiatal generáció tagjai között már mindenkinek volt valamilyen fokozata, néhányuknak kettő-három is.

További mutatóként említi a professzorok tudományos és művészeti társaságokban elfoglalt helyeit, tagságát, a sajtótermékek, folyóiratok szerkesztésében való részvételt. A húsz tanár közül karrierjük során mindegyik részt vett különböző lapok, folyóiratok szerkesztésében is, emellett sokan közéleti, politikai szerepet is vállaltak, többen fontos egyházi tisztséget töltek be.

A kötet zárófejezetében maga a szerző teszi fel a jogos kérdést, hogy a polgári kori Magyarország összes (183 fő) református egyetemi tanára család-történetének és életútjának elemzése végén vajon hogyan változnak, súlyózkodnak át az eddigi megfigyelések, megállapítások, milyen területi sajátosságok és csoportthatározók színesítik majd ezt az alakzatot. Magunk részéről kíváncsian várjuk a választ ezekre, de azt is, hogy a kolozsvári tudományegyetem tanári kara vagy a teológiai fakultás professzori közössége milyen csoportjegyek, milyen felekezeti-művelődési kör mentén lesz pontosan leírható, megragadható.

Tóth Levente

³ Tóth Levente: *Háromszék református egyházi elite a 19. században (1800–1914)*. = Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Csíkszereda 2015. 34.

A kolozsvári zsidóság keresztmetszete

Gidó Attila: Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2016. 356 old.

Gidó Attila, a Kolozsváron található Román Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben dolgozó történész, tizenöt éve kutatja az erdélyi zsidóság történetét. 2011-ben megvédett doktori disszertációjának kibővítésével született meg jelen kötete. A kötet előzményeként szükséges megemlíteni azt a 2009-ben kiadott dokumentumkötetet, amelynek terjedelmes előtanulmányában az erdélyi zsidóság társadalomszerkezetét és a zsidó nemzeti mozgalom által dominált intézményeket mutatja be.¹ A kolozsvári zsidóságról írt munkájában, hasonlóan az előzőhöz, túlnyomóan társadalomtudományi módszereket alkalmazva metasztetet nyújt a kolozsvári zsidó társadalomról és intézményrendszeréről. Célja elérése érdekében a város zsidó közösségén belül dúló polémiák és egyéni sorsok háttérbe szorulnak, vagy csak annyiban lesznek érdekesek, amennyire példaként szolgálnak a folyamatok és struktúrák megértéséhez. Helyettük a statisztikák, intézményi leírások és jogtörténeti szempontok dominálnak.

Ahogy azt a cím is sejteti, Hidó a kolozsvári zsidóság 22 évét, az 1918 és 1940 közötti időszakot mutatja be. A történelmi kontextus megragadása végett azonban kilép a maga által állított korszakhatárokból, és vázolja a város zsidóságának történetét mind 1918 előtt, mind pedig a második világháború után. Hat nagyobb téma köré épül fel a kötet, minden témához számos alfejezet társul, amelyekben a részletek kibontakoznak.

¹ Hidó Attila: *Úton – Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2009.

A módszertani-elméleti bevezető, valamint a historiográfiai ismertető után a kolozsvári zsidóság demográfiájáról és településszerkezetéről kapunk részletes elemzést. A kolozsvári zsidóság felekezeti, etnikai arányának és identitásának meghatározásához a népszámlálási adatok lennének kézenfekvőek. Azonban a román kormányzat kisebbségpolitikája, amelynek meghatározó eleme volt az erdélyi zsidóság leválasztása a magyarságról, a saját politikai céljainak megfelelően alkotta meg a népszámlálás szabályait. A végeredmény az lett, hogy egy túlnyomórészt magyar nyelvet használó és magyar kulturális kötődésű népeiséget zsidó nemzetiségüként regisztráltak, nagyon magas etnikai arányszámokat produkálva. Hidó a népszámlálási módszerek gondos elemzésével és más források bevonásával fejt vissza a sarkalatos adatokat, elfogadható számokat vagy legalábbis arányokat állapítva meg.

Hosszas és fáradságos munkára utal a három évre összeállított statisztika a vegyes házasságokról. Elismeri, hogy a vegyes házasság nem a legtekintélyesebb indikátor az asszimiláció és társadalmi közeledés demonstrálására. Más források hiányából adódóan mégis az összeállított statisztikából vonja le következtetését, miszerint a zsidó közösség tekintetében az 1930-as évek végére egy „fokozatos közösségi bezárkózás/összezárkózás érvényesült.” Természetesen nem várható el Hidótól a korszak egészét átfedő statisztika felállítására, ugyanakkor mégis problémás, hogy egy kis időintervallumot átfogó statisztika alapján hosszabb folyamatokra nézve próbál következtetéseket levonni. Mivel ő is elismeri a módszerben rejlő hibafaktort, érvelését csupán potenciális

lehetőségnek tekinti, így mégis elfogadható az ilyen irányú fejtegetés.

Gidó nagy figyelmet fordít az egyes gazdasági ágakon belüli zsidó arányok elemzésére. Ebben kimutatja az erdélyi zsidóság felülreprezentáltságát az iparban, bankszektorban és kereskedelemben, valamint alulreprezentáltságát az östermelő szektorban. Ez a gazdasági és foglalkozásszerkezet a Monarchia idejéből öröklődött át a háború utánra, a trianoni határokon belül maradt zsidóság is hasonló felépítéssel rendelkezett, ahogyan azt a magyar történetírás már hosszú ideje rögzítette. Ugyanakkor a román állam etatista és nacionalista politikája következtében eltérések is megfigyelhetők azoktól a trendektől, amelyeket a két világháború közötti magyarországi zsidóság gazdasági jellegzetességeiként ismerünk. Így a szabadfoglalkozású szektor összetételében a zsidók alulreprezentáltsága állapítható meg a magyar, de főleg a román etnikumúak javára.

Alapos boncolgatással mutatja ki Gidó a zsidók képviseletét Kolozsvár gazdasági életében. Ebből kiderül, hogy a zsidó gazdasági érdekek behálózták a kis és középvállalkozásokat, de néhány nagyobb konglomerációban is megtalálható volt a zsidó tőke. A zsidó kishitelbank története kiemelten is szerepel a felsorolásban, mivel az a gazdasági érdekek mellett szociális-altruista funkciókat is ellátott, vagyis rövid lejáratú kis hitelekkel támogatva a zsidó középosztály nagy részét kitevő kis-, és középvállalkozókat. Az Erdélyre jellemző etnikai alapon történő gazdasági elkülönülés és a magas kamatú hitelek miatt ez a réteg nem lett volna képes fenntartani gazdasági súlyát és egzisztenciáját. A demográfiai és társadalomszerkezet-gazdasági résztáblázatok, infógrafikák vagy térképek szabdalják, amelyek az adatokban és kimutatásokban való könnyebb navigációt és átláthatóságot szolgálják. A diagramok, táblázatok igen hasznosnak bizonyulnak, mivel a Gidó által felhasznált és készített statisztikák a könnyebb megértést teszik lehetővé. A kolozsvári zsidóság topográfiai elhelyezkedését pedig egy részletes várostérkép segítségével ábrázolja.

Megfigyelhető, hogy Gidó az egyes témákat felülről világítja meg, vagyis a román állam perspektívájából indul, itt ismerteti a főbb jogi-politikai-társadalmi folyamatokat vagy döntéseket, majd ezeknek az erdélyi zsidóságon való lecsapódását mutatja be, és a kolozsvári sajátosságokkal zárja. Témától függően a kontextust az országhatárokat átlépve tágabb nemzetközi keretekben is felvázolja. Ez az irányvonal különösképpen érvényesül a társadalmi és politikai antiszemitizmus tárgyalásánál. Elsősorban társadalomtörténeti és jogi megközelítésből tárgyalja a társadalmon belül uralkodó zsidóellenességet és a jogkorlátozó intézkedéseket, valamint ezek kolozsvári leképződéseit. Míg előbbinek csúcspontját a román antiszemita diákmozgalmak zsidóellenes atrocitásaiban látja, addig utóbbi legfontosabb következményeként az erdélyi/kolozsvári zsidók állampolgárságának elvesztését értékelte.

Kolozsvár két hitközsége és a zsidó nemzeti mozgalom kolozsvári intézményei (1930-ig a központi intézmények is ebben a városban székeltek) adták a gerincét a kolozsvári zsidóság intézményhálózatának. Gidó elsősorban a két, kongresszusi és ortodox hitközségre összpontosít elemzésében. Amellett, hogy részletesen ismerteti e két intézmény történetének meghatározó állomásait, felépítésüket, vezető személyiségeiket, a belső és egymással folytatott vitáikat, felmerült problémákat, mindinkább célja a hitközségek és a cionista mozgalom közötti kapcsolódási pontok feltárása. Minden bizonnyal központi kérdést boncolgat itt Gidó, mivel a két hitközség és a cionisták viszonya világít rá a lényegi folyamatokra és problémákra. Többek között a hitközségen belüli vitákra (szefárd-ortodox ellentét), identitáskonstrukciók kérdésére, de legfőképpen arra, hogy az 1920-as évek kezdetétől Kolozsváron a hitközségek által kézben tartott zsidó kulturális és vallási élet irányítása szinte teljesen a cionisták kezébe került, ennek következményeként pedig a cionizmus ideológiája jelentősen megerősödött a zsidó társadalmon belül. Ezzel a kijelentéssel a magyar-zsidó történetírás egy régóta napirenden lévő kérdésére adott egy

lehetséges magyarázatot, mégpedig arra, hogy minek köszönhető az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom sikere az első világháború után.

Ellenben nem ad kielégítő választ arra a kérdésre, hogy minek tudható be az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom olyan szintű megerősödése az 1918 és 1920-as évek között, amely saját intézményrendszert tudott kialakítani (Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség), és kiemelkedő szerepet játszott a közösségen belül. Ő azon személyek kulcsfontosságú szerepét emeli ki, akik az orosz fogságban megismerkedtek az orosz cionista mozgalommal és ideológiai gyökereivel (pl. Weissburg Chaim, Fischer Tivadar), majd hazatértük után szervezkedésükkel sikerült lendületet adni az erdélyi mozgalomnak. Véleményem szerint azonban itt más kiváló okokat is figyelembe kell venni, mint a háború végén kiterjedtebb antiszemita incidenseket vagy a „kettős kisebbségi” léthelyzetet.

A kolozsvári zsidóság oktatásában is hangsúlyos szerepet kapott a cionista szempontrendszer. A zsidó közösség a hitközségeken keresztül igyekezett egy saját oktatási intézményrendszert kialakítani a zsidó nemzeti mozgalom intézményeinek támogatásával, amelyekben a lehetőségekhez mérten nagy hangsúlyt fektetettek a héber nyelvre és a zsidó vallási neveltetésre. Ezek mind a zsidó öntudat erősítését szolgálták. A román kormány azonban rengeteg akadályt gördített e törekvés elé. Kezdve attól, hogy megtiltották a zsidóknak a magyar nyelven történő tanítást, vagy bezárták a kolozsvári zsidó líceumot. Következésképpen a zsidó diákok előtt mindinkább bezártak a zsidó intézmények, és kénytelenek voltak az állami iskolarendszerbe betagozódni.

Úgy tűnik, Gidó számára a kardinális témát az identitás kérdése jelenti. A kolozsvári zsidó társadalomról és intézményeiről felvett és kibontott témák nemcsak önmagukban fontosak, de megértetik a kolozsvári/erdélyi zsidó identitás problémakörét is. Elemzéséből az a – minden bizonnyal helyes – következtetés vonható le, hogy Erdélyben megtört a zsidó–magyar egység az első világháború után és a megjelent szakadék egyre

mélyült az antiszemita események, jogkorlátozások eszkalálódásával, valamint a zsidó nemzeti mozgalom erősödésével. Közben a cionista ideológiával átítatott hitközségek és körük szerveződő szociális, oktatási intézmények mérsékeltén, a zsidó nemzeti mozgalom által szervezett tevékenységek erőteljesebben hozzájárultak egy zsidó identitás kialakulásához az erdélyi zsidók jelentős részénél. Még azoknál is, akik továbbra is a magyar kulturális és társadalmi térben képzeltek el jövőjüket. Ennek ellenére, állítja Gidó, „az erdélyi zsidók túlnyomó többsége, függetlenül világnézetétől és identitásától, továbbra is magyar kultúrájú maradt” (20–21.).

Személyenként eltérő identitáskonstrukciók alakultak ki, amelyek között nem lehet éles határokat vonni, inkább hibrid identitásokról beszélhetünk. Egyes politikát vagy irodalmat magába foglaló életpályák nagyon jól érzékeltetik a hibrid identitások létezését. Elég csak Ligeti Ernőre gondolni, aki amellet, hogy a magyar közéletben tevékenykedett, műveiben zsidósággal kapcsolatos témákat tematizált, és tagja volt a kolozsvári zsidó szabadkőműves-páholyoknak. A módszertani nehézségek ellenére, népszámláláskor deklarált anyanyelvi mutatókat, a zsidó pártra leadott szavazatokat és sékelbefizetéseket² indikátorként használva számszerűsíti a kolozsvári zsidó identitásokat. 54%-ban állapítja meg azok számát, akik körében már lejátszódott egy bizonyos mértékű autoidentifikációs váltás, és a magyar identitás ellenébe vagy mellette, kialakult egy zsidó identitástudat. Gidó szavaival élve, „nagyjából ennyien tekintették magukat etnikailag zsidónak, helyesebben mondva, ennyien nem tekintették magukat etnikailag magyarnak”. Gidó ebbéli törekvésében is jól észrevehető azon igyekezete, hogy mindent számszerűsítsen, még az olyan modelleket is, amelyek közé nem lehet szoros határokat húzni. Ez összességében nem rossz gyakorlat, mert

² Sékel: cionista adó. Egyes országok cionista szervezeteinek (Erdélyben az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség) tagjai évi hozzájárulást (sékelt) fizettek.

így konkretizálhatja eredményeit, s remélhetőleg az olvasó sem felejt el a Gidó által felvázolt módszertani alapozást és azt, hogy ezek inkább viszonylagos arányszámok, mintsem megkérdőjelezhetetlen tények.

A kötetben található számos fotó, fontosabb személyek, események, újságkivágások vagy intézmények képei szemléltetik az elmondottakat. Ezenfelül, a modern technikai eszközöknek köszönhetően, teljesen egyedi módon videók megtekintésére is lehetőséget kínál a könyv. QR-kód³ segítségével érhetünk el a világhálón egy archív felvételt a kolozsvári zsidó kórház 1931-es avatásáról, valamint egy dokumentumfilmet a zsidó líceum volt diákjainak találkozásáról, kiemelve benne az intézmény történetét. Ez a páratlan megoldás lehetővé teszi az olvasó számára, hogy a statisztikák és társadalomrajzok mögött a város zsidó lakóit is megelevenítse.

A kötet nagyon sokrétű forrásanyag alapján készült el. A szerző több ország tucatnyi levéltárából gyűjtötte össze ezt a temérdek forrásanyagot. Ez azért volt szükséges, mert a korszakhoz kapcsolódó iratanyag jelentős része a kivándorolt zsidókkal együtt egy közeli vagy távoli országba, netán egy másik földrészre került. Gidó alapos gyűjtési munkája azért is örömdetes, mivel az általa használt jegyzetapparátus elengedhetetlen segítséget nyújt a témában érdekelt társadalomtudósok számára. Egyes forrásokat azonban nem lehetett összegyűjteni, mivel a holokauszt során elvesztek vagy megsemmisültek, ilyen például a két hitközség iratanyagának jelentős része. Gidó egyedi módszert alkalmazott annak érdekében, hogy az elvesztett iratanyagot kiegészítse. A hiányzó forrásokat a jogkorlátozó intézkedések és holokauszt nyomán létrejött iratokkal pótolta. Így tett, amikor az 1938-ban meghozott, az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelet törvény alapján összeállított listákat használta fel a zsidó mobilitási pályák és a városban

élt zsidóság földrajzi származásának rekonstruálására, vagy amikor a zsidó lakások Kolozsvár területén elfoglalt helyzetét határozta meg az üresen maradt zsidó ingatlanok adminisztratív irataiból. Természetesen mindkét esetben kellő forráskritikával és meghatározott módszertan használatával minimalizálta a hibalehetőségeket.

Gidó láthatólag viaskodik a Kolozsvár és Erdély közötti határ meghúzásával. Nem lehetséges elválasztani a két egységet egymástól olyan korszakokat és földrajzi területeket átfogó témák kapcsán, mint az integrációs stratégiák vagy zsidó politika. Ez főként az identitás kérdésében érhető tetten, ahol Gidó sorozatosan Kolozsvár zsidóságának identitása helyett az erdélyi zsidó identitásról értekezik. Többször leszögezi, hogy a felvázolt identitásstratégia, integrációs és más modellek némelyike alkalmazható egész Erdély területére. Talán szükséges lett volna a határok elválasztásának és reprezentáció nagyságának az általánosabb körülírása még a könyv elején. Ennek hiányában ugyanis néha összeolvad a kettő, nehézkessé téve az elkülönítést az olvasó számára.

Az olyan felépítésű munkáknál, ahol a munka tárgya nagyobb tematikák alapján kerül megvitatásra, elkerülhetetlen az ismétlés. Ezekből néhány a kolozsvári zsidóságról írt kötetben is található. Így Weiss Sándor Országos Magyar Pártban játszott szerepéről is többször szerezhettünk tudomást, vagy két helyen is szinte szóról szóra olvashatunk a hitközségek és cionista intézmények összefonódásáról.

A könyv egészéből egy intézmények-szervezetek, ideológiák és identitások sokasága által szét-szabdalt zsidó közösség képe emelkedik ki, amelyet azonban egyes szemléletmódok, rokoni-baráti szálak mégis lazán összefűznek. Így a hitközségi eljárások egyben a cionista mozgalom vezetőségében is helyet kapnak, a vállalkozók előszeretettel részt vesznek a kulturális életben is. Gidó Attilának sikerült ezt a heterogén közösséget összeszövő kapcsolatrendszerrel és az abból kialakuló identitásformákat minden oldalról szakszerűen feltárni.

Olosz Levente

³ QR-kód (Quick Response-kód) egy kétdimenziós pontkód, amely valamilyen információt tárol és könnyen hozzáférhetővé tesz az erre kifejlesztett programokkal (főleg okos telefon segítségével).

Szemelvények egy gazdag életműből

Kovách Géza: Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Héjja Julianna Erika, Erdész Ádám. Szabadság-Szobor Egyesület, Arad 2015. 320 old.

Nemes gesztust gyakorolt az aradi Szabadság-Szobor Egyesület, amikor 2015-ben, Kovách Géza aradi helytörténész születésének 90. évfordulója alkalmából megjelentette ezt a válogatott tanulmányaiából összeállított kötetet. Az egyesület elnöke, Király András írja a kötet előszavában Kovách Géza pedagógiai érdemeit méltatva, hogy annak idején diákjai közül csak kevesen tudták, hogy a pedagóguson túl létezik egy másik Kovách Géza is: a kutató, a történész. Számomra, és gondolom jó pár későbbi generációhoz tartozó történész számára, ez pont fordítva volt. Mi nem ismertük, nem ismerhettük a középiskolai tanárt, nekünk Kovách Géza neve összeforrott a Binder Páléval és *A céhes élet Erdélyben* című közös munkájukkal, valamint a zilahi céhek történetével. Pedig az 1925. december 22-én Székelyudvarhelyen született Kovách Géza valóban sokoldalú személyiség volt: tanár, történész, néprajzkutató, irodalmár. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem elvégzése után 1948–1951 között Jakó Zsigmond tanársegédéként tevékenykedett az egyetem középkortörténeti tanszékén. Amikor 1951-ben eltávolították, Aradra helyezték át, előbb általános iskolai, majd középiskolai tanárnak. Habár az őt ért méltánytalanságot élete végéig sérelmezte, verbéli történészként a munkát ott sem hagyta abba, minden szabad idejét a kutatásnak szentelte, a kutatásra áldozta. Ezen tények ismeretében még inkább felértékelődik a Kovách-életmű, a hat folyóméter terjedelmű Kovách-hagyaték, amely végakarátának megfelelően biztos helyre, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárába, Gyulára került.

A kötet tanulmányait Erdész Ádám, a Békés Megyei Levéltár igazgatója, valamint Héjja Julianna Erika, a Békés Megyei Levéltár főlevéltárosa válogatták, és a szerkesztőmunkát is ők végezték. A 320

oldal terjedelmű könyv három fejezetre oszlik, és három bevezetőt tartalmaz. Az első bevezető egy rövid visszaemlékezés, Király András államtitkár, az aradi Szabadság-Szobor Egyesület elnökének a tollából született, s *Megkésett nekrológ* a cím. A második bevezetőben a Kovách-hagyaték gondozója, Héjja Julianna Erika Kovách Géza életrajzát, tudományos munkásságát foglalja össze. Végül pedig Erdész Ádám ismerteti a tanulmányok válogatásának a szempontjait.

Kovách Géza helytörténészként, gazdaságtörténészként nagy figyelmet fordított a Partium és a Bánság, ezeken belül pedig Aradnak és környékének a történetére. Az első fejezet ennek megfelelően hat alaposan dokumentált agrártörténeti tanulmányt foglal magába a Temesi Bánság mezőgazdaságának a fejlődéséről a török kiűzése utáni időkben, Ugocsa megye parasztságáról az úrbérrendezéskor, a Szatmár megyei jobbágyviszonyokról az 1774-es úrbérrendezés idején, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés utáni jobbágyviszonyokról, a majorsági gazdálkodás elterjedéséről Arad megyében, valamint Arad-Hegyalja szőlészetéről. Hatalmas forrásmenyiséget feldolgozva komoly számításokat végzett, ahogyan azt a rengeteg táblázat is bizonyítja. Tette mindezt még a számítógépes adatfeldolgozás segítségével. Számításai és az ezek alapján levont következtetések mindmáig helytállóak.

A második fejezet Kovách Gézát, az ipartörténetst idézi meg, s a kézművesek és a céhek történetéről szól két tanulmány erejéig. Ezek közül az elsőt, *A mesterségek és céhek elterjedése Arad megyében a XVIII. és XIX. században* címűt az egész tanulmánykötet legértékesebb darabjának tartom, hiszen ez egy mind ez idáig nyomtatásban meg nem jelent Kovách Géza-tanulmány. A második tanulmány a

mezővárosi kézművesség elterjedéséről szól a 18. század első felében a Bánság és a Körösök vidékén.

A harmadik fejezet a *Historiográfiai írások* címet viseli. Először áttekinti a legelső monográfiákat és demografikus leírásokat Arad megyéről, aztán történész elődjeiről, Márki Sándorról és Gávai Gaál Jenőről emlékezik meg. Úgy érzem, Márki Sándor történészi és pedagógusi munkájának a méltatásába saját történészi és tanári ars poeticáját is belefoglalja, amikor ezt írja: „Márki meleg szavai a szülőfölddel, a munkahellyel szembeni önzetlen elkötelezettséget hirdetik. Azt a meggyőződést, hogy a múlt szeretete, kutatása, a széles tömegekkel való megismertetése igazi humánus feladat, s hogy a tudós nem mehet el szóltanul a múlt értékei mellett. A múlt értékeinek szeretete, a szülőföld, a munkahely szeretete is, mindenekelőtt pedig az emberek szeretete mély társadalmi kötelezettség.” Egy másik tanulmányban bemutatja az aradi és temesvári zsidó hitközsegek levéltárait, majd legvégül egy jó rálátással bíró áttekintést nyújt a romániai magyar történetírás második világháború utáni viszontagságos helyzetéről, arról, hogyan sikerült a nyelvi nehézségek, a pártcenzúra és a hatalom kiszolgáltatásának

kényszere között mégis maradandót alkotni. Néha elengedhetetlen volt egy Marx vagy Lenin idézet, esetleg Erdély ősi román földnek minősítése ahhoz, hogy egy munka megjelenjen. A kötet tanulmányaiából is kiténik, hogyan köt kompromisszumokat Kovách Géza a diktatúra éveiben anélkül, hogy önmagát kompromittálná.

Összességében véve a tanulmánykötet hű keresztmetszetét adja Kovách Géza tudományos munkásságának. A kötet értékét jelentősen növelte volna, ha belekerül Kovách Géza bibliográfiája. Ahogyan azt megtudhatjuk, a Kovách-életmű bibliográfiai feldolgozása még nem történt meg. Úgy érezzük, nagy segítségére lenne a történészeknek, ha Kovách Géza több mint fél évszázados tudományos munkásságának jegyzékét egybegyűjtve tanulmányozhatnák. Remélhetőleg a Kovách-hagyaték feldolgozásával a jövőben ez is sorra kerül.

Akárhogyan is nézzük, a bevezetőben az Erdész Ádám által megfogalmazott célkitűzéseket a kötet maradéktalanul teljesíti, azaz a lassan a szakmai emlékezet mélyebb rétegeibe süllyedő, könyvtárakban őrzött írásokat egy időre újra életre kelti.

Sütő Kálmán Zsolt

Életpálya az erdélyi tanügy és művelődéstörténet szolgálatában Emlékkönyv Józsa János hídépítő munkásságáról

Józsa János: Tanulmányok. A kötet anyagát összegyűjtötte, a pályaképet összeállította Szilágyi Józsa Mária. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, [2016] 187 old.

Józsa János tanár úr egyidős volt a 20. századdal. Olyan személyiség, akit a század második felében nagyon sokan ismertek Kolozsvárt, sőt Erdély-szerte. Jóformán minden városban akadtak tanítványai. Őt tekintették a román–magyar művelődési kapcsolatok legelhivatottabb kutatójának. Egy életen át nemcsak tanította magyaroknak a román nyelvet és irodalmat, de a helyi és központi sajtóban is rendszeresen jelen voltak a román

irodalommal kapcsolatos írásai. Kitartóan fordított románról magyarra, de néha magyarról románra is, ha egy-egy író meg kellett ismertetni. Írásai szétszórva jelentek meg. Néhány nagyobb, erdélyi művelődéstörténeti tanulmánya viszont nem kerülhetett sajtó alá, mert nem felelt meg a pártpolitika elvárásainak.

Természetes gesztus Szilágyi Józsa Mária részéről, hogy már nyugalmazott egyetemi oktatóként

feldolgozza édesapjának birtokában lévő teljes hagyatékát, megírja életrajzát, összeállítsa könyvészetét, és sajtó alá rendezze néhány még kiadatlan kéziratát.

A könyv első 40 lapján Szilágyi Józsa Mária előszava és az általa összeállított pályarajz olvasható. A szerző tulajdonképpen nehéz helyzetben van, mert édesapjáról, példaképéről kell írnia, de azért igyekszik az objektivitást is biztosítani: ahol csak lehet, mások véleményét, vallomását idézi. Így az édesapától hallott visszaemlékezések, a személyes élmények-emlékek keverednek a dokumentumok és kortársak tanúságtételével.

Józsa János ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek négy „világban” kellett helyt állni, s két világháborút kellett átélni. A világtörténelmi fordulatok szabták meg életpályáját is. Volt része bőven megpróbáltatásokban, de valahogy mindig sikerült egyeztetnie az oktatómunkát a kutatással, kapcsolatépítéssel.

Az életrajz első fejezete 1922-ig tekinti át a származás és felkészülés éveit. Józsa a Kolozsvárhoz közeli Kajántó község szülöttje, édesapját nem ismerhette, édesanyja az egyéves gyermekkel költözött Kolozsvárra, ahol cselédként kereste kenyerét. A szegénységből, a külváros részeges környezetéből a katolikus egyháznak köszönhetően emelkedett ki. A Honvéd utcai népiskolában végezte a hat elemi jó eredménnyel. Innen került a kolozsvári piarista gimnáziumba, ahol tandíjmentes diákként privát tanítással, cukorka- és cigarettárusítással kereste meg a létfenntartáshoz szükséges pénzt. A Pázmány Péter nevét viselő önképzőkör lelkes tagja, jól fogalmaz, verseivel is feltűnik. 1922-ben szerzi meg már párhuzamosan, román és magyar nyelven kiállított érettségi diplomáját. A következő fejezet az egyetemi éveket taglalja. Józsa számára a továbbtanulás csak egyházi támogatással volt elérhető. Ezért belépett a piarista rendbe. Az 1922/23-as tanévet novíciusként Máramaroszigeten töltötte, s aztán 1923 őszén beiratkozott a kolozsvári új román egyetem román nyelv és irodalom–egyetemes történelem szakára. Akkoriban románánárookra volt nagy szükség

az erdélyi iskolákban. Sextil Pușcariu, Gheorghe Bogdan Duică, Nicolae Drăganu professzoroknak volt tanítványa. A történészek közül Ioan Lupașt tekintette mesterének. 1927-ben az éppen I. Ferdinánd király nevére elkeresztelt egyetemen kap cum laude minősítéssel licenciátusi diplomát. Közben 1926-ban kilép a piarista rendből. Első tanévét, a nagyenyedi Bethlen Kollégium helyettes románánaraként tölti. Ő az egyetlen katolikus a tanári karban. 1928-ban megnősül, s már mint családos ember foglalja el az év őszén a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium románánári állását.

A Székelyudvarhelyen töltött tíz év alatt alakul ki Józsa egyénisége, érdeklődési köre. Ez életének legszebb időszakai. Öt évig helyettes tanár. 1929/30-ban teljesíti katonai szolgálatát, a következő tanévben elvégzi az egyetem Pedagógiai Szemináriumát, s megtartja mintatanításait, melyek nyomán végleges tanári besorolást kaphat. 1931-től iskolája titkári állását is elvállalja. Emellett cserkészvezető. S még akad ideje tudományos-publicisztikai munkára is. 1932-ben megjelenik első, román nyelvű füzetje Udvarhely megye történelmi műemlékeiről. Tizennégy várat és templomot ír le többnyire Orbán Balázs adatait felhasználva. Főleg román részről nagy elismeréssel fogadják a kiadványt. Jóformán minden helyi művelődési eseménynek részese. Előadást tart A Hírnök udvarhelyi irodalmi estjén és az EME 1937-es ottani vándorgyűlésén. Fő témájává válik a román–magyar irodalmi kapcsolatok feltárása. Az EME mellett a Pázmány Péter Irodalmi Társaság is tagjául választja. A Polgári Önképző Egyletben évente tart előadásokat. Itt születik két gyermeke is: János (1929), a későbbi orvos és Mária (1937), utóbb marosvásárhelyi tanárnő.

Egyháza föltétlenül elégedett lehetett Józsa János udvarhelyi munkásságával, mert 1937. december 16-án Vorbuchner Adolf püspök őt nevezi ki a gyulafehérvári Teológiai Akadémia Bitay Árpád halálával megürült „nemzeti tárgyak” tanszékére helyettesi minőségben. Rá hárult az állam által kötelezett tárgyak, a román nyelv és

irodalom, Románia története és az alkotmánytan tanítása. A gyulafehérvári kinevezés nyomán szükségessé vált a doktorátus mielőbbi megszerzése. Lupaş professzor irányításával megírja *Piaristii și români – până la 1918* [A piaristák és a románok kapcsolata 1918-ig] című értekezését, mely 1940-ben nyomtatásban is megjelenik. E munka úttörő jellegét többen is méltatják. Ekkoriban a Batthyaneum állandó kutatója és a Fehér Megyei Múzeumnak is munkatársa, rendszeresen közöl az Apulum-évkönyvekben. Munkásságával kiérdemli Márton Áron püspök elismerését.

Az 1940-es bécsi döntés nyit új fejezetet Józsa életében. Családja szempontját is figyelembe véve a magyar fennhatóság alá került Kolozsvárra település mellett dönt. 1941 júniusában hivatalosan „tér haza”, s szeptember 1-jétől elfoglalja a Magyar Királyi Román Tanítási Nyelvű Koedukációs Gimnázium igazgatói állását és a Malom utcai épületben (ma a Műegyetem része) fenntartott igazgatói lakást. 1944 decemberéig tölti be közmegelegedésre felelősségteljes funkcióját. Rangos tanári kart gyűjt maga köré, s a román diákság is utóbb elismeréssel méltatja magatartását. Az iskola működéséről Évkönyveket állít össze.

A világháborút követő hatalomváltkozás után nehéz évek következtek Józsa János életében. Tanított a Gyakorló Gimnáziumban, majd az 1-es sz. Fiúliceumban (volt Unitárius Kollégium), azután 1955-ig a Magyar Tanítóképzőben (egykori iskolája, ma Báthory Líceum). 1946-ban letette a rendkívül nehéz „képeségvizsgát” (capacitate), mely a végleges tanári státushoz szükséges volt. Emellett állandó feladatának tekintette különböző román munkatársakkal a román tanterv és a tankönyvek kidolgozását. Délutánonként és esténként pedig a szakszervezetek, egyetemi szemináriumok által szervezett román tanfolyamokat vezette. Reggel 7-től este 9-ig tanított.

A Bolyai Tudományegyetem szintén igényt tartott munkásságára. Rendkívüli érdemének számíthatott a Ferdinánd Egyetemen megszerzett történelmi doktorátus. Így 1948-ban a Bolyai történelmi tanszékére kinevezést kap a Románia történelme

professzoraként. Mikor azonban felszólítják, hogy nyilvánosan ítélje el Márton Áron püspököt, ennek nem hajlandó eleget tenni, s ezért az egyetemről elbocsájtják.

1951-ben visszahívják a Bolyaira, ezúttal a román nyelvi tanszék megszervezésére. Ennek feladata volt a magyarul tanuló diákok számára kötelező heti román órákhoz a tanszemélyzetet biztosítani. Ő a jogi és közgazdasági karon tartotta az órákat. 1954-től a romántanár-képzésben is részt vett: 19. századi román irodalmat és tanítási módszertant adott elő. Ekkoriban lett főállású egyetemi tanár. Blédy Gézával és Gavril Scridonnal együtt írja meg a VIII–XI. osztályokban sokáig használt román nyelvtankönyvet. A Bolyai szakszervezeti bizottságra elnökül is megválasztják.

Az egyetemegyesítés lázában, 1959-ben öt azzal távolítják el a tanszékéről, hogy kinevezik egykori iskolájába igazgatónak. Az igazgatást végül nem vállalja el, de a nyugdíjazásáig még hátra lévő négy év alatt – ha megtörtén is – lelkiismeretesen folytatja oktatói tevékenységét. Közben a kolozsvári napilap, az Igazság rendszeres munkatársává válik, a „kötelező” román évfordulós cikkek többségét ő írja.

Nyugdíjas éveit a kutatómunkára szánta. Ekkor már nem romántudása, hanem latin nyelvi ismeretei váltak értékke. A Református Kollégium elkobzott s akadémiai tulajdonba iktatott könyvtárában felfedezett két jelentős Pápai Páriz Ferenc-kéziratnak lett a fordítója Victor Marian fizikus egyetemi tanár szakmai támogatásával. De egykori iskolájában is gyakran megfordult, kutatta annak történetét, hogy azt összefoglalja félszázados, 1972 júniusában megrendezett érettségi találkozója. Alkalmilag helyettesként latinórákat is elvállalt a tanintézetben. Ekkor ismerkedett meg e sorok írója is – mint kezdő tanár – „Józsa bácsival”, akit a tanári kar mindig a legnagyobb tisztelettel fogadott. S ott lehetett 1973 februárjában a tanár úr házsongárdi temetésén is, ahol Palkó Attila aligazgató mondott búcsúbeszédet.

A Szilágyi Józsa Mária összeállította kötet mindössze négy, a szerző életében nem közölt tanulmányt tartalmaz Józsa János munkásságából. Közülük az első kétségtelenül a legfontosabb:

Katolikus törekvések a 19. században Havasalföldön (Magyar piaristák Bukarestben). Ez tulajdonképpen 1940-ben közzétett román nyelvű doktori disszertációjának egy kibővített fejezete. Vázolja a katolikus egyháznak a havasalföldi románság katolizációjára irányuló törekvéseit a milkói püspökség 1227-es felállításától kezdve. Dominikánusok, minoriták, jezsuiták próbálkoztak a letelepedéssel és térítéssel. A legeredményesebbek a ferencesek voltak. XIV. Benedek pápa a piaristákat szerette volna Bukarestbe telepíteni a felvilágosult szellemű Constantin Mavrocordat vajda idejében. Úgy tűnt, hogy a nyugati kultúra iránt nyitott, a tudományt pártoló, nyomdát és iskolát alapító görög származású uralkodó lehetőséget biztosít a piaristáknak is tanintézet alapítására. A pápa Desericzky Incze generális asszisztenst, valamint Kozák Jakab és Conrády Norbert magyar piarista atyákat küldi 1746 őszén Bukarestbe. A misszió útjáról korábban semmit sem tudtak, de Francisc Pall egyetemi tanársegéd hét, a Propaganda Fide Kongregáció bíboros prefektusához címzett levelet talált Rómában, amelyek beszámolnak Desericzkyék fogadtatásáról és tevékenységéről. Ezek alapján Józsa megrajzolja a bukaresti letelepedési kísérlet történetét. Maga a vajda is fogadja őket. De a havasalföldi fővárosban éppen gyűlésező ortodox pátriárkák, valamint a katolikusokat ellenségesen kezelő törökök viszközásra készítetik a fejedelmet. Így a küldöttség tagjai 1747 elején kénytelenek dolgavégezetlenül visszavonulni.

A kötet második dolgozata Pápai Páriz Ferenc szellemi világába vezet el: tulajdonképpen két akkorigiban felfedezett tudományos kéziratának a szemelvényes fordítása és az ahhoz írt bevezető tanulmány. A tanulmány *Pápai Páriz Ferenc karteziánizmus*a címet viseli. Jellemzi Pápai Páriz tudományos érdeklődését, pályafutását és a református kollégiumi könyvtárban felfedezett kéziratok keletkezési körülményeit. A karteziánizmus erdélyi elterjedésének történetébe illeszti a *Plenitudo vacui* (A légüres tér telítettsége) című latin értekezést. Ez Heidelbergben született, akkor, amikor felajánlották Pápainak az ottani fizika-katedrát. Mindössze tíz nap alatt írta,

hogy bebizonyítsa szakértelmét. Bár a heidelbergi egyetem ellenállást tanúsított Descartes filozófiájával szemben, ez az értekezés teljes mértékben karteziánus szellemben fogant. Az is felmerült, hogy doktori disszertációként írta volna a szerző ezt a művét. De erre nincs bizonyíték. Tény, hogy nem foglalta el a katedrát, hanem Bázalbe távozott, ahol befejezte orvosi tanulmányait. A 49 számozatlan oldalú, kéziratban fennmaradt tanulmány négy fejezetre oszlik: A légüres tér telítettsége, Az atomok szétszóródása, Az első anyag és szubsztanciális forma elvetése, A rejtett tulajdonságok néma jósjele.

A második előkerült kézirat a *Tyrocinium philosophiae verae* (Az igaz filozófia kezdete) címet viseli, s Pápainak a nagyenyedi kollégiumban 1680 és 1716 között tartott filozófiai előadásainak a gyűjteménye. Két kéziratban példányban is fennmaradt: az eredeti 30 fejezetből áll, a másolat, amelynek leírója ifj. Pápai Páriz Ferenc és Pápai Páriz Imre, a szerző két fia, 41 fejezetet tartalmaz. Ennek terjedelme 242 oldal. Ez tulajdonképpen egy filozófiai alapvetéssel ellátott fizikai-geológiai-csillagászati tankönyv. Jórészt Descartes főművét, *A filozófia alapelveit* dolgozza át az erdélyi ifjúság számára. A mű három alapvető vonását teszi magáévá: a racionalizmust, a dualizmust és a mechanikai materializmust. Ezzel megújult világnézetet nyújtott a diákoknak.

A bevezető tanulmányt a *Plenitudo vacui* teljes és a *Tyrocinium* szemelvényes fordítása követi. Az utóbbinak 17 fejezetét tolmácsolja egészében vagy csak részlegesen. A korabeli tankönyvekre jellemzően egyes fejezetek kérdések és feleletek formájában vannak megírva. A bevezető tanulmányból és a fordításközlésből sem derül ki, hogy miben állott Victor Marian fizikus professzor közreműködése. Csak szakmai tanácsadásból, vagy ténylegesen részt vett a fizikai vonatkozású fejezetek átültetésében.

A kötet harmadik és negyedik tanulmánya tulajdonképpen egymást ismétli. Az egyik *Erdély régi csillagvizsgáló tornyai* címet viseli, s ez rövid bevezetés után Vitéz János nagyváradi püspök 15.

századi csillagászati munkásságáról, a kolozsvári jezsuita egyetem csillagvizsgálójáról s végül a Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök felállította csillagdáról közöl adatokat. A következő tanulmány az *Adalékok Kolozsvár kultúrtörténetéhez* főcím alatt Kolozsvár régi csillagvizsgálója alcímmel a Kolozsvárt működő jezsuita tanintézet csillagászatral is foglalkozó professzorait, Jánosi Miklóst, Hell Miksát és Hartmann Ferdinándot, azután az intézetet átvevő piaristák szaktanárait, Gegő Adolfot s a vele együttműködő, püspökké kinevezett Mártonfi Józsefet mutatja be. Buzna Lázár, Hornyai Ambró és Kertész Lőrinc tanárokat éppen csak említi. 1850-től a főgimnáziumban alig-alig foglalkoztak csillagászatral. Közben a csillagvizsgáló torony is félig-meddig gazdát cserél. Az egyetem 1872-ben történt felállítását után Martin Lajos, a felsőbb matematika professzora végeztet diákjaival csillagászati megfigyeléseket. Aztán a régi jezsuita épületek lebontása során 1893-ban a csillagvizsgálót is felszámolják. Már a román egyetem emeltet 1924-ben a Majális utca végénél új, modern csillagdát.

A könyvet Függelék zárja, ez Szilágyi Józsa Mária összeállításában Józsa János irodalmi munkásságának a bibliográfiája. I. fejezete az 1931–1977 között megjelent írárok 208 tételre terjedő könyvészete. A II. fejezet a hagyatékban található 17 kézirat felsorolása. Következik a III. fejezet a *Kidolgozandó témák* jegyzékével. Ez a hagyatékban fennmaradt lista 52 témát sorol fel. De némelyiknél ott a megjegyzés, hogy elkészült és megjelent egyik vagy másik folyóiratban. Itt utána lehetett volna keresni a címnek, s azt áttenni a megjelentek jegyzékébe. A IV. fejezet a Józsa János munkásságát méltató írárok, hivatkozások jegyzéke. A legtöbbször Dávid Gyula és maga Szilágyi Józsa Mária írt a tudós tanárról. Megjegyezzük, hogy Palkó Attilának a temetésén elmondott beszédét e sorok írója tette közzé *Az örök iskola* című, Tökés Elek szerkesztette emlékkönyvben (2003). A bevezető tanulmány is említi, hogy Józsa megírta a jezsuita-piarista tanintézet történetét az 1970-es évek elején. De ez nem szerepel egyik jegyzékben sem. Az életrajzban az olvasható, hogy „ez a történelmi tanulmány megjelent később

az iskola lapjában, a Hajnalban”. Ott nincs nyoma, viszont a tervezett iskolai Évkönyv első kötetében szerepelt volna. Azt azonban az akkori pártszervek nem engedélyezték. A kézirat valószínűleg Palkó Attilánál maradt (vö. *Az örök iskola*, 20.). Jó lett volna ebbe a kötetbe szövegét felvenni.

A könyvészetből is kiderül, hogy Józsa János két Pápai Páriz-fordítása korábban már sajtó alá került, némileg stilizálva a Nagy Géza szerkesztette *Békességet magamnak, másoknak* című 1977-ben megjelent Pápai Páriz Ferenc-kötetben.

Benyomásunk szerint a könyv összeállításakor túlzottan a még nem publikált tanulmányok közlésére törekedtek. Szerencsés lett volna egy válogatást közölni azokból a rövidebb írárokból is, amelyek Józsa fő tevékenységi területére, a hidverésre vonatkoznak. Román írók magyar témájú írárainak, a magyar–román szellemi kapcsolatoknak és kölcsönhatásoknak a bemutatása vagy akár jelentős román tollforgatók portréi is bekerülhetek volna a kötetbe. Ma is érdeklődést keltenek az ilyen címek: A legrégebbi román krónikák magyar történelmet érintő részei, Eminescu és a magyarok, Székelyek a román irodalomban, Relațiile lui Vasile Lupu cu familia Mikes [Vasile Lupu kapcsolata a Mikes családdal], Bem apó és Cezar Bolliac, Borszék száz évvel ezelőtt, Kolozsvártól Bukarestig 1860-ban. Napjainkban ezeket az írárokat csak nagy könyvtárakban meglévő lapkollekciókban lehet fellelni.

A kötet szerkesztésekor a hiányos bibliográfiai tételeket, a bevezető tanulmány egyes mondatait a számítógépen színessel kijelölték, hogy el ne felejtsek helyesbíteni, kiegészíteni. A kiegészítés nem történt meg, de a kijelölés a nyomtatott könyvben is éktelenkedik. Valósággal ráirányítja a figyelmet a hiányra. Egy igényes kiadó ilyen nem engedhet magának!

Ez a kötet nem annyira a válogatott tanulmányok kategóriájába, hanem az emlékkönyvek sorába illeszkedik be. Józsa János munkásságából még egy bővebb válogatásra is akadna elég szöveg. Abból bizonyára jobban kidomborodna szellemi arcéle.

Gaal György

Kötelezők röviden

Murádin Jenő: Fegyverek és műsák. Erdély művészete az első világháború idején. Erdélyi Tudományos Füzetek 285., Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2016. 70 old.

Az elmúlt időszakban különböző módokon próbáltunk méltóképpen emlékezni – és minél többeket emlékeztetni – a száz évvel ezelőtt zajlott első világháborúra: centenáriumi kiállítások nyíltak szerte a világon, újabbnál újabb kiadványok láttak napvilágot, és megszámlálhatatlan rendezvény – konferencia, előadás, beszélgetés stb. – tematizálta a nagy háború különböző aspektusait – mindezek sora pedig 2017 és 2018 folyamán minden bizonnyal tovább bővül majd.

Példaként említhetjük a berlini Német Történelmi Múzeum *1914–1918. Az első világháború* című kiállítását, mely már 2014 májusában megnyílt, és hat hónapon át várta a látogatókat. A tárlat tizennégy, valamilyen okból kiemelkedőnek számító háborús helyszínből kiindulva kínált rálátást az eseményekre és azok tágabb kontextusaira. Emellett életrajzok, emlékiratok, levelek és tárgyak felhasználásával szóltatta meg a háború ismert és ismeretlen résztvevőit.¹ 2016 márciusában nyílt, és 2017 áprilisáig látogatható a London közelében található Whitgift Kiállítási Központ tárlata, melynek címe *Emlékezés 1916-ra. Élet a nyugati fronton*. A kiállítás személyes történeteken keresztül mutatja be az 1916-os év eseményeit, így helyezve új megvilágításba a verdueni, jütlandi és somme-i csatákat. Külön kiemelendő, hogy a tárlaton több mint hatszáz eredeti tárgyi emlék segíti a történelem megértését, ezek jelentős része pedig most látható először a nagyközönség számára.² Természetesen a tengerentúlon sem feledkeztek meg a centenáriumról: 2014 novemberétől 2015

áprilisáig várta az érdeklődőket a Los Angelesben működő Getty Kutatóintézet *Első világháború: a képek háborúja, a háború képei* címet viselő időszakos kiállítása, mely egyfelől a háborús propaganda működésére, másfelől a háborús hétköznapok, az összecsapások, a csatateretek, a pusztítás és a szenvedés képi reprezentációira irányította a figyelmet.³

A felsorolást hosszan folytathatnánk a kimondottan képzőművészeti jellegű tárlatok összefoglalásával,⁴ az mindenesetre világosan látszik, hogy a történészek, művészettörténészek, kurátorok friss szemmel, új nézőpontok felkínálásával, újszerű kérdésfelvetésekkel igyekeztek időszerűvé tenni az egyes kiállítások tartalmát, illetve valóban élővé a háborúra való emlékezést.

Az elmúlt időszakban Magyarországon is sorra nyíltak a különböző tematikus tárlatok. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban például 2014 decembere és 2015 júniusa között várta a látogatókat a *Gulyáságyú és rohamsisak* című időszakos kiállítás, mely *gyomornézetből*, az osztrák–magyar hadsereg, valamint a magyar hátszói lakosság háború alatti élelmézésének kérdéseit, nehézségeit, kihívásait vizsgálva emlékeztetett a nagy háborúra.⁵ A világégés újszerű és különleges megközelítésére adott lehetőséget a kecskeméti Katona József Múzeum Cifrapalotában működő részlegén

³ *Első világháború: a képek háborúja, a háború képei*. http://www.getty.edu/research/exhibitions_events/exhibitions/ww1/index.html (Letöltve: 2016. december 12.)

⁴ Fejes Júlia: *100 éve volt 1914. Világháború és művészet Európában*. <http://artportal.hu/magazin/mugyujtes/100-eve-volt-1914-vilaghaboru-es-muveszet-europaban> (Letöltve: 2016. december 12.)

⁵ *Gulyáságyú és rohamsisak. A Nagy Háború gyomornézetből*. <http://www.mkvm.hu/index.php?p=list&id=195&tbl=kiallitas> (Letöltve: 2016. december 13.)

¹ *1914–1918. Az első világháború*. <https://www.dhm.de/en/ausstellungen/archive/2014/first-world-war/the-exhibition.html> (Letöltve: 2016. december 11.)

² *Emlékezés 1916-ra. Élet a nyugati fronton*. <http://remembering1916.co.uk/about.aspx?SubCatID=259> (Letöltve: 2016. december 11.)

2016 nyarán megnyitott, *A háború pillangói* elnevezésű időszakos tárlat, mely az első világháború alatti prostitúció, a bordélyházak működésének, a nemi betegségek terjedésének, illetve mindezek szabályozásának kérdéskörét tematizálta.⁶ Hogy kissé közelebb jöjjünk, az erdélyi példák közül érdemes megemlíteni, hogy a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum már két időszakos kiállítással is megemlékezett az első világháború Csík környékét érintő eseményeire: az első a 2015 telén nyílt, a székelyudvarhelyi Kováts Fényképészet saját gyűjteményéből válogatott anyagából összeállított, *Az első világháború id. Kováts István fotográfus szemével* című tárlat,⁷ a másik pedig 2016 őszén *Emlékképek a Nagy Háborúból* címmel Románia hadba lépésének, a csíkiak menekülésének és Csíkszereda leégésének centenáriuma emlékezett.⁸

Ami az első világháborúval foglalkozó, tematikus kiadványokat illeti, a történészek, művészettörténészek és minden érdeklődő öröme az elmúlt időszak termése szintén gazdagnak mondható. A kiállításokhoz kapcsolódóan az esetek jelentős részében katalógusok is készültek, ezek mellett különböző albumok is napvilágot láttak. A nemrégiben közönség elé tárt könyvek közül témánkat illetően külön kiemelendő Ludmann Mihály *Művészek a háborúban. 1914–1918* című, 2015-ben Budapesten, a Látóhatár Kiadónál megjelent munkája. A közelmúltban természetesen az első világháborút tematizáló eseményekből, rendezvényekből sem volt hiány. A konferenciákon kívül elég megemlíteni például a budapesti Politikátörténeti Intézet által szervezett, *A műzsákat lelövik, ugye?* című, az első világháború kulturális-művelődési életét, tárgyi kultúráját,

gazdasági és társadalmi következményeit elemző beszélgetéssorozatot.⁹

Jól látható tehát az a kontextus, melybe Murádin Jenő fent nevezett, *Fegyverek és műzsák. Erdély művészete az első világháború idején* című műve is illeszkedik. Noha a hangzatos cím sokat ígér, a kis könyv mindössze hetven számozott oldalával hagy némi hiányérzetet olvasójában.

Tanulmánya előszavában a szerző hangsúlyozza, hogy bár az erdélyi művészet történetében a négy háborús év talán a legsivárabb korszak, föltáratlansága miatt azonban föltétlenül foglalkozni kell vele. Az első, *Eufóriától a kiábrándulásig* című fejezetből a vázlatos történeti bevezetés után megtudhatjuk, hogy a mozgósított – esetleg önként bevonult – művészek jelentős részét a Sajtóhadiszálláshoz (később Sajtó-főhadiszálláshoz) osztották be. Mivel az első világháborúra való emlékezés éveiben számos olyan esemény, helyszín, személy, jelenség válik (újra) közbeszéd tárgyává, melynek lényege napjainkra különben sokak számára már ismeretlen, talán érdemes lett volna a Sajtóhadiszállás (később Sajtó-főhadiszállás) fogalmát ezen írás keretei között is részletesebben magyarázni, ugyanis ennek működése érdekes kérdéseket vet fel a művészek és a művészet szerepére vonatkozóan. Tudjuk ugyanis, hogy ezen említett alakulatban az újságírók, fotósok, kinematográfusok, valamint a képzőművészek közös feladata a dokumentálás, az illusztrálás és a megőrkítés volt, ez a jelleg pedig – ahogyan Róka Enikő fogalmaz – rányomta bélyegét az alkotásokra, meghatározta a háborús művészet karakterét. A Sajtóhadiszállás átszervezésével létrejött ugyan a hadifestők intézménye is, de fontos szem előtt tartanunk azt a tényt, hogy különbség volt a hadtestekkel mozgó, a katonaként harcoló, illetve a fogságba esett művészek, ezek élményei, tapasztalatai, látásmódja, emlékei között.¹⁰ Szintén az első fejezetben szembesülünk e kis könyv nagy paradoxonával is: a föltáratlan pályaképek és

⁶ Katona Csaba: *A háború pillangói – prostitúció a Nagy Háború idején*. <http://ujkor.hu/content/haboru-pillangoi-prostitucio-nagy-haboru-idejen> (Letöltve: 2016. december 13.)

⁷ *Az első világháború id. Kováts István fotográfus szemével*. <http://csszm.ro/kiallitasok.php?l=hu&t=1&id=382&op=archiv&y=2015> (Letöltve: 2016. december 13.)

⁸ *Emlékképek a Nagy Háborúból*. <http://csszm.ro/kiallitasok.php?l=hu&t=1&id=435&op=&y=> (Letöltve: 2016. december 13.)

⁹ *A műzsákat lelövik, ugye?* http://www.polhist.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=719&Itemid=140 (Letöltve: 2017. január 7.)

¹⁰ Róka Enikő: *Művészek a háborúban. Rubicon 2015/1. A nagy háború 1914–1918. 51–53.*

követhetetlen hagyatékok némiképp akadályozzák témánk beható elemzését és összefoglalását.

Az *Erdélyi művészek a harctereken* címet viselő második fejezetben elsősorban Nagy István, Márton Ferenc, zsögödi Nagy Imre, Varga Nándor Lajos és Hans Eder háborús tevékenységéről és műveiről olvashatunk, sajnos azonban nem új kutatási eredményeket, hanem többnyire régebbiek rövid ismétlését. A már említett hiányérzetet erősíti, hogy a tanulmánynak ezen részében nem találunk egy olyan bevezető összegzést, mely rávilágítana arra, hogy mi jellemezte az európai, a magyarországi, illetve az erdélyi művészeti életet közvetlenül az első világháború kitörését megelőzően. E fejezetet a szerző azoknak az erdélyi művészeknek a névsorával zárja, „*akiknek hadi szolgálatáról biztos adataink vannak.*” A tizennégy nevet tartalmazó felsorolásból azonban sajnos nem tudhatunk meg ennél többet sem az említettekről, sem ezeknek a háborús évekhez köthető tevékenységéről.

A téma szempontjából talán nem lett volna eredménytelen áttekinteni a vonatkozó helytörténeti kutatások újabb eredményeit: nem kizárt, hogy sikerült volna többet megtudnunk az olyan művészekről is, mint Bálint János és Bálint Lázár. Noha az információk hiányosak, előbbi vélhetően Gyimesbükkön született, és a 24. székely ezred közvéltékeként 1914. október 15-én Galiciában vesztette életét háborús sérülései miatt. Életnagyságú férfi aktjáról feljegyezték, hogy „Mikor a háború elején epreskerti műtermét kórházi célokra kiürítették, ahogy kifelé hozták a hatalmas alkotást, az ajtófélfában megakadva, leesett az állványról.”¹¹ A szintén Gyimesbükkön született Bálint Lázár a világháborúban közkatonaként szolgált, és „A bevonulás utáni első napokban agyagból kigyúrta Ferencz József császár és király huszár egyenruhás mellszobrát, melyet katonai parádé kíséretében lepleztek le az udvarhelyi hadkiegészítő parancsnokság udvarán.”¹² A korabeli sajtó tudósítása

szerint „Bálint Lázár egy szobrászműhelyben töltött pár évi gyakorlat után csak most végezte a budapesti képzőművészeti iskolát, mire a bekövetkezett nagy háború máris katonasorba állította. A műköből készített mellszobor, mely Őfelségét a megszólalásig híven ábrázolja, mintegy két méteres és a Szarkakőről beszállított terméskő alapzaton foglal helyet és művészi értékénél fogva valóban minden dicséretre érdemes.”¹³ Valószínűnek tűnik, hogy Bálint Lázár a világháború idején később is folytatta tevékenységét, néhány tiszt mellszobrát is elkészítette.¹⁴

Murádin Jenő kis kötetének hátralevő részében érintőlegesen szó esik még azokról a köztéri honvédszobrokról, melyek szimbolikus-lelkésítő-vigasztaló szerepük mellett a közadakozásra is lehetőséget teremtettek, a háború idején rendezett kiállításokról, emlékművek és gyűjtemények sorsáról, valamint egyéb művészeti, illetve a művészeti élet megszervezésére irányuló kezdeményezésekről. Rövid említésként van jelen a világháborús emlékműállítás ügye is, noha tudjuk, hogy ez ennél összetettebb témakör.¹⁵ A művet – mintegy függelékként – a Szibériában raboskodó erdélyi hadifoglyok életrajzi adatokat is tartalmazó névsora zárja. Noha elsőre talán nem érződik ennek az egységnek a tanulmánnyal való szoros összefüggése, a művészettörténész azért tartotta indokoltnak e dokumentumgyűjtemény közzétételét, mivel – egyfelől – e főljegyzések eddig szinte ismeretlenek voltak, másfelől pedig mert szerzőjük a maga is grafikus Reschner Gyula.

Összegzésként talán elmondható, hogy Murádin Jenő ezen kis könyvének elsősorban jelzésértéke van. A kiállításokhoz, rendezvényekhez hasonlóan felhívja a figyelmet arra, hogy mostanában az első világháborúra való intenzív emlékezés ideje van. Ugyanakkor mutatja, hogy a téma kutatása számos lehetőséget rejt. Reméljük, hogy ez a kiadvány további közelítések, feldolgozások, összegzések kiindulópontja lehet.

Ladó Ágota

¹¹ Daczó Katalin: „*Vezényszó nélkül is haptákba állt a század...*” Emlékképek a Nagy Háborúból. Hargita Népe Kiadó, Csikszereda 2015. 72–73.

¹² Uo. 73.

¹³ Uo. 73–74.

¹⁴ Uo. 74.

¹⁵ Gyáni Gábor: *Az első világháború emlékezete.* Rubicon 2015/1. *A nagy háború 1914–1918.* 59–63.

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2016. évi munkájáról

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi tudományos élet keretintézményeként saját kutatóintézetet, szolgáltató jellegű tudományos könyvtárat, tudományos szakosztályokat, fiókegyesületeket, ifjúsági szakcsoportokat, illetve könyvkiadót működtetett eredményesen 2016-ban is. Kitűzött céljait szem előtt tartva törekedett a következetes működtetésre, az átláthatóságra, a regionális igények figyelembevételére, a szakmaiságra és az akadémiai szellem értékeinek érvényesítésére, a tudományos tevékenységek elismert szakmai színvonalon való művelésére.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2016-ban, akárcsak az előző években, szorgalmazta, segítette a kutatás iránt érdeklődő ifjúsági kutatócsoportok, kutatóműhelyek és szakcsoportok tevékenységeit is.

A magyar tudományos élet fenntartójaként kutatásokat ösztönzött, tudomány-népszerűsítő tevékenységeket látott el, s szoros kapcsolatot ápolt a társintézményekkel. Sokrétű tevékenysége által egyaránt teret biztosított a tudományok pártolóinak, művelőinek, akik között fellelhetők a tapasztalt, nyugalmazott egyetemi oktatók, az aktív tanárok, a fiatal kutatók s az egyetemi hallgatók is, akiket igyekezett bevonni a tudományos élet vérkeringésébe.

Intézményünk fontosnak tartja, hogy együttműködjön hazai és határon túli tudományos, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. A múlt évben is közös rendezvények, kutatások és kiadványok valósultak meg ezen együttműködés eredményeként.

Az EME szakosztályai, fiókegyesületei révén törekedett a helyi közösségi tudományos élet fenntartására, a különböző szakterületek tudományos életének fellendítésére.

Az EME Kutatóintézetének tevékenysége ütemesen s az intézet által kitűzött céloknak megfelelően haladt, s az alacsony javadalmazás ellenére színvonalas és eredményes volt 2016-ban is.

Az EME kutatási projektjei által szerény kereteiből időszakos kutatómunkát is támogatott. A kutatásban részt vevő fiatal kutatók, egyetemi hallgatók munkájának irányítását egyetemi oktatók vállalták, ezzel segítve, ösztönözve az egyetemen folyó kutatási tevékenységeket.

Kiadónk fontos publikációs tevékenységet folytat, egyre több az elismert s díjazott kiadványunk, melyeknek terjesztésére is nagy hangsúlyt fektettünk különböző könyves események, kiállítások, fesztiválok, könyvbemutatók által.

Intézményünk folyamatosan bővíti, fejleszti szabad hozzáférésű repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárat, melyben az EME régi kiadványai, gyűjteményei, a friss tanulmánykötetek, publikációk, illetve az egyes a kutatások és rendezvények dokumentumai egyaránt helyet kapnak.

A 2016-os év részletes tevékenységéről, eredményeiről az alábbiakban tájékoztatunk.

A 2016. év eredményei számokban

Az elmúlt évben az EME összesen **103 rendezvénynek** (melyből 14 könyvbemutató, 18 konferencia és egyéb rendezvények) volt a házigazdája. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 15. fórumán félezer résztvevő volt 7 szakosztály és 4 fiókegyesület rendezvényein, tizenöt helyszínen 324 szerző 215 munkát mutatott be összesen mintegy 500 fő részvételével.

Kiadványaink mérlege 47 kötet, 23 könyv, 10 folyóirat (négy Erdélyi Múzeum, három Acta Scientiarum Transylvanica, két Orvostudományi Értesítő, egy Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiség-tárából) és **14 más kiadókkal közösen megjelentetett kötet. A digitális adattár állománya az elmúlt év végére 21 500 tételre** gyarapodott.

Az EME tavaly összesen **31 kutatási programot működtetett 13 főállású és 33 külső munkatárs révén.**

A 2016-os évben **14 könyvbemutató**nak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel.

Nyilvántartásunk szerint a **2007–2017 közötti időszakban tagjaink létszáma 2852**, ebből 1123 tagunk egyetemi hallgató. **2016-ban 186 új tag** lépett be Egyesületünkbe.

Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Intézményi életünket 2016-ban is konferenciák, tudományos tanácskozások gazdagították, melyekről a szakosztályok beszámolóit is tanúskodnak.

Központi rendezvények

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum tizenötödik rendezvényére November 25–26-án került sor. A konferencia nyitóünnepségét és plenáris előadásait november 25-én tartottuk Kolozsvárott, a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében. Az idei tudománynap témája az *Oknyomozó tudomány* volt, amely a tudományos kutatások alapját jelentő, a körülöttünk levő világban tapasztalt jelenségek okainak felderítésére utal, és kijelölésében, az elmúlt évekhez hasonlóan, az MTA javaslatát vettük figyelembe. Rendezvényünk fővédnöke hagyományosan a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Lovász László akadémikus volt. A Magyar Tudományos Akadémiát Kocsis Károly akadémikus, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság (MTA MTK EB) elnöke és Tarnóczy Mariann osztályvezető képviselte.

A rendezvényt Sipos Gábor, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke nyitotta meg, aki köszöntötte a meghívottakat, intézményi képviselőket, s beszédében kiemelte a rendezvény-sorozat jelentőségét, ezt követően Kocsis Károly akadémikus, az MTA MTK EB elnöke köszöntötte az egybegyűlteket, s kiemelte a határon túli magyarok tudományos tevékenységének jelentőségét, folyamatos támogatásának szükségességét, összefogását s az MTA ebben játszott szerepét. A köszöntések sorában Kecskés Tibor konzul következett, aki Mile Lajos, Magyarország kolozsvári főkonzulja köszöntőjét tolmácsolta. A továbbiakban Bitay Enikő, az EME főtitkára, a fórum programfelelőse bemutatta a rendezvénysorozat tizenötödik

ülésszakának témáit, jelentőségét, melynek részleteit a kolozsvári rádió is közzétette online december 7-én *Kolozsvár volt a magyar tudomány fővárosa* címmel, s itt hallgatható meg: <http://kolozsvariradio.ro/2016/12/07/ket-napig-a-magyar-tudomany-fovarosa-volt-kolozsvar-beszelve-az-eme-fotitkaraval-dr-bitay-enikovel>. Ezt követően kezdődtek el a plenáris előadások.

A központi rendezvény ünnepi hangulatához egy kiskoncert járult hozzá Négy zsoldár címmel. Nicolas Vallet (1583–1642) feldolgozásában a 24., 42., 92. és 100. zsoldárt adták elő Fehér Árpád, Macalik Abigél, Macalik Arnold. Az idén a plenáris előadások megtartására különböző szakterületeket képviselő fiatal kutatókat kértünk fel, figyelembe véve a szakosztályok javaslatait. Így kilenc kutatási témába és ezek eredményeibe láthattunk bele, melyek tükrözték a fiatal generáció tudományos törekvéseinek irányát és a jövőbeni lehetőségeket. A 2016-os előadók és előadásai: Nyárádi Imre-István (*Lehetőségek és korlátozó tényezők a mezőgazdaságban*), Silye Lóránd (*Földtörténeti változások a tengerekben*), Forgó Zoltán (*Robotokkal a természet nyomában*), Hegyi Géza (*Népességváltás 1400 körül Dél-Erdélyben*), Gálfi Emöke (*A fejedelmek székvárosának külső főtere és lakói a XVI. század közepén*), Blos-Jáni Melinda (*Kolozsvár, a látható város. Életrerek és fotogenitásuk a két világháború közti amatőr fényképeken*), Bodó Zalán (*Költséghatékony osztályozás: a félig felügyelt gépi tanuló algoritmusok*), Gáll Zsolt (*Az egyik legrégebben ismert neurológiai körkép feltáratlan háttere*), Kokoly Zsolt (*Kisebbségi [anyanyelvű] jogászképzés Romániában. Az egykori Bolyai Tudományegyetemen zajló jogászképzés rekonstrukciója és tanulságai*).

A rendezvény záróakkordjaként, társintézményünket megtisztelve, könyvbemutatóra kerül sor. Az EMKE fennállásának 130 éves évfordulójára kiadott *Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában* c. kötetéről Dávid Gyula írt ismertető szöveget, amelyet Szémán Rózsa olvasott fel. A kötetet Biró Annamária, az EME felelős kiadója méltatta. A két intézmény közös kiadásában megjelent kötetet Bartha Katalin Ágnes szerkesztette, aki a szerkesztési munkálatokról, a kötet létrehozásának hátteréről, körülményeiről beszélt.

A szakosztályok és fiókegyesületek 15 rendezvénnyel járultak hozzá a tudomány napi konferenciánkhöz, 324 szerző 215 előadása hangzott el, és közel 650-en vettek részt a rendezvényeken. Ezek közül a központi fórum másnapján, november 26-án szombaton hét rendezvény zajlott párhuzamosan különböző helyszíneken s más-más szakterületeket felölelően, a szakosztályok szervezésében Kolozsvárt, illetve Marosvásárhelyen a fiókegyesület szervezésében. A Román Televízió kolozsvári Magyar Adása az Erdélyi Figyelő műsorában tette közzé rövid összefoglalóját *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben központi rendezvény* címmel, mely itt látható: <https://www.youtube.com/watch?v=4HsV92isbx0>.

Fontosabb események kronológiai sorrendben

Január 29–30-án az EME Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya, valamint kutatóintézetének nyelvtudományi részlege Szabó T. Attila születésének 110. évfordulója alkalmából emlékkonferenciát tartott az EME-székház előadótermében. A kétnapos konferencia végén a résztvevők megkoszorúzták Szabó T. Attila sírját a Házsongárdi temetőben.

Az immár hetedik alkalommal megtartott Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 14–21. között intézményünk több rendezvénnyel vett részt. Augusztus 17-én *De Gerando Antonina és az erdélyi nőnevelés* címmel kiállításmegnyitóra és emlékülésre került sor, melyet

egyesületünk az EMPSZ-szel közösen szervezett. A Természettudományi és Agrártudományi Szakosztály a klímaváltozásról szervezett előadás-sorozatot, melyen a következő előadások hangzottak el: Kékedy-Nagy László: *Környezetszennyezés és klímaváltozás*, Bartók Katalin: *Klimaváltozás és biodiverzitás* (augusztus 16.), Orbán Sándor: *A globális klímaváltozás és a mezőgazdasági termelés*, Muzsnay Csaba: *A párizsi klímacsúcs jelentősége. Remények és buktatók* (augusztus 18.). A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály a Debüt-díjasoknak szervezett találkozót. A beszélgetést Keszeg Vilmos vezette, a rendezvény keretében sor került a 2015. évre vonatkozó pályázati eredményhirdetésre és a díj átadására is. Az I. szakosztály augusztus 18-án könyvbemutatót is szervezett, ahol a *Székelyföld története*. I–III. (szerk. Egyed Ákos, Bárdi Nándor, Benkő Elek, Hermann Gusztáv Mihály, Oborni Teréz, Pál Judit.) c. háromkötetes monográfiát, Sipos Gábor, Kovács András és Gidó Attila mutatta be.

A Műszaki Tudományok Szakosztály a Kolozsvár 20. századi ipartörténetének emlékei előadás-sorozat 7. és 8. rendezvényét szervezte meg. Hoch Sándor *A kolozsvári nyomdaipar története*, valamint László Kálmán *A kolozsvári bőr- és cipőgyár története* című előadására került sor, valamint találkozóra az egykori alkalmazottak és az érdeklődők között.

A Kolozsvári Magyar Napok alatt az EME a BBTE Földrajzi Intézetével, illetve a Szent Mihály-plébániával közösen szervezte meg a Szent Mihály-templom tornyának a látogatását Talpas János vezetésével.

Az elmúlt évben Jakó Zsigmond születésének 100. évfordulójáról emlékeztünk meg. Szeptember 23-án az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályával közösen Budapesten szerveztünk centenáriumi ünnepséget, ahol a tudományos előadások után Zsoldos Attila a Jakó Zsigmond *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*, illetve Sipos Gábor a Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor által szerkesztett *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére* c. kötetet mutatta be. Vetítésre került a Gulyás Gyula által rendezett, a Dunatáj Alapítvány és a Bodográf Bt. által készített Invokáció című portréfilm, amely előzetes keresztmetszet a Jakó Zsigmondról készülő nagyportréhoz. Október 13-án Kolozsváron tartottunk ünnepi rendezvényt, melynek társszervezői a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakbizottsága és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete. A centenáriumi megemlékezés a Házsongárdi temetőben Jakó Zsigmond sírjának koszorúzásával vette kezdetét, ezt délután az EME Jókai utcai előadótermében az ünnepi konferencia előadásai, majd könyvbemutató követte. Október 14-én a Bihar megyei Micskén az MTA BTK TTI, a KAB, az EME és a helyi önkormányzat képviselői megkoszorúzták a Jakó professzor gyermek- és ifjúkorának helyszínéül szolgáló házon elhelyezett emléktáblát.

November 10–13. között intézményünk, valamint a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Fakultása, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Román Akadémia Erdélyi Tanulmányok Központja közös szervezésében zajlott a *Kolozsvár 700 éve királyi város* nemzetközi tudományos konferencia.

December 8-án az EME több szakosztályának a közreműködésével került sor A földtani környezet és a szőlőművelés közötti szerencsés találkozások című kerekasztal-beszélgetésre. A vitaindító előadást Wanek Ferenc geológus tartotta.

Díjak

A F fiatal Műszakiak XXI. Ülésszakának ünnepi megnyitóján 2016. március 17-én intézményünk Gróf Mikó Imre-emlékplapot adományozott Gyulai József professzornak, az MTA rendes tagjának, a Novofer Alapítvány kuratóriumi elnökének az erdélyi magyar műszaki tudományosság szíves és kitartó támogatásának elismeréséül.

A 2016. április 2-án tartott közgyűlésen Egyesületünk Mikó Imre-emlékplapot adományozott Bartók Katalin biológusnak és Kékedy-Nagy László kémikusnak az EME Természettudományi Szakosztályában kifejtett munkásságuk, egyetemi oktatói tevékenységük és kutatómunkájuk elismeréseként, valamint Pánczél Szilamér Péternek az EME kutatócsoportjában kifejtett munkássága és a régészet területén végzett kutatómunkája elismeréséül. Ugyanekkor Egyesületünk és a Gróf Mikó Imre Alapítvány Teleki József-díjat adományozott Tánzos Vilmosnak a magyar néprajztudomány területén végzett kiemelkedő munkásságáért.

A tudománynapi rendezvény keretében 2016-ban is sor került a Gr. Mikó Imre-emléklapok átadására. Maróth Miklós akadémikusnak, az Avicenna Közel-Kelet-Kutatások Intézete igazgatójának, az MTA volt alelnökének és Vékás Lajos akadémikusnak, a Magyar Tudományos Akadémia alelnökének intézményünk Gr. Mikó Imre-emlékplapot adományozott az EME-ben zajló tudományos kutatói és ismeretterjesztő munkásság folyamatos és hatékony támogatása elismeréseként. Nyárádi Imre-István agrármérnök az EME Agrártudományi Szakosztályában kifejtett munkássága és a mezőgazdasági tudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül, míg Orbán-Kis Károly egyetemi docens, kutatóorvos az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályában kifejtett munkássága és az orvostudomány területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül részesült gr. Mikó Imre-emléklapban.

Október 13-án a Jakó Zsigmond-centenárium keretében Sipos Gábor az MTA BTK Történettudományi Intézete és az EME közötti szoros együttműködés kialakításáért, valamint a szakmai kapcsolatok elmélyítéséért Gr. Mikó Imre-emlékplapot adott át Fodor Pál főigazgatónak.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

Intézményünk a 2016-os évben is fontosnak tartotta, hogy együttműködjön hazai és határon túli tudományos, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Közös rendezvények, kutatások és kiadványok valósultak meg ezen együttműködések eredményeként. Az együttműködések, kapcsolatok fenntartása, erősítése, ezek számának bővítése továbbra is egyesületünk célkitűzései közé tartozik, mivel ezáltal gazdagodik saját és a partnerintézményeink programja, tudományos tevékenysége.

Helyszűke ellenére igyekszünk a kutatóműhelyek és tudományterjesztő feladatokat ellátó társintézmények működését segíteni, központi székházunkban 2016 ban is teret biztosítottunk a Pósta Béla Egyesületnek és a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak.

Május 4-én a Pannonhalmi Bencés Gimnázium 39 diákja látogatta meg intézményünket Szalai Zsolt és Hódsági-Molnár János oktatók vezetésével. A látogatóknak Bitay Enikő

főtitkár vetített képes előadásban mutatta be az EME történetét, működését és gyűjteményeit, a könyvtárban Papp Kinga fogadta őket. Ezt követően a vendégek a várost, s a Szent Mihály-templom tornyát látogatták meg Kovács Zsolt és Talpas János tagtársunk vezetésével.

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2007–2017 közötti időszakban tagjaink létszáma 2852 fő, melyből 1729 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1123 tagunk pedig egyetemi hallgató. Egyesületünknek 85 alapító és 48 tiszteleti tagja van. 2016-ban 186 új tag lépett be Egyesületünkbe. 2016-ban összesen 703 rendes tag és 187 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2012–2016 közötti időszakban 1876 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2016-ban is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályok

A szakosztályok tevékenysége az elmúlt évben is sokrétű és szerteágazó volt, ismeretterjesztő, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket, könyvbemutatókat tartottak. Az egyes szakterületeken a tudományos közösséget erősítették, s kutatási tevékenységeket is felvállaltak. Tevékenységükkel hozzájárultak az EME könyvkiadási programjaihoz, valamint a tudományos publikációk számának növeléséhez. Mindemellert aktívan ápolták az intézményközi kapcsolatokat, és folyamatosan erősítették az egyetemeken folyó oktatói, kutatói tevékenységeket.

1. A Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályban 2016 folyamán kutató- és tudomány-népszerűsítő tevékenységet folytattak, továbbá társadalmi-művészeti eseményeket szerveztek, különös tekintettel az ifjúság bevonására. A szaktudományos rendezvények sorában kiemelkedő jelentőségűek voltak a tudományos tanácskozások: január 29-én és 30-án, Szabó T. Attila születésének 110. évfordulójára emlékezve a szakosztály konferenciát szervezett (társszervező a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet volt), amelyen több magyarországi és hazai neves nyelvész-kutató tartott előadást. A konferencia lezárásaként koszorúzásra kerül sor a Házsongárdi temetőben. A konferencia előadásai meg is jelentek az EME kiadásában Tamásné Szabó Csilla szerkesztésében. Március 8-án nyelvészeti vonatkozású, beavató jellegű előadást az EME kutatója, Tamásné Szabó Csilla tartott *Az Erdélyi Magyar Helynévtár kialakításának lehetőségei* címmel. Előadásának praktikus vonatkozásait megismételte március 11-én a BBTE Hungarológia doktoriskolája hallgatói számára. Január 7-én Henri de

Montety, a történettudomány doktora (Lyon, Budapest), kritikus (*Revue des deux mondes*) francia nyelvű előadást tartott *Outils proustiens d'analyse historique. Application aux relations franco-hongroises et franco-roumaines* (Prousti módszerek a történelemértelmezésben. Alkalmazás a francia–magyar és francia–román viszonyokra) címmel, a rendezvény társszervezője a BBTE világirodalom-komparatiztika szakja. A történettudomány iránt érdeklődőknek és azért is, hogy a szakma kolozsvári és nem kolozsvári intézményeiben munkálkodók jobban megismerjék egymás kutatási eredményeit, külön sorozatot szervezett a szakosztályban Hegyi Géza *Előadások Székelyföld településtörténetéről* címmel. Ennek keretében első előadóként Botár István régészt, a Csíki Székely Múzeum munkatársát (Csíkszereda) hívták meg, aki az utóbbi másfél évtized régészeti kutatásainak eredményeiről, a hajdani Csíkszék településhálózatának és egyházszerzetének kialakulásáról, a csíki székelyek megtelepedéséről, a vármegyei magyarok és székelyek, illetve a magánbirtokok és a közösségi tulajdon viszonyáról beszélt. A sorozat második előadója március 3-án László Keve régész volt, a Maros Megyei Múzeum munkatársa (Marosvásárhely), ő *Adatok Marosszék Árpád-kori település-történetéhez* címmel értekezett; az utóbbi évtized régészeti kutatásainak eredményei alapján értelmezte újra a hajdani Marosszék előtörténetéről, településhálózatának és egyházszerzetének kialakulásáról, a vármegyei előzményekről, a székelyek megtelepedéséről, a magánbirtokok és a közösségi tulajdon viszonyáról való korábbi ismereteket. A sorozat harmadik előadását Sófalvi András régész tartotta (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely) *Udvarhelyszék településtörténete a középkorban* címmel; a hajdani Udvarhelyszék településhálózatának és egyházszerzetének kialakulására, a vármegyei előzményekre, a székelyek itteni megtelepedésének időpontjára és körülményeire vonatkozóan mutatott be új kutatási eredményeket március 8-án. A negyedik meghívott előadó Fehér János volt (művészettörténész, Sepsiszentgyörgy). *Háromszék és Erdővidék középkori településtörténetének kérdései* címmel tartott előadást, saját épületkutatásai és az általa feltárt levéltári anyag alapján tárgyalta Háromszék (azon belül elsősorban Erdővidék, illetve Orbaiszék) középkori közigazgatás- és településtörténetének problémás részleteit, számos új felvetést fogalmazva meg a helyi egyházszerzet kialakulása, a szabad székelyek és a vármegyei nemesség viszonya, a háromszéki mezővárosok helyzete kapcsán.

Szeptember 29-én Kurucz Györggyel, a Károli Gáspár Református Egyetem docensével könyves kultúráról, történetkutatásról, a Festetics család keszthelyi mindennapjairól Egyed Emese beszélgetett. November 10-én Bíró Csilla (OSZK Budapest) *Hésziodosz művei és a mitologikus hagyomány* címmel tartott előadást (meghívták a BBTE komparatiztika szakos hallgatói).

Az I. Szakosztály színháztudományi kutatócsoportja a BBTE Német Oktatási és Kutatási Intézetével (IDLFF) közösen szervezett színháztudományi napjai keretében a berlini Paul S. Ulrich ny. könyvtáros, a nyomtatott színháztörténeti források szakértője tartott előadásokat Kolozsváron: március 16-án *Theatre History, Theatre Historiography – And the Theatre?* címmel angol nyelven Bartha Katalin Ágnes moderálásával, március 17-én német nyelven *Theateralmanache, -journale, Souffleure und Theatergesetze* címmel, Tar Gabriella Nóra moderálásával.

Március 22-én kerekasztal-beszélgetést szerveztek *Kolozsvár női szemmel* címmel, meghívták: Horváth Anna, Kolozsvár alpolgármestere, Virág Erzsébet magyar szakos tanár, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége közép-erdélyi alelnöke, Szabó Lilla, a

Kolozsvári Magyar Napok szervezője, Györgyjakab Enikő színművésznő, a Shoshin színházi egyesület alapítója (moderátor: Egyed Emese). Június 20-án *Kutató pedagógusok* címmel tartottak beszélgetést Koncz Katalin pécsi pedagógussal, Polcz Alaine tanítványával.

A szakosztály június 27-i rendezvénye a *Fiatalkolozsvári kutatók bemutatkozása* címet kapta, amelyen Kemény Melinda (*Színjátszás Nagybányán, rekonstrukciós kísérlet – 1796–1860*); Boér Máté (*Kútfők és reformok – adalékok Kovásznai Sándor fordítói munkásságához*), illetőleg Csata Adél (*Égő lángban forog szívem – Dacia, Kolozsvár, 1972. Keletkezéstörténeti kontextus. Kapcsolattörténeti kérdések*) ismertette legújabb kutatásait Egyed Emese moderálásával.

Október 4-én Bodó Márta (Keresztény Szó, Kolozsvár) *Egy középkori együgyű asszony és az ő zenés látomásai* címmel tartott zenés, vetített képes előadást.

A Kriza János Néprajzi Társasággal évente *A kolozsvári (romániai magyar) néprajzkutatás története* címmel szervezett konferenciasorozat 2016-os rendezvényére október 21-én került sor *Tudománytörténeti hagyományok és örökség a kolozsvári (romániai magyar) néprajzkutatásban* címmel (25 előadással).

Az irodalomtudományt felolvasóestek is képviselték: Pomogáts Béla Széchenyi-díjas irodalomtörténész Lászlóffy Csaba költészetéről tartott előadást május 11-én (a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal közös szervezésben), 12-én pedig a BBTE Hungarológiai Doktoriiskolájával közös szervezésben *Az én Erdélyem* címmel értekezett.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 15. fóruma keretében szervezett szakosztályi konferenciasorozatban nyelvészet, irodalom, néprajz, színháztudomány tudományterületen *Kérdéssorozatok, kutatónemzedékek* címmel 17 előadás hangzott el (az ELTE, BBTE, Sapientia EMTE, az EME körébe tartozó kutatóktól), köztük hatot doktoranduszok tartottak. A történelem szekció előadásai változatos témákkal a magyar történelem minden korszakát átfogták. A jelentkezők nagy számára való tekintettel két párhuzamos panelben zajlottak a munkálatok. Az I. panel 11 előadása a tágabb értelemben vett Erdély középkori, kora újkori és újkori történetének változatos politikai, diplomatikai, gazdasági és társadalmi jellegű témáiba kalauzolta a hallgatóságot. A II. panel 12 előadása a Székelyföld és a székelység 19–20. századi politika-, gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténetének olyan részkérdéseit tárgyalták, melyek nem vagy csak érintőlegesen kaptak helyet a nemrég megjelent *Székelyföld története* című háromkötetes monográfiában. Az előadásokat a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakosztályával közösen szervezett kerekasztal-beszélgetés követte, amelynek a résztvevői szintén e kutatások továbbvitelének a lehetőségeit boncolgatták. A résztvevők mind Erdély mind a mai Magyarország számos kutatóintézetét és kutatómühelyét képviselték, ezáltal lehetőség nyílt egy politikai határokon átfelül, közvetlen szakmai párbeszédre és egymás eredményeinek a behatóbb megismerésére. Egyúttal az intézmények közötti hivatalos, illetve az egyes kutatók közötti informálisabb, baráti viszonyok alakítására is lehetőség adódott. Az előadásokat a hallgatóság részéről is élénk érdeklődés követte, a résztvevők létszáma folyamatosan a félszáz fölött mozgott.

A Kolozsvári Magyar Napok keretében szervezett szakosztályi rendezvények: az EME Debüt-díjasainak első találkozója a díj alapításának 10. évfordulója alkalmából augusztus 18-án (a beszélgetést Keszeg Vilmos vezette), augusztus 19-én a kolozsvári magyar szakosok második nagytalálkozója (a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetével közösen): elhangzott Dávid Gyula *Bánffy és Kós* című előadása.

A 2015-ös Debüt-díjra négy pályázatot nyújtottak be: Kovács Mihai: *Monoszló nb. Péter püspök társadalmi és politikai kapcsolatai* (tanulmány, Erdélyi Múzeum 2015, ajánlja Vekov Károly és Lupescu Makó Mária); Lakatos Artúr: két politika- és eszmetörténeti tanulmány, angolul (ajánlja Becker András, Southampton); Botházi Mária: *Átmenetek. A harmadik Korunk rendszerváltó tíz éve.* (KOMP-PRESS, 2015, ajánlja Cseke Péter); Bloss-Jáni Melinda: *A családi filmezés genealógiája. Erdélyi amatőr médiagyakorlatok a fotózástól az új mozgóképfajtáig.* (Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015, ajánlja Keszeg Vilmos). A 2015-ös év Debüt-díjasa: Bloss-Jáni Melinda, a Sapientia EMTE adjunktusa.

Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2016. január 28-án tartotta meg évi közgyűlését, amikor választmányi tisztújításra is sor került. A közgyűlés egyhangúan megszavazta Wanek Ferenc választmányi tagságát, illetve új szakosztályi titkárt választott Karácsony János személyében.

A szakosztály évi tevékenységének alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte, melyek témája változatos volt, és jelentős érdeklődést váltottak ki. A munkaterv, valamint utólagos kiegészítések szerint az alább felsorolt előadások hangzottak el: január 28-án Tompa Anna: *Egészségtudat és tudatos egészség* (DVD-vetítés), február 20-án az Agrártudományi Szakosztállyal és az Erdélyi Kárpát Egyesülettel közösen szervezték meg az Emlékgyűlés: 10 éve hunyt el Jablonovszki Elemér c. kiskonferenciát. Február 25-én Bende Attila: *Mit tud még a DNS*, március 31-én pedig Tamás István: *Modern képkalkoló eszközök és eljárások a nukleáris orvos-gyógyászatban* előadás hangzott el. A szakosztály április 16-án az Agrártudományi Szakosztállyal közösen szervezte meg az *Etnoökológiai tábor Kalotaszegen* (tanulmánykötet) bemutatóját. Az április 28-án megrendezésre került, igen nagy érdeklődésnek örvendő miniszimpóziumon (70 résztvevő): Csernobil – 30 év távlatából, Bartók Katalin, Kékedy-Nagy László, Mócsy Ildikó és Uray Zoltán tartottak előadásokat. Májusban két rendezvényre is sor került, 14-én a 130 éve született Bodor Kálmán-emléknapélyre, 26-án pedig Macalik Kunigunda és Bartók Katalin tartottak *Emlékezzünk az 50 éve elhunyt Nyárády Erazmus Gyulára* címmel előadást. Az év további részében Turai István (Simmelweis Egyetem, Budapest, *Csernobil öröksége a sugáregészségügyi szakember szemével*, jún. 30.), Wanek Ferenc (*Földtant oktató tanárok a kolozsvári Tudományegyetemen*, szept. 29.), illetve Uray Zoltán (*Az öregedésről*, okt. 27.) tartottak előadást. Az év utolsó rendezvényére december 10-én került sor, a szakosztály a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Földtani Szakbizottságával és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel közösen Pálfy Mór Emlékkonferenciát szervezett Bágyon.

A szakosztály tagjai a tudomány népszerűsítését célzó előadások szervezésében is tevékenyen részt vállaltak. Így több előadást, kerekasztal-beszélgetést szerveztek a Kolozsvári Magyar Napok keretén belül, ahol Kékedy-Nagy László, Bartók Katalin, Orbán Sándor és Muzsnay Csaba értekeztek (Az Agrártudományi Szakosztállyal közösen rendezett előadások címe: *Környezetszennyezés és klímaváltozás, Klímaváltozás és biodiverzitás, A globális klímaváltozás és a mezőgazdasági termelés*, illetve *A párizsi klímacsúcs jelentősége. Remények és buktatók*).

A szakosztály tagjai előadásokat tartottak, tudományos dolgozatokat mutattak be felkérésre más rendezvényeken is meghívásos alapon, különböző rendezvényeket szerveztek.

Tudományos munkásságuk tükrö a szaklapokban, konferenciakötetekben megjelent dolgozatok, hazai és külföldi szakkönyvekben megírt fejezetek.

2017. január elején megjelentek az Acta Scientiarum Transylvanica, Chimica, 21–22/3 (2013–2014) és 23–24/3 (2015–2016) kötetei, illetve összeállt a Múzeumi Füzetek következő kémiaszámához szükséges anyag, amely tartalmazza az ETK '16 konferencia anyagát is. A szakosztály tagjai több rangos hazai és nemzetközi szaklapban megjelent tanulmányt jegyeztek (kiemeljük Bartók Katalin, Forrai Ferenc, Gombos Sándor, Kékedy-Nagy László, Kovács Zoltán, Lingvay József, Patkó Ferenc, Szakács Sándor, Szöcs Katalin, Venczel Márton, Veress Erzsébet és Wanek Ferenc kutatásait). Szerkesztői tevékenységet fejtettek ki Bartók Katalin, Kékedy-Nagy László és Wanek Ferenc, ez utóbbi pedig több szakmai kirándulást is szervezett és vezetett. A tagok több hazai és külföldi konferencián is részt vettek.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 15. fóruma keretében Silye Lóránd plenáris előadást tartott (*Földtörténeti változások a tengerekben*). Másnap került megrendezésre az Erdélyi Természettudományi Konferencia (ETK 15.). A rendezvényt a Természettudományi Szakosztály elnöksége szervezte és bonyolította le a kolozsvári Apáczai Csere János Líceum épületében (5 szekció, 37 dolgozat és 62 résztvevő). A plenáris előadásokat Papp Judit (*Egy élet a tudomány szolgálatában – In memoriam Kiss István: 90 éve született Kiss István biológus*) és Gyurkó István (könyvismertető Wilhelm Sándor: *A paduc*) tartották. A biológia-fizika, kémia szekcióban összesen 13 előadás hangzott el (hat a biológia, három a fizika, négy a kémia tárgyköréből), a környezettudományok szekcióban tizenegy szakdolgozatot mutattak be, a földtudományok szekcióban pedig öt előadás hangzott el. Egy különálló szekcióban a poszterek kaptak helyet, ahová összesen hat poszterrel jelentkeztek, ezek közül kettő kémia, három a környezettudományok, egy pedig a földtudományok tárgyköréből volt. Az előadások eredeti, saját tudományos kutatási eredményeken alapultak, döntő többségük interdiszciplináris kutatások eredménye, egy részük elméleti jellegű, konkrét gyakorlati alkalmazási lehetőségekkel, mások gyakorlati jellegűek voltak, illetve esettanulmányok. A szerzők túlnyomó része az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte, de jelen voltak a kolozsvári BBTE-t, a Sapientia EMTE-t, a bukaresti ICPE-CA kutatóintézetet képviselő előadók is. A résztvevők között 9 magyarországi kutató (a Debreceni Egyetem, budapesti ELTE és Szent István Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem és az MTA EK Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Intézet PhD-hallgatói és kutatói) is jelen volt. Május 3-án a MTA MTK EB (Budapest) Wanek Ferencnek többéves tudományos-társadalmi tevékenységének elismerésül Arany János-érmeket adományozott.

Tisztségviselők: Kékedy-Nagy László elnök, Karácsony János titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály az EME egyik legnépesebb szakosztálya, jelenleg 900 aktív tagja van, 2016-ban 73 újabb taggal bővült. A választmány az év folyamán négy alkalommal ült össze a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett. A tagtársakkal a kapcsolattartás egyrészt az Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlapon (www.emeogysz.ro), másrészt hírlevelek közvetítésével és egyéb kommunikációs csatornákon keresztül (Facebook) valósul meg.

A népes tagságnak köszönhetően a szakosztály több területi csoportban fejt ki tevékenységet, s több hasonló érdekeltségű intézménnyel közösen szervezi rendezvényeit, melyek közül kiemelt helyen szerepel a szatmárnémeti területi csoport Leier Eleonóra vezetésével.

A területi csoportok rendezvényein, akárcsak az elmúlt években, más szervezetekkel társulva fejt ki érdemleges tevékenységet. Ilyenek a Hargita Megyei Orvostudományi Alapítvány (Székelyudvarhely), a Báthory István Alapítvány (Szilágysomlyó), a Magyar Egészségügyi Társaság. A szakosztály továbbra is arra buzdítja tagjait, hogy keressék a kapcsolatot a foglalkozásuknak megfelelő szakcsoporttal, illetve elfogadja és támogatja új szakcsoportok létesítését, azzal a feltétellel, hogy ezek megalakulásáról és tevékenységéről értesítsék írásban az EME–OGYSZ titkárságát. A szakosztály továbbra is kreditpontadó szervezetként akkreditált: az Orvosi Kamara 2016-ban a XXVI. Tudományos Ülésszakot és a XX. Erdélyi Orvosnapokat az EME–OGYSZ által szervezett országos rendezvényként, a XXIV. Báthory Napok XXIII. orvostovábbképzőjét pedig helyi rendezvényként ismerte el. A Fogorvosi Kamara 2016-ban a szakosztály minden rendezvényét elismerte.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek szervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlik, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. 2016. április 21–23. között került sor Marosvásárhelyen a XXVI. Tudományos Ülésszakra. A háromnapos rendezvény a Pályakezdő Orvosok Fórumával indított, ezt követte aztán a 14 szekcióban elhangzott 132 előadás. Az ülésszak záró momentumaként került sor az orvosi szakosztály díjainak átadására. A Lencsés György-díjat 2016-ban dr. Egyed Zsigmondnak, a dr. Kopp Elemér-pályadíjat pedig Tatár Tímea Krisztina gyógyszerésznek ítélték oda. A szakosztályi alelnök, dr. Sipos Emese által szervezett rendezvénynek összesen 547 résztvevője volt.

Március 18–19. között került megrendezésre a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány és a Hargita Megyei Orvosi Kollégium közös szervezésében Székelyudvarhelyen a XXIII. családorvosi továbbképző konferencia. A Balla Árpád főorvos által szervezett rendezvényen 362 orvos és 157 szakdolgozó vett részt.

Szeptember végén (23–25.) zajlott Szilágysomlyón a XXIII. orvostovábbképző. A Báthory Napok keretén belül megrendezésre került nemzetközi orvoskonferencián „Egészséges életmód – derűs öregkor” témakörben 9 előadás hangzott el. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság (MET), illetve az EME Szilágysomlyói Csoportjának (kiemelnék dr. Széman Péter gondos szervezői munkáját) égisze alatt zajlott.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozathoz kapcsolódott a november 4–5. között lezajlott XX. Erdélyi Orvosnapok (210 résztvevő), melyet a szakosztály a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal közösen szervezett. A rendezvény helyszíne a csíkszeredai moziterem volt. A sikeres konferenciáért dr. Biró Lászlót, dr. Szakács Oszkár-Balázst, dr. Pelok Benedek Györgyöt és dr. Lőkös Barna-Csabát illeti dicséret.

Ugyancsak a tudomány napi rendezvények keretén belül került sor november 18-án a *110 év az orvostudomány, 140 év a tudományos ismeretterjesztés szolgálatában* interdiszciplináris konferenciára. Egyed Ákos akadémikus: Mikó Imre, az EME alapítójának tevékeny életéről, dr. Péter Mihály az EME–OGYSZ 110 éves tevékenységéről, dr. Mezei Tibor az Orvostudományi Értesítő 140 évéről, dr. Gyéresi Árpád pedig az EME–OGYSZ és a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság kiváló együttműködéséről értekezett. A rendezvényt dr. László János kutatóorvos Nature-ben megjelent cikkének történetéről szóló előadás (dr. Nagy Előd Ernő) zárta.

A szakosztály minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. A 2016-os kutatási ösztöndíjra beérkezett pályázatokat a Választmány által kinevezett bizottság bírálta el. A nyertes pályázók Fogarasi Erzsébet és ifj. Szatmári Szabolcs voltak.

A szakosztály a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Karával közösen pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszer tudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A két pályázaton összesen hat kutató/kutatócsoport pályázata részesült anyagi támogatásban (60 000 RON).

A tudományos üléseken való ingyenes részvételt lehetővé tevő pályázatra beérkező négy dolgozat közül a szaklektorok pozitív elbírálásában részesülőket az Orvostudományi Értesítő közölte.

A Csögör Lajos-díjat az egyetemi évet záró ballagáson, a Vártemplomban adták át az arra érdemes 4 diáknak (általános orvosi kar – Izsák Júlia, fogorvosi kar – Komporály Dénes, gyógyszerészeti kar – Benedek Brigitta, asszisztensképző – Pál Ildikó Izabella). Ez alkalommal került sor az első Dr. Formanek Gyula-emlékdíj átadására is, a pályázat nyertese Gál Réka gyógyszerészhallgató.

2016-ban Sipos Emese egyetemi tanárnak és Csedő Károly nyugalmazott egyetemi tanárnak Áder János, Magyarország köztársasági elnöke a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetés adományozta. Péter H. Máriának A Magyar Orvostörténelmi Társaság tiszteletbeli tagja címet adományozta a Magyar Orvostörténelmi Társaság, ugyanőt Arany János-emlékéremmel tüntette ki az MTA MTK EB. Kun Imre Zoltán nyugalmazott egyetemi tanár és Veress Albert csíkszeredai osztályvezető, pszichiáter főorvos a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány életműdíjában, Gáll Zsolt adjunktus a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány fiatal kutató díjában részesültek.

A szakosztály szakmai eredményeit ismertető kiadványa, az Orvostudományi Értesítő 89. kötetének két száma jelent meg. További két különszám jelent meg, melyek a XXVI. Tudományos Ülésszakon és a XXIII. Tudományos Diákköri Konferencián elhangzott előadásokat tartalmazzák. A lap korszerűsítése, illetve szakmai színvonalának emelése érdekében létrehozott „Editorial Manager” program nagyban megkönnyítette a beérkezett cikkek gyors véleményezését, illetve a szerkesztőségi munka gyorsabb, áttekinthetőbb bonyolítását. A szerkesztőbizottság kiemelt feladatának tartja a lap nemzetközi adatbázisokba történő bejegyzését. Ennek feltétele a határidők pontos betartása, illetve a közlésre szánt tudományos cikkek következetes és igényes véleményezése. Külön köszönet illeti Mezei Tibor felelős szerkesztő, valamint a szaklektorok és korrektorok gyors és igényes munkáját, mely által a lap szakmai színvonalát emelik. A 89. kötet számainak nyomdaköltségét a Gedeon Richter Románia Rt. fedezte.

Tisztségviselők: Szabó Béla elnök, Sipos Emese, Szilágyi Tibor, Bódizs György alelnökök, Szatmári Szabolcs jegyző, Fülöp Ibolya megbízott titkár.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály a 2016-os évben sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Öt konferenciát szervezett, tizenegy előadást és két folyóirat-bemutatót tartott. A rendezvényeiken helyi és magyarországi szakemberek vettek részt.

A vidékfejlesztés jelenlegi helyzete és jövőbeli kilátások címmel vidék fejlesztési konferenciát szer veztek harmadik alkalommal május 12-én. A rendezvény célja a romániai vidék társadalmi, gazdasági problémáinak vizsgálata, valamint a 2014–2020-as vidék fejlesztési program nyújtotta lehetőségek és akadályok feltérképezése. Előadók: Lőrinczi Zoltán (megyei tanácsos, vidék fejlesztési pályázati szakember, OJFIR, Kolozsvár): *Videkfejlesztési pályázati tapasztalatok 2007–2013 és új lehetőségek 2014–2020*, Sebestyén Csaba (elnök, RMGE, Székelyudvarhely): *A vidéki középosztály kialakulásának esélyei és feltételei Romániában*, Sebestyén Katalin (az Erdélyi Gazda folyóirat főszerkesztője, Székelyudvarhely): *Az Erdélyi Gazda – másfél évszázad a vidékfejlesztés szolgálatában*, Vincze Mária (nyugalmasított egyetemi tanár, BBTE): *Gondolatok a vidékfejlesztésről. Elméleti és gyakorlati nézőpontok*, Nagy-Imecs Péter (Goodwill Consulting, operatív igazgató, pályázati szakértő): *Videkfejlesztési program 2014–2020 – mezőgazdasági és nem mezőgazdasági befektetések támogatása vállalkozások számára*, Kerekes Kinga (egyetemi docens, BBTE, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar) és munkatársai (Ábrahám Beáta, Kis Brigitta, Piräu Horátiu mesteris hallgatók): *Vidéki esélyegyenlőség? A képzést és foglalkoztatást befolyásoló tényezők összehasonlító elemzése Kolozs megyei falvakban*, Balla Emese (egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Természettudományi és Művészeti Kar), Szócs Levente (néprajzkutató, múzeológus, Gyergyószentmiklós), Simon Eszter (egyetemi hallgató, Sapientia EMTE, Kolozsvár): *Videkfejlesztési támogatások a nyertes pályázatok szemszögéből*.

A konferenciát lapbemutatóval zárták. A Magyar Kisebbség folyóirat 2014/3–4-es számát (amely 2016-ban jelent meg, és vidékkel kapcsolatos kortárs kutatásokat és archív dokumentumokat tartalmaz) Kiss Dénes (egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet) és Szabó Árpád Töhötöm (egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet) mutatták be.

2016. április 22-én az Erdélyi Múzeum szerkesztősége, az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya, a BBTE Magyar Filozófiai Intézete és a BBTE Filozófiai Doktori Iskolája közös rendezvényén Ilyés Szilárd-Zoltán és Veress Károly szerkesztők bemutatták az Erdélyi Múzeum tudományos folyóirat filozófiai lapszámait.

Az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztálya és a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézete közös szervezésében került sor 2016. május 6–7-én a *Jog az (erdélyi) irodalomban* című rendezvényre a Sapientia EMTE Tordai úti épületében.

A Szakosztály a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Intézetével közösen harmadik alkalommal szervezte meg 2016. június 2–3-án az *Erdélyi Magyar Vendéglátás és Turizmus Konferenciát*. Ezzel fórumot kínált az összes vendéglátási és turisztikai kutatóműhelynek, hogy munkájuk eredményeit bemutassák. A rendezvény főszerkesztője Talpas János egyetemi adjunktus, a BBTE Földrajz Intézet munkatársa.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 15. fóruma keretében a szakosztály november 26-án *Kutatás és tehetséggondozás az erdélyi közgazdasági és gazdálkodástudományi felsőoktatás keretében* című konferenciát szervezett, ahol három előadás hangzott el: Szász Levente (egyetemi docens, BBTE, KGTK, Magyar Intézet): *Romániai magyar gazdaságtudományi kutatások 2001–2014 között: múltbeli trendek, jövőbeli kihívások*; Györfy Lehel (egyetemi docens, BBTE, KGTK, Magyar Intézet): *Tehetséggondozás az akadémiai és vállalati szféra együttműködésével. A Gazdasági Tanácsadó Klub vezetőképző szakkollégium koncepciója*;

Vincze Mária (nyugalmazott egyetemi tanár): *Tartalom és forma a közgazdasági kutatásokban*. Az előadásokat kérdések és hozzászólások követték.

A jogászok a Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszékével együtt szervezték a tudomány-napi rendezvényüket. *A szellemi tulajdon jog új kihívásai a XXI. században* c. nemzetközi tudományos konferenciára november 4-én került sor. A konferencia munkálatai egy angol nyelvű plenáris, majd ezt követően egy-egy párhuzamos román és magyar nyelvű szekcióban zajlottak magyarországi és helyi (román és magyar) szakemberek részvételével. Az előadások az alábbi témákat ölelték fel: az információs társadalom hatása a szellemi tulajdon fejlődésére, a műemlékek és építészeti alkotások védelme, a szerzői jogok átruházásának adójogi szempontjai, avagy a zenei művek színpadi felhasználásának a problematikája és még sok más.

Az EME 4. szakosztálya 2016-ban is alapvető tevékenységének tekintette a rendszeres szakmai előadások tartásának megszervezését. 2016-ban tizenegy előadásra került sor, négy magyarországi és hat kolozsvári előadóval, valamint a GTK tagjaival. Az előadások látogatottsága 7–50 személy között ingadozott, nagyobb hallgatóság a magyarországi szakemberek előadásain jelent meg. Február 24-én Kerekes Kinga (és munkatársai: Ábrahám Beáta, Balázs Angéla, Kis Brigitta Ágota, Tódor Beáta, Pirău Horațiu) *Ki marad falun? A vidéki fiatalok pályaválasztási döntései és ezek hatása a falvak fejlődésére* című előadása hangzott el. Március 9-én Poór József (egyetemi tanár, Szent István Egyetem, Gödöllő, a Humán Szakemberek Országos Szövetségének elnöke) *Élet a multik árnyékában. A nemzetköziesedés és globalizáció hatása a kelet-közép-európai országok társadalmi-gazdasági viszonyaira* címmel tartott előadást. Săplăcan Zsuzsa (BBTE, adjunktus), Alt Mónika-Anetta (BBTE, docens), Berács József (BBTE és Kecskeméti Főiskola, egyetemi tanár) *Információközlés és a társadalmilag felelős hiteltermék reklámok – Románia és Magyarország esete* c. előadására március 16-án került sor. Áprilisban két előadást tartottak, 13-án *A vállalkozói tevékenység Romániában* címmel Dézsi-Benyovszki Annamária (BBTE, docens), 27-én *Munkaerőpiaci helyzet és politikai mobilizáció erdélyi roma közösségekben* címmel Kiss Tamás (szociológus, a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa).

Május 11-én Heidrich Balázs (Budapesti Gazdasági Egyetem, egyetemi docens) *Veszélyben a családi ékszer! A családi vállalkozások vezetésátadásának magyar, lengyel és brit tapasztalatairól az INSIST projekt tükrében* címmel tartott előadást. Október 12-én Székely Imre (egyetemi tanársegéd, BBTE) *A romániai árak konvergenciája az Európai Unió árszínvonalá felé* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők.

Október 26-án a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub hallgatóinak (Éltes Rita, Géger Gyopár, Deák Péter és Szabó Norbert) előadására került sor *Az ingatlanpiac bemutatása* címmel.

November 3-án Bélyácz Iván (az MTA tagja, a Pécsi TE Közgazdasági Karának profeszszora) volt a szakosztály meghívottja, akinek *Az alacsony kamatok ellenére miért nem nőnek a real beruházások, és miért lassú a növekedés?* című előadása hangzott el.

November 23-i meghívott előadó Görög Mihály (egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem), előadásának címe: *A szervezetek projektvezetési felkészültsége*.

December 7-én Somai József (Wekerle-díjas közgazdász) tartott előadást *Emlékezés erdélyi nagyjainkra (Wesselényi Miklós, Szerényi József)* címmel.

A szakosztály jövőbeni céljai: behatóbban foglalkozni oktatási és kutatási kérdésekkel, interdiszciplináris kerekasztal-beszélgetéseket szervezni aktuális világgazdasági és hazai témákról,

hatékonyabban együttműködni más EME-szakosztályokkal és más szakmabeli intézményekkel, és szélesebb körű hallgatóságot (főleg fiatalok, diákok) bevonni a szakosztály rendezvényeire.

Tisztségviselők: elnök Vincze Mária, alelnökök: Balla Emese, Kiss Dénes, Kokoly Zsolt.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya keretében a 2016-os évben gazdag, változatos programokra került sor, mindezekkel követve a szakosztály céljait: a szakember-utánpótlás, -nevelés, a fiatal kutatók szakmai előrehaladásának a támogatása, a magyar műszaki nyelv ápolása, művelése, valamint a műszaki értelmiség összefogása. Ennek jegyében a szakosztály tudományos üléseket és tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai tábort szervezett, s tudományos tevékenységek, kutatások működését segítette. Munkássága eredményeit a kiadványsorozataiban tette közzé, s az EDA-ban terjesztette.

Január 16-án tartotta a szakosztály évi rendes közgyűlését és véglegesítette az évi programtervezetét. Január 27-én, illetve február 23-án folytatódott a Meeting – Erdélyi Magyar Építőmérnök Társaság szervezésében a kerekasztal-megbeszélések, melynek szakosztályunk partnere.

2016. március 17–18. között immár huszonegyedik alkalommal rendezte meg a szakosztály a Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszakát. A konferencia partnere a Sapientia EMTE volt, fővédnöke Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, védnöke: Gyulai József, a Novofer Alapítvány kuratóriumának elnöke.

A megnyitón Bitay Enikő, Gyenge Csaba és Máté Márton szólaltak fel a szervező intézmények nevében, majd a meghívott intézmények képviselői: Gyulai József, Danyi József, Csizmadia Béla és Rajnai Zoltán. A rendezvényen a Magyar Köztársaság Kolozsvári Konzulátusát Békefi Annamária konzul képviselte, aki a megnyitón rövid beszédet tartott.

Ezt követően négy plenáris előadás hangzott el, négy intézmény képviselőjében, neves kutatók, tapasztalt oktatók meghívásával. Gyulai József akadémikus, professor emeritus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Villamosmérnöki és Informatikai Kar, Elektronikus Eszközök Tanszék: *Ha most kezdeném...*; M. Csizmadia Béla egyetemi tanár, Szent István Egyetem, Gépészmérnöki Kar, Mechanika Tanszék, Gödöllő: *A kísérletek tervezésének módszerei*; Rajnai Zoltán egyetemi tanár, az Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar dékánja, Budapest: *Gyakorlatorientált képzés a műszaki felsőoktatásban*; Kelemen András egyetemi adjunktus, a Sapientia EMTE, Műszaki és Humántudományok Kar dékánja, Marosvásárhely: Új anyagok és irányzatok a teljesítményelektronikában címmel tartottak előadást.

Ötödik alkalommal adták át a Maros Dezső-díjat, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatásának támogatása, elismerése további kutatásra való ösztönzése. Ezúttal Fekete Albert-Zsombor villamosmérnök, doktorandusz vehette át a díjat (a laudációt Kelemen András dékán, javaslattevő olvasta fel). A díjátadási ünnepségen, akárcsak az előző években, részt vett Maros Dezső akadémikus özvegye, Albert Annamária művésznő, a Kolozsvári Magyar Opera örökös tagja, aki azóta sajnos már elhunyt.

Az ünnepi megnyitót kiskoncert zárta. Felléptek: Hary Judit, a Kolozsvári Állami Magyar Opera magánénekes, Laczkó Vass Róbert, a Kolozsvári Állami Magyar Színház művésze, zongorán kísérte őket Nagy Gergő, a Kolozsvári Állami Magyar Opera korrepetitora.

Délután kilencvennyolc előadás hangzott el nyolc szekcióban. Az előadásokat tartalmazó programfüzet itt olvasható: <http://eda.eme.ro/handle/10598/29009>.

A rendezvényen elég nagy számban képviseltették magukat a többszerzős, csoportos kutatások, ezáltal a konferenciakiadvány, mely a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban jelent meg. Összesen 176 szerző 102 írását tartalmazza, felölelve valamennyi műszaki szakterületet (gépészet, robotika, anyagtudományok, biztonság tudomány, informatika, energetika, járműipar, építészet, agrártudomány stb.), a műszaki oktatás és az interdiszciplináris kutatás eredményeivel is kiegészülve összesen 19 egyetemről, 13 kutatóintézetből, s 10 az iparból. A kötet és a tanulmányok külön-külön is elérhetők online módon az Erdélyi digitális adattárban: <http://hdl.handle.net/10598/29009>. A konferenciáról az Erdélyi Magyar Televízió is tudósított, a rövid beszámoló *Műszaki szakemberek fóruma* címmel itt látható: https://www.youtube.com/watch?v=VyJ6nQv4_-I.

Rendezvényünknek partnere volt a K Plusz tehetség gondozási keretprogram, amelynek legfontosabb célkitűzése a Kolozsváron és vonzáskörzetében élő tehetséges fiatalok felkutatása és támogatása, képességeik, készségeik és kompetenciáik fejlesztése, kapcsolatrendszerük erősítése. A program koordinátora Kisgyörgy Réka, a KMDSZ alelnöke képviselte a társszervezetet. Ezúton köszönjük a szíves támogatásukat.

A konferencia másodnapján, március 18-án az erdélyi barangolás program keretében a résztvevők szakmai kiránduláson vettek részt (melynek fontosabb helyszínei: Óraljaboldogfalva, Csernakeresztúr, Vajdahunyad, Nagyenyed), programfelelős Talpas János volt.

Május 9-én szerelték fel a ploiești-i felújított és korszerűsített Óramúzeum bejáratához azt a meridionális napórát, amelyet Márton László tagtársunk tervezett, és nagy érdeklődés övezi a múzeumlátogatók körében.

Június 10-én negyedik alkalommal került sor a *Magyar műszakis ballagásra* a Kolozsvári Műszakis Klub (KMK) és a szakosztály szervezésében. A frissen végzett kolozsvári műszakis kollégákat Bitay Enikő szakosztályi elnök, Rész Konrád, a KMDSZ elnöke, Gobesz Zsongor, a KME docense, valamint Kiss Ádám, a KMK elnöke üdvözölte. A ballagó diákoknak emléklapot, könyvet s virágot adtak át a szervezők, majd ünnepi műsorként André Ferenc költő slammer *Klórosvár* című saját költeményét mutatta be.

Július 5-én a magyarygyerőmonostori református templomban Márton László szakosztályi alelnök irányításával felszerelték a felújított toronyórát, amely üzemképes lett, s az ütőmodul is jól működik. Így megmentették a 18. században Nagyváradon készült kovácsoltvas órát, mely ezáltal turisztikai látványosság is egyben.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya augusztus 16-án és 17-én, a Kolozsvári Magyar Napok keretében folytatta a *Kolozsvár ipartörténete* című, a már említett előadásorozatot. A két rendezvény, melyeknek jeligeje: „*Hozz magaddal egy emléktárgyat!*”, egyben találkozó az egykori alkalmazottakkal, s emléktárgyak gyűjtésére is lehetőség. A nagy érdeklődésnek örvendő rendezvények egyikéről a kolozsvári rádió *A kolozsvári nyomdászat évszázadai. Beszélgetés Hoch Sándorral* címmel rövid összefoglaló beszélgetést tett közzé, mely itt érhető el: <http://kolozsvariradio.ro/2016/11/16/setater-a-kolozsvari-nyomdaszat-evszazadai-beszelgetes-hoch-sandorral/>

A szakosztály augusztus 25–28. között tizenötödik alkalommal szervezte meg a technikatörténeti alkotótábort. Ez alkalommal Magyarvista és környéke volt a terepmunkák helyszíne. A 12 fős csapat első ízben végzett helyszíni terepszemléljén a felmérni kívánt objektumokat vette számba, s dolgozta ki az elkövetkező időszak célirányú munkálatait. Ugyanakkor konkrét méréseket is végeztek, a református templom harangjait mérték fel, a kőfaragó műhelyeket tekintették át, s a környéket bejárva az egykori kőbányatelepeket is felkutatták. Mint

mindig, olyan objektumok műszaki mérésére összpontosítottak, melyeket eddig nem nagyon tanulmányoztak. A tábor szakemberei között a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia EMTE és Széchenyi István Egyetem oktatói voltak. Az interdiszciplináris kutatáshoz szükséges szakmai tudás érdekében különböző szakterületeket képviselő résztvevőket szólítottak meg, így volt köztük gépész, anyagtechnológus, bölcsész, turisztikai szakértő, építész, közgazdász. A táborban megkezdett munkálatok az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya keretei között tovább folytatódnak, időközben elkezdődött a forrásdokumentumok gyűjtése. A továbbiakban kisebb (szak)csoportokban, diákok bevonásával folytatódnak a felmérések konkrét munkálatai. Ezúton köszönjük a Communitas Alapítvány anyagi támogatását, mely hozzájárult a tábor sikeréhez.

2016. november 3–4. között az *Idő és az Ember konferencián* (XVIII. Simpozion Național Timpul și Omul) Márton László tagtársunk plenáris előadást tartott román nyelven az elfekvő és leromlott toronyórák hasznosításáról *Întreținerea, recondiționarea și punerea în valoare prin turismul organizat a orologiilor. Studiu de caz* címmel. Immár kilencedik alkalommal vett részt, terjesztve az EME MTSZ technikátörténeti kutatásainak eredményeit. Ugyanakkor a ploiești-i Óramúzeum (Muzeul Ceasului Nicolae Simache) többéves tudományos tevékenysége, szakmaisága, illetve az intézménnyel való közreműködése elismerésként oklevéllel jutalmazta.

A szakosztály a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében tartotta meg a XVII. Műszaki Tudományos Ülésszakot a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karral közös szervezésben. A rendezvényen nyolc egyetemről, négy kutatóintézetből s három ipari jellegű intézményből összesen negyvenegy szerző tizenkilenc előadása került bemutatásra. A Sapientia EMTE egykori kiváló mérnökhallgatói, immár mérnökutatókként, előadással vettek részt a fórumon, saját kutatásaikat bemutatóan. A konferencia előadásainak programfüzete itt olvasható: <http://eda.eme.ro/handle/10598/29746>.

Az előadások írott változatai a Műszaki Tudományos Közlemények sorozatban jelennek meg, illetve online módon is elérhetők lesznek az EDA-ban.

A rendezvényen adták át a szakosztály kitüntetését, a Jenei Dezső-émlékplapot, melyet ezúttal András József és Kovács József, a petrozsényi egyetem professzorai vehettek át az erdélyi magyar műszaki tudományosság fejlesztésében és ápolásában kifejtett kiemelkedő munkásságuk elismeréséül.

A 2016-os évben öt új kötetet jelent meg a szakosztály gondozásában s támogatásában. A Műszaki Tudományos Közlemények sorozatban: MTK 4. *XVI. Műszaki Tudományos Ülésszak. The XVI-th International Conference of Technical Sciences*. Konferenciakötet (szerk. Bitay Enikő, Máté Márton); MTK 5. *XXI. Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszaka. Proceedings of the XXIth International Scientific Conference of Young Engineers*. Konferenciakötet (szerk. Bitay Enikő). Ugyanakkor megjelent a Tudomány- és Technikátörténeti Füzetek sorozat 9. Bitay Enikő: *Debreczeni Márton, az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki öröksége* és 10. Jancsó Árpád: *Műtárgyak a Jaszenova–Oravica–Aninavasútvonalon* kötete, valamint a Műszaki Tudományos Füzetek sorozat 12. kötete: Máté Márton: *Hengeres fogaskerekek gyártószerszámai*.

A kötetek szakmaiságában nagy szerepük volt a lektoroknak (külön kiemelve a monográfiai lektorait: Debreczeni-Droppán Béla, Tóth László, Hollanda Dénes, NagyGyörgy Tamás) és Kerekes György olvasószerkesztőnek.

A szakosztály a 2016-os évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódta a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el és jelentek meg társszerzőségben kiadványokban. Tovább folytatódta a szakosztály keretei között zajló műszaki és interdiszciplináris archeometallurgiai, tudomány- és technikatörténeti kutatások, valamint az ipartörténeti emlékek gyűjtése is. Jelentősebb kutatási témák 2016-ban, melyek eredményeiről előadásokban, közleményekben számoltak be a kutatók: *Moduláris mechanizmus dinamikai modellezése; A Limes Dacicus Orientalis Maros megyei szakaszán feltárt vassalakminták közzétani és geokémiai vizsgálatai; Technikatörténeti kutatások a Borsapatak völgyében (harangok és toronyórák: Borsa, Kide, Ördögkeresztúr); Régi toronyórák vizsgálata és felújítása.*

A 2016. év folyamán Orbán Katalin önkéntes tagtársunk segítette a digitális adattár ipartörténeti tárának adatbevitelét.

A szakosztály vezetősége: Bitay Enikő elnök, Márton László és Máté Márton alelnökök, Szilágyi Júlia titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály a hagyományokhoz híven 2016-ban is konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, továbbképzők és szakmai versenyek szervezéséhez járult hozzá. Ennek érdekében együttműködtek a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával.

A szakosztály tagjai részt vettek az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya által rendezett *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszakán* is, melyen a műszaki tudományokhoz kapcsolódó kutatási eredményeiket mutatták be.

A szakosztály legfontosabb rendezvénye ebben az évben is A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum keretében szervezett konferencia volt, melyre Kolozsváron, november 18–20. között került sor. A 7. Matematika és Informatika Alkalmazásokkal Konferencia megnyitóját Kolumbán József tartott plenáris előadást *Háromváltozós egyensúlyfeladatok* címmel, majd ezt követően matematikatörténeti előadásokra került sor. Másnap Páles Zsolt *Hardy-típusú egyenlőtlenségek éles konstanssal* című előadásával folytatódott a plenáris előadások sora. Majd Zsók Viktória a funkcionális programozás segítségével megvalósítható modellezés rejtjelmeibe vezetett be. *Végül* a szekciót Bencze Mihálynak a romániai matematika tanítására vonatkozó előadása zárta. Ezt követően három párhuzamos szekcióban folytatódott a rendezvény matematika-, informatika- és didaktika-előadásokkal. A szombati nap záróeseményeként került sor a Farkas Gyula-emlékérem átadási ünnepségére. A díjat minden évben a Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáért ajánlja fel, olyan matematikavagy informatikatanároknak, akik tanári pályájuk során jelentős mértékben hozzájárultak a matematikai és informatikai ismeretek terjesztéséhez, és tevékenyen részt vettek a tehetséggondozásban. Az idén Kovács Lajos, a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium matematikatanára, Nemes András, a temesvári Bartók Béla Elméleti Liceum matematikatanára, valamint Demeter István-Hunor, a csikszeredai Márton Áron Főgimnázium informatikatanára részesült a díjban. A díjazottak laudációját összeállította és felolvasta András Szilárd és Darvay Zsolt.

Az idén megszervezett konferenciának egyik sajátossága az volt, hogy november 20-án, Bolyai Farkas halálának 160. évfordulóján zárult. Ebből az alkalomból Egyed Emese „... akkor szabadon fogom választani pályámat” *Bolyai Farkas tézise drámában* címmel tartott előadást, majd ezt követően Szenkovits Ferenc *In memoriam Bolyai Farkas* című előadására került sor. Végezetül a résztvevők koszorút helyeztek el Bolyai János szobránál. A konferencián összesen 24 előadás hangzott el, és több mint 80 személy vett részt.

Tisztségviselők: Robu Judit elnök, Makó Zoltán alelnök, Darvas Zsolt titkár.

7. Az Agrártudományi Szakosztály a 2016. évben is ragaszkodott a meghirdetett rendezvényei megvalósításához. Az év eleji immár hagyományos beszámoló volt az első programjuk. Január 15-én Csávossy Györgyre emlékeztek, a rendezvényt Györfi Jenő nagyenyedi borász (Csávossy tanítványa) és Varga Gergő torockószentgyörgyi sajtimester termékeivel színesítették. Február 20-án a tíz éve elhunyt Jablonowski Elemérré, a kolozsvári botanikus kert volt főkertészére, természetfotósra emlékeztek. Marosvásárhelyen a *Mezőgazdasági támogatások rendszere és a 2014–2020-as időszakra vonatkozó pályázati lehetőségek Romániában* címmel tartottak előadást. Március hónap első szombatján tartották a nyáradszeredai kertésznapokat, a már szintén hagyományossá vált rendezvény társzervezője a SZIE KTK NyT. Március 25-én a Természettudományi Szakosztállal közös rendezvényen T. Veress Éva ismertette Bodor Kálmán gyógynövényszakértő munkásságát. Április 16-án ismét a Természettudományi Szakosztállal közös rendezvényre került sor, ahol Bartók Katalin ismertette az *Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen* c. frissen megjelent kötetet, valamint Farkas Zoltán a hazai falukutatás kezdeteiről, Pozsony Ferenc pedig dr. Kós Károly néprajzkutatóról emlékezett. Marosvásárhelyen *A növényvédőszer-vizsgálat jelenlegi helyzete Romániában* címmel Nagy Szilveszter tartott előadást. Június 20-án a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár 120 éves fennállásának alkalmából, meghívásának eleget téve, Lázár László mutatta be az EME Agrártudományi Szakosztályának munkáját, törekvéseit.

Július elején a Sapientia Kertészmérnöki Tanszékének kísérleti telepén szabadföldi kísérlet bemutatására került sor *A talajtakarás komplex hatása talaj-növény rendszerben* címmel. Augusztusban a Kolozsvári Magyar Napok alkalmával a Természettudományi Szakosztállal közösen szerveztek előadás-sorozatot a klímaváltozásról. A szakosztály részéről Orbán Sándor *A globális klímaváltozás és a mezőgazdasági termelés* címmel tartott előadást, Lázár László pedig a modern gépesítésről értekezett. Szeptember 4-én Mezőkövesden, a gépésznapokon Lázár László Rajka Péter (210 éve született, 140 éve halt meg) mezőgépezés munkásságát elevenítette fel. A Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszéke az EME Agrártudományi Szakosztálya, illetve a támogató cégek (Caussade Semences, DuPont Pioneer, KWS, Maisadur Semences, Marton Genetics, Monsanto és Alcedo) közreműködésével szeptember 29-én egy szakmai rendezvény keretén belül kukoricahibridek bemutatására került sor. November 19-én A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórum keretében tartott szakosztályi rendezvény társszervezői a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kertészmérnöki Tanszéke, a Sepsiszentgyörgyi Agrármérnöki Szak, az Illyefalvi LÁM Alapítvány. A konferenciát Sepsiszentgyörgyön tartották. A rendezvénynek mottója volt „házhoz vinni a tudományt”. Ezúttal a vándorgyűlés-jellegű tudományos ülészak Háromszék térségét karolta fel. Mindez nem véletlen, hiszen itt valósult meg a Sapientia EMTE legújabb fejlesztése, a

Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központ, amelyben a felsőfokú agrármérnökképzés folyik. Rendezvényünkkel igyekeztünk hozzájárulni a térség termőhelyi adottságainak észszerű kihasználásához az agrárium fenntartható fejlődésének biztosítása érdekében.

Tisztségviselők: Farkas Zoltán elnök, Nyárádi Imre István alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

Intézményünk 2016-ban is támogatta, felkarolta az utánpótlást biztosító, a kutatási munkára ösztönző ifjúsági szakcsoportok tevékenységét.

A **Kolozsvári Magyar Történészhallgatók Egyesülete (KoMaTE)** a 2016–2017-es tanév első félévében több fontosabb rendezvényt szervezett vagy vett részt ezeken. A 2016-os évet egyik fontos és ikonikus eseményünkkel, tavaszi táborral indították Bogártelkén. A háromnapos rendezvényen egyetemi oktatók és tapasztaltabb diákok tartottak előadásokat. A csapatépítő rendezvény nagy sikernek örvendett. Október hónap végén (okt. 21–23.) a BBTE Történelem Karára beiratkozott elsőévesek számára szerveztek táborot a Torda melletti Szind községben. A tábor ideje alatt ismerkedésre, csapatépítő játékokra került sor.

Ugyanakkor ebben az évben szakkörök is jelentősen bővültek: mint például a Középkor Szakkör vagy a 2016-ban újra indult Jelenkor Szakkör, melyet a Nemzetközi Kapcsolatok keretei között szerveztek meg. A szakkörök a diákok továbbképzését szolgálják kötetlenebb keretek között. A szakkörök rendezvényein, melyekhez az EME biztosított termet, érdekes előadásokra, filmvetítésekre került sor, továbbá egy kisebb, informatív jellegű továbbképzésre is, melyen az államvizsga-dolgozat és pályázatírás módszereit sajátíthatták el az érdeklődők. Ezek a rendezvények nemcsak a közösségépítést szolgálják, hanem a frissen Kolozsvárra érkezett diákok integrálódását is segítik.

Évi rendes tisztújító közgyűlést is tartottak, ahol elnöknek Belényesi Hunort, alelnöknek Orbán Tamást és Telegdi Imrét, jegyző/titkárnak pedig Molnár Beátát választották meg. Az új elnökség vezetésével és a Kolozsvári Műszakis Klubbal karöltve december 12-én táncházat szerveztek, melynek helyszíne a Heltai Folk Kocsma volt. Decemberben a román diákszervezetekkel közösen tartottak karácsonyi ünnepséget a BBTE Magyar Történelmi Intézetének udvarán.

A **GEKKO** (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) egy sikeres évet zárt 2016-ban. A két legfontosabb rendezvényük a Kárpát-medencei Összegytemi Terepgyakorlat és a GEKKO tábor volt. A tágabb értelemben vett hazai magyar egyetemek földtudományi diákjait célzó VI. Kárpát-medencei Összegytemi Terepgyakorlatot 2016-ban szervezték először Magyarország határain kívül, és ezt az úttörő feladatot a GEKKO vállalta magára. A korábbi szokástól eltérően az első alkalommal egy teljes hétig tartó tábor szálláshelye Torockón volt, ahonnan csillagtúraszerűen járták be az Erdélyi-szigethegység keleti részét, illetve az Erdélyi-medence nyugati részét. A terepgyakorlatnak 25 résztvevője volt: 10 erdélyi és 15 magyarországi. A felkért helyi terepvezetők (Wanek Ferenc, Márton István, Kövecsi Szabolcs) ismertették a résztvevőkkel az Erdélyi-szigethegység metamorf aljzatának közettanát és keletkezéstörténetét, a Szigethegység neogén vulkanizmusát és ércteleptanait, Kolozsvár környékének paleogén rétegtanát, az Erdélyi-medence nyugati részének neogén rétegtanát, illetve az érintett útvonalak történelmi és kulturális látnivalóit. A rendezvénnyel nemcsak a korábbi öt terepgyakorlat színvonalát sikerült tartani, hanem a

visszatérő résztvevők visszajelzéséből tudjuk, hogy az eddigi egyik legsikeresebb terepgyakorlatot szerveztük meg Erdélyben mind szakmai, mind közösségi élmény szintjén. 2016 másik fő rendezvénye az immár hagyományos nyári GEKKO tábor volt, amit a gyergyói Orotván tartottak a ditrói polgármesteri hivatal szíves segítségével. A sátoros jellegű ötnapos táborban tíz geológus egyetemista vett részt, és a helyszín földtanából adódóan a szakirodalomban is világszinten értékesnek jegyzett Ditrói Alkáli Masszívumra összpontosítottak. A résztvevők ásványtani és kőzettani ritkaságokat gyűjtöttek az Orotva környéki meddőhányókból, mesterséges és természetes feltárásokból a rövidebb és hosszabb túrák alatt. A hely bonyolult földtani mozaikosságában és keletkezéstörténetében Jakab Gyula helyi geológus volt nagy segítségükre. A szakmai többszínűséget biztosítandó, egy nap ellátogattak a közelben lévő tekerőpataki Sűgő-barlanghoz is, ahol a barlang gondnokai, a helyi barlangászok mutatták be a mészkőben keletkezett cseppkővilágot. A két táboron kívül a GEKKO tagjai részt vettek és szervezési feladatokban besegítettek a Székelyföldi Geológus Találkozón, a Bányász-, Kohász-, Földtani Konferencián és a Pálffy Mór Emlékkonferencián. Megtartották a hagyományos mikulásozást is, valamint a frissen felvételizetteknek gólyatábort szerveztek Szinden. A GEKKO-val kapcsolatos információk, programok elérhetők a *Geológusképzés magyar nyelven*, *BBTE*, *Kolozsvár* Facebook-oldalon ([facebook.com/foldtan](https://www.facebook.com/foldtan)). A GEKKO vezetőségi tagjai: Lengyel Hunor elnök, András Kinga alelnök, Baumgartner Tamás titkár.

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek fontos pillérei az EME-nek, hiszen tudományos tevékenységük kiterjed olyan vidékekre is, ahol nagy szükség van a tudományos élet fellendítésére, fenntartására.

Az **EME gyergyószentmiklósi fiókegyesülete** 2016-ban hat könyvbemutatót és két nemzetközi történészkonferenciát szervezett, melyek élénk érdeklődésnek örvendtek mind a szakemberek, mind a laikus hallgatóság részéről. Május 20-án került sor az Országos Magyar Párttal foglalkozó emlékkonferenciára. Az előadások a 90 éve Gyergyószentmiklóson szervezett nagygyűlés emléke előtt tisztelgettek. Az előadások gróf Bethlen György pártelnök és a szintén 1926-ban Gyárfás Elemér vezetése alatt megszervezett első közgazdász-*értekezletre is kitértek. A konferencián hazai és külföldi szaktekintélyek elemezték a két világháború közötti romániai magyarság politikai és közéleti szerepvállalását. A történészkonferencián előadtak: Bárdi Nándor (MTA, Budapest), Csucsuja István, Fodor János és Tóth Szilárd (BBTE, Kolozsvár), Tóth-Bartos András (Sepsiszentgyörgy), illetve a fiókegyesület elnöke, Garda Dezső. Az estet egy kerekasztal-*értekezlet zárta, melyen a résztvevők napjaink politikai pártjai és a korabeli Országos Magyar Párt lehetőségeit hasonlították össze.**

A gyergyószentmiklósi fiókaszervezet november 4–5. között újabb nemzetközi történészkonferenciát szervezett, mely révén bekapcsolódott az EME által a Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett rendezvénysorozatba. Az *1916-os évi katonai betörés és Székelyföld* című konferencián történészek és hadtörténészek ismertették az 1916-os hadtörténeti és társadalompolitikai eseményeket. A hadtörténészek közül Pollmann Ferenc és Krámi Mihály (Budapest, Hadtörténeti Intézet), Berekméri Árpád József (Marosvásárhely), Koszta István (Csíkszereda) és Laczkó Endre (Gyergyóremete) előadásai a katonai eseményeket, míg a történészeké (Pál-Antal Sándor, Veres Emese, Daczó Katalin és Garda Dezső) a székelyföldi

lakosok társadalmi és anyagi megpróbáltatásaira mutattak rá, különös tekintettel a román katonai támadással kapcsolatos pusztításokra.

A fiókegyesület ezenkívül több, 2016-ban a csíkszeredai Státus Kiadónál megjelent kötetet ismertetett. Demeter Csanád: *Kultúrkombinát*, Gál Enikő: *A KMÉM (Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom) 50 éve*, Sárosi Blága Ágnes: *Projektek, helyek, inovációk*, Bíró Zoltán–Bodó Julianna: *Internet, iskola, anyanyelv*, Daczó Katalin: *Vezényszó nélkül is haptákba állt a század. Emlékképek a Nagy Háborúból*. Az év során bemutatásra került a fiókegyesületi elnök, Garda Dezső legújabb kötete (*Gyergyó az 1916-os évi román katonai támadás viharában*) is. A fiókegyesület ezenkívül több tudomány-népszerűsítő rendezvényt is szervezett, melybe igyekezett a város történelemkedvelő lakosságát bevonni. Fiókegyesületi elnök B. Garda Dezső.

A **Zilah és Vidéke Fiókegyesület** az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek kevés taggal működő része, a szórványban dolgozik, ahol több más (főleg helyi) kulturális szervezet is működik. Ezekkel sikerült jó partneri kapcsolatot teremteni, hiszen közös a cél: az erdélyi (a mi szempontunkból itt és most: szórvány-) magyarság önazonosságátudatának erősítése. Az összefonódást az is jól tükrözi, hogy több fiókegyesületi tag más egyesületen belül is dolgozik, vagy akár vezetőségi tag is (pl. a zilahi EMKE – Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István; Tövishát Kulturális Társaság – Szilágycseh – Vida Katalin, stb.). Így együttműködtek a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a Szilágy Társasággal, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel és a Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a zilahi Megyei Múzeummal, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Hepehupa művelődési folyóirattal stb.

Mivel önálló anyagi alappal nem rendelkeznek, főként más szervezetek munkáját segítették, és jelen voltak a főleg ősszel tartott különböző falunapokon (ezek mindig jó alkalmak voltak az amúgy is nagyon szétszórt tagsággal való találkozásokra, beszélgetésekre), de képviselték a fiókszervezetet (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is) például a Magyar Kultúra Napján, március 15-én a magyar nemzeti ünnepen, a történelmi évfordulók megemlékezésein, a szilágysomlyói Báthory-napokon, a szilágycsehi Tövishát-napokon, a zilahi szüreti napokon, a Megyei Múzeum és a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központ rendezvényein, A költészet tavaszán, a városnapokon stb.

A fiókegyesület évi nagy rendezvénye a *Szilágyság-kutatás napja*. Minden évnek külön témája volt/van, amely a magyar kultúrához és ezenbelül a Szilágysághoz kapcsolódik. 2016-ban a XIII. *Szilágyság-kutatás napjának* témája: *Szilágysági emberek*.

100 éve született, 40 éve hunyt el Szilágyság szülőtte, Márton Gyula nyelvész, egyetemi tanár. A rendezvény kétnapos volt (május 6–7). Május 6-án volt a tudományos ülészak a zilahi EMKE-házban, ahol a következő előadások hangzottak el: Egyed Ákos: *Gondolatok*, Péntek János: *Emberséges tanár és vezető*, Kozma Dezső: *Tudós tanár szellemi öröksége*, Czégényi Dóra: *Hajdani szövegekből felsejülő kortárs arc(töredékek)*, Kui János: *Szigor és szeretet a nevelésben*, László László: *Ady Endre zilahi diákévei*, Zsigmond Attila: „A’Kupidólt Amor”, *Iff. Vándza Mihály és a nyelvújítás*, Gáspár Attila: *Balázs Árpád nótaszerző és kora*, Szilágyi N. Sándor: *Emlékek*, Szabó Zsolt: *A 20 éve elhunyt dr. Kós Károly és a Szilágyság néprajza*, Kós Béla: *A Dr. Kós Károly Néprajztudós Alapítvány bemutatása*. Az ülészak végén a fiókszervezet átadta a Petri Mór-díjat, amellyel olyan személyek munkáját szeretné elismerni, megköszönni, akik a Szilágyság-kutatásban, a térség kultúrájának előmozdításában

jeleskedtek, illetve támogatták azt. Másnap, május 7-én Nagymonban, Márton Gyula szülőházánál emlékeztek a nyelvész-tudósra, ahol a méltató beszédek és egy kis kulturális műsor után az EME által elhelyezett emléktáblát leplezték le.

A *Szilágyság-kutatás napján* elhangzott előadásokból a Hepehupa szilágysági művelődési folyóirat közöl teljes vagy részleges anyagot, ily módon pedig ezek olyan személyekhez is eljutnak, akik nem tudtak részt venni a rendezvényen, illetve távolabbi vidékek felé is közvetítődnek.

A programok megvalósítását a fiókegyesület tagsága és szimpatizánsok saját munkájukkal, adományokkal támogatták, viszont zökkenőmentes és sikeres lezajlását a Communitas Alapítványnak is köszönhetik, az EME-n keresztül.

Fiókegyesületi elnök: Bajusz István.

A **Szilágysomlyói Fiókegyesület** 2017. január 20-án tartotta meg éves közgyűlését. A gyűlésen elfogadták Széman Péter elnök beszámolóját a 2016-os megvalósításokról, valamint megtárgyalták és jóváhagyták a soron következő év munkatervét. A fiókegyesület, akárcsak az előző években, minden nagyobb horderejű helyi rendezvényen képviselteti magát, egyeseken mint társszervező (március 15-i rendezvény).

A fiókegyesület két nagyobb horderejű rendezvény szervezésében is aktívan szerepet vállal. *Szilágysági emberek. 100 éve született, 40 éve hunyt el Szilágyság szülötte, Márton Gyula nyelvész, egyetemi tanár* címmel került sor május 6–7. között a XIII. Szilágyság-kutatás napjára, melyet immár hagyományszerűen a zilahi fiókszervezettel és más civil egyesületekkel közösen szerveznek. A rendezvénynek ezúttal két helyszíne is volt: Zilah és Nagymon. Továbbá szeptember 23–24. között került megrendezésre a XXIII. *orvostudományi továbbképző*. A Báthory Napok keretében megtartott ülészak tematikája az *Egészséges életmód – derűs öregkor* volt. A rendezvényen 10 előadás hangzott el, és 103 személy regisztrált.

A szilágysomlyói fiókegyesület elnöksége 2016-ban is több tudományos rendezvényen megjelent, mint például az EME–OGYSZ közgyűlésén, illetőleg Marosvásárhelyen a tudományos ülésen. A fiókegyesület elnöke, Széman Péter novemberben a Magyar Tudomány Napjának megnyitóján, valamint plenáris ülészakán is jelen volt.

Fiókegyesületi elnök: Széman Péter.

A **Csikszeredai Fiókegyesület** legfontosabb 2016-os eseménye *A gyógyítás székelyföldi apostolai* címmel szervezett tudománynapi konferencia volt. A konferencia számba vette azokat a 19. század végi, 20. század eleji, két háború közötti és a II. világháború után tevékenykedő orvosokat, akik vidéken éltek, gyógyító szakintézmények hiányában teljesítették elkötelezett és önzetlen népszolgálatot a falusi lakosság gyógyítása és egészségügyi nevelése érdekében, ugyanakkor tudományos munkát, kutatásokat is végeztek, amelyekkel gazdagították az erdélyi, a magyar orvostudományt, benne voltak a szakma európai vérkeringésében. A rendezvényt a fiókegyesület a Sapientia EMTE Csikszeredai Karával közösen és a Magyarország Csikszeredai Főkonzulátusa, Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma támogatásával szervezte. A rendezvény sikerét tanúsítja a népes hallgatóság (65 személy, orvosok, a téma iránt érdeklődő hallgatóság, 11 orvosi pályára készülő középiskolás diák), illetve a konferencia közmédiában, sajtóban és rádióban való részletes megjelenítése. A fiókegyesületi tagok tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is

folytattak. Az elmúlt évben több egyesületi tag (Ambrus Tünde, Balázs Lajos, Kósa István, Oláh Gál Róbert, Makó Zoltán, Tapodi Zsuzsa) tartott előadásokat a megye városaiban, falvaiban.

Fiókegyesületi elnök: Balázs Lajos, titkár Ambrus Tünde.

Az **EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesülete** a 2016-os évben is figyelt arra, hogy a közösségi hálón népszerűsítse rendezvényeit, közzétegye beszámolóit.

A fiókegyesület 2016-os központi eseménye A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében tartott konferencia volt, melynek címe *A tudományművelés mint hivatás*, és november 11-én rendezték a Sapientia EMTE sepsiszentgyörgyi épületében. A rendezvény elsősorban a pályaválasztás előtt álló középiskolás diákok, illetve egyetemi hallgatók közösségét célozta meg. Különböző tudományterületeken tevékenykedő székelyföldi kutatók előadásaival hívták fel a figyelmet a tudományos munka, a tudományművelés fontosságára, a kutatói szakma szépségeire, valamint nehézségeire. A konferencia elsődleges célja volt, hogy felkeltse a soron következő generáció érdeklődését a tudományos pálya iránt.

A rendezvénynek három előadója volt: Antalka Ágota – pszichopedagógus, BBTE Sepsiszentgyörgy, Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar, Közigazgatási Tanszék; Biró Biborka Eszter – jogász és közgazdász, Sapientia EMTE, Csikszeredai Kar, Üzleti Tudományok Tanszék; Köntés Ernő – állattenyésztő mérnök, Jászvásári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem, Állattenyésztési Kar, Táplálkozástudományi Tanszék.

Az előadók a következő kérdésköröket járták körül: milyen nyelven tanultak /publikálnak /doktoráltak, illetve doktorálnak (a magyar nyelvű oktatásban való részesülés lehetőségének, a magyar nyelvű tudományművelésnek a fontossága – a nemzetközi mellett); a kutatói létforma jellegzetességei általában, illetve saját kutatási területre vonatkoztatva; hogyan egyeztethető össze a kutatással való foglalatosság más munkakörökkel, egyéb tevékenységekkel; miért jó Székelyföldön élő kutatónak lenni, milyen formában tudnak a régió „hasznára válni” – a „tudáshazáhozás”, illetve a „hazáhozott tudás” jelentőségéről beszéltek. A fiókegyesület 2016-os MTNE rendezvénye nagy érdeklődésre tartott számot: több mint hatvan érdeklődő foglalt helyet a közönség soraiban.

Fiókegyesületi elnök Biró Boróka Júlia, titkár Kulcsár Erika.

A **Marosvásárhelyi Fiókegyesület** tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkát. Akik tudományos tevékenységet folytatnak – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de az 1. szakosztályból is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvény keretében emlékkonferenciát szervezett Marosvásárhely szabad királyi városi rangra való emelésének 400. évfordulója alkalmából. Tizennégy történész és irodalomtörténész mutatta be előadását a Kultúrpalota kistermében, mely esemény a nagyközönség számára is nyitott. A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai

és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nem csak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak. Fiókegyesületi titkár Simon Zsolt.

Kutatóműhelyek, szakcsoportok

Egyesületünk tudományos tevékenységet folytató műhelyeket, tudomány-népszerűsítő szakcsoportokat is támogat, melyek tevékenysége az EME célkitűzéseivel összhangban van. Székházunkban továbbra is helyet adtunk a Pósta Béla Egyesületnek. Az egyesület a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, alapvető célkitűzései között jelölte meg a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészet- és történelemoktatás segítését.

A **Pósta Béla Egyesület** kutatói tagjai a EME kutatóintézetének. A PBE Régészeti és Archeometriai kutatócsoportja projektszinten is szervesen együttműködik az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel. A két intézmény közös, hosszú távú projektekben vesz részt, ugyanakkor kutatópontot és kézikönyvtárat tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2016-os évben tovább folytatódtak Mikházán (Pánczél Szilamér tudományos kutató irányításával), illetve a Nagykaroly–Bobáld tellen zajló régészeti feltárások (Molnár Zsolt egyetemi docens irányításával). Mindkét régészeti szakprogram nemzetközi együttműködés keretén belül valósult meg. Partnerintézményeink a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének Régészet–Művészettörténet Tanszéke, a Maros Megyei Múzeum és a Szatmár Megyei Múzeum. 2016-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* új kötetének kiadására is.

Meeting – Erdélyi Magyar Építőmérnök Társaság. A Meeting 2015-ben fiatal építőmérnökök által alapított szervezet, melynek célja egy olyan közeg megteremtése, ahol lehetőség nyílik az építőmérnök kollégáknak szakmai rendezvényeken és fórumokon való részvételre.

Programjaik közé kerekasztal-beszélgetések, esettanulmányok és hasonló rendezvények tartoznak. 2016-ban a következő programok kerültek megrendezésre: *Az igazság a huzatról, avagy energiahatékony épületek tervezése és kivitelezése* (Kádár Ferenc építőmérnök), *Egy épület – két földrengésvédelmi szabvány* (Gobesz F. Zsongor építőmérnök), *Vigyázat, régész-veszély!* (Csók Zsolt régész), *Szálerősített betonszerkezetek tervezése és kivitelezése* (Fűr-Kovács Adrienn), *Tűzvédelem, hogy ne legyen (le)égés* (Báró László tűzvédelmi szakember), *Tojást acélból? Parametrikus felületű szerkezetek tervezési kihívásai* (Feleki Attila építőmérnök). Műhelymunka nevű programjuk keretében egy programsorozatot szerveztek, melynek témája: *Előfeszítés. Típek. Trükkök. Műhelymunka az előfeszített elemek méretezéséről.*

Honlapjuk: <http://www.meet-ing.ro/>. Kapcsolattartó személy: Szenyes Szilárd.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya működésüket partnerként támogatja, rendezvényeiknek rendszeresen teret és szükséges eszközöket biztosít, ugyanakkor hirdeti, terjeszti a programjaikat, hiszen kiemelten tudomány-népszerűsítő, műszaki szakmai fejlesztő

és közösségépítő a tevékenységük, mely a szakosztály céljaival összhangban van, s ezt jól kiegészítik a specifikus szakma révén is.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2016ban a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézetének egyik fő feladata az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárása. Az intézet és forráskiadási programja elválaszthatatlanul összeforr a hazai és magyarországi medievisztika kiemelkedő képviselője, Jakó Zsigmond akadémikus, az EME egykori elnöke személyével. Jakó professzor az intézményes keretek között folyó forrásfeltárás és -kiadás révén látta megvalósíthatónak az erdélyi közép- és újkori kutatások fellendítését és olyan fiatal kutatónemzedék kinevelését, amely hatékonyan hozzájárulhat e kutatások korszerű forrásbázisának megteremtéséhez és további alap kutatások elvégzéséhez.

Az intézet igazgatója Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. A kutatóintézetnek jelenleg 13 belső munkatársa van. A főállású kutatók tevékenysége négy szakterületet ölel fel: történelem, nyelvészet, irodalomtörténet és filozófia.

2016-ban folytatódtak a kora újkori Erdély történetére vonatkozó források, az erdélyi káptalan és a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek és az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek kiadási munkálatai. Ugyancsak folytatódott a 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása (Székely László emlékirata, a nemesi íráshasználat) is. Úgyszintén forráskutatásként tartható számon Aranka György levelezésének kiadásra való előkészítése. Kortárs politikai-eszmetörténeti kutatásokkal foglalkozik filozófus kutatónk.

A nyelvész munkatársak 2016-ban is azon a nagyszabású projekten dolgoztak, mely által folytatni kívánják azt a máig is befejezetlen munkát, melyet Szabó T. Attila az 1930-as években kezdeményezett: az erdélyi magyar helynévanyag gyűjtése, rendszerezése, kiadásra való előkészítése, valamint a modern kor igényeinek megfelelően ezek digitális megjelenítése.

Emellett a természettudományi, műszaki témájú interdiszciplináris kutatások többnyire külső munkatársak tevékenysége révén egészítették ki az intézet profilját.

Az EME kutatási projektjei keretében **időszakos kutatómunkát** a 2016-os évben összesen **33 személy** (külső munkatárs) végzett **13 kutatóprojekt** keretében. A kutatásban részt vett fiatal kutatók, egyetemi hallgatók munkájuk irányítását egyetemi oktatók vállalták, ezzel segítve, ösztönözve az egyetemen folyó kutatási tevékenységeket, szakkörök működését. Kutatási tevékenységet egyes szakosztály keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóinkban tájékozódhatunk.

A külső kutatási megbízások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. 2016-ban az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatási programjai 2016-ra:

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik:

1.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése.

A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (Libri Regii) a kora újkori Erdély egyik legjelentősebb forrásoksoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemségkori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi kötetekben is alkalmazott szabályok szerint Bethlen Gábor királyi könyvei közül a VIII. (1615–1617), XII. (1623–1628) és XV. liberregiusok (1622–1628) [MOL F1: 11, 14, 18.] kivonatai készültek el. Befejezés előtt áll Báthory Gábor 1608–1610 közötti királyi könyveinek a regesztázása is. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteles helyi tevékenységének feltárása. E munka célja a fejedelemség kori Erdély másik jelentős központi hiteleshelyén vezetett regisztrumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzététele. A 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszi mindenki számára hozzáférhetővé a kiadvány. Ennek a munkának az első kötete az 1576–1590 közötti időszak mintegy 500 kivonatát fogja tartalmazni. Kutató: Bogdándi Zsolt.

1.3. Az erdélyi káptalan fejedelemség kori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. A tavalyi év (2016) végén megjelent az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2). A kötet az 1600–1613 között vezetett jegyzőkönyvi bejegyzések magyar nyelvű kivonatait tartalmazza. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. A munka következő szakaszát a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett jegyzőkönyvek kivonatolása fogja képezni. Ebből az időszakból származnak Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok jegyzőkönyvei (örzökhelyük: Magyar Országos Levéltár, levéltári jelzetük MNL OL F2). Minthogy a feldolgozandó levéltári anyag igen tetemes, vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korszakában íródott káptalani jegyzőkönyvek bejegyzéseit feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből fog elkészülni, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter requisitor által írott jegyzőkönyv bejegyzéseiből készülő regeszták. A Debreceni János levéltáros által vezetett jegyzőkönyv okleveleinek kivonatolását elkezdtük, és folyamatosan zajlik.

Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

1.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoryak korában (1571–1602).

E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthoryak kancelláriája szervezetének és működésének vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás

1.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében (Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). Az intézménytörténeti/jogtörténeti kutatás célja a felsőbbíróság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt

1.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. 2016 folyamán elkészült a számadások átírása és névmutatózása (650 000 leütés), összeállt a tisztségviselők hivatali jegyzéke, és készül az intézmény szervezetét és működését bemutató elemzés. Kutató: Pakó László.

2. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: Kovács András egyetemi tanár, igazgató. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilikék, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Mostanra az V. kötet (1373–1389) Jakó-féle regesztáinak begépelése megtörtént, az ellenőrzés és kiegészítés folyamatban van.

2.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: *a)* a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; *b)* a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; *c)* pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent kötetéhez.

2.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: *a)* az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; *b)* az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; *c)* az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek előkészítése. A kutatás célja az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT) XV., pótkötetének előkészítése. Jelenleg folyik a cédulák rendezése és átnézése, a megszerkesztendő anyag felmérése. A pótkötet tartalmazza majd a mutatót is, ennek megszerkesztéséhez folyik a digitális változat korrektúrája. Ez egy rendkívül aprólékos munka, az EME két kutatója végzi, jelenleg az V. kötet javítása zajlik. Az SzT anyagát Szabó T. Attila gyűjtötte, a munkálatok is az általa kidolgozott szerkesztési szempontok szerint folytak és folynak. A sikeresen befejezett szótár a magyar, sőt a nemzetközi szótárirodalom egyik legjelentősebb alkotása. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke; külső munkatársak: Fazakas Emese (főszerkesztő), Zsemlyei Borbála (szerkesztő). Az SzT kötetei a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékével együttműködésben készülnek.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztették több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar helynévkatalógus (magyarzatokkal együtt) összeállítását tűzte ki célul. Aranyos vidékének helynevei kerülnek rövidesen az adattárba, ebből kiadvány is készül, melyet egy új sorozat (Erdélyi Magyar Helynévtár) első köteteként üdvözölhetünk. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs: Murádin László.

6. Kortárs politikai eszmétörténeti kutatások szemléleti keretét továbbra a következő tényezők rajzolják ki: az európai politikai ter(ek)et érő szaporodó kihívások, a nemzetállamnak – mint számos jelentős politikai probléma kezelésére alkalmas keretnek – a „rehabilitálása”, valamint a részvételi demokrácia halmozódó deficitje. A politikai tér/terek rekonfigurációs folyamatain belül az elmúlt évi rész kutatás hangsúlya a bibói életmű aktualizálásának az újragondolására került. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd-Zoltán.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Székely László: *Élete... s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása* című emlékiratának átírása és kiadásra való előkészítése. Kutató: Fehér Andrea.

7.2. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata nemesi családok levéltári forrásai alapján, különös tekintettel a női levelezésekre és a női íráshasználat problémáira.

Kutató: Papp Kinga.

8. Irodalmi és színháztudományi kutatások. Projektvezető: Egyed Emese egyetemi tanár. A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratok szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság

irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működnek együtt: СИHCTOБ (Société Internationale d’Histoire Comparée du Théâtre, de l’Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d’Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért), a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, Partiumi KE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturali-THÉ Egyesület.

A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

8.1. Kolozsvári központú irodalom- és színháztudományi műhelymunkák.

A projekt eredményeként elkészült egy filológiai-fordítástudományi, neveléstörténeti szakdolgozat, egy fordítás- és kiadástörténeti mesterképzős záródolgozat, egy, a doktori tanulmányok részeredményét felmutató, valamint egy színházttörténeti tanulmány.

A kutatócsoport összetétele Sárkány Tímea, Boér Máté, Csata Adél, Rácz Emese és a kutatásvezető Egyed Emese.

9. A Magyar vonatkozások 19. század eleji román szótárakban c kutatási program a három legfontosabb román alapnyelvű, magyar párnyelvet is bemutató szótár magyar nyelvi anyagát mutatja be. Az említett szótárak a következők: Budai Lexikon, 1825 (Lexiconul de la Buda, Lesicon Romanescu-Latinescu-Ungurescu-Nemtescu quare de mai multi autori, in cursul a trideci, si mai multoru ani s’au lucratu. Budae, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae. 1825.); Ioan Bobb püspök román–latin–magyar szótára, 1822 (Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, si Unguresc, dein orenduiala Excellentii sale Preasfintitului Ioan Bobb Vladeicul Fagarasului asediat si cu venitu cassi clerului typarit in doao tomuri. In Clus cu typariul Typografii Collegiumului Reformatilor prin Stephan Török 1822); valamint a harmadik, a Samuelis Klein-féle (Samuel Micu Klein) eredeti kéziratában kiadatlan maradt, anyagában részben a Budai Lexikonba bedolgozott szótár anyaga, amelynek magyar nyelvű anyagát egy ún. idegen kéz, valószínűleg Molnár János jegyezte be. Projektvezető: Vremir Lilla Márta.

10. Az Erdélyi Múzeum folyóirat 1876–1896 közötti számainak feldolgozása, metaadatolása c. projekt keretében az online kötetek eredményesebb felhasználása érdekében a tanulmányokat tárgyszavakkal és egyéb ismertető adatokkal láttuk el. Erre azért volt szükség, mert az internetes kereséskor nemcsak a konkrét címek, hanem téma alapján is letapogathatják ezeket a különböző külső keresőmotorok vagy akár az Adattár belső keresője. Mindezzel kutathatóságuk is egyszerűbb lett. A munka az adattár belső, adminisztrációs felületén folyt, a tanulmányok átolvasása után került sor azok adatlapjainak kitöltésére a megfelelő tartalmakkal. Projektvezető: Papp Kinga.

11. Vidéki sorsok – a vidék sorsa.

A projekt célja a vidéki települések életképességének a vizsgálata Kolozs megyében, kitérve a települések társadalmi-gazdasági helyzetének alakulására és ezen folyamatok várható munkaerőpiaci hatásaira. A 2016-ban megpályázott kutatás 3 részből állt, melyek a következők: 1. A korábbi három (2007, 2011 és 2015-ben végzett) kérdőíves felmérés során megkérdezett fiatalok életpályájának utánkövetése. 2. A kérdőíves felmérésbe bevont vidéki

települések társadalmi-gazdasági helyzetének a vizsgálata (a lakosság létszámának alakulása, nemzetiség, kor és nem szerinti megoszlása, iskolázottsága, migrációs adatok, a falvak infrastrukturális és intézményi fejlettsége, gazdasági potenciálja), illetve ezen tényezők befolyása a fiatalok pályaválasztási döntéseire. 3. A Kolozs megyei munkaerőpiac helyzetének közelmúltbeli és várható alakulásának tanulmányozása volt (alkalmazottak száma, betöltetlen munkahelyek, munkanélküliségi ráta, külföldi munkavállalás, jövedelmek), kitérve a vidéki fiatalok munkaerőpiaci integrációjára.

A kutatócsoport tagjai: Kerekes Kinga egyetemi docens (a kutatás vezetője), Ábrahám Beáta, Balázs Angéla, Kis Brigitta-Ágota (BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar) és Pirău Horațiu (BBTE Szociológia és Szociális Munka Kar) mesteris hallgatók.

12. Az a tér és az a közösség, ahonnan Márton Áron vétetett. Térspecifikus tízsközösségek hatása Márton Áron szemléletére.

A kutatás irányát annak a térnek és közösségnek összetársadalmi vonatkozású értelmezése határozta meg, amely megteremtette a Márton Áron-i erény alanyi alapját is. A történeti, az általános település-, a népességföldrajz, valamint a dinamikus kultúrgeográfia és az ágazati vallásföldrajz közös határterületére eső téma – egy tágabb kutatás részét (székely falutízesek) képezve – egy hely-, illetve korszellemre, egy paradigma értékhordozó voltára, az egyén és a közösségi lét komplexitására, továbbgondolására irányítja a figyelmet. Kutató: Ambrus Tünde PhD.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: toronyórák kutatása, felújítása; toronyórák kutatása a Borsa-patak völgyében (Borsa, Kide, Ördögkeresztúr). A magyargyerőmonostori toronyóra felújítása, üzembe helyezése, ezáltal megmentve a Nagyváradon a 18. században készült kovácsoltvas órát, a közösség szolgálatába állítva turisztikai látványosságként. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja.

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékaiknak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyatékok gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Középpontjában Martin Lajos műszaki hagyatékainak elemzése, életének és munkásságának feldolgozása áll. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. Kutatásvezető: Talpas János egyetemi adjunktus.

1.3.1 Az erdélyi és szilágysági borospincék szellőztetőrendszereinek tanulmányozása. A kutatás a borospincék szellőztetőrendszereit vizsgálja. A levegő áramlásának fontos szerepe van a must erjedésekor. A kutatás a szellőztetőrendszerek elméleti alapját kívánja

meghatározni, a borospincék hatékony működése, fenntartása érdekében. A csoport tagjai a Babeş–Bolyai Tudományegyetem nyári szakmai gyakorlata keretében látogatták meg a szilágysági és az erdély-hegyaljai borospincéket. Fényképeket készítettek, és felmérték a borospincék méreteit. A begyűjtött adatok segítségével elvégezték a szellőzőberendezések méretezését, majd csoportosították ezeket a kapott adatok alapján.

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: Veres Erzsébet ny. egyetemi adjunktus. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római kori vassalakleletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. A Fe(II)/Fe(III)-arány vizsgálata a római limes Maros megyei szakaszához tartozó lelőhelyeken (Marosvécs, Mikháza, Felsőrépa) feltárás alatt levő erődítményekből származó vassalakleletekben. A kohósítás során keletkező vassalakok kémiai összetétele alapján megállapítható összefüggések közül egyik legfontosabb a salak $\text{FeO}/\text{Fe}_2\text{O}_3$ -aránya. A folyósalakminták átlagos Fe_2O_3 -tartalma 10% alatti, a kemencesalakokban a reoxidáció következtében a Fe_2O_3 mennyisége 10-20%, a kovácssalakok Fe_2O_3 -ban még gazdagabbak. A vassalakok Fe(II)/Fe(III)-aránya alapján való azonosításával következtetni lehet az adott helyen, adott időben alkalmazott kohósítási/vasműves eljárás(ok)ra. Kutatók: Bitay Enikő, Veress Erzsébet, Kacsó Irén, Nyulas Dorottya, Pánczél Szilamér. A kutatás során együttműködtek a kolozsvári INCDTIM mellett az ugyancsak kolozsvári INCDO-INOE 2000-rel is.

2. A Lakások radonkoncentrációjának mérése Maros megyében projekt célja Maros megye településein lévő lakások radonkoncentrációjának felmérése és tanulmányozása. A projekt célja a lakossággal megismertetni a radioaktív sugárzást, a kevésbé ismert radonkoncentrációnak a felismerését és egészségre vonatkozó hatásait, melynek eredményeképpen szeretnék felkelteni a lakosság érdeklődését egy jobb és egészségesebb életvitel iránt. A projekt távlati célja kiterjeszteni ezen kutatásokat egyéb településekre is. Kutató: Szacsvai Kinga

3. Őslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás. A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja. A kutatási projekthez az alábbi témakörök vizsgálata tartozik:

3.1. Az erdélyi felső -kréta kori ősemmlősök (Mammalia, Allotheria, Multituberculata) diverzitása és földrajzi-rétegtani elterjedése. Folytatódik a nagy számban előkerült fosszilis emlőscsontok (Multituberculata taxon) tudományos feldolgozása, különösen a koponyaleletek összehasonlító és morfológiai leírása, valamint a tomográfiai (CTS) adatok értelmezése. (Közreműködnek: American Museum of National History New York, Bukaresti Egyetem).

3.2. A Szászsebes környéki felső-maastrichti törpe dinoszauruszok fészkelőhelyei és fészkelőstratégiája:

3.2.1. Az első alkalommal 2015-ben kimutatott Szászsebes környéki, mikesfalvi (Miceşti) felső-kréta őstalajokban megmaradt dinoszaurusztojás-fészkek kutatásának folytatása, az egyik legnagyobb méretű fészkek további feltárása és értelmezése. Ez a különleges fészkek – mely sajnos folyami erózióknak van kitéve – jelenleg 24 db Megaloolithus (valószínűleg *M. cf. baghensis*) típusú tojást tartalmaz, és több mint két négyzetméter felületen

terjeszkedik. A 2016-os nyári ásatások alkalmával nagyszámú csontlelet is előkerült, melyek a törpe madárlábú (ornithopoda) és gyíklábú (szauropoda) dinoszauruszok nagyszámú jelenlétét bizonyítják. (Közreműködnek: AMNH, New York, Ioan Raica Múzeum Szászsebes).

3.2.2. Az Alsóváradján (Oarda de Jos) még 2009-ben felfedezett, maastrichti, lencseszerű tojásakkumuláció újrvizsgálása mikrohisztológiai módszerekkel. Az eddigi tafonómiai és üledéktani vizsgálatok kimutatták, hogy a négy gerinces csoport (madarak, kistestű dinoszauruszok, gyíkok és krokodilusok) ugyanazon a területen és egy időben fészkeltek; valószínű, hogy mind a dinoszauruszok, mind (és főként) a gyíkok kihasználták a fészkelési stratégiában a nagyszámú madárkolónia által nyújtott védelmet. (Közreműködnek: Bariloche Egyetemi Biológiai Intézet – Rio Negro, Argentína; Jinani Egyetem – Kína; Debreceni Egyetem).

3.3. Rétegtani és paleontológiai vizsgálatok folytatása a péterfalvi (Petrești, Sebeș) felső-campani (felső-kréta), tengerparti és mocsári üledék sorozataiban. (Közreműködnek: AMNH, New York, Bukaresti Egyetem, Ioan Raica Múzeum, Szászsebes).

4. Matematikai és informatikai kutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások. Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

4.1. Hosszú lépéses, belsőpontos algoritmusok elemzése című projekt keretében egy új primál-duál hosszú lépéses, belsőpontos algoritmust határoztak meg, amely a centrális útnak egy új széles környezetében működik. Ezenkívül egy másodrendű korrekortólépéses algoritmust is kidolgoztak. A kutatás helyszíne: Kolozsvár. A projekt az EME Matematika és Informatika Szakosztálya és a BBTE Magyar Matematika és Informatika Intézete közreműködésével folyik. Kutatók: Farkas Eszter, Feldman Dániel-Zoltán, Márk Gizella Noémi, Sándor Annamária, Takács Petra-Renáta és Darvay Zsolt

5. Agrártudományi kutatások

5.1. A Kukoricahibridek összehasonlító vizsgálata című projekt megvalósítása érdekében 2016-ban a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Kísérleti és Tangazdaságában egy olyan szabadföldi kísérletet állítottak be, amelyben hat nemesítő cégtől származó 45 kukoricahibrid összehasonlító vizsgálatát végezték el. A projekt eredményeivel az erdélyi kukoricatermesztőket segítik hibridválasztási támpontok biztosítása által a nagyobb gazdasági jövedelmezőség elérése és a jobb termőhelyi potenciál kihasználása érdekében. Kutatók: Nyárádi Imre-István, Bede Richárd, Bartalis Tamás, Gábor Roland-Barna.

Kutatási eredmények, illetve várható eredmények

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:

Gálfy Emőke: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613)*. ETA VIII. 2. (megjelent 2016-ban)

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

- Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.)
Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)
Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette
Hegy Géza és W. Kovács András)
A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. 1576–1599. (Bogdándi Zsolt)
Bűnüldözés és a városi vagyon gyarapítása. A kolozsvári jogügyigazgatók tevékenysége
és számadásai (1584–1660) (Pakó László)
Erdélyi magyar helynévtár I. Aranyos vidékének helynevei. (András Zselyke, Tamás Csilla)
Egy szucsági népi költő élete és munkái (munkacím) (Tamás Csilla)
Aranka György levelezése (Biró Annamária)
Biró Annamária, Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók,
írócsoporthatások 2.* (megjelent 2016-ban)*

Lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy az Intézet belső munkatársai közül öten (Biró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke és Szász Anikó) is elnyerték az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíját. Ennek köszönhetően az Intézet programja újabb kutatási témákkal bővült, melyek végső célja a fejedelmi kor 1541–1602 közötti archontológiájának összeállításának és Aranka György levelezésének kiadása.

2016-ban belső tudományos munkatársaink összesen **28 tanulmányt, 2 könyvet, 4 könyvfejezetet, 5 recenziót jelentettek meg, 13 előadást tartottak, 12 tudományos kiadványt szerkesztettek, 11 kiadványt korrektúráztak, 12 tudományos rendezvényt szerveztek, 8 kutató végez oktatói tevékenységet** a BBTE különböző intézetei keretében (előadás+szeminárium).

A külső munkatársak számos kötetben és tanulmányban jelentették meg az EME programjaiban végzett kutatásaik eredményeit, egy részüket az EME kiadványaiban. A szakosztályok rendezvényein is bemutatták, népszerűsítették kutatási tevékenységüket, eredményeiket, ezáltal hozzájárulva intézményünk tudományos eredményeinek gyarapításához.

Intézetünk **együttműködési** szerződés alapján szoros kapcsolatot tart fenn az MTA BTK Történettudományi Intézetével, ami közös konferenciák és könyv bemutatók szervezését, publikálási lehetőségek biztosítását jelenti, ugyanakkor a két intézet a kutatási programokat is összehangolja. Az Intézet jó viszonyt ápol a MNL Országos Levéltárával, ugyanis az intézetben folyó kutatások jelentős részének forrásanyagát Budapesten őrzik.

Kutatási programjaink támogatói: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Kulturális Alap, EME Orvostudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése. Információs és Dokumentációs Központ

A **Rhédey-házban** levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb hasonmás kiadású kódexgyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból állnak (repertóriumok, adatbázisok

szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Központi könyvtárunkat 2016-ban 383 regisztrált olvasó használta. A Rhédey-házat ezenkívül rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2016 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek, augusztusban pedig a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozaton.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés. Az elmúlt év során 1277 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába.

Könyvtárainkban 2016-ban az Arcanum Digitális Tudománytár, valamint az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő folyóiratok és szótárak váltak online elérhetővé, mely szolgáltatásokat gyakran vették igénybe olvasóink.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelespéldányok elküldését. 2016 folyamán 473 kötetet ajándékoztunk különböző intézményeknek, iskoláknak és vendéglőadóknak; 721 tiszteletpéldányt adtunk át az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent kötetek, valamint tanulmányok szerzőinek; cserepartnereinknek 767 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, a Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Entz Géza Alapítvány, Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Csiki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Muzeul Banatului Montan (Resicabánya), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Muzeul Banatului (Temesvár), Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchényi Könyvtár, az MTA Könyvtár és Információs Központ, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, Szegedi Középkorász Műhely, METEM, Pro Hungaria Alapítvány, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Jósa András Múzeum (Nyíregyháza), a nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), Pannonhalmi Főapátság, GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg) stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Adamik Tamás, Adamikné Jászó Anna, Aniszi Kálmán, Balássy András, Bárh János, Beke Sándor, Benkő Samu, Csapody Miklós, Dukrét Géza, Gyéresi Árpád, Málnás Ferenc, Gernot Nussbächer, Gordán Edina, Halmos Balázs, Oláh-Gál Elvira, Ittész Gábor, Kapronczay Károly, Lőrinczi Réka, Péter H. Mária, Péter Mihály, Pozsony Ferenc, Solymosi László, Somai József, Szabó József, Vörös Ferenc, Tamáska Máté, Tóth Szabolcs Barnabás, Turai István, Weisz Attila, Zador Andrei. Ezenkívül a kéziratárunk gyűjteményét egy tétellel (Jenei Dezső gépészmérnöki oklevele) az Ernest Galéria is gyarapította. Az adományokat ezúton is köszönjük.

A **Jordáky-házban** működő könyvtárrészlegünk látogatottsága az elmúlt évekhez hasonlítható. A könyvtári szolgáltatást igénybe vevő személyek túlnyomó többségükben továbbra is a történelem szakos hallgatók köréből kerülnek ki, őket követik a földrajz szakos egyetemi hallgatók. Olvasónaplónkba az elmúlt évben 1555 bejegyzés került (egyetemi hallgatók, oktatók, valamint kutatók).

Az új online könyvtári katalógusban immár a könyvtárunkban lévő összes kötet fellelhető. Könyvtárunk állománya 2016 folyamán 105 kötettel bővült.

A **Lakatos utcai ingatlanban levő könyvtárban** és kéziratárban továbbra is nagy gondot okoz a gyarapodó anyag raktározása. Az újabban beérkezett könyvadományokat (Kiss András könyvtárának egy része, Bartók Katalin adománya Váczy Kálmán könyvtárából, néhai Köpeczi Béla könyvtárának egy része, az MTA BTK Történettudományi Intézetől érkezett periodikák) részben már sikerült elhelyezni és a kutatók rendelkezésére bocsátani, egy részüket azonban még dobozolva, feldolgozatlan állapotban tároljuk. Az elmúlt évben 52 kiadványt vettünk leltárba és 388 kötetet katalogizáltunk.

A helyszűke az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kéziratári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával beszerzett raktári állványzat szinte teljesen megtelt, így a továbbiakban csak kisebb hagyatékok elhelyezése lehetséges. Váczy Kálmán hagyatéka egészült ki egy doboznyi, botanikai tárgyú anyaggal (Bartók Katalin jóvoltából), illetőleg az Egyesület egykori gazdasági tanácsosa, Soó Tamás hagyatékából származó néhány iratot és iratmásolatot özv. Soó Augustza adományozta a gyűjtemény részére. Az adományokat ezúton is köszönjük!

III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése

Intézményünk folyamatosan bővíti, fejleszti szabad hozzáférésű repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárat. A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, mind a legfrissebb szakirodalmat és kutatási eredményeket. A jelenleg kilenc egységből (tárból) álló Digitális Adattár, mely elsősorban az EME régi kiadványainak digitális változatát, gyűjteményeinek adatait, illetve az erdélyi magyarság múltjával kapcsolatos történelmi forrásokat tartalmazza, folyamatosan bővül. <http://eda.eme.ro/>.

A *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* periodikáknak 10 kötete került be az adattárba (1915/1, 1915/2, 1916/1, 1916/2, 1917/1-2, 1918/1, 1919/1, 2006, 2007, 2008–2010).

Az *Erdélyi Múzeum* folyóiratnak az alábbi kötetei kerültek be: 2013/1., 2., 3., 4. kötetek (tanulmányokra lebontva), 2014/1., 2., 3., 4. kötetek (tanulmányokra lebontva), 2015/1., 2.,

3., 4. kötetek (tanulmányokra lebontva) 2016/1 kötet, 1897/7–10. kötetek (tanulmányokra lebontva), 1898/1–10. kötetek (tanulmányokra lebontva), 1899/2., 3., 5., 7., 8., 9., 10. kötetek (tanulmányokra lebontva).

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* V. kötetét töltöttük fel (1–300. old.)

Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat 38 kötetével gyarapodott adattárunk.

ETF 44 Kristóf György: Kazinczy és Erdély ETF 47 Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók

ETF 50 Szabó T. Attila: Közép-szamos-vidéki határnevek

ETF 64 Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1932. év

ETF 70 Ferenczi Miklós, Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1933. év

ETF 71 Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrárszok

ETF 143 Herepei János: Könyvészeti tanulmányok

ETF 146 Kelemen Lajos: Radnótfája története

ETF 161 Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból

ETF 166 Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Csere János Kolozsvárra jövetele előtt

ETF 211 Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében

ETF 212 Demény István Pál: A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája

ETF 213 Csetri Elek, Fábíán Ernő, Benkő Samu, Nagy György: Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben

ETF 214 Gaal György: Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdasázig

ETF 215 Kovács András: A radnóti várkastély

ETF 216 Muckenhaupt Erzsébet: XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében

ETF 218 Barta János, Benda Kálmán, Benkő Loránd, Benkő Samu, F. Csanak Dóra, Éder Zoltán, Éder Zoltánné, Egyed Emese, Enyedi Sándor, D. Nagy Anikó, Péntek János, Pomogáts Béla, Szathmári István, Tófalvi Zoltán, Tonk Sándor, Tóth István, Zsigmond Győző: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993) ETF 220 Borcsa János: Szentkatolnai Bálint Gábor

ETF 225 Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története című könyvébe/Közléteszi: Coroi Artúr: Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez

ETF 240 T. Szabó Csilla: A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján

ETF 241 M. Bodrogi Enikő: Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete

ETF 242 Debreczeni Márton emlékezete

ETF 250 Dávid Gyula, Egyed Ákos, Kötő József: Kossuth Lajos és Erdély

ETF 249 Egyed Emese: Aranka György gyűjteménye 1.

ETF 258 Sas Péter: A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elmenekített anyagának pusztulása 1945-ben

ETF 259 Dáné Veronka: Az önegysége széki így deliberála...

ETF 260 Fazakas Emese: A fel, le és alá igekötők használati köre a kései ómagyar kortól napjainkig

ETF 262 Gaal György: Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvészete

ETF 265 Kelemen Lajos: Kézirattári értékeink

ETF 266 Varga P. Ildikó: Hiisi szarvasától a csodaszarvasig

ETF 267 Pál Judit: Unió vagy „unificáltatás”?

ETF 268 Zsemlyei Borbála: Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben

ETF 269 Kovács Sándor: Angolszász–magyar unitárius érintkezések a 19. században

ETF 270 Gálfi Emőke (közvetteszi): Az aradi káptalan jegyzőkönyvtöredéke (1504–1518)

ETF 271 Sándor Katalin: Nyugtalanító írás/képek

ETF 273 Papp Klára: Az erdélyi Csákyak

ETF 274 Bogdándi Zsolt: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában

ETF 275 Berki Tímea: Magyar–román kulturális kapcsolatok a 19. század második felében. Értelmiségtörténeti keret

Az Emberek és kontextusok sorozat két kötetét tettük digitálisan elérhetővé:

6. Keszeg Vilmos: Történetek és történetmondás Detrehemtelepen

7. Nagy Julianna; sajtó alá rendezte: Oszváth Imola: Miért nem lehettem költő?

A Műszaki Tudományos Közlemények sorozatnak az 5. kötete került be az adattárba (MTK5 – FMTÜ 2016).

Ezenkívül 10 önálló kötetet is feltöltöttünk az EDA-ba:

Újvári Mária (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak bibliográfiája 1859–2008*

Csetri Elek: Kelemen Lajos élete és munkássága; Németh Boglárka: Aspect and Stativity in Hungarian; Wilhelm Sándor: A sujtásos küsz

Egyed Ákos, Kovács Eszter: Okmány- és irománytár az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez I.

Pál Judit, Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára*

Sipos Gábor (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*

Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra (szerk.): *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek. A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei. 1. kötet*

Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra (szerk.): *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek. A 2009. június 4–7-i kolozsvári konferencia szerkesztett szövegei. 2. kötet*

Szabó T. Attila: *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse*

A VII. Hungarológiai Kongresszus filozófia és zenetudományi szekcióinak előadásait tartalmazó kötetek is online elérhetővé váltak.

Az EDA Eseménytára 40 új plakáttal bővült, ezenkívül két előadás bemutatója is bekerült az adattárba.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója a kiadványok népszerűsítése, a könyvvásáron, illetve könyvbemutatókon való részvétel mellett fontosnak tartja az akkreditáció megszerzését, illetve folyamatos fenntartását is. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadója a rendszeresen megjelentetett

szakfolyóiratok mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal közösen.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2016. év 1., 2., 3., 4. füzeté jelent meg (főszerkesztő Kovács Kiss Gyöngy), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica (főszerkesztő Fodorpataki László) 21–22/3, 23–24/23 Kémia kötete és 21–22/2 Agronómia kötete jelent meg. Az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 88. kötetének két száma jelent meg (főszerkesztő Szabó Béla). A Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából periodikának a 2016-os kötete jelent meg.

A Műszaki Tudományos Közlemények 4. és 5. kötete MTK 4. Bitay Enikő, Máté Márton (szerk.): *A XVI. Műszaki tudományos ülészak előadásai – Proceedings of the XVI-th International Conference of Technical Sciences* és MTK 5. Bitay Enikő (szerk.): *A XXI. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülészak előadásai – Proceedings of the XXI-th International Scientific Conference of Young Engineers* látott napvilágot az elmúlt évben.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban a 285. Murádin Jenő: *Fegyverek és múzák: Erdély művészete az első világháború idején*, valamint 286. Dáné Veronka: „*Mennyi jobbágya és mennyi portiója*”. *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében* c. kötetek jelentek meg.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 9. kötete Bitay Enikő: *Debreczeni Márton, az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki öröksége*, valamint 10. Jancsó Árpád: *Műtárgyak a Jaszenova–Oravica–Anina-vasútvonalon* jelent meg.

A Kölesériána sorozat két új kötetel gyarapodott: 2. Köleséri Sámuel, szerk. Font Zsuzsa: *Erdély aranybányászata* és 3. Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András (szerk.): *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás*

A Letöltés sorozatban 4. Kálai Sándor (szerk.): *Médiakultúra Közép-Kelet-Európában*, valamint 5. Kassay Réka: *Barbie vagy Star Wars? Mesehős-reprezentációk az elemi iskolás gyerekek életében* c. kötetek jelentek meg.

A Certamen sorozat harmadik kötete, Egyed Emese, Bogdándi Zsolt, Weisz Attila (szerk.): *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában* jelent meg.

A Műszaki Tudományos Füzetek sorozatban megjelent a 12. kötet: Máté Márton: *Hengeres fogaskerekek gyártószerszámai*.

Az Erdélyi Történelmi Adatok sorozat VIII. 2. kötete Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613* jelent meg.

Önálló köteteink:

Péntek János: *Történesek a nyelvben a keleti végeken II.*, Benő Attila, T. Szabó Csilla (szerk.): *Az ember és a nyelv – térben és időben*; Gidó Attila: *Két évtized: a kolozsvári zsidóság a két világháború között*; Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára: I.1. Moldvai magyar – közmagyar rész A–K*; Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor (szerk.): *Testimonio litterarum: Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*; Péntek János, Czégényi Dóra (szerk.): *Emlékkönyv Márton Gyula születésének centenáriumára*; Cseke Péter (szerk.): *Eke és toll. Dr. Nagy Miklós emlékezete (1913–1988)*; Bányai Éva:

Fordulat-próza. Átmenetnarratívák a kortárs magyar irodalomban; Pápai Páriz Ferenc, sajtó alá rendezte Rácz Emese: *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története* és Lupescu Radu: *A vajdahunyadi vár története*.

Más kiadókkal közösen megjelentetett kötetek:

Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában: tanulmányok az EMKE 130 évéről*. Az EMKE alapításának 130. évfordulója alkalmából Kolozsvárt 2015. október 15-én tartott konferencia előadásai – közös kiadvány az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel.

Bartha Krisztina: *Kétnyelvű kisiskolás gyermekek beszédfeldolgozási folyamatai*. – közös kiadvány a Partium Kiadóval.

Benkő Elek et al.: *Székelyföld története*. Kötet 1–3. – közös kiadvány a Haáz Rezső Múzeummal.

Berekméri Árpád Róbert: „*Lesz még kikelet*” – közös kiadvány a Lector Kiadóval. Bodó Barna: *Erdélyi magyar civil évkönyv 2015*.

Bordás Beáta: *Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában* – közös kiadvány a Polis Kiadóval.

Botházi Mária: *Átmenetek* – közös kiadvány a Korunk Kiadóval.

Demjén Andrea (szerk.): *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében* – közös kiadvány a Tarisznyás Márton Múzeummal.

Dobos Alpár et al. (szerk.): *Archaeologia Transylvanica: studia in honorem Stephani Bajusz* – közös kiadvány a Maros Megyei Múzeummal.

Fedinec Csilla (ed.): *Hungary's Neighbors as Kin-States. Political, Scholarly and Scientific Relations Between Hungary's Neighbors and Their Respective Minorities* – közös kiadvány a MTA-val.

Fedinec Csilla (szerk.): *A nemzet mint tudományos közösség*. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016 – közös kiadvány a MTA-val.

Nagy Tünde: *On Aspectualizers in English. A Corpus-based Approach* – közös kiadvány a Scientia Kiadóval.

Orbán János (szerk.): *Fundálók, pallérok, építésszek Erdélyben* – közös kiadvány a Maros Megyei Múzeummal.

Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Imagológiai olvasókönyv* – közös kiadvány a Scientia Kiadóval.

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2016-ban a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadóművészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója odafigyel arra, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) jelen legyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt minden friss kiadványunkat bemutatjuk az EME székházában felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon. Az egyes kötetek bemutatói mellett 2016-ban is megrendeztük az adventi könyvvásárt, ahol rövid áttekintést nyújtottunk a 2016-ban kiadott köteteinkről a felelős kiadó, az EME elnöke és főtítkára közreműködésével, illetve kiadványainkat más intézetek eseményein is bemutatjuk. Az Erdélyi Múzeum folyóirat filozófiai számainak bemutatójára került sor április 22-én az EME-székházban, valamint ugyanitt mutatta be novemberben Tibori Szabó Zoltán Gidó Attila *Két évtized* című kötetét. Bloss-Jáni Melinda *A családi filmezés geneaológiája* című kötetét a Sapientia Tudományegyetemen, Papp Kinga *Tollforgató Kálnokiak* című könyvét a Kolozsvári Keresztény Értelmiségi Kör keretében, Péntek János *Történekek a nyelvben a keleti végeken II.* című kötetét Magyarország kolozsvári konzulátusán, *A moldvai magyar tájnyelv szótárát* pedig a Kriza János Néprajzi Társaság székhelyén mutattuk be. Az EMKE-vel közösen kiadott kötetünk bemutatójára az EME tudomány napi rendezvényén került sor a szerkesztő Bartha Katalin Ágnes részvételével. Az MTA Könyvtár és Információs Központ novemberben a Kölesériána sorozat bemutatójának adott teret, ahol a szegedi kollégák jelenlétében a felelős kiadó ismertette a sorozatot. Két emlékkötetünk, a Jakó Zsigmond, valamint a Márton Gyula tiszteletére kiadott kötet az adott kutatók tiszteletére rendezett konferenciákon kerültek bemutatásra, Budapesten, illetve Kolozsváron.

2016-ban az EME kiadója részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetők 2013–2016-os kiadványaink. Ugyanakkor önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a könyvhét keretében pedig Egyed Emese és Pakó László bemutatta a Certamen legújabb kötetét a K+ közösségi térben. 2016 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség. A novemberben megszervezésre kerülő marosvásárhelyi könyvfesztiválon sikeresen működtettük az EME Kiadó standját munkatársaink részvételével.

December 20-án a kolozsvári Octavian Goga Megyei Könyvtár ünnepi rendezvényén a 2015-ös kiadói évben megjelent kötetek közül Papp Kinga *Tollforgató Kálnokiak* című köteté részeseült elismerésben.

Kiadványaink közül az *Erdélyi Múzeum* folyóirat számai az LXXI/2009. évfolyamtól (de folyamatosan bővül a korábbi számokkal is), a *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* évkönyv minden (I–III.) köteté, illetve 2016 óta a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. Új sorozatának* minden (I–VIII.) köteté elérhető a Frankfurt-központú *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)* nemzetközi adatbázisban. [www.ceeol.com] A tartalmakhoz való hozzáférés ingyenes, a felhasználó részéről csupán egy díjmentes regisztrációra van szükség. (A tartalmak feltöltését Pakó László végzi.) Az időszakos kiadványaink mellett az adatbázisban elérhetők a *Tudomány és Technikatörténeti Füzetek* sorozat darabjai is és az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozat több köteté. (A tartalmak feltöltését Szilágyi Júlia végzi.)

Ezenkívül az Erdélyi Múzeum folyóiratot eljuttatjuk az Elektronikus Periodika Adatbázisba, illetve a kiadványaink adatai elérhetők a WorldCat és a MATARKA katalógusokban is.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, a romániai Communitas Alapítvány, a Reformáció Emlékbizottság, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Gedeon Richter Románia Rt. támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó: Biró Annamária, szerkesztőségi titkár: Papp Kinga, korrektor: András Zselyke.

V. Szakmai képzések

Az elmúlt évben a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valósultak meg, melyeket az Orvosi és Fogorvosi Kamarák is elismertek. Márciusban szervezték meg a XXIII. családorvosi továbbképző konferenciát Székelyudvarhelyen, áprilisban a XXVI. Tudományos Ülésszak keretében tartottak továbbképzést Marosvásárhelyen, szeptemberben a XXIV. Báthory Napok keretében került sor Szilágysomlyón a XXIII. orvostovábbképzőre, novemberben pedig a XX. erdélyi orvosnapokat tartották Csíkszeredán.

Beruházások, eszközfejlesztések

A Moll-házban a 2016 elején meghibásodott fűtőkazánt kellett kicserélni. A rossz állapotban levő és nagyon megrongálódott fűtésrendszert is újítani kellett. Ezekre a munkálatokra összesen 13 374 lejt fordítottunk saját forrásainkból. Ugyancsak a Moll-házban végeztünk kisebb javítási munkálatokat a vendégszoba használhatóvá tétele érdekében.

Számítástechnikai eszközökre összesen 6931 lejt fordítottunk (egy személyi számítógépet és egy hordozható számítógépet vásároltunk). A megvásárolt eszközök a hatékonyabb munkát segítik.

Vagyon helyzet, adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkéjének értéke 2016-ban 4 681 905 lejt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 11 084 lejt veszteséget kompenzálja a nonprofit tevékenység 132 970 lejes többlete, így a 2016-os pénzügyi évet összességében 121 885 lejes többlettel zártuk. A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 636 543 lejt tesz ki. Az év végi forgótőke nagysága 2 135 911 lejt, ez a 2015-ös adatokhoz képest 5,6%-os növekedést jelent. Ebben az értékben

benne foglaltatik a könyvtári állomány könyv szerinti értéke is, mely 352 660 lejt tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 62 253 lej. Ez az összeg a 2017 januárjában esedékes személyi kifizetésekből, számlatartozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2016-ra vonatkozó költségvetést 1 460 500 lejre (100,6 mFt, az év végi 0,0146 RON/HUF árfolyamon számolva) állítottuk össze, ehhez képest a kiadás oldalon a tervezetthez képest pozitív irányú, kevéssel több, mint 2%-os eltérés mutatkozik, mely 1 493 727 lejt (102,3 mFt) jelent. Ez legnagyobb részét a Károli Gáspár Egyetemmel való együttműködés során megvalósított *A Magyar Református Egyház száz éve életinterjúk tükrében* c. projekt személyi kifizetéseinek tudható be. Másrészt a tervezetthez képest nagyobb mértékű kedvezőtlen árfolyam-ingadozásoknak köszönhető, mely nagyobb pénzügyi költséget eredményezett. Mivel a támogatások javarészt Magyarországról érkeznek forintban, az Egyesület árfolyamkitétsége számottevő. A beruházások szintje elmaradt a tervezetthez képest, a 2016-os költségvetésben is terveztük a Jordáky-ház tisztázatlan részének kifizetését a kolozsvári önkormányzatnak, ez azonban adminisztratív okokból nem valósulhatott meg. A működési költségek és a személyi kiadások megközelítőleg a költségvetésben rögzített számok szintjén maradtak.

A költségvetés projekttől függő tételeit lehetőség szerint az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk. A kiadványok költségei a tervezetthez képest több mint 18%-os csökkenést mutatnak.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: 2016-ban is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi költségei, vagyis 573 298 lej (39,3 mFt), ez az összes kiadás 38%-át teszi ki (összesen 21 fő, ebből 13 fő tudományos főmunkatárs).

Az Intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 299 738 lejt (20,5 mFt) fordítottunk, ez a teljes kiadások 20%-a, mely magában foglalja a Rhédey székházunk bérleti díját is. A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 170 920 lejt (11,7 mFt) fordítottunk, ez a teljes költségvetés több mint 12%-a. Ezen költségvetési tétel legnagyobb részét pályázatokból sikerült fedezni. Konferenciák, rendezvények és szakképzések kiadásai összesen 197 761 lejt tesznek ki, ezen kiadásokat nagyrészt az erre befolyó részvételi díjak és hozzájárulások fedezik. A kiadások fennmaradó részét, a külső kutatási projektek, a pénzügyi költségek (2%) és a beruházások (1%) adják.

A költségvetés bevétel oldalát 4,25%-kal sikerült túlteljesíteni, 2016-ban összesen

1 522 531 lej (104,3 mFt) folyt be Egyesületünkhöz. A bevételek legnagyobb részét, több mint 73%-át a támogatások teszik ki, 1 116 375 lej (76,4 mFt) értékben.

Az Egyesület saját forrásokból 406 156 lejt (27,8 mFt) bevételezett, ez az összes bevétel több mint 26%-át jelenti, és a tagsági díjak, konferenciákon való részvételi díjak, adományok, szponzorizálás, kiadványértékesítés, pénzügyi, és egyéb bevételekből áll.

A támogatások legnagyobb része (több mint 89%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások a 11%-ot sem érik el.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 113 063 lej (7,7 mFt) folyt be pályázatok révén a *Communitas Alapítványtól*, *RMDSZ Főtitkárságtól*, a *Kolozsvári Polgármesteri Hivaltaltól* és a *Kolozs Megyei Tanácstól*.

Magyarországi intézményektől 1 003 312 lej (68,7 mFt) folyt be normatív és projekt támogatásként, ez az összes bevétel 65,9%-át teszi ki. Egyesületünket legnagyobb mértékben

a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta (az összes támogatás 72,19%-a), ezt követi nagyszámúrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési és rendezvény-, illetve kiadványtámogatás (az összes támogatás 11,01%-a) és a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány- és rendezvénytámogatások (az összes támogatás 6,15%-a).

Egyesületünk munkáját segítették még: a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Gedeon Richter Gyógyszergyár (Marosvásárhely), Bioeel Kft. (Marosvásárhely), Osteopharm Kft. (Marosvásárhely), Limacursor Kft. (Kolozsvár), K plusz tehetségkezelési program.

A jövedelemadó-felajánlásokból származó 7896 lej (526 eFt) is nagymértékben hozzájárult az Egyesület munkájához, ezt az összeget a kiadványaink megjelentetésére fordítottuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak a felajánlást, és biztatjuk mind a romániai, mind a magyarországi támogatókat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 2, ill. 1%-át Egyesületünk céljainak megvalósítására (magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíjpályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Tulajdonjogunkat az EME egykori javai, igen értékes tudományos gyűjteményei fölött továbbra is fenntartjuk. A Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a Wass Otília-ház visszaszerzése érdekében már évek óta pert folytat intézményünk, illetve adminisztratív úton is igyekszünk jogainkat érvényesíteni.

A sikertelen adminisztratív eljárás nyomán újabb pert indítottunk az el nem adott ingatlanrészeket illetően, melyet első fokon visszautasítottak, azzal a kifogással, hogy nem bizonyítottuk jogutódi minőségünket. A határozatot megfellebbeztük. A Kolozsvári Törvényszék az ügyet letárgyalta, azonban a határozat kimondását másodjára halasztotta el folyó év március 2-ára. Jogigényünket természetesen továbbra is fenntartjuk.

A Jordáky-ház megosztásának érdekében az EME 2011-ben indított vagyonmegosztási eljárást, amely még nem zárult le. A városi tanáccsal megegyeztünk az állami tulajdonban maradt rész megvásárlása tekintetében, a végső lépéshez tanácsai határozat szükséges, a vásárlási összeg rendelkezésünkre áll.

Zárszó

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, akárcsak az elmúlt években, 2016-ban is eredményesen működtetette intézményeit, a tudóstársadalmat szolgálva, szem előtt tartva a magyar és az egyetemes kultúra értékeinek tiszteletben tartását.

Az erdélyi magyar tudományos életet folyamatosan fenntartó keretintézményként sok fiatal számára vonzó közeg, főként kiemelkedő tudományos munkája és a tudományosság terjesztésében betöltött szerepe miatt. A kutatási tevékenységek kiterjesztéséhez, a meglévők erősítéséhez komoly átszervezésre és finanszírozásra van szükség.

Felelősek vagyunk a munkatársaink jövőjéért, kutatásaink minőségéért, működésünk átláthatóságáért, ugyanakkor a korszerű szervezet kialakításáért is. Az évek során az intézményt sokrétű tudományos tevékenységgel, minőségi tartalommal töltöttük meg, ideje, hogy intézményi rendszerünk erős bázisát és a méltányos jövedelmezést hosszú távú tevékenységre építsük ki. Ennek jegyében készült el ősszel a *Regionális tudásközpont* tervszerve, mely által stratégiai céljainkat kívánjuk megvalósítani s intézményünket stabil alapokra állítani.

Az intézmény fenntarthatósága s a bemutatott programok tervszerű és sikeres elvégzése sokrétű feladat elé állította a múlt évben is intézményünk munkatársait, az adminisztratív személyzetet, könyvtárosokat, kutatókat, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetőit egyaránt. Ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkájukat, nem kevésbé a kutatók eredményes, színvonalas tevékenységét.

Mindezen eredmények nem valósulhattak volna meg, ha nincsenek az önzetlen támogatók és elkötelezett munkatársak. Itt mondok köszönetet mindazoknak, akik bármilyen formában segítettek az EME működését, tevékenységét.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2017. február 25-én,

Bitay Enikő sk. főtitkár

Contents

Zsigmond Jakó – 100

“The Truth Needs to Be Found and Told”– Árpád Kulcsár’s Interview with Zsigmond Jakó	1
Pál Fodor: A Few Words about Zsigmond Jakó and his Legacy – Salutatory	6
Géza Hegyi: Zsigmond Jakó and the <i>Erdélyi okmánytár</i> (Transylvanian Collection of Documents)	10
Mihály Balázs: Zsigmond Jakó and the Early Modern Enterprises in Szeged	18
Teréz Oborni: Zsigmond Jakó and the Research of Early Modern History	21
Judit Pál: Zsigmond Jakó as Research Coordinator	25
Gábor Sipos: The Transylvanian Museum Society and the Transylvanian Archives Matters	31
András Kovács: Zsigmond Jakó as Professor	35
Tamás Fejér: Expert-training in the Research Institute of the Transylvanian Museum Society	39
Mária Lupescu Makó: Zsigmond Jakó’s Researches in Settlement History and Ethnohistory	43
Veronka Dáné: Subjective Biography	53
Attila Zsoldos: Zsigmond Jakó: Writing, Archives, Society. Studies and Sources on the History of Transylvania	59

Study

Géza Hegyi: The Beginnings of Tithing among the Romanians Moved to “Terra Christianorum” in Transylvania	61
Emőke Gálfi: The Conflict between the Goldsmiths’ Guild of Cluj and that of Alba Iulia in the Late 16 th Century	76
Miklós Kázmér – Gábor Timár: Marcello Squarcialupi: <i>De coeli ardore</i> (1580)	82
Tamás Fejér: Some Remarks on Dating Documents in the Early Modern Transylvania	88
Kornél Nagy: Andrea Santacroce Apostolic Nuncio in Wien and the Transylvanian Armenian Church	102
Andrea Fehér: Weddings in the Székely Family. Contributions to the 18 th Century Wedding Customs in Transylvania	118
Ildikó Zsoldos: The Vécsey Family in Szatmár/Satu Mare	130
Dénes Lőrinczi: The Romanian Education Policy Following the First World War (1918-1938) in the History of the Székely Mikó Kollégium (Székely Mikó College)	142
Gabriella M. Lezsák: “That Place I’ve Become Reconciled to Myself and My Fate...” Gyula László’s Years in Kolozsvár (1940–1949), in Serving Science and His Homeland	168

Review

László László: On the Land of Wesselényies: on the Border of Transylvania and the Hungarian Plain	183
Andrea Fehér: Norm Breakings Closed in Texts	186
Aranka Markaly: The Writing that Eternalizes and Records	189
Antal-Pál Bakk: The Academic Correspondence of <i>Sámuel Köleséri: 1709-1732</i>	191
Antal-Pál Bakk: The Goldmining in Transylvania	195
Levente Tóth: Faith-Science-Public Life	197
Levente Olosz: The Cross-Section of the Jewishness of Kolozsvár/Cluj.....	200
Kálmán Zsolt Sütő: Selections from a Rich Life-Work.....	204
György Gaal: Life Dedicated to Education and Cultural History.....	205
Ágota Ladó: Arms and Muses.....	210

Society Communications

Enikő Bitay: Secretary-general's Report of the 2016. Year	213
---	-----

Cuprins

Jakó Zsigmond 100

Adevărul trebuie descoperit și trebuie spus!

<i>Interviul lui Kulcsár Árpád cu Jakó Zsigmond</i>	1
Fodor Pál: Câteva cuvinte despre Jakó Zsigmond și moștenirea sa – În loc de salut	6
Hegyí Géza: Jakó Zsigmond și colecția "Erdélyi okmánytár" (Codex Diplomaticus Transsylvaniae)	10
Balázs Mihály: Jakó Zsigmond și proiectele din Szeged în domeniul cercetărilor premoderne	18
Oborni Teréz: Jakó Zsigmond și cercetarea epocii premoderne	21
Pál Judit: Jakó Zsigmond, coordonator al cercetării	25
Sipos Gábor: Societatea Muzeului Ardelean și arhivistica transilvăneană	31
Kovács András: Jakó Zsigmond ca profesor	35
Fejér Tamás: Creșterea specialiștilor în cadrul Institutului de cercetare al Societății Muzeului Ardelean	39
Lupescuné Makó Mária: Cercetările privind istoria așezărilor și a grupurilor etnice în opera lui Jakó Zsigmond	43
Dáné Veronka: Biografie subiectivă	53
Zsoldos Attila: Despre un volum de studii postum al lui Jakó Zsigmond	59

Studii

Hegyí Géza: Introducerea dijmei bisericesti printre români stabiliți pe „ <i>Terrae Christianorum</i> “ în Transilvania	61
Gálfi Emőke: Conflictul de interese al orfevrarilor din Cluj și Alba Iulia la sfârșitul secolului al 16-lea	76
Kázmér Miklós–Timár Gábor: Prima descriere științifică a aurorei boreale – Marcello Squarzialupi: <i>De coeli ardore</i> . (1580)	82
Fejér Tamás: Câteva considerații cu privire la datarea documentelor premoderne din Transilvania	88
Nagy Kornél: Nunțul apostolic din Viena, Andrea Santacroce și biserica armenească din Transilvania	102
Fehér Andrea: Nunți în familia Székely. Obiceiuri matrimoniale transilvănene în secolul al 18-lea	118
Zsoldos Ildikó: Familia Vécsey în comitatul Sătmarului	130
Lőrinczi Dénes: Politica educațională a României (1918–1938) și istoria Colegiului Secuiesc „Mikó” (Székely Mikó Kollégium)	142
M. Lezsák Gabriella: „Acolo m-am împăcat cu soarta și cu mine însumi...” Anii clujeni ale lui László Gyula în slujba științei și a patriei (1940-1949)	168

Recenzii

László László: Pe teritoriul familiei Wesselényi: la granița dintre Transilvania și Câmpia Maghiară	183
Fehér Andrea: Deviantul inclus în text	186
Markaly Aranka: Scrisul care eternizează și evocă.....	189
Bakk Antal-Pál: Despre primul volum al seriei „Kölesériána”	191
Bakk Antal-Pál: Mineritul de aur al Transilvaniei	195
Tóth Levente: Credință – știință – viață publică.....	197
Olosz Levente: Profilul evreimii clujene	200
Sütő Kálmán Zsolt: Texte alese dintr-o operă bogată	204
Gaal György: O carieră în slujba învățământului și a cercetării istoriei culturii transilvănene.....	205
Ladó Ágota: Arme și muze	210

Comunicări ale Societății

Bitay Enikő: Raportul secretarului general privind activitatea Societății pe anul 2016	213
--	-----

Tartalom

Jakó Zsigmond 100

Az igazságot meg kell ismerni, és azt ki is kell mondani!

Kulcsár Árpád beszélgetése Jakó Zsigmonddal	1
Fodor Pál: Néhány szó Jakó Zsigmondról és hagyatékáról – köszöntő gyanánt	6
Hegyí Géza: Jakó Zsigmond és az Erdélyi okmánytár	10
Balázs Mihály: Jakó Zsigmond és a szegedi kora újkori vállalkozások	18
Oborni Teréz: Jakó Zsigmond és a kora újkor kutatása	21
Pál Judit: Jakó Zsigmond, a tudományszervező	25
Sipos Gábor: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi levéltárügy	31
Kovács András: Jakó Zsigmond, a tanár	35
Fejér Tamás: Szakembernevelés az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóintézetében	39
Lupescuné Makó Mária: Jakó Zsigmond település- és népiségtörténeti kutatásai	43
Dáné Veronka: Szubjektív életrajz	53
Zsoldos Attila: Egy posztumusz Jakó-kötetről	59

Tanulmányok

Hegyí Géza: <i>Terrae Christianorum</i> . A „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatásának kezdete	61
Gálfy Emőke: A kolozsvári és a gyulafehérvári ötvösök viszállya a 16. század végén	76
Kázmér Miklós–Timár Gábor: Az északi fény első tudományos leírása – Marcello Squarcialupi: <i>De coeli ardore (1580)</i>	82
Fejér Tamás: Az erdélyi kora újkori okleveles gyakorlat datálási kérdéseiről	88
Nagy Kornél: Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza	102
Fehér Andrea: Lakodalmak a Székely családban. Adalékok a 18. századi erdélyi házassági szokásokról	118
Zsoldos Ildikó: A Vécseyek Szatmárban	130
Lőrinczi Dénes: Nagy-Románia oktatáspolitikája a Székely Mikó Kollégium történetében (1918–1938)	142
M. Lezsák Gabriella: „ <i>Ott békültem ki magammal és a sorssal...</i> ” László Gyula kolozsvári évei (1940–1949) a tudomány és a haza szolgálatában	168

Szemle

László László: A Wesselényiek földjén: Erdély és az Alföld peremén	183
Fehér Andrea: Szövegbe zárt normaszegők	186
Markaly Aranka: Az írás, amely megőrökít és emlékeztet	189
Bakk Antal-Pál: A Kölesériána sorozat első kötetéről	191
Bakk Antal-Pál: Erdély aranybányászata	195
Tóth Levente: Hit – tudomány – közélet	197

Olosz Levente: A kolozsvári zsidóság keresztmetszete	200
Sütő Kálmán Zsolt: Szemelvények egy gazdag életműből.....	204
Gaal György: Életpálya az erdélyi tanügy és művelődéstörténet szolgálatában	205
Ladó Ágota: Kötelezők röviden.....	210

Egyesületi közlemények

Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2016. évi munkájáról	213
--	-----

